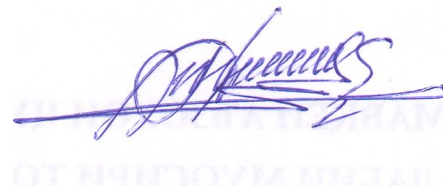

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 657.1:657.6

ДАВЛАТЗОДА МЕҲРОҶИДДИН ХАЙРИДДИН

**ТАКМИЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ
МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТӢ: НАЗАРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ ВА АМАЛИЯ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии
доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи**

иҳтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит

Мушовири илмӣ:

**доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Хушвахтзода Қ.Х.**

Душанбе-2025

МУНДАРИЧА

	Саҳ.
НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО.....	4
МУҚАДДИМА.....	5
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ БАҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБЀ ВА АУДИТИ МАБЛАҶҶОИ БУЧЕТЀ.....	20
1.1. Мафҳум, моҳият ва нақши бучети давлатЀ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлат.....	20
1.2. Вазифаҳо, принципҳо ва равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибЀ ва аудит дар баҳши давлатЀ.....	40
1.3. Марҳилаҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибЀ ва аудити маблағҳои бучетЀ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	62
Хулосаҳо оид ба боби 1.....	82
БОБИ 2. РАВИШҶОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАШКИЛ ВА ТАКМИЛИ БАҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБЀ ВА АУДИТИ МАБЛАҶҶОИ БУЧЕТЀ.....	89
2.1. Методологияи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои бучетЀ: принципҳо ва равишҳои асосӣ.....	89
2.2. Усулҳои аудити маблағҳои бучетЀ: равишҳои муосир ва таҷрибаҳои муваффақ.....	112
2.3. Воситаҳои назорат ва тақмили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои бучетЀ.....	136
Хулосаҳо оид ба боби 2.....	158
БОБИ 3. ТАҶЛИЛИ ВАЗЀИ МУОСИРИ БАҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБЀ ВА АУДИТИ МАБЛАҶҶОИ БУЧЕТЀ.....	164
3.1. ВазЀи муосир ва мушкilotи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои бучетЀ.....	164
3.2. Таҳлили омилҳое, ки ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибЀ ва аудити маблағҳои бучетЀ таъсир мерасонанд: мушкilot ва роҳҳои ҳалли онҳо.....	189
3.3. Таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибЀ ва аудити маблағҳои бучетЀ: имконияти истифода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	208
Хулосаҳо оид ба боби 3.....	225
БОБИ 4. РОҶҶОИ ТАКМИЛИ БАҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБЀ ВА АУДИТИ МАБЛАҶҶОИ БУЧЕТЀ.....	229
4.1. Тақмили баҳисобгирии муҳосибЀ ва аудити маблағҳои бучетЀ дар асоси стандартикунонЀ.....	229

4.2. Рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ ҳамчун самтҳои асосии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ.....	249
4.3. Равишҳои инноватсионии баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ.....	272
Хулосаҳо оид ба боби 4.....	291
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО.....	296
Рӯйхати адабиёт.....	303

НОМГӢИ ИХТИСОРАӢО

ИДМ	Иттиҳоди давлатҳои мустақил
ММД	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
НМИТ	Низоми муттаҳидаи иттилооти молиявӣ
НЯӢ	Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва хазинадорӣ
СБӢМ	Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ
СББМБД	Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибии бахши давлатӣ
СБӢМБД	Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ
ТИИ	Технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ
ФБМ	Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон
ASOSAI	Asian Organization of Supreme Audit Institutions
FMIS	Financial Management Information Systems
GFSM	Government Finance Statistics Manual
IFAC	International Federation of Accountants
IFIS	Integrated Financial Information System
INTOSAI	International Organisation of Supreme Audit Institutions
IPSAS	International Public Sector Accounting Standards
ISA	International Standards on Auditing
ISSAI	International Standards of Supreme Audit Institutions
SFR	State Financial Resources
SGB.Net	System for Government Budgeting

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити мушкилот ва таҳдидҳои муносири марбут ба ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ ва маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, таъмини истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлатӣ ба вазифаи муҳимтарини сиёсати давлатӣ табдил меёбад. Буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи асосии танзими молиявӣ ва идоракунии иҷтимоию иқтисодӣ дар ноил шудан ба рушди устувор, адолати иҷтимоӣ ва суботи иқтисодӣ дар мамлакат нақши ҳалкунанда мебозад. Ин махсусан барои мамлакатҳои рӯ ба рушд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки захираҳои буҷетӣ манбаи асосии маблағгузори аксари самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ мебошанд, дахл дорад.

Дар пасманзари маҳдуд будани манбаҳои даромади дохилӣ, вобастагии баланди иқтисодиёт аз омилҳои берунӣ (аз ҷумла, муҳочирати меҳнатӣ ва кӯмаки байналмилал), зарурати навсозии соҳаҳои асосии иқтисодиёт аҳамияти банақшагирӣ ва истифодаи оқилонаи буҷети давлатӣ меафзояд. Мубрамии таҳқиқот ба зарурати беҳсозии сохтори хароҷоти давлатӣ, баланд бардоштани шаффофияти амалиёти молиявӣ ва таҳкими эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ вобаста аст.

Мушкилоти муосир ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии идоракунии молияи давлатӣ, аз ҷумла такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити буҷети давлатиро тақозо мекунад. Фаъолияти пурсамари ин воситаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо интизоми молиявӣ таъмин карда шавад, балки сифати банақшагирии буҷет беҳтар гардад, хавфҳои коррупсионӣ коҳиш дода, назорати истифодаи мақсадноки маблағҳо пурзӯр карда шавад. Имрӯз, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба стандартҳои байналмилалӣ ва технологияҳои рақамӣ асос ёфтаанд, ба механизмҳои асосии таъмини масъулияти ҳукумат табдил меёбанд.

Мавзуи диссертатсия махсусан дар заминаи вазифаҳои татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва таъмини рушди устувори мамлакат мубрам аст. Дар чунин шароит асоснок

кардани равишҳои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, ки ба хусусиятҳои хоси иқтисодиёти миллӣ мувофиқ карда шудаанд, зарур аст.

Илова бар ин, мубрамии мавзуи таҳқиқот ба рушди нокифояи равишҳои ҳамаҷонибаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус дар робита ба ҳамгирӣ бо усулҳои ҳадафӣ барномавии буҷетӣ, ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин зарурати мутобиқ кардани стандартҳои байналмилалӣ ба таҷрибаи миллӣ вобаста аст. Зарурати омӯзиши муназзами мушкилоти мавҷуда ва таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар асоси усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба миён омадааст.

Мавҷуд будани мушкилот дар раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла сатҳи пасти мутобиқати баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва рақамикунории онро ба инобат гирифта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастур доданд, ки дар ҳамоҳангӣ ва ҳамкорӣ бо дигар мақомот ва ҷонибҳои дахлдор «ҷиҳати гузариш ба стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ, ба таври пурра татбиқ намудани барномаҳои муосири баҳисобгирии амалиёти молиявӣ ва васеъ ҷорӣ кардани рақамикунонӣ дар соҳа ҷораҳои судманд андешад» [211].

Ҳамин тариқ, аҳамияти илмӣ ва амалии ташкили самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ мубрамии таҳқиқоти ҳамаҷонибаро дар доираи мавзуи диссертатсияи мазкур муайян мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаҳои такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар қорҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ васеъ инъикос ёфтаанд. Таҳқиқоти муҳаққиқони хориҷӣ М.Д. Акатева, И.Н. Богатая, С.Дж. Грэй, С. Девайн, Т.Ю. Дружиловская, А.Н. Кизилов, В.В.

Ковалев, Т.В. Козлова, О.В. Крешенко, Ч. Кристенсон, М.И. Кутер, Г. Лехман, С.Ф. Легенчук, В.А. Лукин, Р. Маттесич, М.Ч. Милн, Р.В. Мустафа, Б. Нидлз, О.Л. Островская, В.Ф. Палий, Т.В. Пащенко, С.Н. Поленова, В.В. Приображенская, Ж. Ришар, Ч.С. Рэндалл, О.В. Рожнова, Я.В. Соколов, В.И. Ткач, Р.Л. Уоттс, Л.А. Чайковская, В.Т. Чая, Н. Чабрак ва дигарон ба масъалаҳои рушди методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит баҳшида шудаанд. Аз олимони тоҷик Д.Н. Дадоматов, М.В. Калемуллоев, Б.Ҳ. Каримов, Г.Т. Қодирова, С.Ф. Низомов, Р.С. Тоҳирова, Қ.Х. Хушвахтзода (Қ.Х. Барфиев), З.Р. Шарифов дар рушди илмӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит саҳми намоён гузоштаанд.

Асарҳои илмӣ муҳаққиқони хориҷӣ Е.А. Боброва, Д.Р. Ганиятуллина, О.В. Дулина, О.И. Карепина, Е.А. Лукинова, М.В. Мелник, О.Л. Некрасова, Ю.Б. Слободяник, Т.Р. Тимкин, Н.В. Фадейкина, И.Ю. Чумакова, ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, аз ҷумла ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ баҳшида шудаанд. Таваҷҷуҳ ба ин мавзӯ дар доираҳои илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низ афзоиш меёбад, аз ҷумла метавон асарҳои муаллифони П.Қ. Орзуев, Д.А. Давлатзода, Ф.Д. Зокирзода, М.В. Калемуллоев, Н.М. Собирзода, Р.С. Тоҳирова, Қ.Х. Хушвахтзода ва дигаронро номбар кард.

Аммо, сарфи назар аз дастовардҳои муайян, сатҳи омӯзиши илмӣ масъалаҳои баҳисобгирӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нокифоя боқӣ мемонад. Аз ҷумла, низоми мукаммали баҳисобгирии муҳосибӣ вуҷуд надорад, ки хусусиятҳои буҷетикунони барномавӣ ҳадафӣ ва натиҷанокиро ба инобат гирад, стандартҳои ягонаи аудити дохилӣ таҳия нашудаанд, нақши рақамикунонӣ дар идоракунии молияи давлатӣ сусти омӯхта шудааст. Ин зарурати таҳқиқоти амиқи илмиро нишон медиҳад, ки ҳадаф аз он ба амалияи миллӣ мутобиқ намудани усулҳои муосири назариявӣ, методологӣ ва амалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ мебошад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.
Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, № 392), Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, № 441), «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, № 231), «Дар бораи тадбирҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012, № 154), Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2020, № 1446), Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460) алоқаманд мебошанд. Диссертатсия мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади тадқиқоти диссертсионӣ таҳияи тавсияҳои назариявӣ, методӣ ва амалӣ оид ба такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар шароити воқеияти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Вобаста ба мақсади гузошташуда дар диссертатсия чунин вазифаҳо иҷро карда мешаванд:

1. Ифшо намудани мафҳум, моҳият ва аҳамияти иқтисодии буҷети давлатӣ, тавсифи нақши он ҳамчун воситаи татбиқи сиёсати давлатӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, муайян кардани робитаи байни буҷет ва низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ.

2. Таҳқиқи принципҳои равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, аз ҷумла хусусиятҳои истифодаи усулҳои хазинавӣ ва ҳисобузамкунӣ, пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат (аудит).

3. Таҳлили марҳилаҳои таърихӣ ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани тағйироти асосии муҳити танзимкунӣ ва ташкилӣ, инчунин таъсири ислоҳоти иқтисодӣ ба таҳаввули баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ.

4. Омӯзиши асосҳои методологии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ, муайян намудани принципҳои асосии ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ва таҳияи тавсияҳо оид ба муносибгардонии равишҳои методологӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.

5. Банизомдарорӣ ва таҳлили усулҳои муосири аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла усулҳои анъанавӣ, ба хавф нигаронидашуда ва равишҳои рақамӣ, арзёбии имконияти татбиқи онҳо дар амалияи аудит дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

6. Таҳқиқи воситаҳои назорати дохилӣ ва берунӣ, ки дар раванди баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ истифода мешаванд, муайян

кардани нақши онҳо дар таъмини саҳеҳӣ ва қонунӣ будани иттилооти молиявӣ, инчунин пешниҳоди тадбирҳо оид ба такмили механизмҳои назорат.

7. Таҳлили вазъи муосири баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян кардани мушкилоти асосии дорои хосияти меъёрӣ, методӣ ва ташкилӣ, ки ба самаранокӣ ва саҳеҳии баҳисобгирии муҳосибӣ таъсир мерасонанд.

8. Таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ки ба шаффофият ва самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити буҷетӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ, техникӣ ва таъминот бо кормандон, пешниҳоди роҳҳои бартараф намудани мушкилоти ошкоршуда.

9. Омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рушдёфта ва рӯ ба рушд, муайян намудани амалияҳое, ки метавонанд ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии он самаранок мутобиқ карда шаванд.

10. Асоснок кардани зарурати такмил додани баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар асоси стандартикунонии расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳамоҳангсозӣ бо стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS, ISSAI), пешниҳод кардани тадбирҳои мушаххас барои баланд бардоштани қиёспазирӣ ва шаффофияти ҳисоботи молиявӣ.

11. Омӯзиши имкониятҳои рақамикунонӣ ва автоматикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятноки татбиқи технологияҳои рақамӣ ва низомҳои баҳисобгирии электронӣ, арзёбии таъсири онҳо ба баланд бардоштани фаврият ва шаффофияти идоракунии маблағҳои буҷетӣ.

12. Таҳияи равишҳои инноватсионӣ баланд бардоштани сифат ва самаранокӣ аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани низомҳои арзёбии хавфҳо, аудит ва мониторинги рақамӣ, инчунин такмили низоми омодагории касбии аудиторҳои давлатӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқот низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар баҳши давлатии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Предмети таҳқиқот. Предмети таҳқиқот ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва ташкилию амалии ташаққул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла воситаҳои рақамикунонӣ, назорати дохилӣ ва аудити берунӣ мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи асосии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи татбиқи ҳамаҷонибаи равишҳои муосири назариявӣ ва методӣ, технологияҳои рақамӣ ва инноватсияҳо имконпазир буда, шаффофият, самаранокӣ ва ҳисоботдиҳиро дар истифодаи захираҳои молиявии давлатӣ зиёд мекунад. Татбиқи ин фарзия пешбинӣ мекунад, ки қорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, гузариш ба муҳити рақамӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳкими назорати дохилӣ ва берунӣ, инчунин сатҳи баланди касбии захираҳои инсонӣ тағйироти сифатиро дар низоми идоракунии буҷет таъмин хоҳанд кард.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро муқаррароти бунёдии назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ, аудити давлатӣ, назорати молиявӣ, идоракунии молияи давлатӣ, иқтисодиёти институтсионалӣ, инчунин концепсияҳои буҷетикунони барномавию ҳадафӣ ва натиҷанокӣ ташкил медиҳанд. Асарҳои олимони ватанию хориҷӣ низ, ки асосҳои назариявӣ ва методологӣ бунёди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатиро ифшо мекунанд, нақши калон бозиданд. Илова бар ин, таҳқиқот ба муқаррароти стандартҳои байналмилалӣ - стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (IPSAS), Дастурҳои ташкилоти байналмилалӣ ниҳодҳои аудит (INTOSAI), инчунин санадҳои ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ оид ба шаффофияти идоракунии молияи давлатӣ таъяс мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқот принципҳои равиши муназзам, ҳамаҷониба ва институтсионалии омӯзиши баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва иҷрои вазифаҳои гузашташуда дар диссертатсия усулҳои таҳлил ва ҷамъбаस्तкунӣ, иқтисодию риёзӣ ва оморӣ, муқоисавию ҳуқуқӣ, сохторию мантиқӣ, амсилабандӣ, инчунин усулҳои таҳлили қиёсӣ ва баҳодиҳии қоршиносӣ истифода шудаанд. Чунин пойгоҳи методологӣ дурустии ҳулосаҳо, воқеияти натиҷаҳои таҳлилӣ ва татбиқи амалии тавсияҳои пешниҳодшударо таъмин менамояд.

Сарчашмаи маълумот. Дар рафти таҳқиқот манбаъҳои гуногуни иттилооти расмӣ ва таҳлилӣ истифода шуданд, ки фарогирӣ ва эътимоднокии ҳулосаҳои бадастомадаро таъмин кардаанд, аз ҷумла: санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷҷатҳо ва қарорҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи омили расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, стандартҳои байналмилалӣ ва миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, адабиёти илмӣ, нашрияҳо дар маҷаллаҳои илмӣ, инчунин маводи амалии муассисаҳои алоҳидаи давлатӣ.

Пойгоҳи таҳқиқот. Пойгоҳи амалии таҳқиқотро муассисаҳои буҷетӣ ва ташкилотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вазорату идораҳо ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳанд, ки ҷаъолияти онҳо ҳусусиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетиро дар сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ инъикос менамояд. Инчунин маводи нашрияҳои илмӣ, гузоришҳои таҳлилӣ ва таҳқиқоти таҷрибавии ҳуди муаллиф истифода шудаанд. Диссертатсия дар солҳои 2020-2025 дар кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон анҷом дода шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгони илмӣ таҳқиқот дар рушди асосҳои назариявӣ методологӣ ва таҳияи тавсияҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок оид ба тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти талаботи муосир оид ба шаффофият,

самаранокӣ ва рақамикунонии идоракунии молияи давлатӣ ифода меёбад. Муқаррароти асосие, ки наwgонии илмӣ таҳқиқотро ифода мекунад, инҳоянд:

1. Муҳтавои иқтисодии буҷети давлатӣ дар заминаи нақши он дар таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ аниқ ва робитаи байни вазифаҳои буҷет бо низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ асоснок карда шудааст.

2. Принципҳо ва равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ аз мавқеи талаботи муосир оид ба шаффофият ва масъулият (ҳисоботдиҳӣ), аз ҷумла таҳлили қиёсии таҷрибаи байналмилалӣ ва миллӣ ба низом дароварда шудаанд.

3. Марҳилаҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда ифшо ва таҳлил карда шудаанд; хусусиятҳои институтсионалӣ ва меъёрии таҳаввулотӣ он, аз ҷумла таъсири гузариш ба буҷетикунонии барномавӣ ҳадафӣ муайян карда шуданд.

4. Муаллиф таснифоти равишҳои методологии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла тавсияҳоро оид ба мутобик кардани стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибии баҳши давлатӣ (СББМБД) ба амалияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

5. Моҳият ва муҳтавои усулҳои муосири аудити маблағҳои буҷетӣ аниқ карда шуда, онҳо аз рӯи маҳакҳои корбурд, самаранокӣ ва автоматикунонӣ ба низом дароварда шудаанд, инчунин зарурати қорӣ намудани равиши ба хавф нигаронидашуда дар аудити баҳши давлатӣ асоснок карда шудааст.

6. Таснифи воситаҳои назорат ва тақмили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла пешниҳодҳо оид ба ҳамгироии онҳо ба низоми ягонаи назорати дохилӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ таҳия карда шудаанд.

7. Мушкилоти асосии вазъи муосири баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла камбудии танзими ҳуқуқию меъёрӣ, таъминоти методӣ ва омодагии касбии кормандон муайян ва тавсиф карда шудаанд.

8. Омилҳое, ки ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит таъсир мерасонанд, аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, амсилаи концептуалии рафъи ин монеаҳо дар асоси равишҳои муназзам ва институтсионалӣ пешниҳод шудааст.

9. Тасаввурот оид ба имкониятҳои истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ гардида, механизмҳои мутобиқгардонии интиқоли амалияҳои беҳтарини хориҷӣ ба низоми миллӣ асоснок карда шуданд.

10. Пешниҳодҳо оид ба стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла унсурҳои низоми мутобиқшудаи таснифоти хароҷот, ҳисоботи ҳамоҳангшуда ва расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд, таҳия карда шудаанд.

11. Самтҳои афзалиятноки рақамикунонӣ ва автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ муайян гардида, бо мақсади баланд бардоштани ғаврият ва шаффофияти равандҳои буҷетӣ амсилаи татбиқи низомҳои иттилоотӣ дар мақомоти бахши давлатӣ пешниҳод карда шудааст.

12. Равишҳои инноватсионии баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани аудити рақамӣ, баланд бардоштани мустақилияти мақомоти назоратӣ ва таҳкими стандартҳои касбӣ дар соҳаи аудити давлатӣ асоснок карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Буҷети давлатӣ на танҳо вазифаи азнавтақсимкунии захирахоро иҷро мекунад, балки ҳамчун воситаи асосии татбиқи сиёсати давлатӣ хизмат мекунад; самаранокии он бевосита ба сатҳи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, ки саҳеҳӣ ва шаффофияти амалиёти буҷетро таъмин мекунанд, вобаста аст.

2. Низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ бояд дар асоси принципҳои шаффофият, ҳисоботдихӣ, қонунӣ ва якшакл будан, бо ҳамгироии стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS, ISSAI) бунёд карда шавад, ки мутобиқати методиро ба амалияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо мекунад.

3. Ташаккули низоми муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се марҳиларо аз сар гузаронидааст: пеш аз ислоҳот, давраи гузариш ва рушди институтсионалӣ. Ҳар яки онҳо бо тағйирот дар пойгоҳи қонунгузорӣ ва ниҳодҳои идоракунӣ тавсиф мешаванд, ки ҳангоми таҳияи ислоҳоти минбаъда бояд ба назар гирифта шаванд.

4. Методологияи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷдиди назар ва ҳамгирисозӣ бо стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин қорӣ намудани равиши ягонаро ба ташаккули сиёсати баҳисобгирии муҳосибии муассисаҳои буҷетӣ дар асоси принципҳои шаффофият, қиёспазирӣ ва эътимоднокии маълумот талаб мекунад.

5. Усулҳои аудити маблағҳои буҷетӣ бояд ба арзёбии дараҷаи ноил шудан ба мақсадҳои барномаҳои буҷетӣ, муайян намудани инҳирофот ва хавфҳои нигаронида шуда, воситаҳои муосири таҳлил, автоматикунонӣ ва равиши ба хавф нигаронидашударо дар бар гиранд, воқеъбин будан ва мустақилияти санҷишҳои аудиториро таъмин кунанд.

6. Назорати дохилии самаранок дар ташкилотҳои буҷетӣ бидуни истифодаи ҳамаҷонибаи воситаҳои назорати пешакӣ, қорӣ ва минбаъда, ки ба низомҳои рақамӣ ва иттилоотӣ таҳлилий асос ёфта, феврият ва саҳеҳии маълумотро таъмин карда метавонанд, ғайриммкон аст.

7. Вазъи баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилоти низом, аз қабилӣ парокандагии пойгоҳи меъёрии танзимкунӣ, набудани равиши ягона ба таснифоти амалиёт, омодагии касбии сусти кормандон, ки сифат ва саҳеҳии ҳисоботро паст мекунанд, тавсиф мешавад.

8. Шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ аз якҷоягии омилҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ, ташкилӣ ва техникӣ вобаста буда, онҳоро тавассути рушди ҳамкориҳои байниидоравӣ, рақамикунонӣ, баланд бардоштани мустақилияти аудиторон ва кушодагии иттилооти молиявӣ беҳтар кардан мумкин аст.

9. Таҷрибаи байналмилалӣ (аз ҷумла таҷрибаи мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо ва ИДМ) натиҷанокии баланди ҳамгирии платформаҳои рақамӣ, шаклҳои стандартҳои ҳисоботӣ ва ҳазинадории ягонаро ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит нишон медиҳад, ки онҳоро метавон ба амалияи тоҷикӣ ба шарти ба инобат гирифтани хусусиятҳои институтсионалӣ ба таври муассир мутобиқ кард.

10. Стандартикунонии расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ ва шаклҳои ҳисобот дар асоси IPSAS ягонасозии равишҳо, баланд бардоштани қиёспазирии маълумоти буҷетӣ ва таҳкими эътимоди мақомоти назораткунанда ва аҳолиро таъмин мекунад, ки ин татбиқи қоидаҳои намунавӣ ва барномаҳои таҳсилоти роҳбарӣ мекунад.

11. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ шарти асосии баланд бардоштани фаврият ва саҳеҳии онҳо мебошад. Амсилаи таҳияшудаи табдили рақамӣ автоматикунунии ҳуҷҷатгардиш, ҳисоботи электронӣ ва ҳамгирии пойгоҳи маълумоти мақомоти давлатиро пешбинӣ менамояд.

12. Баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ тавассути ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ, аз ҷумла аудити рақамӣ, мониторинги фосилавӣ, идоракунии ба маълумот асосёфта ва ҷорӣ намудани институти сертификатсияи касбии аудиторони давлатӣ имконпазир аст.

12. Баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ тавассути ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ, аз ҷумла аудити рақамӣ, истифодаи низомҳои автоматикунонидашудаи таҳлил ва намоишдиҳӣ, рушди амсилаҳои арзёбии ба хавф нигаронидашуда ва таҳкими низоми омодасозии касбӣ ва сертификатсияи мустақили аудиторони давлатӣ имконпазир аст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар равшансозии мафҳумҳои марбут ба соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, рушди асосҳои назариявии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ, инчунин таҳияи равишҳои методологии тақмили онҳо дар асоси стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS, ISSAI) ва

принсипҳои буҷетикунони ба натиҷа нигаронидашуда ифода меёбад. Амсилаҳои институтсионалӣ ва ташкилии рушди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат асоснок карда шуда, маҳакҳои самаранокӣ, шаффофият ва эътимоднокии маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити табдили рақамии идоракунии давлатӣ пешниҳод карда мешаванд. Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар таҳияи тавсияҳои мушаххас оид ба беҳтар намудани таъминоти меъёрӣ, методӣ ва ташкилии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Муқаррарот ва тавсияҳои алоҳида метавонанд дар фаъолияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хазинадории марказӣ, инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ҳангоми омодагории мутахассисони соҳаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, назорати молиявӣ, аудит ва идоракунии давлатӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Эътимоднокий ва асоснокии натиҷаҳои дар диссертатсия гирифташударо инҳо тасдиқ карда метавонанд: истифодаи маҷмуи равишҳои муосири назариявӣ ва методологӣ; таъия ба саҳеҳии маълумоти бозътимоди оморӣ, меъёрӣ ва амалӣ; истифодаи усулҳои илмӣ исботшудаи таҳлил ва ба низом даровардани иттилоот; мувофиқати мантиқи таҳқиқот ба ҳадаф ва вазифаҳои он; тасвиби муқаррароти таҳқиқот дар нашрияҳои илмӣ, конференсияҳо ва муҳокимаҳо бо мутахассисони аҳли амал; ҳулосаҳои мусбати қоршиносон-мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит ва идоракунии давлатӣ.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот дар доираи муҳтавои бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси илмӣ 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит иҷро карда шудааст: 1.1. Парадигмаҳои ибтидоӣ, консепсияҳои бунёдӣ, принсипҳои асосӣ, постулатҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ, 1.4. Таърихи инкишофи назария, методология ва ташкили баҳисобгирии бухгалтерӣ, 1.5. Батанзимдарорӣ ва стандартикунонии қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии бухгалтерӣ ҳангоми ташаккули маълумоти

ҳисоботӣ, 1.14. Методологияи истифодаи технологияҳои замонавии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисобот, 3.1. Парадигмаҳои ибтидоӣ, концепсияҳои бунёдӣ, принципҳои асосӣ, постулатҳо ва қоидаҳои аудит ва назорат, 3.2. Асосҳои назариявӣ ва методологӣ, вазифагузориҳои мақсадноки аудит ва назорат, 3.7. Таърихи инкишофи методология, назария ва ташкили аудит ва назорат, 3.8. Танзим ва стандартикунонии қоидаҳои гузаронидани аудит ва назорат, 3.10. Мутобиқгардонии низоми миллии аудит, муфовикати он ба стандартҳои байналмиллӣ, 3.11. Методология ва принципҳои бунёдии амалигардонии аудити давлатӣ, 3.13. Методологияи истифодаи технологияҳои замонавии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи аудит ва назорат, 3.15. Назорати буҷавӣ ва аудит.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Ҳама муқаррароти назариявӣ, ҷамъбаस्तкуниҳо, ҳулосаҳо ва тавсияҳои амалие, ки дар диссертатсия оварда шудаанд, аз ҷониби муаллиф шахсан таҳия шудаанд. Унвонҷӯ худ сарчашмаҳои илмӣ, санадҳои меъёрӣ ва маълумоти амалиро таҳлил намуда, равишҳои муаллифӣ ҳалли масъалаҳои тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетиро таҳия кардааст. Муаллиф мустақилона таснифҳо, тарҳҳо, пешниҳодҳо оид ба рақамикунонӣ ва стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин механизмҳои мутобиқсозии татбиқи таҷрибаи байналмилалиро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия кардааст.

Тасвиб ва амалисозӣ. Натиҷаҳо ва муқаррароти асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ - Баҳси илмӣ: масъалаҳои мубрами назария ва амалия (Научная дискуссия: актуальные вопросы теории и практики) (Пенза, 2025), Илм, инноватсия, маориф: Масъалаҳои муосири асри XXI (Наука, инновации, образование: актуальные вопросы XXI века) (Пенза, 2025), Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт (Душанбе, 2024) ва дигарҳо тасвиб шуда, баҳои баланд гирифтаанд. Баъзе ҷиҳатҳои диссертатсия дар доираи муҳокима бо коршиносони соҳаи идоракунии молияи давлатӣ, дар ҷараёни ҷаҳишти таълимӣ ва илмӣ муаллиф ҳангоми дарсҳо ва машғулиятҳои амалӣ

бо донишҷӯён ва магистрантҳо санҷида шудаанд. Баъзе пешниҳодҳо оид ба такмили равишҳои ташкилию методии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ дар амалияи як қатор муассисаҳои буҷетӣ дар доираи таъминоти методӣ татбиқ гардида, инчунин ҳангоми омода намудани маводи методӣ барои курсҳои омӯзишии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ истифода шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқот 33 мақолаи илмӣ бо ҳаҷми 12,8 ҷузъи чопӣ (аз ҷумла 14,2 ҷузъи чопӣ аз муаллиф), аз онҳо 21 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, чор боб, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт аз 355 номгӯй иборат аст. Ҳаҷми диссертатсия 352 саҳифаи матни чопи компютериरो ташкил дода, 35 ҷадвал ва 7 расмро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТӢ

1.1. Мафҳум, моҳият ва нақши буҷети давлатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлат

Буҷети давлатӣ воситаи асосии молиявие мебошад, ки бо ёрии он азнавтасимкунии даромади миллӣ ва ташаккули захираҳои молиявӣ барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ба амал бароварда мешавад. Буҷет муҳимтарин воситаи сиёсати иқтисодӣ буда, маблағгузориҳои тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият, аз ҷумла эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, инфрасохтор ва мудофиавиро таъмин мекунад. Он на танҳо воситаи идоракунии макроиқтисодӣ, балки нишондиҳандаи устувории иҷтимоию иқтисодии давлат, инчунин нишондиҳандаи самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад.

Агар аз нигоҳи иқтисодӣ назар кунем, дар ҷомеаи муосир буҷет як унсури асосии молияи давлатӣ мебошад. Тавассути буҷет қисми зиёди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-и дар мамлакат бунёдшуда дар дасти давлат ҷамъ карда шуда, барои иҷрои вазифаҳои тактикийю стратегийи таъмини рушди устувори иқтисодӣ, инноватсияҳо, танзими таносуби истеҳсолоти ҷамъиятӣ тақсим ва аз нав тақсим карда мешавад. Ҳамчунин буҷет асоси рушди иҷтимоии давлат мебошад.

Дар доираи буҷети давлатӣ қарорҳои муҳим дар бораи чӣ қадар ва ба кадом мақсадҳо ҷудо кардани маблағҳои давлатӣ, чӣ тавр ҷамъ овардани даромадҳо ва чӣ тавр харҷ карда шудани онҳо қабул карда мешаванд. Буҷет вазифаи танзими иқтисодиро иҷро мекунад, ба равандҳои макроиқтисодӣ тавассути сиёсати андозбандӣ таъсир мерасонад. Танзими меъёрҳои андоз, хароҷоти гуногуншакли давлатӣ, кӯмакҳо ва мусоидатҳои молиявии давлатӣ ба субъектҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ, грантҳо ва дигар воситаҳои, ки ба таъмини суботи иқтисодию иҷтимоии мамлакат нигаронида шудаанд, - ин ҳама унсурҳои низоми буҷети давлатӣ мебошанд. Ҳамин тариқ, «давлат бо тақсим кардани маблағҳои буҷетӣ

ҳаёти иқтисодии мамлакатро ба тартиб медарорад ва бо ҳамин мақсад суръати афзоиши истеҳсолотро зиёд афзун мекунад ё бозмедорад, афзоиши сармоя ва пасандозҳои хусусиро метезонад ё кам мекунад, сохтори талабот ва пешниҳодно тағйир медиҳад, таъмини амнияти иҷтимоии аъзоёни ҷамъиятро ба танзим медарорад» [292, с. 92].

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, сиёсати он ба фароҳам овардани шароити зиндагии шоиста ва рушди озоди шахсият нигаронида шудааст. Танҳо буҷети давлатии танзимшаванда ва пурсамар амалкунанда метавонад вазифаҳои асосии иҷтимоӣю иқтисодии давлатро иҷро карда, ҳамзамон ба баҳши соҳибқуории хусусӣ низ таъсир расонад, то ки дар мамлакат тавозуни рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ нигоҳ дошта шавад. Буҷети давлатӣ дар ҳамгиро кардани усулҳои бозор ва рушди иҷтимоии давлат ва аҳоли, дастгирии молиявии баҳши давлатӣ ва ҳам баҳши хусусии соҳибкорӣ нақши созанда дорад.

Бо ҳамин таъкид бояд қард, ки буҷети давлатӣ дар рушди иҷтимоӣю иқтисодии давлат нақши калидӣ дорад, зеро нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷоти он имконияти татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ, беҳбуди инфрасохтори иҷтимоӣю иқтисодии мамлакат ва беҳтар намудани сифати зиндагии шаҳрвандони онро муайян мекунанд. Он самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатиро инъикос намуда, воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои рушди соҳаҳои маориф, тандурустӣ, суботи иҷтимоӣ, тавсеаи қорҳои илмию таҳқиқотӣ, технологияҳои иҷтимоӣю истеҳсолӣ ва инноватсияҳо, ҳифзи муҳити зист ва амнияти миллӣ мебошад.

Имрӯз дар шароити вусъати равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии субъектҳои иқтисодии миллӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи идоракунии макроиқтисодӣ ва нишондиҳандаи рақобатпазирии мамлакат дар арсаи байналмилалӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Бо дарназардошти тағйирёбии воқеияти иқтисодӣ ва мушкilotи марбут ба рушди устувор, масъалаҳои ташаккул ва истифодаи самараноки буҷети давлатӣ барои таъмини устувори дарозмуҳлат ва рушди устувори иқтисодӣ рӯз то рӯз аҳамияти бештар пайдо мекунанд.

Мубрам будани омӯзиши масъалаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро як қатор омилҳои марбут ба хусусиятҳои хоси иҷтимоию иқтисодии мамлакат, инчунин зарурати мутобиқсозии сиёсати буҷетӣ ба таҳдидҳои муосир, ба мисли ҷаҳонишавӣ, тағйирёбии иқлим ва ноустувории иқтисодии байналмилалӣ муайян мекунанд. Дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор вазифаҳои мураккаб, аз ҷумла таъмини рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, тақмили инфрасохтори иҷтимоӣ ва рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёт қарор доранд. Дар ин замина буҷети давлатӣ на танҳо як воситаи сиёсати фискалӣ, балки муҳимтарин механизми татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди устувор мегардад.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими мубрам будани таҳқиқи масъалаҳои танзим, идоракунии ва рушди буҷети давлатӣ зарурати беҳинасозии сохтори буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити захираҳои молиявии маҳдуд мебошад. Дар мамлакат қисмати зиёди хароҷоти давлатӣ ба таври анъанавӣ барои барномаҳои иҷтимоӣ, аз қабili маориф, тандурустӣ ва амнияти иҷтимоӣ равона карда мешавад, аммо барои беҳбуди инфрасохтор, барқарорсозӣ ва таҷдиди соҳаи муҳими появии иқтисодиёти миллӣ - кишоварзӣ, амнияти энергетикӣ ва дастгирии инноватсияҳо эҳтиёҷоти зиёд вучуд дорад. Дар шароити дигаргуниҳои муҳим дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва вобастагии истехсолоти дохилӣ аз манбаъҳои берунии маблағгузорӣ (аз ҷумла интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ) идоракунии самараноки буҷет аҳамияти хеле калон пайдо мекунад, ки таҳия ва амалисозии равишҳои нави банақшагирӣ ва истифодаи онро тақозо мекунад.

Аҳамияти танзим ва идоракунии буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин аз мубрам будани масъалаҳои хароҷоти давлатӣ ва идоракунии даромадҳо, аз ҷумла сиёсати андоз, мубориза бо ғасод, таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ дар хароҷоти буҷет бармеояд. Дар шароити афзоиши вобастагии иқтисодии хориҷӣ ва маҳдуд шудани сарчашмаҳои дохилии даромадҳои молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зарурати ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ дар банақшагирии буҷет, бо истифода аз технологияҳои муосири

рақамӣ барои баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат аз болои хароҷот рӯ ба рӯ шудааст.

Дар ин шароит бояд ба нақши буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз ҷониби кормандони мақомоти танзим ва идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ, инчунин олимони муҳаққиқони соҳаи молия таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳолии он дар деҳот зиндагӣ мекунад, таъмини мувозинати афзоиши иқтисодиёт ва адолати иҷтимоӣ муҳим аст. Аз ин рӯ, дар доираи сиёсати буҷетӣ масъалаҳои азнавтасимкунии захираҳои буҷетӣ дар байни бахшҳои гуногун, инчунин дастгирии табақаҳои осебпазири аҳолии афзалиятнок мегарданд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши механизмҳои ташаккул, таслим ва истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи тавсияҳо оид ба тақмили сиёсати буҷетӣ, таҳкими устувории иқтисодии мамлакат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Омӯзиши муҳтавои мафҳуми иқтисодии «буҷет» бо душвориҳои муайяне алоқаманд аст, ки ҳар касе, ки ба ин объекти омӯзиш таваҷҷуҳ дорад, дучор мешавад. Аз рӯи тинати худ буҷет як падидаи мураккаб буда, ҳамзамон ба доираи масъалаҳои молия, иҷтимоиёт, ҳуқуқ, ва сиёсат дахл мекунад. Вобаста ба ин мураккабии худ мафҳуми буҷет дар адабиёти илмӣ аз чор нуқтаи назар – иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ баррасӣ мешавад. Азбаски самти таҳқиқоти масъалаҳои баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ мебошад ва ба доираи молия дохил мешавад, мо ба ҷанбаҳои иқтисодию молиявии мафҳуми буҷет таваҷҷуҳ хоҳем кард. Ҳамчунин азбаски он ки рушди иқтисодии мамлакат ба хоҳири таъмини рушди иҷтимоӣ сурат мегирад, мо ба ҷанбаҳои иҷтимоии мафҳуми буҷет низ диққат медиҳем, зеро тамоми масъалаҳои танзим ва идоракунии буҷети давлатӣ ба хоҳири таъмин ва рушди иҷтимоии давлат ва аҳолии марбут мебошанд. Гузашта аз ин, тавре муҳаққиқ Л.Х. Ҷусоева қайд мекунад, «буҷет мафҳумҳои асосии молиявӣ аз қабилҳои андоз, қарзи давлатӣ ва хароҷоти давлатиро дар бар мегирад» [75, с. 70]. Дарвоқеъ, имрӯз дар ҷомеа

масъалаҳои андоз ва андозбандӣ, даромадҳои давлатӣ, хароҷоти давлатӣ ва қарзи давлатӣ самтҳои асосии тавачҷуҳи давлатҳои рӯ ба рушд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Бинобар ин, буҷет ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ ҳамаи ин масъалаҳоро дар бар мегирад.

Муҳаққиқ В.Н. Папело буҷетро ҳамчун вожаи иқтисодӣ чунин таъриф додааст: «маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар раванди бунёдсозӣ, тақсимкунӣ, инчунин истифодаи маблағҳои пулии мутамаркази давлатӣ ва маҳаллӣ пайдо мешаванд» [214, с. 11]. Ба ақидаи ӯ буҷет – воситаи нодири танзимкунии низоми иқтисодии давлат мебошад, ки барои таъмини устуворӣ ва рушди давлат таъин гардидааст. Ақидаи А.Г. Василев ҷанбаи иқтисодии буҷети давлатиро таъкият мебахшад: «буҷети давлатӣ муҳимтарин воситаи татбиқи сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат буда, ҳам дар муътадилгардонии иқтисодиёт ва ҳам дар ҳавасмандгардонии рушд ва пешравӣ нақш дорад» [39, с. 36].

Барои амиқтар дарк кардани буҷети давлатӣ ҳамчун ниҳоди мураккаб ва гуногунҷанба, тасаввур кардани вазифаҳо ва механизмҳои асосии таъсири он муфид ба назар мерасад. Ба ин хотир, тарҳи таҳияшуда барои тасаввур кардани унсурҳои асосӣ ва ҳамкориҳои онҳо дар доираи танзими иҷтимоию иқтисодӣ ва банақшагирии стратегӣ мадад мекунад (расми 1.1).

Ҳамин тариқ, дар тарҳи пешниҳодшуда ҷанбаҳои асосии буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи муҳимтарини идоракунии иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ тасвир шудааст. Он равшан нишон медиҳад, ки чӣ гуна тавассути механизмҳои сиёсати андоз, хароҷоти давлатӣ ва азнавтақсимкунии захираҳо буҷет ба равандҳои макроиқтисодӣ, сатҳи зиндагии шаҳрвандон ва суботи умумии мамлакат таъсир мерасонад.

Нақши буҷети давлатӣ ҳамчун танзимкунандаи равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ махсусан дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки буҷет барои ҳалли мушкилоти мубрами адолати иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва рушди устувори иқтисодӣ сарчашмаи асосӣ мебошад, муҳим аст. Бояд қайд кард, ки идоракунии самараноки буҷет на танҳо барои ба эътидол овардани иқтисодиёт

мадад мекунад, балки барои дигаргуниҳо ва пешравии дарозмуҳлати стратегӣ дар рушди давлат замина фароҳам меорад.

Расми 1.1. – Нақши бучети давлатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлат

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тарҳи мазкур имкон медиҳад, ки чӣ гуна бучети давлатӣ ҳамчун воситаи мураккаби рушди ҷомеа, ки вазифаҳо ва ҳадафҳои асосии идоракунии давлатиро инъикос мекунад, беҳтар дарк карда шавад. Дар навбати худ, тақмили сиёсати бучетӣ ва равишҳои танзими он чузбӣ ҷудонашавандаи таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии мамлакат мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо заминаҳоро барои муайян кардани моҳияти иқтисодии мафҳуми бучет омода кардем. Албатта, моҳияти ҳар як мафҳуми иқтисодӣ дар функсияҳое, ки он иҷро мекунад, зоҳир мешавад.

Дар адабиёт оид ба чудо кардани функцияҳои буҷет ақидаҳои муҳаққиқон гуногун мебошанд, ки мо онҳоро дар ҷадвали 1.1 ба тартиб дароварда, тавсиф кардем.

Ҷадвали 1.1. – Функцияҳои буҷет аз нигоҳи муҳаққиқон

Муҳаққиқон	Номгӯи функцияҳои буҷет
С.С. Артемева [12, с. 5]	Азнавтасимкунӣ, назоратӣ
С.О. Булгакова [36, с. 35]	Тасимкунӣ, назоратӣ, таъмини мавҷудияти давлат
Т.В. Гритсюк [51, с. 16]	Танзими буҷетӣ, назоратӣ, фискалӣ
Г.Б. Поляк [225, с. 7]	Тасимкунӣ, танзими давлатӣ ва ҳавасмандкунии иқтисодиёт, таъминоти молиявии соҳаи буҷетӣ ва татбиқи сиёсати давлатии иҷтимоӣ, назорати ташаққул ва истифодаи фонди мутамаркази воситаҳои пулӣ
В.М. Родионова [233, с. 235]	Тасимкунӣ, назоратӣ
М.В. Романовский [238, с. 15]	Ташаққули фонди пулӣ, истифодабарии фонди буҷетӣ, назоратӣ
Х.А. Сайдалиев [243, с. 195]	Ташаққули фонди маблағи буҷетӣ, истифодаи фонди маблағи буҷетӣ, назоратӣ
М.М. Тюлюндиева [281, с. 31]	Муътадилгардонӣ, азнавтасимкунӣ, ҷойгиркунӣ (тасимкунӣ)
О.П. Уманетс [284, с. 25]	Такрористехсолкунӣ, танзимкунӣ, ҳавасмандкунӣ, фискалӣ, банақшагирӣ, назоратӣ, иҷтимоӣ, иттилоотӣ, байналмилалӣ
Ф.А. Хасанов [293, с. 81-82]	Иҷтимоӣ, назоратӣ, танзимкунӣ
Нуктаи назари муаллиф	тасимкунӣ, танзимкунӣ, таъминкунӣ, иҷтимоӣ, иттилоотӣ ва назоратӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои муайян кардани функцияҳои буҷети давлатӣ таҳқиқи равандҳои ташаққули маблағҳо (фонди мутамарказ)-и давлатӣ, истифодаи ин маблағҳо, инчунин назорати истифодабарии онҳо муҳим мебошад. Дар асоси таҳқиқи ин равандҳо ва заминаҳои муайяншуда, инчунин омӯзиши ақидаҳои олимони муҳаққиқони ватанию хориҷӣ метавон чунин функцияҳои буҷети давлатиро муқаррар кард: тасимкунӣ, танзимкунӣ, таъминкунӣ, иҷтимоӣ, иттилоотӣ ва назоратӣ. Дар ин маврид, бояд қайд кард, ки функцияҳои мазкур аз ҳамин гуна

функсияҳои мафҳуми молия (молияи давлатӣ) бармеоянд, зеро буҷет ин унсури муҳимтарини молияи давлатӣ мебошад.

Функсияи муҳимтарини буҷети давлатӣ ин тақсимкунӣ мебошад, ки дар ташкили самараноки азнавтақсимкунии захираҳои молиявии давлатӣ дар иқтисодиёт нақши асосиро мебозад. Ин функсия дар раванди ташаккул ва истифодабарии маблағҳои дар фонди мутамаркази давлатии зинаҳои гуногуни идоракунӣ ҷамъшуда зоҳир мегардад. Дар доираи ин функсия давлат маблағҳои буҷетро тавассути ситонидани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз субъектҳои иқтисодӣ - ҳам аз шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам шахсони воқеӣ ҷамъоварӣ менамояд. Ин маблағҳо фонди мутамаркази давлатиро ташкил медиҳанд, ки баъдан барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти мақсадҳои ҷамъиятӣ, аз қабili рушди инфрасохтор, таъминоти иҷтимоӣ, таъмини нигоҳдории соҳаи тандурустӣ, маориф ва дигар самтҳои муҳими ҷамолият равона карда мешавад.

Минбаъд маблағҳои буҷети давлатӣ дар байни соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли ва минтақаҳо тақсим карда мешаванд, ки ин на танҳо барои ҳавасманд гардондани рушди иқтисодиёт, балки барои таъмини адолати иҷтимоӣ низ имкон медиҳад. Дар доираи ин функсияи муҳими худ буҷет ҳамчун механизми азнавтақсимкунии даромадҳо, равона кардани маблағҳо барои дастгирии табақаҳои осебпазири ҷомеа, аз қабili нафақахӯрон, маъҷубон, оилаҳои камбизоат, инчунин маблағгузориҳои барномаҳо ва лоиҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ хизмат мекунад. Дар ниҳояти қор давлат бо роҳи самаранок ва мақсаднок тақсим намудани маблағҳои буҷет мувозинати байни рушди иқтисодӣ ва неқӯаҳволии иҷтимоиро таъмин менамояд, ки муҳимтарин унсури сиёсати муваффақиятнокӣ давлатӣ мебошад. Ҳамин тариқ, буҷет вобаста ба функсияи тақсимкунӣ «ҳамчун фонди асосии пулии давлат амал карда, аз нав тақсим кардани маблағҳоро дар байни соҳаҳои хоҷагии халқ ва табақаҳои гуногуни аҳоли таъмин менамояд, ки миқёс ва самаранокии таъсири ғишангҳои буҷетиро ба равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар ҳудуди давлат муайян мекунад» [286, с. 21].

Функсияи танзимкунӣ воситаи муҳими таъсиррасонии давлат тавассути истифодаи маблағҳои буҷетӣ ба муносибатҳои молиявӣ иқтисодие мебошад, ки дар дохили ҷомеа пайдо шуда, инкишоф меёбанд. Ин функсия амали худро тавассути азнавтақсимкунии захираҳо, ки ба нигоҳдорӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт нигаронида шудааст, амалӣ менамояд, ки дар навбати худ ба татбиқи сиёсати иқтисодии давлатӣ мусоидат мекунад. Маблағҳои аз буҷети давлатӣ ҷудошаванда ҳадафи стратегӣ доранд: самти асосии онҳо ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат мебошад, ки ба нигоҳдории суботи макроиқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Нақши асосии функсияи танзимкунӣ аз сафарбаркунии захираҳо иборат аст, ки тавассути таъсири мақсаднок ба талабот ва пешниҳод амалӣ карда мешавад, ки дар навбати худ ба тавозуни байни имкониятҳои истеҳсолӣ ва талаботи истеъмолкунандагон таъсир мерасонад. Тавассути механизмҳои азнавтақсимкунии буҷет хароҷоти давлатӣ метавонад равандҳои муайяни иқтисодиро ҳавасманд ё маҳдуд созад, сатҳи пасандозҳоро дар иқтисодиёт танзим кунад, ба талабот ва пешниҳод дар бозори молҳо ва хизматрасониҳо таъсир расонад. Илова бар ин, вазифаи танзимкунӣ ба марҳилаҳои гуногуни раванди истеҳсолот, ба монанди истеҳсол, мубодила, тақсимот ва истеъмол таъсир мерасонад. Аз ҷумла, хароҷоти давлатӣ метавонад сармоягузорӣ ба инноватсия ва технологияҳои муосирро дар марҳилаи истеҳсолот, дастгирии инфрасохтори иҷтимоӣ ва маориф дар марҳилаи тақсимот ва чораҳои ҳавасмандгардонии талаботи истеъмолкунандагонро ҳавасманд кунад, ки ба сатҳи умумии истеъмол таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, давлат тавассути истифодаи маблағҳои буҷетӣ на танҳо равандҳои иқтисодиро ба маънои васеъ танзим мекунад, балки ҳамкориҳои байни иштирокчиёни гуногуни муносибатҳои иқтисодиро низ танзим мекунад, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва таъмини устувории дарозмуддати низоми иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Функсияи иҷтимоии буҷети давлатӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати молиявии давлатӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли нигаронида шудааст, зеро «давлат буҷетро ба хотири таъмин намудани хизматрасониҳои махсус, неъматҳои ҷамъиятӣ барои қонест кардани ниёзҳои умумӣ (мудофия, илм, фарҳанг, маориф, хизматрасониҳои маъмурӣ) ташкил медиҳад» [42, с. 47]. Ин функсия дар таъмини адолати иҷтимоӣ ва рушди устувори иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад, зеро он азнавтасимкунии захираҳои молиявиро ба манфиати табақаҳои камбизоат ва аз ҷиҳати иқтисодӣ осебпазири аҳоли дар назар дорад. Буҷет тавассути азнавтасимкунии маблағҳо дар доираи амалисозии барномаҳои иҷтимоӣ ба беҳтар шудани шароити зиндагии шаҳрвандон, таъмини дастрасӣ ба хизматрасониҳои асосӣ ва захираҳои иҷтимоӣ, аз қабيلي тандурустӣ, маориф, манзил, таъмини иҷтимоӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои табақаҳои осебпазир мусоидат мекунад.

Таваҷҷуҳи асосии вазифаи иҷтимоии буҷет аз дастгирии он табақаҳои ҷомеа иборат аст, ки бо сабабҳои гуногун барои қонест кардани ниёзҳои ҳаётан муҳими худ маблағи кофӣ надоранд. Ин кӯмак ба нафақахурон, маъюбон, оилаҳои серфарзанд, бекорон ва дигар гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳолиро дарбар мегирад. Тавассути низоми интиқолот (трансфертҳо) ва пардохтҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла нафақа ва кӯмакпулиҳо, буҷет сатҳи ҳадди ақали даромад ва ҳифзи ин гурӯҳҳоро таъмин мекунад, ки ба ҳамгирии иҷтимоӣ ва коҳиши сатҳи камбизоатии онҳо мусоидат мекунад.

Илова бар ин, вазифаи иҷтимоии буҷети давлатӣ ба маблағгузорӣ ва рушди ниҳодҳои асосии иҷтимоӣ, ки дар таъмини неқӯаҳволии ҷамъиятӣ ва устувори тамоми ҷомеа нақши ҳалкунанда мебозанд, равона карда шудааст. Ин на танҳо дастгирии сохторҳои тандурустӣ ва маориф, балки рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва варзиширо низ дар бар мегирад, ки дар навбати худ ба беҳбуди саломатии аҳоли, ташаккули ҳувияти миллӣ ва ваҳдати ҷомеа мусоидат мекунад. Муҳимтарин ҷузъи вазифаи иҷтимоии буҷети давлатӣ таъмини дастрасӣ ва сифати таҳсилот мебошад, ки асоси ташаккули қувваи кории баландихтисос ва иқтисодиёти рақобатпазир мебошад.

Ҳамин тариқ, буҷети давлатӣ тавассути вазифаи иҷтимоии худ нақши механизми асосии таъмини рушди устувори иҷтимоиро мебозад, ки ба беҳтар намудани шароити зиндагонии шаҳрвандон ва фароҳам овардани шароит барои рушди мутаносиб ва ҳамаҷонибаи тамоми ҷомеа нигаронида шудааст.

Бо назардошти ҳайати оилаҳои камбизоат барои кардани нобаробарии иҷтимоӣ барномае таҳия кардан лозим аст, ки ба баланд бардоштани сифати зиндагии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири шаҳрвандон (маъҷубон, оилаҳои серфарзанд, оилаҳои нопурра, нафақахӯрон ва ғайра) нигаронида шуда бошад. Дарки он муҳим аст, ки «усулҳои анъанавии мубориза бо камбизоатӣ дар шакли интиқолҳои иҷтимоӣ, дар беҳтарин ҳолат, имкон медиҳанд, ки сатҳи истеъмоли табақаҳои камдаромади аҳолии афзоиш ёбад. Амикии нисбатан пасти камбизоатиро метавон натиҷаи мусбат аз нигоҳи пӯёи сатҳи зиндагӣ арзёбӣ кард ва тамаркузи камбизоатон асосан дар атрофи хатти факр низ аз камбизоатии муваққатии эҳтимолии шаҳодат медиҳад» [25, с. 194].

Функсияи иттилоотӣ унсури асосии таъмини шаффофияти буҷет ва шаффофият барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Он аз пешниҳоди маълумоти пурра ва дастрас дар бораи сохтори буҷет, манбаъҳои даромад ва самтҳои хароҷот, принсипҳои ташаккул ва тақсимоли он иборат аст. Шаффофияти низоми буҷет ба ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла шаҳрвандон, мақомоти давлатӣ ва соҳибкорон имкон медиҳад, ки сарфи маблағҳои буҷетро назорат кунанд ва ба самаранокии хароҷоти давлатӣ баҳо диҳанд. Дар ин маврид, функсияи иттилоотӣ «нақши алоқаи баръаксро ба худ гирифта, дар сохтори буҷетӣ барои ворид намудани тағйирот ба раванд тавассути ислоҳи буҷет ҳамчун асос хизмат мекунад. Аз тарафи дигар, он ҳамчун омили ташаккули маълумоти аввалӣ барои банақшагирии буҷет зоҳир мешавад» [283, с. 18].

Дастрасии иттилооти буҷетӣ ба афзоиши эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ ва беҳтар шудани назорати ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Интишори ҳисобот оид ба ҳаракати ҷараёнҳои молиявӣ ба ҷонибҳои манфиатдор имкон медиҳад, ки дар муҳокимаҳо ва таҳияи қарорҳо оид ба сиёсати молиявӣ ва истифодаи маблағҳои давлатӣ иштирок намоёнд. Дар навбати худ, ин барои

муайян кардани мушкилот дар ташкили равандҳои буҷетӣ, коҳиш додани хавфҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани масъулияти мақомоти давлатӣ барои истифодаи маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, функцияи иттилоотии буҷет на танҳо сатҳи шаффофияти низоми буҷетро баланд мебардорад, балки бо пурзӯр намудани назорати шахрвандон, ба истифодаи самараноки захираҳои давлатӣ мусоидат намуда, масъулияти мақомоти давлатиро зиёд мекунад. Дар ин маврид субъектҳои иқтисодӣ имкон пайдо мекунанд, ки фаъолияти худро «ба воқеият ва ҳадафҳои нави сиёсии аз ҷониби давлат муқарраргардида вобаста ба самти рушди минбаъдаи низоми иқтисодӣ, инчунин ба шароити хоҷагидорӣ ва муносибатҳои иқтисодие, ки давлат муқаррар кардааст (ба андозаи муайян бевосита ё бавосита) мутобиқ созанд» [326, с. 288].

Функцияи назорат дар таъмини дуруст ва саривақт ба фонди мутамаркази давлатӣ ворид шудани маблағҳо, инчунин дар байни истеъмолкунандагони гуногун – мақомоти давлатӣ, вазорату идораҳо, муассисаҳои давлатӣ ва аҳоли мақсаднок тақсим кардани онҳо нақши асосиро мебозад. Ин функцияи назорати на танҳо раванди воридшавии захираҳои молиявӣ, балки истифодаи минбаъдаи (азхудкунии) онҳоро низ дар бар мегирад, ки имкон медиҳад самаранокӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳо назорат карда шавад.

Функцияи назорат ба арзёбии сифати равандҳои тақсимоӣ, таъмини арзёбии дақиқ ва саривақтии воридшавии маблағҳои буҷетӣ ба соҳаҳои зарурӣ, инчунин то чӣ андоза самаранок истифода шудани онҳо мувофиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои муқарраршуда нигаронида шудааст. Чунин назорат дар тамоми сатҳҳои раванди буҷет зарур буда, назорати ҳатмӣ воридот ва сарфи маблағҳоро талаб мекунад, ки ин барои пешгирии сӯйиштифода, тақмили интизоми молиявӣ ва баланд бардоштани масъулияти ҳамаи иштирокчиёни раванди буҷет мусоидат мекунад. Ҳамин таавр, функцияи назоратии буҷети давлатӣ ба баланд бардоштани шаффофияти чараёнҳои молиявӣ ва таъмини истифодаи самараноки захираҳои буҷетӣ мусоидат намуда, дар навбати худ ба таҳкими эътимод ба

мақомоти давлатӣ ва баланд бардоштани сифати идоракунии молияи давлатӣ мусоидат мекунад.

Функсияи таъминкунӣ аз амалисозии тадбирҳои дастгирии давлатӣ иборат аст, ки барои ба вуҷуд овардани заминаи зарурии молиявӣ моддӣ барои иҷрои вазифаҳо ва ухдадорӣҳои давлат нигаронида шудаанд. Ин функсия мавҷудияти захираҳоеро, ки барои фаъолияти устувори ниҳодҳои давлатӣ ва татбиқи бомуваффақияти сиёсати давлатӣ дар соҳаҳои гуногун заруранд, таъмин менамояд. Давлат тавассути маблағҳои буҷетӣ барои татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлатӣ шароит фароҳам меорад, рушди инфрасохтор, дастгирии соҳаҳои асосии иқтисодиёт ва иҷрои ухдадорӣҳоро дар назди шахрвандон маблағгузорӣ менамояд. Мақсади асосии функсияи таъминкунӣ аз таъмини давлат бо захираҳои кофӣ молиявӣ барои иҷрои вазифаҳои худ, инчунин ташаккули захираҳои моддӣ ва молиявӣ барои воқуниш додан ба шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ иборат мебошад. Он дар нигоҳдории устувори молиявӣ ва кафолати иҷрои ухдадорӣҳо дар назди гурӯҳҳои гуногуни аҳоли нақши муҳим мебозад, ки бевосита ба сатҳи зиндагии шахрвандон ва некӯаҳволии иҷтимоии тамоми ҷомеа таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, буҷет бо иҷрои вазифаҳои худ «... имкон медиҳад, ки оид ба эҳтиёҷи умумӣ ба маблағҳо тасаввуроти ҳамаҷониба ба даст оварда шавад, дар бораи истифодаи оқилонаи захираҳо қарорҳои идоракунӣ қабул карда шаванд, инҳироф (тамоил, дурравӣ)-ҳои назарраси моддаҳои буҷет таҳлил ва таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои молиявии давлат арзёбӣ карда шавад, эҳтиёҷ ба ҳаҷмҳо ва муҳлатҳои ҷалби воситаҳои қарзӣ сари вақт муайян карда шавад» [86, с. 75].

Гарчанде функсияҳои буҷет дар адабиёт ҳамаҷониба шарҳ дода шуда, нақши он дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатҳо арзёбӣ шудааст, ҳуди мафҳуми буҷет ҳануз ба таври мукамал тафсир нашудааст. Дар адабиёт тарзҳои гуногуни маънидодкунии мафҳуми буҷет мушоҳида мешаванд, бинобар ин баҳсҳо ҳам дар ин масъала зиёд мебошанд. То ҳанӯз мушкилоти банақшагирии оқилонаи буҷет (даромадҳо ва хароҷот) ва истифодаи самараноки маблағҳои

бучети давлатӣ дар сатҳҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, инчунин тақсимои аз ҳудудҳои онҳо ҳалли пурраи ҳудуд дарёфт накардаанд. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, мо ақидаҳои гуногунро дар адабиёти иқтисодӣ (молиявӣ) оид ба моҳият ва муҳтавои мафҳуми бучет (бучети давлатӣ) баррасӣ карда, меҳодҳои тарзи нисбатан бамаврид ва дурусти таърифи онро пешниҳод намоем.

Омӯзиши адабиёти дахлдор ба мо имкон дод, ки дар тафсири мафҳуми бучети давлатӣ якҷанд равишҳоро ҷудо кунем, ба мисли: 1) бучет ҳамчун низоми муносибатҳо; 2) бучет ҳамчун унсурҳои молияи давлатӣ ва низоми бучетӣ; 3) бучет ҳамчун фонди мутамаркази маблағҳои давлатӣ; 4) бучет ҳамчун рӯйхати дар шакли ҷадвал ифодагардидаи даромадҳо ва хароҷоти давлат; 5) бучет ҳамчун нақшаи молиявӣ (ҷадвали 1.2).

Ҷадвали 1.2. – Раҷишҳои тафсири мафҳуми «бучет» дар адабиёт

Сарчашма	Тафсири мафҳуми бучет
1	2
<i>1. Бучет ҳамчун низоми муносибатҳо</i>	
Г.С. Закревская [88, с. 65]	Мафҳуми абстраксии иқтисодӣ, яъне тасвири умумии ҷунин падидаҳо ва равандҳои ҳаёти воқеӣ мебошад, ки дар натиҷаи онҳо тақсимои маҳсулоти иҷтимоӣ дар байни фондҳои мақсаднок ба амал меояд. Ба маънои асли дар он ифода меёбад, ки аввал муносибатҳои абстраксии ҳуҷҷатӣ пайдо мешаванд, ки баъдан дар нақшаи бучетӣ амалӣ карда мешаванд, фонди бучетӣ ташкил ва истифода мешавад.
В.М. Родионова [233, с. 85]	Маҷмуи муносибатҳои бучетӣ барои ташаккул ва истифодаи фонди бучети мамлакат мебошад. Дар моҳияти иқтисодии худ бучети давлатӣ муносибатҳои пулиест, ки байни давлат ва шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ доир ба азнавтасимкунии даромади милли вобаста ба ташаккул ва истифодаи фонди бучетӣ, ки барои маблағгузори иқтисодиёти милли, ҷорабиниҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, эҳтиёҷоти мудофия ва идораи давлатӣ пешбинӣ шудаанд, ба вуҷуд меоянд.
Э.В. Рогатенюк [232, с. 69]	Шакли мавҷудияти муносибатҳои воқеии ба таври воқеъбинона муайяншудаи тақсимои, ки таъиноти махсус – қонеъ гардонидани талаботи тамоми ҷомеа ва воҳидҳои маъмурию ҳудудии он ба захираҳои молиявиро дорад.
М.В. Романовский [239, с. 150]	Низоми муносибатҳои пулии императивӣ, ки дар раванди онҳо фонди бучетӣ – фонди пулии мутамарказ ташаккул ёфта ва истифода бурда мешавад. Онро давлат ба мақсади маблағгузори эҳтиёҷоти муайяни ҷамъиятӣ, аз қабилӣ таъмини амнияти милли ва мудофияи милли, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, дастгирии соҳаҳои хоҷагии халқ, рушди маориф, тандурустӣ, фарҳанг ҷамъоварӣ намуда ва истифода мебарад.
<i>2. Бучет ҳамчун унсурҳои молияи давлатӣ ва низоми бучетӣ</i>	
Л.А. Дробозина [77, с. 310]	Унсурҳои асосии низоми бучетӣ, ки муносибатҳои иқтисодии пулиро оид ба раванди ташаккул ва истифодабарии фонди мутамаркази воситаҳои пулии давлат ифода мекунад.

Идомаи чадвали 1.2

1	2
В.А. Харченко [292, с. 96]	Унсури асосии низоми бучети мамлакат, ифодакунандаи муносибатҳои иқтисодӣ (пулӣ), ки раванди ташаккул ва истифодаи фонди мутамаркази воситаҳои пулиро ҳамчун таъминоти молиявии иҷроӣ вазифаҳои давлатӣ дар ҳама сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ дар шакли конун миёнаравӣ мекунад.
<i>3. Бучет ҳамчун фонди мутамаркази маблағҳои давлатӣ</i>	
Г.Б. Поляк [224, с. 6]	Шакли бунёдшавӣ ва харҷкунии фонди маблағҳое, ки барои таъмини молиявии вазифаҳо ва функсияҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъин шудааст.
В.В. Ковалев [130, с. 184]	Фонди пулии мутамарказ, ки дар ин ҷо он сатҳ барои таъмини вазифаҳо ва функсияҳои мақомоти дахлдори ҳокимият (давлатӣ, маҳаллӣ) бунёд карда мешавад.
С. Ҳикматов [299, с. 9]	Категорияи иқтисодист, ки танҳо дар шароити муносибатҳои моливу пулӣ бо ташаккули давлат алоқаманд буда, аз ҳисоби фондҳои пулии мутамарказ амалӣ мегардад
<i>4. Бучет ҳамчун рӯйхати дар шакли ҷадвал ифодагардидаи даромадҳо ва хароҷоти давлат</i>	
А.М. Годин [46, с. 9]	Бучет дар иқтисодиёт – ин рӯйхати даромадҳо ва хароҷоти субъекти хоҷагидорӣ барои давраи муайяни вақт, чун қоида як сол мебошад.
Луғати муосири мафҳумҳои иқтисодӣ [257]	Ҷадвале, ки дар як қисми он даромадҳои пулӣ, дар қисми дигараш – хароҷоти ҳамон давраи вақт нишон дода шудааст. Яъне бучет – ин рӯйхат, сметаи хароҷот ва даромадҳои пулӣ мебошад, ки барои пешакӣ муқаррар кардани манбаъҳои даромадҳо, самтҳои хароҷот ва ноил шудан ба тавозуни онҳо тартиб дода мешавад.
<i>5. Бучет ҳамчун нақшаи молиявӣ</i>	
И.А. Бланк [26, с. 58]	Нақшаи молиявии фаврӣ барои давраи кӯтоҳмуҳлат, ки одатан дар муддати то як сол таҳия гардида, хароҷот ва даромади захираҳои молиявиро дар раванди татбиқи намудҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ инъикос менамояд.
Д. Бримсон [34, с. 32]	Ифодаи микдории нишондиҳандаҳои нақшавии корхона барои муҳлати муайян. Ифодаи микдории нақша гуфта, дастаи муайяни рақамҳо, ки нишондиҳандаҳои мушаххаси фаъолияти истеҳсолию хоҷагидориро муайян мекунанд, фаҳмида мешавад.
Луғати муосири мафҳумҳои иқтисодӣ [257]	Унсури марказии низоми бучетӣ, сметаи даромадҳо ва хароҷоти давлат барои муҳлати муайяни вақт, одатан як сол, ки бо нишон додани манбаъҳои воридшавии даромадҳои давлатӣ ва самтҳои хароҷоти маблағҳо тартиб дода мешавад.
Луғати мафҳумҳои иқтисодӣ [254]	Сметаи хароҷот ва даромадҳои пулии муассиса, шаҳр, ноҳия, давлат, оила ё шахси алоҳида барои як давраи муайяни вақт (семоҳа, сол, моҳ).
Ақидаи маулӣ	Низоми муносибатҳои пулиест, ки дар байни мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва шахсони ҳукукию воқеӣ доир ба азнавтасимкунии даромади миллӣ вобаста ба зарурати қонунгардонидани манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа ва шаҳрвандон инкишоф меёбад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳқиқи нақши буҷет дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ва аҳоли, бо назардошти функсияҳои он, инчунин таҳлили ва арзёбии ақидаҳои дигар олимон ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мо метавонем чунин таърифи буҷети давлатиро таҳия кунем: буҷет – ин низоми муносибатҳои пулиест, ки дар байни мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ доир ба азнавтақсимкунии даромади миллӣ вобаста ба зарурати қонеъ гардонидани манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа ва шаҳрвандон инкишоф меёбад. Муносибатҳои буҷетӣ дар раванди фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба вуҷуд меоянд, ки ба таъмини маблағгузорию тадбирҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ оид ба танзими иқтисодиёт, нигоҳдорӣ ва рушди соҳаи иҷтимоӣ ва таҳкими амнияти миллӣ нигаронида шудаанд.

Як нуктаи муҳимро бояд таъкид кард, ки дар буҷети ҳар як мамлакат мушкилоти муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии ҳаёти ҷамъият ҳам ба таври умумӣ ва ҳам нисбат ба ҳар як инсони мушаххас инъикос мешаванд. Буҷет миқёси фаъолияти давлатиро инъикос намуда, ҳамзамон онро маҳдуд мекунад ва «агар, аз як тараф, ин маблағҳое бошанд, ки дар ихтиёри пурраи давлат буда, иқтидори молиявии онро муайян мекунанд, пас аз тарафи дигар, дар буҷет маблағҳои давлатии истифодаи ҷамъиятӣ ҷамъ оварда мешаванд, ки онҳо моликияти давлат набуда, балки дар ихтиёрдории мақомоти давлатӣ қарордоранд» [176, с. 43]. Дар шароити иқтисоди бозорӣ буҷет нақши танзимкунандаи махсуси равандҳои иҷтимоию иқтисодии дар давлат баамаломадаро мебозад.

Ҳамин тариқ, буҷети давлатӣ на танҳо воситаи молиявӣ, балки нишондиҳандаи муҳими афзалиятҳо ва арзишҳои давлат мебошад. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ вай ҳамчун як навъ «чорчуба» ба тамоми равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ хизмат карда, барои нигоҳ доштани таносуби байни манфиатҳои ҷамъиятию хусусӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ заминаи заруриро таъмин менамояд. Буҷет танҳо ҷамъоварии маблағ ва тақсими онҳо нест, он механизмest, ки давлат ба рушди иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ ва сифати зиндагии шаҳрвандон таъсир мерасонад.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини буҷет аз нав тақсим кардани даромад бо мақсади қонеъ гардондани эҳтиёҷоти аҳолии мамлакат ба чунин неъматҳои ҷамъиятӣ, монанди маориф, нигоҳдории тандурустӣ, амният, инфрасохтор ва ғайра мебошад. Дар ин замина буҷет ҳамчун воситаи таъмини тақсими одилонаи захираҳо ва ба ҳадди камтарин расонидани нобаробарии иҷтимоӣ хизмат мекунад. Низоми андоз, хароҷоти дастгирии иҷтимоӣ, кӯмакҳо ва мусоидати молиявӣ ба соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, ки ба дастгирии давлатӣ эҳтиёҷ доранд, муҳимтарин унсурҳо ва воситаи сиёсати буҷет мебошанд.

Ҷанбаи муҳим ин аст, ки буҷети давлатӣ манбаи моликияти шахсӣ нест, балки танҳо фонди идорашавандаест, ки дар ихтиёри сохторҳои давлатӣ қарор дорад. Ин маънои онро дорад, ки маблағҳои буҷетӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ пешбинӣ шудаанд, на барои ғанисозии инфиродии шахсони алоҳида. Буҷети давлатӣ ҳамеша дар мадди назари шахрвандон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ қарор дорад, зеро он муайян мекунад, ки кадом маблағҳо барои рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, беҳтар намудани инфрасохтори иҷтимоӣ ва неқӯаҳволии аҳоли раवона карда мешаванд ва кадомаш барои эҳтиёҷоти мудофия, амният ва дигар соҳаҳои афзалиятнок истифода мешавад.

Вазифаи муҳими буҷет дар иқтисодиёти бозорӣ нақши он дар танзими равандҳои макроиқтисодӣ мебошад. Тавассути буҷет давлат ба сатҳ ва сохтори ҷаъолияти иқтисодӣ, шуғл, таваррум, афзоиши истеҳсолот ва суботи иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Тавассути сиёсати андоз ва хароҷоти буҷет давлат сатҳи умумии талабот ва пешниҳодро дар иқтисодиёт танзим мекунад, ки барои нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ мадад мекунад. Дар давраи таназзули иқтисодӣ ҳукумат метавонад хароҷотро зиёд намуда, ҷаъолияти иқтисодиро ҳавасманд гардонад ва дар давраҳои афзоиш метавонад касри онро кам карда, маблағҳоро барои таҳкими суботи молиявӣ равона созад.

Буҷет инчунин вазифаи танзими иҷтимоиро иҷро карда, аз нав тақсим кардани захираҳои молиявиро аз табақаҳои бойтари аҳоли ба табақаҳои камбағал таъмин менамояд. Ин тавассути трансфертҳои иҷтимоӣ, кӯмакҳои молиявӣ, имтиёзҳо ва дигар шаклҳои дастгирии давлатӣ анҷом дода мешавад. Махсусан,

ин дар мамлакатҳои рӯ ба рушд, ки қисми зиёди аҳоли метавонанд дар ҳолати осебпазир қарор дошта бошанд, муҳим аст ва маҳз тавассути буҷет давлат метавонад сатҳи ҳадди ақали зиндагӣ ва дастрасиро ба хизматрасониҳои асосии давлатӣ таъмин намояд.

Ниҳоят, буҷети давлатӣ бо назардошти таъсири худ ба соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва умуман ба иқтисодиёт на танҳо нишондиҳандаи сиёсати муносири иқтисодӣ, балки воситаи банақшагирии дарозмуҳлати стратегӣ низ мебошад. Вай вазифаҳои муҳимтарини давлатро инъикос намуда, муайян мекунад, ки дар кадом самт дигаргуниҳо ба амал меоянд ва ба кадом мақсадҳои дарозмуҳлат ноил мешаванд. Масалан, афзоиши хароҷоти давлатӣ барои илм, маориф, тандурустӣ ва технологияҳои инноватсионӣ дар навбати худ ба рушди сармояи инсонӣ мусоидат мекунад, ки ин омили асосии рушди иқтисодӣ дар давраи дарозмуҳлат мебошад.

Ҳамин тариқ, буҷети давлатӣ на танҳо воситаи идоракунии молиявӣ, балки механизми муҳимест, ки тавассути он ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакат амалӣ мегарданд. Он ҳамчун асоси тамоми танзими макроиқтисодӣ хизмат мекунад ва муайян мекунад, ки бо истифода аз маблағгузори давлатӣ кадом афзалиятҳо ва ҳадафҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии давлат ба даст оварда мешаванд. Вале буҷети давлатӣ на танҳо маҷмуи рақамҳо ва ҳисоботҳои молиявӣ, балки муҳимтарин механизмest, ки тавассути он сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат амалӣ карда мешавад. Сохтор ва вазифаҳои буҷет афзалиятҳо, ҳадафҳо ва уҳдадорихои дар давраи мушаххаси таърихӣ дар назди давлат истодаро инъикос меkunанд. Фаҳмидан зарур аст, ки буҷет на танҳо манбаи маблағгузори давлатӣ, балки ҳамчун танзимкунандаи равандҳои иқтисодию иҷтимоӣ баромад карда, ба тамоми ҷиҳатҳои ҳаёти ҷамъият таъсир мерасонад.

Дар шароити навсозии равандҳои иқтисодӣ ва таҳдидҳои ҷаҳонии идоракунии молияи давлатӣ танзим ва идоракунии самараноки буҷети давлатӣ бе ба роҳ мондани низоми боэътимод ва шаффофи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои давлатӣ ғайриимкон аст. Маҳз баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар таъмини назорат, шаффофияти молиявӣ ва пешниҳоди ҳисоботи

молиявӣ дар истифодаи маблағҳои давлатӣ нақши асосиро мебозанд. Дар ин маврид, «шаффофияти молиявӣ равшанӣ ва шаффофият дар амалиёти молиявии ташкилотро дар назар дорад, ки дар навбати худ эътимодро байни сармоягузoron, шарикон, кормандон ва ҷомеа бунёд мекунад» [201, с. 327]. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мисли аксари мамлакатҳои рӯ ба рушд, ҷорӣ намудани усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои давлатӣ ба воситаи муҳимтарини мубориза бо фасод, беҳсозии хароҷоти давлатӣ ва таҳкими эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ таъдил меёбад.

Баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои давлатӣ асоси ҳисобот, таҳлил ва назорати истифодаи захираҳои давлатӣ мебошад. Дар ин маврид яке аз вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ «ташаккули маълумоти пурра ва саҳеҳ дар бораи равандҳои иқтисодӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти ташкилот, ки барои роҳбарӣ ва идоракунии фаврӣ, инчунин истифодаи он аз ҷониби ҳамаи истифодабарандагони манфиатдор зарур аст» [182, с. 13], мебошад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ташаккули манбаъҳои буҷети давлати саҳми манбаъҳои берунӣ ва интиқоли пули муҳочирони корӣ назаррас аст, шаффофият ва дурустии баҳисобгирии муҳосибӣ аҳамияти хоса дорад. Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ сифати банақшагирӣ, тақсим ва пайгирии хароҷотро хеле беҳтар намуда, назорати иҷроии буҷетро беҳтар мекунад.

Такмили баҳисобгирии муҳосибӣ бояд ҷорӣ намудани стандартҳои муосири байналмилалиро, аз қабили Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) дар баҳши давлатӣ (СБХМБД) дар бар гирад, ки саҳеҳӣ ва шаффофияти ҳисоботро беҳтар намуда, раванди банақшагирӣ ва иҷроии буҷетро осон мекунад. Истифодаи низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияҳои иттилоотии ҳамгиро дар навбати худ ба кам шудани хатоҳо, тезонидани равандҳои коркарди маълумот ва баланд бардоштани саҳеҳии онҳо мадад мерасонад.

Аудити маблағҳои давлатӣ як ҷузъи муҳими низоми идоракунии буҷет мебошад. Вазифаи муҳимтарини аудит ин таъмин намудани санҷиши беғаразонаи саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ ва ошкор намудани қонуншиканиҳои имконпазир, аз ҷумла ҳолатҳои истифодаи ғайриҳадафмандона ё сӯйиистеъмоли захираҳои давлатӣ мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки молияи давлатӣ аксаран зери хавфҳои гуногун, аз ҷумла фасод, истифодаи бесамари маблағ ва набуди назорати дуруст қарор дорад, нақши аудит беназир хоҳад буд.

Рушди аудити дохилӣ дар мақомоти давлатӣ ва пурзӯр намудани назорати берунӣ аз ҷониби ташкилотҳои аудитории мустақил низоми назорат ва мувозинатро таъмин менамояд, ки қодир ба пешгирии истифодаи нодурусти маблағҳои буҷетӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки аудити берунӣ инчунин ба таҳкими эътимоди аҳоли ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат мекунад, зеро он дар бораи вазъи буҷети давлатӣ ва сатҳҳои интизоми молиявӣ маълумоти воқеъбинона медиҳад.

Барои самаранок гузаронидани аудити маблағҳои давлатӣ зарур аст, ки усулҳои муосир, аз қабили истифодаи воситаҳои таҳлилӣ ва рақамӣ, ки барои воқуниши фаврӣ ба қонуншиканиҳои ошкоршуда имкон медиҳанд, ҷорӣ карда шавад. Ҷорӣ намудани аудити мустақил дар ҳамаи зинаҳои ҳокимияти давлатӣ на танҳо ба таъмини назорат ёрӣ мерасонад, балки барои беҳтар шудани идоракунии маблағҳои давлатӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ имкон медиҳад.

Ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба низоми идоракунии буҷети давлатӣ қадами муҳим дар роҳи таъмини шаффофият ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин равандро метавон тавассути таъсиси як долони ягонаи иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, ки ҳамгироии тамоми маълумотро дар бораи хароҷоти давлатӣ, даромадҳо, кӯмаки молиявӣ ва дигар амалиёти молиявӣ таъмин намояд, ба таври назаррас тақвият хоҳад дод. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо иҷрои буҷет сари вақт назорат карда шавад, балки инчунин инҳироф аз меъёҳои муқарраршуда сари вақт ошкор карда, дараҷаи баланди назорат таъмин карда шавад.

Ҳамин тариқ, тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои давлатӣ чузъи муҳими идоракунии буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин на танҳо шаффофият ва масъулиятро дар истифодаи захираҳои давлатӣ афзоиш медиҳад, балки низомро фароҳам меорад, ки ба самараноктар ва оқилона сарф шудани маблағҳои буҷет мусоидат мекунад. Рушди ин соҳаҳо инчунин ба таҳкими эътимоди шаҳрвандон ба ниҳодҳои давлатӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодии малакат мусоидат мекунад.

1.2. Вазифаҳо, принципҳо ва равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ

Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ унсури ҷудонашавандаи идоракунии самараноки молияви давлатӣ ва баланд бардоштани сатҳи шаффофияти хароҷоти давлатӣ мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо вучуди маҳдудияти захираҳои молиявии давлат рушди назарраси иқтисодиёт мушоҳида мешавад, истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ вазифаи махсусан таъхирнопазир мегардад. Бояд қайд кард, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ дар таъмини ҳисоботдиҳӣ (масъулияи молиявӣ)-и ҳукумат дар назди шаҳрвандон ва таъмини устуворию суботи молиявӣ нақши калидӣ мебозад.

Баҳши давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои гуногун, мақомоти иҷроия, инчунин ташкилотҳои ҷамъиятии аз буҷети давлатӣ маблағгузоришавандаро дар бар мегирад. Ҳадафи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин баҳш таъмини дақиқӣ, саҳеҳӣ ва шаффофияти амалиёти молиявӣ, инчунин истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ мебошад, ки дар шароити касри буҷет ва зарурати идоракунии захираҳои маҳдуд муҳим аст.

Ҳамин тариқ, ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ асоси идоракунии самараноки захираҳои давлатӣ ва таъмини устуворию молиявӣ мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки масъалаи истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва таъмини шаффофияти маблағҳои давлатӣ дар маркази

таваҷҷуҳи ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам шаҳрвандон қарор дорад, ташкили дурусти ин равандҳо махсусан муҳим мегардад. Вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит воситаи асосӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои беҳтар намудани хароҷот, баланд бардоштани шаффофияти амалиёти молиявӣ ва баланд бардоштани сифати идоракунии маблағҳои давлатӣ мебошанд.

Барои равшантар шарҳ додан ва ба низом даровардани вазифаҳо, ки дар назди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ истодаанд, чадвалеро пешниҳод менамоем, ки дар он самтҳои асосии фаъолият, инчунин аҳамияти онҳо барои таъмини истифодаи самаранок ва қонунии захираҳои молиявии давлатӣ муфасссал тафсир карда шудааст (ҷадвали 1.3).

Ҷадвали 1.3. – Вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ

Вазифа	Тафсири вазифа
1	2
1. Назорат аз болои хароҷот ва даромадҳои буҷет	Мониторинги тамоми амалиёти молиявӣ дар бахши давлатӣ барои таъмини харҷи маблағҳои буҷетӣ дар доираи буҷетҳо ва нақшаҳои тасдиқшуда. Баҳисобгирии даромад ва хароҷоти буҷет ба истифодаи оқилонаи маблағҳои он мусоидат мекунад.
2. Таъмини масъулият (ҳисоботдиҳӣ) ва шаффофият	Таъмини дастрасии маълумоти молиявӣ барои мақомоти танзимкунанда, шаҳрвандон ва дигар шахсони манфиатдор. Ин эътимоди мардумро ба мақомоти давлатӣ афзоиш дода, эҳтимоли ғасодро кам мекунад. Ташкили низоми ҳисоботдиҳӣ имкон медиҳад, ки назорати хароҷоти буҷет ба роҳ монда шавад.
3. Ташаккули ҳисоботи молиявӣ	Таҳияи ҳисоботи молиявӣ, ки нишондиҳандаҳои молиявии ҷорӣ бахши давлатиро инъикос мекунад. Ин ҳисоботҳо бояд дақиқ, саривақтӣ бошанд ва ба стандартҳои муқарраршуда, аз қабili IPSAS мувофиқ бошанд.
4. Таҳлили самаранокии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ	Арзёбии самаранокии маблағҳои буҷетӣ кӯмак мекунад, ки соҳаҳо муайян карда шаванд, ки дар онҳо беҳтарсозӣ имконпазир аст ё дар қучо маблағҳо бесамар сарф карда мешаванд. Ин ба қабули қарорҳои оқилонаи идоракунӣ чӣхати беҳгاردонии хароҷот ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат мекунад.
5. Таъмини риояи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ	Назорати риояи тамоми амалиёти молиявии вобаста ба истифодаи буҷети давлатӣ ба қонунгузории амалкунанда, санадҳои меъёрӣ ва қоидаҳои дохилӣ. Ин як хусусияти муҳим барои пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ ва хавфҳои ҳуқуқӣ мебошад.

Идомаи чадвали 1.3

1	2
6. Пешгирии қонунвайронкунии молиявӣ ва коррупсия	Ташкили механизмҳои назорати дохилӣ, ки ба пешгирии истифодаи нодурусти маблағҳои бучетӣ, коррупсия, сӯйиштифода ва қаллобии молиявӣ нигаронида шудаанд. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит барои ошкор кардани ҳама гуна ҳолатҳои номатлуб, қонуншиканиҳо ё кӯшиши сӯйиштифода кардани маблағҳои давлатӣ кӯмак мекунад.
7. Омодасозии ҳуҷҷатҳо барои аудити берунӣ ва дохилӣ	Таҳияи мунтазами ҳама ҳуҷҷатҳои зарурӣ ва ҳисоботҳо барои аудитҳои берунӣ (масалан, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва аудитҳои дохилӣ. Ин барои баланд бардоштани сатҳи эътимод ба ҳисоботи молиявӣ ва исботи саҳеҳӣ ва шаффофияти онҳо мусоидат мекунад.
8. Таъмини устуворӣ ва суботи молиявӣ	Таҳлил ва баҳисобгирии чараёнҳои молиявии баҳши давлатӣ бо мақсади таъмини устувории дарозмуҳлати он. Ин банақшагирии хароҷот, беҳгардони даромадҳои андоз ва назорати қарзи давлатӣ барои таъмини суботи молиявии давлатро дар бар мегирад.
9. Баланд бардоштани сифати идоракунии воситаҳои давлатӣ	Таъмини истифодаи пурсамар ва самараноки захираҳои молиявии давлатӣ, ки ин дар навбати худ ба беҳтар шудани сифати идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии хизматрасонӣ ба шаҳрвандон мусоидат мекунад.
10. Рушди кормандон ва тақмили ихтисоси онҳо	Омӯзиш ва тақмили ихтисоси доимии муҳосибон ва аудиторҳое, ки дар баҳши давлатӣ кор меkunанд, бо мақсади таъмини мутобиқати стандартҳои муосири байналмилалӣ ва баланд бардоштани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Ин ба қорӣ намудани технологияҳои муосир ва тақмили маҳорати касбии муҳосибон ва аудиторон мусоидат мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар ин чадвал вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ муфассал оварда шуда, аҳамияти ҳар яки онҳо барои идоракунии самаранок ва шаффофи захираҳои молиявии давлатӣ нишон дода шудааст. Ин вазифаҳо асоси таъмини суботи иқтисодӣ, масъулиятшиносӣ ва мубориза бо қонуншиканиҳои молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Маълумоти дар он овардашуда барои тасаввуроти возеҳ пайдо кардан дар бораи вазифаҳои дар назди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ истода имкон медиҳад. Ин вазифаҳо ба таъмини интизоми молиявӣ, шаффофияти харҷи маблағҳои давлатӣ ва баланд бардоштани масъулияти кормандони мақомоти давлатӣ нигаронида шудаанд. Бояд гуфт, ки иҷрои бомуваффақияти ин вазифаҳо

ба самарабахшии идоракунии давлатӣ, рушди соҳаи иҷтимоӣ ва боварии шаҳрвандон ба фаъолияти мақомоти давлатӣ бевосита таъсир мерасонад. Истифодаи усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, инчунин мунтазам тақвим додани онҳо ба беҳтар шудани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва таҳкими суботи иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба талаботи қатъии танзими фаъолияти молиявии мамлакат мувофиқат кунад. Муҳимтарин санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатиро ба танзим мебароранд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», қарорҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқие мебошанд, ки ба стандартикунонӣ ва ягонакунии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мақомоти давлатӣ нигаронида шудаанд. Усулҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули ҳазинавӣ ва ҳисобузамкунӣ мебошанд, ки барои баҳисобгирии даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ истифода мешаванд.

Аудит дар бахши давлатӣ унсури ҷудонашавандаи низоми назорати молиявӣ буда, барои баланд бардоштани сатҳи эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми аудити давлатӣ бо назардошти стандартҳои байналмилалӣ инкишоф меёбад. Мақсади асосии аудит санҷиши дурустӣ ва қонунӣ будани истифодаи маблағҳои буҷетӣ, инчунин ошкор намудани қонуншиканиҳои имконпазир дар раванди идоракунии захираҳои давлатӣ мебошад. Низоми аудит ҳам назорати дохилиро дар бар мегирад, ки дар мақомоти давлатӣ амалӣ карда мешавад ва ҳам аудити беруниро, ки аз ҷониби Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти мустақили танзимкунанда гузаронида мешаванд.

Дар адабиёт чунин нуктаи назар паҳн гардидааст, ки назорати молиявӣ пайванди таҷрибаи амалӣ ва маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, молия (менечменти молиявӣ), таҳлили иқтисодӣ ва дигар вазифаҳои идоракунӣ мебошад. Ҷонибдорони ин ақида назоратро ҳамчун вазифаи идоракунӣ ва ҳамчун намуди фаъолияти махсуси зинаҳои алоҳидаи идоракунӣ бо ҳам тавъам

медонанд. Ин равиш номақбул аст, зеро ҳама гуна вазифаи идоракуни, сарфи назар аз сохтори мушаххаси дастгоҳи идоракуни ҳамчун мафҳуми умумӣ барои тамоми зинаҳои он амал мекунад. Бинобар ин, як вазифа (банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорат)-ро қисматҳои сохтори гуногуни дастгоҳи идоракуни иҷро карда метавонанд ва баръакс, як қисмати сохторӣ аксар вақт якчанд вазифаро иҷро мекунад. Масъалаи муносибати байни назорати молиявӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ аз сабаби он, ки назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ бар хилофи назарияи назорати молиявӣ, дорои адабиёти васеъ ва анъанаҳои муқарраршуда мебошад, сазовори баррасии махсус аст. Баъзе иқтисоддонҳо дурустии ҷудо кардани назорати молиявиро аз баҳисобгирии муҳосибӣ рад мекунанд. Дар ин маврид одатан чунин далел оварда мешавад, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати молиявӣ дорои як предмети умумӣ - вазъ ва истифодаи воситаҳои субъектҳои хоҷагидорӣ дар раванди такрористеҳсолкунии васеъ мебошанд. Бо чунин ақида розӣ шудан мумкин нест, зеро он аз шарҳи беасоси муҳтаво ва предмети ду соҳаи бо ҳам алоқаманд, вале гуногуни илми иқтисодӣ, ки ҳар кадоме аз онҳо зухурот ва равандҳои хоҷагидориро аз ҷиҳати барои худ хос меомӯзанд, реша мегирад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ манбаи асосии таъминоти иттилоотӣ барои иҷрои вазифаҳои гуногуни идоракуни, аз ҷумла барои назорат мебошад. Ҳамзамон дар раванди баҳисобгирии муҳосибӣ назорати истифодаи оқилонаи сарватҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ, ҳифзи амвол ба ҷо оварда мешавад. Баҳисобгирии муҳосибӣ вазифаҳои назоратиро тавассути ҳамаи унсурҳои методи худ – ҳуҷҷатноккуни ва барӯйхатгирӣ, баҳодиҳӣ ва ҳисобкунии арзиши аслӣ, низоми ҳисобҳо ва навишти дугарафа, ҷамъбасткунии тавозунӣ ва ҳисобот иҷро мекунад. Аммо, сарфи назар аз аҳамияти назорати муҳосибӣ, асосноккунии назариявӣ ва таҳияи тамоми маҷмуи масъалаҳои методология ва ташкили назорати молиявӣ берун аз баҳисобгирии муҳосибӣ мемонанд.

Набояд мафҳуми вазифаи назоратии баҳисобгирии муҳосибиро бо мафҳуми назорати молиявӣ ҳамчун ҳаммаъно донист, чунон ки ҳосияти дохилии предмет ё зухуротро бо истифодаи амалии он ҳаммаъно дониш мумкин нест.

Агар баҳисобгирии муҳосибӣ дорои хосияти воқеъбинонаи ба худ хос – вазифаи назоратӣ намебуд, он гоҳ давлат наметавонист баҳисобгирии муҳосибиро ҳамчун воситаи назорат истифода барад. Назорати молиявӣ ҳамчун натиҷаи истифодаи амалии вазифаҳои назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ, молия, қарз ва дигар мафҳумҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлат мебошад.

Худи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ бояд объекти назорати доимии мақомоти амаликунандаи назорати молиявӣ гардад. Ба доираи он инчунин омӯзиши дараҷаи шиддатнокӣ ва асоснокии нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва меъёрҳои харочоти истеҳсолӣ, ошкор кардани захираҳои дохилихоҷагӣ дохил мешаванд. Бешубҳа, назорати молиявӣ бо баҳисобгирии муҳосибӣ ҳадафҳо ва вазифаҳои умумӣ дорад, зеро онҳо дорои объекти ягона - фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона мебошанд. Тафовут дар самти мақсади ҳар яке аз ин соҳаҳои донишҳои иқтисодӣ мебошад. Самти асосии назорати молиявӣ омӯзиши амалиёт ва равандҳои хоҷагидорӣ аз нуқтаи назари қонунӣ будан, саҳеҳӣ, асоснокии иқтисодӣ ва таъмини ҳифзи дороиҳо мебошад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ ба бақайдгирии беист, саросарӣ ва ҳуҷҷатноки тамоми амалиёти хоҷагидорӣ бо ҳаракати сарватҳои молия моддӣ ва воситаҳои пулӣ алоқаманд асос меёбад. Дар тафовут аз баҳисобгирии муҳосибӣ, назорати молиявӣ аксар вақт ба маълумоти мушоҳидаи интиҳобӣ (нопулла) ё амали якдафъаина (андозагирии назоратӣ, баҳодиҳии коршиносон ва ғ.) асос меёбад. Субъектҳои назорати молиявӣ на танҳо муҳосибот, инчунин дигар хадамоти вазифавии корхона, хадамоти махсуси назоратии зинаҳои болоӣ идорақунӣ ва мақомоти назорати берунӣ мебошанд.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати такмил ва навсозии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ барои автоматикунории баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъмини шаффофияти ҳисоботдиҳӣ тадбирҳо андешида шуданд. Ба оморасозӣ ва такмили ихтисоси мутахассисоне, ки дар соҳаи идорақунии молияи давлатӣ кор мекунанд, инчунин ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, аз қабili Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии

муҳосиби бахши давлатӣ (СББМБД - IPSAS) мусоидат мекунад, таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ислоҳоти баланд бардоштани самаранокии истифодаи буҷет дар самти такмили низоми идоракунии молияи давлатӣ фаъолона кор бурда истодааст. Ҷорӣ намудани равишҳо ва усулҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ, кам кардани хароҷоти давлатӣ, беҳтар намудани шаффофият ва масъулияти мақомоти давлатӣ нигаронида шудааст. Ба ин ҳамкориҳои фаъол бо ташкилотҳои байналмилалӣ, ки кӯмаки машваратӣ мерасонанд ва барои мутобиқ кардани таҷрибаи пешқадам дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ мусоидат мекунанд, ёрдам мерасонад.

Ҳамин тариқ, низомҳои дуруст ташкилкардашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи самараноки маблағҳои буҷетро таъмин намуда, шаффофияти амалиёти молиявиро афзоиш медиҳад ва ба таҳкими эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад. Кайд кардан зарур аст, ки ислоҳоти бомуваффақият дар ин соҳа на танҳо такмил додани пойгоҳи меъёрий, балки ҷорӣ намудани технологияҳои нав, инчунин таълими мунтазами мутахассисони соҳаи назорати давлатии молиявиро талаб мекунад.

Вазифаҳои асосиро, ки дар назди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ истодаанд, дида баромада, дарк кардан лозим аст, ки иҷрои ин вазифаҳо бе риояи принципҳои муайяне, ки асоси ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар муассисаҳои давлатӣ мебошанд, имконнопазир аст. Принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ ба таъмини шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои давлатӣ мусоидат мекунанд. Ҳар яке аз ин принципҳо ба таъмини ҳадафҳои такмили идоракунии молияи давлатӣ, баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ ва таъмини риояи талаботи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий нигаронида шудаанд.

Аз ин рӯ, принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ноил шудан ба ҳадафҳо ва ташкили низоме, ки ба идоракунии самараноки маблағҳои давлатӣ мусоидат

мекунанд, нақши муҳим доранд. Дар чадвали 1.4 принципҳои асосӣ, ки бояд ҳангоми ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ риоя карда шаванд, пешниҳод гардидаанд.

Чадвали 1.4. – Принципҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ

Принсип	Тафсири принцип
1	2
1. Принципи қонуният	Ҳама амалиётҳои молиявӣ дар баҳши давлатӣ бояд дар асоси қонунҳо, санадҳои меъёрии амалкунанда ва қоидаҳои дохилӣ анҷом дода шаванд. Риояи ин принцип қонунӣ будани тамоми хароҷоти буҷети давлатиро таъмин мекунад.
2. Принципи шакли ягона	Баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ бояд аз рӯи методологияи ягона ва дар доираи стандартҳои тасдиқшуда амалӣ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки қиёспазии маълумот байни мақомоти гуногуни давлатӣ таъмин гардад ва дар ин асос саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ баланд бардошта шавад.
3. Принципи комилият (пуррагӣ)	Ҳама амалиёти молиявӣ бояд ба ҳисоб гирифта шаванд ва дар феҳристҳои муҳосибӣ навишта шаванд. Ин на танҳо ба даромад ва хароҷот, балки ба уҳдадориҳо ва дороиҳо низ дахл дорад, ки барои бунёди тасвири пурраи вазъи молиявии баҳши давлатӣ имкон дода, хавфи мушкilotи молиявии ниҳоншударо кам мекунад.
4. Принципи шаффофият	Баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот (ҳисоботи молиявӣ) бояд барои истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ кушода ва дастрас бошад. Ин наشري ҳисобот ва гузаронидани санҷишҳои аудиториро дар бар мегирад, ки ба афзоиши эътимод ба истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва коҳиши хавфҳои коррупсионӣ мусоидат мекунад.
5. Принципи масъулиятшиносӣ (ҳисоботдиҳӣ)	Тамоми фаъолияти молиявии мақомот ва муассисаҳои давлатӣ бояд ба мақомоти танзимкунандаи давлат ва шаҳрвандон ҳисоботдиҳанда бошад. Ин принцип ба муқаррар намудани масъулияти аниқ барои идоракунии маблағҳои буҷет ёрӣ мерасонад ва ба истифодаи нодурусти онҳо роҳ наметанҷад.
6. Принципи самаранокӣ ва сарфакорӣ	Маблағҳои буҷетӣ бояд самаранок, оқилона ва сарфакорона бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои баландтарин бо хароҷоти камтарин истифода шаванд. Ин таҳлили мунтазами хароҷот ва муайян кардани роҳҳои имконпазири беҳгардонии онҳоро дар бар мегирад.
7. Принципи мунтазамӣ	Баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ бояд мунтазам ва саривақт тартиб додани ҳисоботи молиявиро таъмин намояд, ки имкон медиҳад вазъи ҷории молияи давлатӣ ва қабули қарорҳои фаврӣ назорат карда шавад.

Идомаи чадвали 1.4

1	2
8. Принципи эътимодноӣ	Маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ бояд дақиқ ва воқеъбинона бошанд. Ин тақаллуби ҳисоботро аз байн мебарад, сифати баланди аудитро таъмин мекунад ва инчунин кафолат медиҳад, ки маълумоти ба ҷонибҳои манфиатдор пешниҳодшуда дуруст ва боэътимод аст.
9. Принципи муттасилӣ	Дар баҳисобгирии муҳосибӣ бояд принципҳо ва усулҳои ягонаи баҳисобгирӣ дар тӯли як муддати муайян истифода шаванд, то мувофиқат ва қиёспазии маълумот таъмин карда шавад. Ин барои таҳлили дақиқи ҳисоботи молиявӣ ва пайгирии пӯёи тағйирот имкон медиҳад.
10. Принципи баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ	Дар муассисаҳои давлатӣ баҳисобгирии муҳосибӣ бояд бо усули ҳисобузамкунӣ бурда шавад, ки он эътирофи даромад ва хароҷотро на ҳангоми иҷрои воқеии пардохтҳо, балки дар лаҳзаи ба вучуд омадани онҳо пешбинӣ менамояд. Ин имкон медиҳад, ки натиҷаҳои молиявии давра дурусттар инъикос карда шуда, хароҷот беҳтар ба нақша гирифта шаванд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ қатъиян риоя кардани принципҳои талаб мекунад, ки риояи қонун, самараи баландтарини истифодаи маблағҳо, шаффофӣ ва ҳисоботдиҳиро ҳангоми анҷом додани тамоми амалиёт таъмин мекунанд. Риояи ин принципҳо барои таъмини суботи молиявӣ, беҳтар намудани сифати идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани эътимоди мардум муҳим аст.

Принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ асоси ташаккули низоми назорати дохилӣ, банақшагирӣ ва ҳисобот дар мақомоти давлатӣ мегарданд, ки ин дар навбати худ имкон медиҳад, ки оид ба истифодаи маблағҳои буҷет қарорҳои асоснок ва саривақтӣ қабул карда шаванд. Бояд муайян кард, ки ин принципҳо чӣ тавр дар амал ҷорӣ карда мешаванд, инчунин барои тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ чӣ гуна тадбирҳо андешида мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ бо назардошти стандартҳои байналмилалӣ ва хусусиятҳои қонунгузори миллии рушд мекунад. Қайд кардан муҳим аст, ки дар мамлакат ҷиҳати татбиқ ва риояи принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ, ки ба беҳтар

шудани идоракунии молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофияти истифодаи маблағҳои буҷет мусоидат мекунад, кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода мешавад.

1. Принципи қонуният. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ дар асоси қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки ҷаъолияти молиявиро танзим мекунанд, аз қабилӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [152], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [154], қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ барои соли навбатӣ (қонуни мазкур ҳамасола барои соли оянда қабул карда мешавад), инчунин қарорҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Ин қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ аз мақомоти давлатӣ талаб мекунанд, ки дар тартиб додани буҷет, тасдиқи буҷет, ҳисобкунӣҳо ва тартиб додани ҳисобот расмиёти қатъиро риоя кунанд, ки ин барои бо қонунгузорӣ мутобиқ будани тамоми амалиёти молиявӣ имкон медиҳад. Илова бар ин, бо мақсади баланд бардоштани сатҳи назорати риояи қонунгузориӣ соҳаи молия Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки ба назорати берунии хароҷоти маблағҳои буҷетӣ машғул аст.

2. Принципи шакли ягона. Барои таъмини ягонагии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ (СМБМ) истифода мешаванд, ки бо назардошти СББМБД мутобиқ карда шудаанд. Ин стандартҳо усулҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама мақомоти давлатиро танзим намуда, қиёспазирии маълумоти ҳисоботиро таъмин мекунанд. Аз ҷумла, шаклҳои ягонаи ҳисоботӣ истифода мешаванд, ки ба мақомоти назорати давлатии молиявӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои истифодаи маблағҳои буҷетиро дар саросари мамлакат самаранок таҳлил кунанд.

3. Принципи комилият (пуррагӣ). Ҳангоми татбиқи амалии ин принцип дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии муҳосибӣ тамоми амалиёти молиявии марбут ба даромад ва хароҷоти буҷети давлатиро дар бар мегирад. Мақомоти давлатӣ вазифадоранд, ки тамоми даромадҳои андозӣ, пардохтҳои ҳатмӣ ва

дигар воридшавиҳои маблағ ба буҷет, инчунин хароҷоти вобаста ба татбиқи барномаҳои давлатиро пурра ба қайд гиранд. Қорӣ намудани низомҳои электронии баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, аз қабili низомҳои автоматикунонидашудаи «Низоми буҷети давлатӣ» ва «Низомии электронии хазинадорӣ», ки баҳисобгирии муҳосиби мукамал ва инъикоси саривақтии ҳамаи амалиётро таъмин менамоянд, қадами муҳим дар татбиқи ин принцип мебошад.

4. Принципи шаффофият. Барои таъмини шаффофияти амалиёти молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низомҳои гуногуни иттилоотӣ қорӣ карда мешаванд, ки ба шахрвандон ва ҷонибҳои манфиатдор барои пайгирӣ кардани хароҷоти маблағҳои буҷетӣ имкон медиҳанд. Яке аз ин қадамҳо таҳияи портали маълумоти кушода мебошад, ки дар он маълумот дар бораи хароҷот ва даромади буҷети давлатӣ, инчунин ҳисобот оид ба иҷрои қарордодҳои давлатӣ ва дигар амалиёти молиявӣ нашр карда мешавад. Ин тадбирҳо ба афзоиши эътимоди аҳоли ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба фаъолияти молиявии давлат мусоидат мекунанд.

5. Принципи масъулиятшиносӣ (ҳисоботдихӣ). Унсuri муҳими татбиқи принципи масъулиятшиносӣ ташкили аудити дохилӣ дар ташкилот ва муассисаҳои давлатӣ, инчунин дар мақомоти давлатӣ мебошад. Ҳар як мақомоти давлатӣ ҳадамоти назорати дохилии худро дорад, ки мунтазам санҷиши истифодаи маблағҳои буҷетиро мегузаронад. Назорати беруниро мақоми олии назорати давлатии молиявӣ - Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намуда, иҷрои буҷетро таҳлил ва арзёбӣ мекунад, қонунӣ будани тамоми амалиёти молиявиро месанҷад. Ғайр аз ин, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол ба Президент ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатиро пешниҳод мекунад. Шакли мухтасари ҳисоботи мазкур дар сомонаи мақоми олии назорати давлатии молиявӣ нашр карда мешавад, ки механизмҳои иловагии ҳисоботдихиро дар назди аҳоли таъмин менамояд.

6. Принципи самаранокӣ ва сарфакорӣ. Бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва истифодаи сарфакоронаи маблағҳои буҷетӣ дар мамлакат усулҳои

буҷетикунони барномавӣ ҳадафӣ фаъолона ҷорӣ карда мешаванд, ки дар мавриди онҳо маблағҳо барои амалисозии лоиҳаҳо ва барномаҳои мушаххас бо натиҷаҳо ва муҳлатҳои дақиқ муайян карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо банақшагирии нисбатан дақиқи хароҷот ба даст ояд, балки харчи самараноки маблағҳо барои эҳтиёҷоти соҳаи иҷтимоӣ, тандурустӣ, маориф ва инфрасохтор таъмин карда шавад.

7. Принципи мунтазамӣ. Барои риояи принципи мунтазамӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ муҳлатҳои дақиқи таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ муқаррар карда шудааст. Ҳамаи мақомоти давлатӣ вазифадоранд, ки ҳар семоҳа ва солона ба мақомоти назорати молиявӣ ва мақомоти дахлдори давлатӣ ҳисобот пешниҳод намоянд. Барои таъмини мунтазамии пешниҳоди ҳисобот ва таҳлили хароҷоти буҷет дар мамлакат маҷмуи нармафзор барои ба таври автоматикунонидашуда тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ истифода мешаванд.

8. Принципи эътимодноӣ. Риояи принципи эътимодноӣ тавассути истифодаи усулҳои муосири назорати молиявӣ, аз ҷумла аудити берунӣ, ки аз ҷониби аудиторҳои мустақил гузаронида мешавад, инчунин аудити дохилии дар сохторҳои давлатӣ гузаронидашуда таъмин карда мешавад. Истифодаи стандартҳои байналмилалӣ аудит ва қоршиносони мустақил ба дурустӣ ва эътимодноии маълумоти молиявӣ мусоидат мекунад.

9. Принципи муттасилӣ. Барои татбиқи принципи муттасилӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳо, муассисаҳо ва мақомоти давлатӣ низомномаҳо ва дастурҳои дохилӣ қабул карда мешаванд, ки тартиби баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботро танзим мекунад. Санадҳои мазкур дар сатҳи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва танзим тасдиқ гардида, татбиқи пайгиронаи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар саросари мамлакат таъмин менамоянд. Ин ҳамчунин истифодаи равишҳои ягонаи ҳисобкунӣ ва пешниҳоди маълумоти молиявиро дар бар мегирад.

10. Принципи баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳо ва муассисаҳои давлатӣ вазифадоранд, ки баҳисобгирии муҳосибиро бо усули ҳисобузамкунӣ пеш баранд, ки ин имкон медиҳад, ки даромад ва хароҷоти вобаста ба иҷрои буҷети давлатӣ на дар лаҳзаи пардохти воқеӣ ё гирифтани маблағҳои дахлдор, балки дар лаҳзаи ба миён омаданашон дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ инъикос карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки сурати нисбатан дақиқи вазъи молиявӣ тасаввур гардида, ояндабинии даромад ва хароҷоти буҷет беҳтар карда шавад.

Ба хоҳири такмил додани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ дар доираи ислоҳоти низоми молия ва буҷет якҷанд тадбирҳои зарурӣ бояд роҳандозӣ карда шаванд, аз қабили:

- татбиқи технологияҳои муосири иттилоотӣ барои автоматикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, ки барои баланд бардоштани саҳеҳӣ ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад;

- таҳия ва татбиқи стандартҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS) мувофиқанд, инчунин мутобиқсозии стандартҳои миллӣ бо мақсади баланд бардоштани шаффофият ва қиёспазирии маълумот;

- омодагории касбӣ ва такмили ихтисоси кормандони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Ин ташкили курсҳои кӯтоҳмуҳлат ва тренингҳои мунтазам, инчунин ҷалби мушовирони байналмилалӣ барои татбиқи таҷрибаи пешқадамро дар бар мегирад;

- густариши назорат ва аудити берунӣ, аз ҷумла ҷалби ташкилотҳои аудитории мустақил барои гузаронидани аудити амиқтар ва мустақилонаи истифодаи маблағҳои буҷетӣ;

- тақвияти назорат ва мониторинги дохилӣ, ки ба таъмини риояи доимии интизоми молиявӣ ва кам кардани хавфҳои истифодаи нодурусти маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунад.

Ин иқдомҳо ба таҳкими низоми идоракунии молияи давлатӣ, баланд бардоштани шаффофият, масъулиятнокӣ (ҳисоботдиҳӣ) ва самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

Чуноне ки мо дар боло баррасӣ кардем, барои дар амал самаранок татбиқ кардани принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ заминаи возеҳи ҳуқуқӣ доштан лозим аст, ки равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва гузаронидани санҷишҳои аудиториро дар ташкилотҳо, муассисаҳо ва мақомоти давлатӣ танзим намояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқии ин равандҳо тавассути низоми қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, наизомномаҳо, дастурамалҳо ва стандартҳо ба амал бароварда мешавад, ки ташкили дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати хароҷоти маблағҳои буҷетиро таъмин менамоянд.

Танзимкунии ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ дар таъмини самаранокии идоракунии молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофияти хароҷоти давлатӣ нақши калидӣ мебозад. Он ҳам муқаррароти умумии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳам талаботи мушаххасро оид ба баҳисобгирии молияи давлатӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва гузаронидани аудит дар бар мегирад.

Аз ин рӯ, дар ин замина бояд санадҳои асосии қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрие, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунанд, баррасӣ карда шаванд. Ҳуҷҷатҳои мазкур барои риояи стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит асос буда, тартиби ҳамкории мақомоти гуногуни давлатиро муайян ва ҳифзи ҳуқуқии манфиатҳои давлат ва шаҳрвандони онро таъмин менамоянд.

Пойгоҳи меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санадҳои гуногуни қонунгузорӣ ва зерқонунӣ, инчунин шартномаҳои байналмилалӣ иборат аст, ки муносибатҳои молиявии байни мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятро танзим мекунанд. Санадҳои асосии танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ инҳоянд:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ». Қонуни мазкур принципҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат, аз ҷумла он муносибатҳоро, ки ба баҳши давлатӣ дахлдоранд, танзим мекунад. Қонун талаботро нисбат ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва нақши муҳосиб (сармуҳосиб)-ро дар ташкилотҳо, муассисаҳо ва мақомоти давлатӣ муқаррар мекунад. Он ба ташкили стандартҳои ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъмини саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ нигаронида шудааст.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ин қонун санади асосие мебошад, ки муносибатҳои буҷетиро дар мамлакат танзим мекунад. Он асосҳои ҳуқуқӣ, принципҳои ташкилии идоракунии молияи давлатӣ, ба низом даровардани буҷет ва гурӯҳбандии он, таҳия, ташаккул, тақсимот ва истифодаи маблағҳои марказонидашударо муайян, муносибатҳои молиявии байнибуҷетиро танзим намуда, мавқеи мақомоти ҳокимият, идоракунии давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, инчунин дигар иштирокчиёни раванди буҷетиро дар таҳия ва баррасии лоиҳаҳои буҷетҳо, таҳияву тасдиқи ҳисобот ва назорати иҷрои онҳоро муқаррар мекунад.

3. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии навбатӣ. Дар қонуни мазкур, ки ҳамасола қабул карда мешавад ҳаҷми умумии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми умумии касри буҷет ва манбаъҳои пӯшонидани он, ҳаҷми умумии даромад ва хароҷоти буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ва дигар нишондиҳандаҳои буҷети давлатӣ нишон дода мешаванд.

4. Низомномаҳо, дастурамалҳо ва нишондодҳои методии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барои татбиқи амалии меъёрҳои қонунгузорӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастурҳо ва нишондодҳои методии дахлдорро таҳия ва тасдиқ мекунад. Ин ҳуҷҷатҳо муқаррарот ва қадамҳои мушаххасро дар бар мегиранд, ки мақомоти давлатӣ бояд ҳангоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ риоя кунанд. Онҳо тартиби

таъбики стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибиро дар мақомоти давлатӣ муайян мекунанд.

5. Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ, аз қабيلي IPSAS, ки барои баланд бардоштани сифат ва шаффофияти ҳисоботи молиявӣ истифода мешаванд, ғаъолона мутобиқ карда мешавад. Принсипҳои IPSAS дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷорӣ карда мешаванд, ки ба ҳамгироии мамлакат ба ҷомеаи байналмилалӣ молиявӣ ва зиёд шудани эътимод ба ниҳодҳои молиявӣ он мусоидат мекунанд.

6. Қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарорҳо ва фармоишҳои ҳукумати мамлакат масъалаҳои алоҳида, аз ҷумла тартиби гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ, усул ва воситаҳои назорати истифодаи маблағҳои буҷетиро танзим намуда, инчунин талаботро нисбат ба ҳисоботи молиявӣ мақомоти давлатӣ муқаррар менамоянд. Ин ҳуҷҷатҳо барои аниқ ва мутобиқ намудани меъёрҳои қонунгузорӣ ба шароити мушаххаси баҳши давлатӣ ёрӣ мерасонанд.

7. Қонунгузорӣ оид ба назорат ва аудити дохилӣ. Барои таъмини назорати самараноки истифодаи маблағҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузори танзимкунандаи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ амал мекунад, аз қабيلي Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои баҳши давлатӣ». Қонунҳои мазкур ба баланд бардоштани сифати назорати дохилӣ, пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ ва беҳтар намудани раванди оморасозии ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳо, муассисаҳо ва мақомоти давлатӣ нигаронида шудаанд.

8. Санадҳои меъёрии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон. Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии аудити давлатӣ мебошад, ки аудити берунии мустақили давлатиро оид ба баҳодихӣ ба лоиҳаи буҷети давлатӣ, ҳисоботи маҷмуии солони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷрои буҷети давлатӣ ва истифодаи мақсадноку самараноки маблағҳо ва захираҳои

давлатӣ анҷом медиҳад. Ваколатҳои мақоми олии аудити давлатӣ вобаста ба гузарондани аудити берунии мустақили давлатӣ нисбат ба ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ба объектҳои, ки воситаҳои буҷетиро истифода намудаанд, новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқиашон, татбиқ мегарданд.

Талабот барои ташкили назорати молиявии дохилӣ дар ташкилот (муассисаҳо ва корхонаҳо)-и бахши давлатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» муқаррар гардидаанд. Мувофиқи моддаи 3 қонуни мазкур, ташкил намудани низоми назорати дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ уҳдадории роҳбари ташкилот мебошад. Низоми назорати дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ барои ноил гардидан ба чунин ҳадафҳо ташкил карда мешавад:

- дурустӣ ва мукаммалии иттилооти молиявӣ ва идоракунӣ;
- фаъолияти натиҷабархӯ сарфакорона ва самаранокӣ мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои бахши давлатӣ;
- ҳифзи дороиҳо;
- риоя намудани қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» назорати дохилӣ ҳамчун низоми воситаҳои назорати молиявӣ ва воситаҳои дигари назорат дар ташкилотҳои бахши давлатӣ, аз ҷумла сохтори ташкилӣ, усулҳо, амалҳо ва аудити дохилӣ, ки роҳбарияти он ба хоҳири мусоидат кардан ба пешбурди фаъолияти қонунӣ, самаранок, натиҷабархӯ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои ташкилот таъсис додааст, шарҳ дода шудааст. Низоми назорати дохилӣ – низоми чорабиниҳо ва амалҳои мебошад, ки роҳбарияти ташкилоти бахши давлатӣ барои ноил гардидан ба идоракунии натиҷабархӯ, сарфакорона ва самаранокӣ маблағҳои давлатӣ, ки баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, риояи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини ҳифзи дороиҳо, пешгирӣ ва ошкор кардани амалҳои ғайриқонунӣ, эътимодноқӣ, дурустӣ ва мувофиқати иттилоот ва ҳисоботи молиявӣ бо иттилоот

ва ҳисоботи идоракунӣ, инчунин оmodасозии онҳоро дар бар мегиранд, роҳандозӣ карда мешаванд.

Аз тафсири назорати дохилӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» оварда шудааст, бармеояд, ки яке аз унсурҳои он дар ташкилотҳои баҳши давлатӣ аудити дохилӣ мебошад. Вале вобаста ба ин бояд қайд кард, ки аудити дохилӣ унсури назорати дохилӣ набуда, балки фаъолияти низоми назорати дохилиро месанҷад. Ин нукта дар моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои баҳши давлатӣ таъкид карда шудааст, ки мувофиқи он воҳиди сохтори аудити дохилӣ ба роҳбари ташкилоти баҳши давлатӣ ҳисоботдиҳанда ва нисбат ба дигар сохторҳои тобеи тақсимкунандаи асосии маблағҳои буҷетӣ дар банақшагирии кори худ, иҷрои аудити дохилӣ ва таҳияи ҳисоботҳои аудиторӣ мустақил мебошад. Ҳамзамон воҳиди сохтори аудити дохилӣ оид ба ташкил ва дастгирии низоми назорати дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ ёрии машваратӣ мерасонад. Мувофиқи муқаррароти моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои баҳши давлатӣ» аудити дохилӣ баҳодиҳии самаранокии низоми назорати дохилӣ ва мувофиқати онро бо мақсадҳои ташкилоти баҳши давлатӣ анҷом медиҳад.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 33 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тақсимкунандагони маблағҳои буҷетӣ назорати дохилии молиявиро дар соҳаи фаъолияти худ, аз ҷумла дар фаъолияти ташкилотҳои тобеи гирандагони маблағҳои буҷетии худ ташкил ва амалӣ менамоянд. Ҳамчунин моддаи 34 қонуни мазкур гирандагони маблағҳои буҷетиро водор мекунад, ки фаъолияти низоми назорати дохилиро дар ташкилот ва муассисаҳои худ таъмин кунанд.

Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти назоратии худ аудити молиявӣ, аудити мутобиқат ва аудити самаранокиро мегузаронад.

Аудити молиявӣ – омӯзиш ва таҳлили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии объекти аудит мебошад, ки ба корманди Палатаи ҳисоби

Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад оид ба дурустии баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва мутобиқати онҳо ба талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои соҳавӣ изҳори назар намояд. Он бо мақсади арзёбии эътимоднокии маълумот ва амалиёти молиявӣ хоҷагидорӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, мутобиқати онҳо ба стандартҳои ҳисоботи молиявӣ гузаронида мешавад, ки аз натиҷаи он ҳисобот ва хулоса таҳия гардида, барои бартараф кардани қоидавайронкуниҳои молиявии муайянгардида ба объекти аудит тавсия ирсол карда мешавад.

Аудити мутобиқат – арзёбии мутобиқати объекти аудит ба қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти он мебошад ва бо мақсади арзёбии мутобиқати фаъолияти объекти аудит бо меъёрҳои қонун, қоида, созишномаҳои дахлдор, инчунин принципҳои идоракунии молияи давлатӣ гузаронида мешавад.

Аудити самаранокӣ – омӯзиш ва таҳлили фаъолияти объекти аудит оид ба сарфанокӣ, маҳсулноки ва натиҷанокӣ буда, бо мақсади беҳтар намудани сифати раванди идоракунии воситаҳои буҷети давлатӣ ва захираҳои давлатӣ дар асоси пешниҳоди маълумоти пурра, саҳеҳ ва беғаразона оид ба сарфанокӣ, маҳсулноки ва натиҷанокии фаъолияти корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар гузаронида мешавад.

Аз ҷониби Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ташҳиси лоиҳаи буҷети давлатӣ барои соли молиявии навбатӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои он барои ду соли минбаъда, аудити ҳисоботи маҷмуии солонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷрои буҷети давлатӣ дар соли молиявии гузашта, ҳисоботи молиявии маҷмуии солонаи тақсимкунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, барномаҳои давлатӣ ва аудити объектҳои дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ, ҳамасола гузаронида мешаванд. Аудити фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ давлатӣ ва гирандагони воситаҳои буҷетӣ на камтар аз як маротиба дар ду сол гузаронида мешавад.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пойгоҳи мукаммали меъёрии танзими самаранокӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ ба вуҷуд меояд. Ин қонунҳо ва санадҳои меъерӣ шаффофият, масъулият

(ҳисоботдихӣ) ва қонуниятро дар идоракунии молияи давлатӣ таъмин мекунанд. Танзими ҳуқуқӣ дар якҷоягӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ва механизмҳои назорати дохилӣ ба беҳтар шудани сифати ҳисоботи молиявии ташкилотҳо ва муассисаҳои бахши давлатӣ мусоидат мекунад, ки ин қадами муҳим дар самти истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ ва таъмини суботи молиявӣ дар мамлакат мебошад.

Пас аз баррасии пойгоҳи ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум мешавад, ки доштани заминаи дақиқ ва муассири қонунӣ асоси ташкили бомуваффақияти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ мебошад. Қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий ҳудудҳоро муқаррар мекунанд, ки дар доираи онҳо тамоми равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бояд роҳандозӣ шаванд, инчунин талаботро оид ба омодаасозӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, санҷишҳои аудиторӣ ва назорати дохилӣ муайян мекунанд.

Ҳамин тариқ, санадҳои меъёрий на танҳо қоидаҳо ва стандартҳои иҷроӣ амалиёти баҳисобгирии муҳосибиро муайян мекунанд, балки инчунин барои татбиқи амалии усулҳо ва равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ҳамчун асос хизмат мекунанд. Татбиқи қонунгузорӣ ва стандартҳои байналмилалӣ, аз қабили IPSAS ба ташкили механизмҳои муассири идоракунии молиявӣ нигаронида шуда, имкон медиҳад, ки таҷрибаи пешқадами баҳисобгириим уҳосибӣ ва аудити бахши давлатӣ ҷорӣ карда шавад.

Аз ин рӯ, дарки пойгоҳи меъёрий барои таҳлили муфассали минбаъдаи он, ки чӣ гуна муносибатҳо ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ дар амал татбиқ мешаванд, заминаи заруриро фароҳам меорад. Ин равишҳо бояд на танҳо риояи талаботи меъёриро таъмин намоянд, балки шаффофият, самаранокӣ ва ҳисоботдихиро дар идоракунии молияи давлатӣ беҳтар созанд. Дарки он муҳим аст, ки чӣ гуна муқаррароти қонунгузори танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар усулҳо ва равишҳои мушаххас таҷассум ёфтаанд, ки имкон медиҳад равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар мақомот, ташкилот ва муассисаҳои давлатӣ беҳтар карда шаванд.

Акнун ба асосҳои ҳуқуқӣ таъя карда, метавонем равишҳои амалии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро дар баҳши давлатӣ, ки риояи меъёрҳо ва стандартҳои мукарраргардидаро таъмин намуда, инчунин ба ноил шудани ҳадафҳои самаранок истифода бурдани захираҳои давлатӣ мусоидат мекунанд муфассалтар дида бароем.

Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ равиши ҳамаҷонибаро тақозо мекунад, ки хусусиятҳои идоракунии давлатӣ, конунгузорӣ, инчунин стандартҳои байналмилалӣ, ки ба баланд бардоштани шаффофият ва масъулият нигаронида шудаанд, ба назар гирифта шавад. Қайд кардан муҳим аст, ки ҳар як равиш вобаста ба ҳадафҳо ва вазифаҳое, ки бояд дар доираи баҳши давлатӣ ҳал карда шаванд, хусусиятҳои корбурди худро дорад.

Ҳадафи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ таъмини идоракунии самаранок ва шаффофияти захираҳои молиявии давлатӣ мебошад. Вазифаҳое, ки тавассути низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҳал карда мешаванд, аз таъмин намудани баҳисобгирии саҳеҳ ва мукаммали ҳамаи амалиёти молиявӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, ки вазъи воқеии молияи давлатиро инъикос мекунанд, назорати хароҷоти маблағҳои буҷет ба хоҳири пешгирии истифодаи нодурусти онҳо, фароҳам овардани шароит барои аудити дохилӣ ва берунӣ иборатанд, ки ин ба беҳтар шудани интизоми молиявӣ мусоидат мекунад.

Асоси ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ стандартҳои байналмиллалӣ ва миллӣ, инчунин равишҳои мушаххаси методологии танзими раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мебошанд. Муҳимтарин аз усулҳои дар баҳисобгирии муҳосибӣ истифодашаванда усули ҳисобузамкунӣ мебошад. Усули дигари муҳим ин усули навишти дутарафа мебошад, ки дар он ҳар як амалиёт камаш дар ду ҳисоби баҳисобгирии муҳосибӣ навишта мешавад: дар дебити як ҳисоб (ҳисобҳо) ва дар кредитӣ ҳисоби (ҳисобҳои) дигар, ки ба саҳеҳӣ ва мутобиқати тамоми маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунад. Усули таҳлили муқоисавӣ низ истифода мешавад, ки барои таҳлил ва муқоисаи нишондиҳандаҳои молиявӣ дар якҷанд давраи ҳисоботӣ, муайян кардани тамоюл ва ояндабинҳои кӯмак мерасонад.

Як равиши муҳими ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ автоматикунони равандҳо мебошад. Ҷорӣ намудани низомҳои муосири иттилоотӣ, аз қабili нистемаи электронии хазинадорӣ ва низомии буҷети давлатӣ имкон медиҳад, ки сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ хеле беҳтар карда шавад. Истифодаи чунин низомҳо омили инсониро коҳиш дода, хатоҳоро кам ва суръати коркарди иттилооти молиявиро зиёд мекунад. Ин дастрасии мақомоти танзимкунанда ва шаҳрвандонро ба маълумот осон намуда, инчунин ба назорати дақиқтари иҷроии буҷети давлатӣ ва тақсимои самараноки захираҳои молиявӣ мусоидат мекунад.

Аудит дар баҳши давлатӣ дар таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ нақши калидӣ дорад. Ду намуди асосии аудит вуҷуд дорад: дохилӣ ва берунӣ. Аудити дохилӣ дар сохтори мақомоти давлатӣ бо мақсади таъмини назорати истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва риояи интизоми молиявӣ ташкил карда мешавад. Аудити берунӣ, ки аз ҷониби аудиторҳои мустақили беруна ё мақомоти аудиторӣ, ба мисли Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, тавассути санҷиши иҷроии буҷет ва истифодаи самараноки захираҳои давлатӣ ба беҳсозии ҳисоботдиҳии давлат дар назди шаҳрвандон мусоидат мекунад. Аудити берунӣ инчунин ба баланд бардоштани эътимоди шаҳрвандон ва шарикони байналмилалӣ ба ҳисоботи молиявии давлат мусоидат мекунад.

Дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ба мониторинги истифодаи маблағҳои буҷетӣ диққати махсус дода мешавад. Ба ин мониторинги хазинадории Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешавад, ки имкон медиҳад ҳар як амалиёти молиявӣ тавассути низомии хазинадорӣ пайгирӣ карда шавад. Унсuri муҳим инчунин банақшагирӣ ва назорати иҷроии буҷет мебошад, зеро баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун асоси банақшагирӣ ва иҷроии буҷети давлатӣ хизмат мекунад. Ҳама хароҷот ва даромадҳо бояд пешакӣ ба нақша гирифта шаванд ва ба харҷнома (смета)-ҳои тасдиқшуда мувофиқат кунанд. Аудити ҳисоботи молиявӣ воситаи иловагии назорати қонуният ва самаранокии хароҷоти буҷети давлатӣ мебошад.

Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ инчунин ҳамгироиро бо дигар низомҳои давлатӣ, аз қабili ҳадамоти андоз, низоми хариди давлатӣ, низоми таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра талаб мекунад. Ин равиши ҳамачонибаро ба идоракунии захираҳои молиявӣ таъмин намуда, самарай умумии идоракунии давлатиро баланд мебардорад.

Як ҷанбаи муҳим рушди кормандони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, инчунин такмили ихтисоси онҳо мебошад. Ташкили самарабахши баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бе кормандони баландихтисос имконнопазир аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои такмили ихтисоси кормандони баҳисобгирии муҳосибӣ, назоратчиёни молиявӣ ва аудиторҳо гузаронида мешаванд, ки ин ба баланд бардоштани сатҳи касбӣ ва ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам дар фаъолияти мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуи тадбирҳоро дар бар мегиранд, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ, таъмини шаффофият ва масъулият нигаронида шудаанд. Ҷорӣ намудани усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ, автоматикунонии равандҳо, татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ва такмили тахассуси кормандони соҳаи баҳисобгириим уҳосибӣ ва аудит ба ноил шудан ба дараҷаи баланди интизоми молиявӣ ва такмили идоракунии давлатӣ мусоидат мекунад. Ин равишҳо дар таъмини устувории низоми иқтисодии мамлакат ва эътимоди шаҳрвандон ба ниҳодҳои молияи давлатӣ нақши муҳим доранд.

1.3. Марҳилаҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Имрӯз баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити муассири маблағҳои буҷетӣ унсурҳои муҳими низоми молиявии ҳар як давлат мебошанд, зеро онҳо шаффофият, ҳисоботдихӣ ва масъулиятро дар истифодаи захираҳои давлатӣ таъмин меkunанд. Равишҳои муосири назорати молиявӣ ба такмили равандҳои

идоракунии буҷет, беҳинасозии хароҷот ва таъмини суботи иқтисодӣ нигаронида шудаанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди ҳамкориҳои иқтисодию молиявии байни мамлакатҳо, зарурати назорати молиявии муассир барои мамлакатҳои дорои иқтисоди рӯ ба рушд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан муҳим мегардад.

Устуворӣ ва суботи иқтисодиёт бевосита аз тавоноии давлат дар тақсимои оқилонаи захираҳои молиявии худ, пешгирии ғасод ва тақсимои одилонаи сарватҳо дар байни аҳоли вобаста аст. Дар ин замина низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар ташкили инфрасохтори муассир ва устувори молиявӣ нақши асосиро мебозад.

Таъсири қаринаи таърихӣ, ки хусусиятҳои низомҳои молиявиро дар мамлакатҳои муосир муайян мекунад, барои таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ аҳамияти хеле зиёд дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дигар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, мероси мактаби иқтисодии тоҷикӣ-форсӣ ва исломӣ омили муҳиме ба шумор меравад, ки дар ташаккул ва густариши равишҳои назорати молиявӣ ва идораи захираҳои давлатӣ таъсири назаррас гузоштааст. Тафаккури иқтисодии аҳли Шарқ, ки аз ҷониби донишмандон, аз қабил Ибни Халдун, Абу Юсуф, Абу Ҳанифа ва дигар намояндагони илм ва фарҳанги Шарқ таҳия карда шуда буд, ғояҳо ва мафҳумҳои муҳими назариявиро оид ба андозбандии одилона, азнавтасимкунии босамари захираҳои молиявӣ (буҷет) ва назорати давлатӣ пешниҳод кардааст. Ин ақидаҳо на танҳо ба ҷаҳони ислом, балки ба рушди минбаъдаи афкори иқтисодӣ дар мамлакатҳои дунявӣ, аз қабил мамлакатҳои Аврупо ва Осиё, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсир гузоштаанд. Бинобар ин, мо дар аввал осори мутафаккирони аҳли Шарқ, аз ҷумла ниёғони худ – тоҷиконро баррасӣ карда, баъдан ба баррасии асосҳои таърихии ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ диққат хоҳем дод.

Муаллиф Б.Ҳ. Каримов қайд мекунад, ки «Дар сарзамини тоҷикон авҷи рушди назорати молиявӣ ба давраи ҳукмронии шоҳ Доро (солҳои 522-486

солшумории кухна) рост меояд. Империяи бузурги сермиллат ва артиши калон мавҷудияти дастгоҳи қавии назоратиро талаб мекард. Ҳисобдорҳо ва назоратчиён дар ин империя ҳам баҳисобгирии рӯшод ва ҳам баҳисобгирии махфиро мебурданд. Дар баробари феҳристҳои муҳосибӣ, ки дар онҳо амалиёти хоҷагидорӣ ба қайд гирифта мешуданд, инчунин феҳристи мактубҳои беном бурда мешуд, ки инҳо ҳуҷҷатҳои асосии баҳисобгирӣ ва назорати хоҷагидорӣ ба ҳисоб мерафтанд. Ба шахси бо баҳисобгирӣ машғул унвони қариб расмӣ «чашм ва ғӯши шох» дода мешуд» [115, с. 5].

Манбаъҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки «пардохти корҳо қисман бо пул ва қисман дар шакли асли ба ҷо оварда мешуд. Корманд дар идора «дархост-супоришнома» гирифта, онро ба хазинадор медод ва хазинадор ба ӯ дар асоси феҳристи пардохткунӣ пул дода, доир ба додани пул дар феҳрист қайд мекард. Хӯрокворӣ низ бо ҳамин гуна дархост-супоришнома дода мешуд. Ҳамин тавр, дар Форс баҳисобгирӣ барои идоракунии давлатии мулки калон саҳми муҳим мегузошт, мансабдорон – кормандони баҳисобгирӣ на танҳо муҳосиб, балки назоратчи ҳам буданд» [298, с. 9]. Ҳамин тавр, дар Форс баҳисобгирӣ барои идоракунии давлатии мулки калон саҳми муҳим мегузошт, мансабдорон – кормандони баҳисобгирӣ на танҳо муҳосиб, балки назоратчи ҳам буданд.

Омӯзиши низоми баҳисобгирӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари таҳқиқ ва баррасии осори классикон ва олимони муосири Аврупо, Амрико ва дигар мамлакатҳои мутаррақӣ бе назардошти асосҳои таърихӣ ва равишҳои назариявии гузоштаи муттафакирони бузурги аҳли Шарқ ғайриимкон аст. Ин мафҳумҳо, ки имрӯз ҳам аҳамият доранд, ба ташаккули принципҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати молиявӣ (аудит) таъсир расонда, ба ташаккули низоми бештар шаффоф ва самарабахши идоракунии захираҳои давлатӣ мусоидат мекунанд.

Чунон ки дар ҷадвали 1.5 нишон дода шудааст, дар осори донишмандоне чун Ибни Халдун, Абу Юсуф ва Абу Ҳанифа муҳимтарин принципҳои ба назар мерасад, ки асоси ташаккули назарияи андозбандӣ, тақсими захираҳо ва идораи маблағҳои давлатиро ташкил додаанд. Ин муттафакирон андешаҳои бунёдиро,

аз қабили тақсимоти самараноки маблағҳои буҷетӣ, андозбандии одилона ва зарурати назорати мутамарказ аз болои хароҷоти молиявӣ пешниҳод карданд. Принципҳои шаффофият, адолати иҷтимоӣ ва устувории иқтисодӣ, ки онҳо пешниҳод кардаанд, ба низомҳои минбаъдаи назорати молиявӣ дар мамлакатҳои муосир, аз ҷумла мамлакатҳои Аврупо, Амрико ва Осиё таъсири ҷиддӣ гузоштанд, ки онҳоро набояд нодида гирифт.

Ҷадвали 1.5. - Таъсири осори илмӣ муттафакирони аҳли Шарқ дар ташаккули заминаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит

Олими аҳли Шарқ	Ҷояҳо ва асарҳои асосӣ	Таъсир ба заминаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ	Истифода дар шароити муосир
1	2	3	4
1. Абу Ҳанифа (699-767)	Китоби «Васият»	1. Принципҳои андозбандии одилона ва азнавтасимкунии оқилонаи неъматҳо. 2. Андозҳо ба манфиати ҷомеа ва барҳам додани нобаробарии иҷтимоӣ истифода мешаванд. 3. Рушди равишҳои идоракунии ва назорати маблағҳои давлат.	1. Истифодаи принципи адолати иҷтимоӣ дар тақсимоти захираҳо. 2. Навсозии механизмҳои тақсимоти неъматҳо ва тақмили инфрасохтори иҷтимоӣ. 3. Рушди механизмҳои самараноки назорати молиявӣ.
2. Абу Юсуф (731-798)	Китоби «Китоб-ул-Хироч»	1. Принципи андозбандии одилона: андозҳо бояд бо назардошти қобилияти андозсупоранда ситонида шаванд. 2. Андозҳо ба манфиати давлат ва барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ истифода мешаванд.	1. Назорати мутамаркази ҷамъоварии андозҳо ва истифодаи оқилонаи онҳо. 2. Принципҳои андозбандии одилона, ки барои ислоҳоти низоми буҷетӣ муҳиманд.
3. Абунаср Муҳаммади Форобӣ (873-950)	Китоби «Афкори маскунони шаҳри некбахтон»	1. Таҳияи ғояи ҷомеаи олии бо адолати иқтисодӣ, ки дар он тақсимоти захираҳо ва андозҳо ба манфиати умумӣ хизмат мекунанд. 2. Ҷояҳо оид ба танзими иқтисодиёт ва таъмини тартиботи ҷамъиятӣ бо роҳи истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ	1. Истифодаи принципҳои адолати иқтисодӣ ва тақсимоти оқилонаи захираҳо дар сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. 2. Нақши назорати давлатӣ дар таъмини суботи иҷтимоӣ, ки дар сиёсати буҷет татбиқ мешавад.

Идомаи чадвали 1.5

1	2	3	4
4. Абуалӣ Ибни Сино (980-1037)	Китобҳои «Қонуни тиб», «Тадбири манзил»	1. Таҳлили равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ аз нигоҳи идоракунии захираҳо ва истифодаи оқилонаи онҳо. 2. Таҳияи равишҳои танзими муносибатҳои иқтисодӣ бо назардошти неқӯаҳволии ҷомеа.	1. Таъсир ба принципҳои истифодаи самаранок ва тақсмоти мутаносиби захираҳо. 2. Мутобиқсозии нуқтаи назари муттафакир дар бораи идоракунии неъматҳо барои рушди устувор.
5. Низомулмулк (1018-1092)	Китоби «Сиёсатнома»	1. Аҳамияти идоракунии давлатӣ барои устувории иқтисодӣ. 2. Принципҳои андозбандии одилона ва азнавтасимкунии оқилонаи захираҳо. 3. Таъсир ба низоми назорати молиявӣ ва принципҳои идоракунии самаранокӣ захираҳо.	1. Принципҳои идоракунии мутамарказ ва одилонаи маблағҳои давлатӣ. 2. Ислоҳоти низоми андоз ва идораи маблағҳои давлатӣ.
6. Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоӣ (1058-1111)	Китобҳои «Эҳёи улуми дин», «Иқтисод дар ʼэтиқод» ва дигарҳо	1. Таваҷҷуҳ ба принципҳои ахлоқӣ дар иқтисодиёт, аз ҷумла адолат дар тақсими неъматҳо ва мубориза бо исроф. 2. Аҳамияти масъулияти маънавӣ дар идоракунии молиявӣ.	1. Истифодаи принципҳои идоракунии маънавии захираҳои молиявӣ. 2. Таваҷҷуҳ ба масъулияти иҷтимоӣ дар идоракунии буҷет.
7. Ибни Халдун (1332-1406)	Китоби «Ал-Муқаддима»	1. Таҳлили сабабҳои рушд ва таназзули давлатҳо тавассути нигоҳ ба идоракунии захираҳои иқтисодӣ. 2. Андозбандии зиёдатӣ ва истифодаи бесамари захираҳо боиси таназзул мегардад. 3. Маҳдуд кардани даҳолати давлат ба иқтисодиёт.	1. Истифодаи принциби тақсмоти самарабахши маблағҳои буҷет. 2. Назорати харҷи маблағҳои давлатӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ. 3. Принципҳои устувории иқтисодӣ ва банақшагирии дарозмуҳлат.

Сарчашма: таҳияи мауаллиф дар асоси [1; 14; 98; 198; 251]

Яке аз мутафаккирони барҷастаи тоҷик - Абу Ҳанифа ан Нуъмон ибни Собит Ал Куфӣ (Абу Ҳанифа) дар рушди илми иқтисодии замони худ таъсири намоён гузоштааст. Ӯ дар рисолаи худ - «Васият» масъалаҳои андозбандӣ ва тақсимоти оқилонаи захирахоро баррасӣ кардааст. Бахусус, масъалаи тақсимоти оқилонаи захираҳо чузъи муҳими ғояи адолати иҷтимоӣ дар идоракунии маблағҳои ҷамъиятӣ мебошад. Абу Ҳанифа ба масъалаҳои адолати иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз ҷумла ба тақсими неъматҳо ва истифодаи сарватҳои давлатӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Ӯ аҳамияти андозбандии одилона ва таъмини суботи молиявии давлатро шарҳ дода, таъкид кардааст, ки андозҳо бояд барои таъмини неъматҳои ҷамъиятӣ истифода шаванд, на барои зулм кардан ба шаҳрвандон. Онҳо набояд барои шаҳрвандон бори гарон бошанд, балки дар бехбудии адолати иҷтимоӣ ва дастгирии суботи иҷтимоӣ мусоидат кунанд.

Абу Юсуф – шогирди Абу Ҳанифа, ки бо асари худ «Китоб-ул-хироч» машҳур аст, ба рушди назарияи андозбандӣ ва идораи молияи давлатӣ таъсири калон расонидааст. Ӯ принципҳои кор карда баромадааст, ки мувофиқи онҳо андозҳо бояд бо назардошти қобилияти пардохти андозсупоранда одилона ситонида шаванд, инчунин усулҳои идоракунии самараноки маблағҳои давлатиро пешниҳод кардааст. Абу Юсуф ба назорати мутамаркази гардиши молия диққати махсус додааст. Фаъолияти илмӣ ӯ аз тақсимоти дақиқи захираҳои молиявӣ ва назорати харчи онҳо иборат буд, ки ба усулҳои муосири аудити маблағҳои давлатӣ дахл дошта метавонад.

Абу Юсуф дар асари худ на танҳо усулҳои ҷамъоварии андозҳоро аниқ нишон додааст, балки натиҷаҳои иҷтимоӣ иқтисодии сиёсати андозро низ баррасӣ кардааст. Мавсуф масъалаҳои адолати андоз, зарурати беҳинасозии даромадҳои андоз, шароити тақсими одилона ва самараноки сарбории андоз дар байни шаҳрвандонро ба миён гузоштааст. Пинсипҳои асосии андозбандӣ, ки Абу Юсуф пешниҳод кардааст, дар қадвали 1.6 оварда шудаанд.

Чадвали 1.6. – Принципи асосии андозбандӣ аз нигоҳи Абу Юсуф

Принципи андозбандӣ	Шарҳи принципи андозбандӣ
1. Қобилияти андозсупоранда барои пардохти андоз	Абӯюсуф таъкид кардааст, ки андоз бояд мувофиқи имконияти молиявии андозсупоранда ситонида шавад. Сарбории андоз бояд одилона ва мутаносиб бо даромади мардум бошад, то аз истисмори аз ҳад зиёди мардум ҷилавгирӣ шавад ва боиси мушкilotи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нагардад.
2. Дар вақти барои андозсупоранда мувофиқ ситонидани андоз	Абу Юсуф хостори чандирӣ дар низоми андоз шуда, пешниҳод кардааст, ки муҳлатҳои пардохти андоз муқаррар карда шаванд, то барои мардум, ба хусус барои деҳқонону тоҷирон, ки даромадашон аз фаслҳо ва тағйирёбии бозор вобастагӣ дорад, гарон нагардад.
3. Марказонии маъмурикунонии андоз	Абу Юсуф ҷонибдори мутамарказсозии андозбандӣ буд, ки маънои ташкили низоми муассири идораи андозро дошт, ки имкон медиҳад дар сатҳи ҳукумати марказӣ пайгирӣ ва ҷамъоварии даромадҳои андозро таъмин кунад. Ин икдоми муҳим дар роҳи ташаккули низомҳо боз ҳам муташаккил ва самарабахши фискалӣ буд, ки баъдтар асоси равандҳои мураккабтари буҷети давлатӣ гардид.
4. Баробарӣ ва адолат дар андозбандӣ	Абу Юсуф дар асари худ таъкид кардааст, ки андозҳо бояд одилона, бидуни тағйир ва саҳтгирӣҳои аз ҳад зиёд ситонида шаванд ва бояд ба манфиати тамоми ҷомеа хизмат кунанд. Вай кӯшиш мекард, ки таносуби манфиати давлат ва мардум, махсусан дар байни табақаҳои камбизоати ҷамъият таъмин карда шавад.
5. Истифодаи даромади андоз барои эҳтиёҷоти давлатӣ	Абу Юсуф таъкид мекард, ки даромади андоз бояд барои таъмини имтиёзҳои иҷтимоӣ, бунёди зерсохтори ҷомеа ва ҳифзи аҳоли истифода шавад. Вай чунин мешуморид, ки андоз дар мустаҳкам кардани давлат ва муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ нақши асосӣ мебозад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [1]

Ҳамин тариқ, Абу Юсуф аввалин касе буд, ки муносибати муназзамро ба молияи давлатӣ пешниҳод кард. Ӯ даъват кард, ки даромадҳои андоз на танҳо барои дастгирии артиш ва сохторҳои ҳукуматӣ, балки барои беҳтар кардани инфрасохтор ва таъмини некӯаҳволии иҷтимоӣ низ истифода шаванд. Ин дидгоҳ дар ташаккули равишҳои минбаъдаи аврупоӣ ба нақшагирии давлатӣ ва амсилаҳои молиявӣ нақши муҳим бозид. Иқтисоддонҳо ва ҳокимони аврупоӣ аз давраи Эҳё тавассути инқилоби саноатӣ ба таҳияи ғояҳои идоракунии самараноки захираҳои давлатӣ идома доданд ва ақидаҳои Абу Юсуф дар бораи истифодаи андозҳо ба манфиати ҷамъиятро метавон аз фаъолияти иқтисоддонҳо ба монанди Жан-Батист Сэй ва Адам Смит пайдо кард. Масалан, Сэй дар назарияи худ изҳор дошт, ки хароҷоти давлатӣ бояд ба беҳтар кардани

инфрасохтор ва шароити иҷтимоӣ равона карда шавад, ки ба тавсияҳои Абу Юсуф мувофиқат мекунад.

Абунаср Муҳаммади Форобӣ (Ал-Форобӣ) файласуф ва олими машҳур аст, ки концепсияи давлати идеалиро кор карда баромад, ки дар он адолати иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳо асоси рушди муътадил мебошад. Ин ақидаҳо дар бораи тақсимои захираҳо ва танзими иқтисодиёт асоси идоракунии маблағҳои давлатиро ташкил медиҳанд.

Осори Абуалӣ Ибни Сино дар соҳаи тиб ва фалсафа ҳамчунин масъалаҳои идоракунии захираҳо ва ҳифзи иҷтимоиро дар бар мегирад. Андешаҳои ӯ дар бораи идоракунии устувор ва истифодаи захираҳо метавонанд дар заминаи тақсимои самараноки захираҳо ва рушди устувори иқтисодӣ муфид бошанд. Ӯ аз ҷумла дар рисолаи «Тадбири манзил» [251, с. 13-28] ақидаҳои иҷтимоию иқтисодии худро баён кардааст, ки ба масъалаҳои танзими сиёсати манзил ва идоракунии захираҳои давлатӣ баҳшида шудаанд. Абуалӣ Ибни Сино дар ин рисола аҳамияти меҳнатро ҳамчун асоси некӯахлоқии моддӣ қайд намуда, одамонро дар асоси вазъи иҷтимоию иқтисодиашон ба табақаҳо ҷудо кардааст. Вай зарурати танзими иқтисодиёт, истифодаи оқилонаи захираҳо ва сиёсати дурустро, ки дар ташаккули асосҳои назариявии идоракунии воситаҳои давлатӣ нақши калон доранд, қайд намудааст. Абуалӣ Ибни Сино инчунин таснифи табақаҳои иҷтимоиро пешниҳод карда, масъалаҳои ҳокимон, бенавоён ва ниёзмандон, даҳолати давлат дар тақсими сарватҳоро баррасӣ кардааст. Ин ақидаҳо як ҷузъи муҳими низоми назорати молиявӣ ва идоракунии захираҳо гардида, ба рушди низоми молиявӣ ва андоз дар мамлакатҳои Шарқ таъсир гузоштаанд.

Ақидаҳои Абуали Ибни Сино оид ба таносуби даромад ва хароҷот на танҳо дар дохили оила, балки дар дохили шаҳр ва ҳатто як давлат низ манфиат дошта метавонанд. Ба фикри ӯ, бояд мувозинати байни даромад ва хароҷот бо назардошти ҷудо кардани маблағ барои ташкили захираҳо дар сурати офати табиӣ ё ҷанг нигоҳ дошта шавад: «Инсон, вақте ки мол ба даст оварад, муқтазои сирати одила ва некӯ ин аст, ки қисмате аз онро дар замоту садақот ва абвоби

маъруф ва масорифи хайрия сарф бинамояд ва қисматеро барои масоибу ҳаводиси рӯзгор ва мавоқеи эҳтиёҷ захира намояд» [251, с. 21]. Қойи дигар Абуалӣ Ибни Сино доир ба захира кардани неъматҳо ақидаи худро чунин идома медиҳад: «Аммо қисмати захира – барои рӯзи ҳочат шахси хирадманд набояд ғофил бошад, аз ин ки рӯзгор ҳаводису масоибу пасту баландиҳое дорад, ки бояд барои он мавқеъ аз пеш захира ва моле андӯхт. Зеро ки агар аз пеш барои рӯзҳои ҳочат фикре накунад ва пасандозе нанамояд ва бо тамкину тавоноие барои онҳо худро омодаву мучаҳҳаз насозад, дар ин мавқеъ бо қиёфаи убуси фақру фалокат рӯбарӯ ва мувочеҳ мегардад» [251, с. 22].

Асари машҳури Низомулмулк «Сиёсатнома» ба идоракунии маблағҳои давлатӣ, андозбандӣ ва таъмини адолат дар тақсимои захираҳо бахшида шудааст. Низомулмулк аҳамияти ҳукумати қавӣ ва одилонаро таъкид кардааст, ки бояд маблағҳои давлатӣ ва даромадҳои андозро муассир идора кунад. Ӯ дар мавриди ҷамъоварии андозҳо ва дар ҳазинаи давлат нигоҳ доштани онҳо, ҳифз ва сафарбар кардани ҳазинаи давлат барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ чунин гуфтааст: «Касеро, ки бар вай эътимоди тамои бувад, ӯро ашроф фармоянд, то он чӣ ба даргоҳ равад, медонад ва ба вақти ҳочат боз намояд. Ин кас бояд ки аз дасти хеш бар ҳар ноҳият ва шаҳр ноибе бифиристад, кӯтоҳдасту мӯътамад бошад, то эшон амволро муҳофизат мекунанд. Ва ҳар чӣ равад аз андаку бисёр ба илми эшон бошад ва на чунон ки ба сабаби мушоҳара ва музди эшон боре ба раият афтад ва ба тозагӣ ранҷ ҳосил шавад. Ва он чӣ ба кор бояд, аз байтулмол бидиҳанд, то эшонро ба хиёнатӣ ришват ҳочат набошад ва ин ғоида, ки аз ростӣ кардан ҳосил шавад, даҳ чандон ва сад чандон мол бошад, ки бад-эшон диҳанд ба вақти хеш...» [198, с. 54-55].

Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоӣ низ дар рушди асосҳои ахлоқӣ дар илми иқтисод саҳми арзанда гузоштааст. Ӯ бештар ба масъалаҳои назарияи андозбандии одилона ва азнавтасимкунии оқилонаи неъматҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда, инчунин аҳамияти масъулияти маънавию дар идоракунии маблағҳои давлатӣ қайд кардааст.

Ибни Халдун дар асари худ «Ал-Муқаддима» асосҳои ҷаҳолияти давлат ва низоми хоҷагидорӣ замони худро таҳқиқ намуда, ба аҳамияти идоракунии самарабахши захираҳои давлатӣ, аз ҷумла маблағҳои хазинаи давлат (ба истилоҳи муосир – буҷет) таваҷҷуҳ кардааст. Назарияҳои Ибни Халдун дар бораи нақши ҳукумат дар иқтисодиёт ва андозбандӣ, инчунин давраҳои тичоратӣ барои дарки сиёсати иқтисодӣ ва идоракунии молиявӣ дар оянда асосҳои назариявӣ гузоштанд. Ӯ таъкид кардааст, ки суботи иқтисодӣ бидуни сиёсати дурусти молия ғайриимкон аст. Вай далел меоварад, ки андозҳои аз ҳад зиёд ва истифодаи бесамари захираҳои давлатӣ боиси таназзули иқтисодиёт мегарданд. Ин ақидаҳо бевосита ба принципҳои назорати молиявӣ алоқаманданд, зеро назорати самарабахши хароҷоти хазинаи давлатӣ ва низоми андоз муҳимтарин василаи таъмини рушди иқтисодии давлат мебошад. Ҳамин тариқ, Ибни Халдунро ҳамчун асосгузори назарияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ оид ба равандҳои ҷомеа, аз ҷумла низоми андоз ва тақсимои захираҳо, ки то андозае метавонад дар қаринаи буҷети давлатӣ истифода шавад, метавон шинохт.

Яке аз саҳмҳои барҷастаи Ибни Халдун ба иқтисодиёт тақсимои меҳнат буд. Ӯ раванди тақсимои меҳнатро ҳамчун пояи рушди иқтисодиёт ҳисоб карда, қайд мекунад, ки махсусгардонии равандҳои истеҳсолот боиси баланд шудани ҳосилнокии меҳнат ва самараноктар истифода бурдани захираҳо мегардад. Агарчӣ ақидаҳо дар бораи тақсимои меҳнат ва махсусгардонӣ баъдтар, масалан, дар асри XVIII аз ҷониби Адам Смит инкишоф ёфта бошанд ҳам, Ибни Халдун ин асосҳоро чанд аср пеш аз ӯ баён карда буд ва ӯро ҳамчун пешгузаштаи назарияҳои зиёди иқтисодӣ дар бораи ҳосилнокии меҳнат метавон эътироф кард.

Ғайр аз ин, Ибни Халдун принциби меҳнати арзишро шарҳ додааст, ки онро баъдтар Давид Рикардо инкишоф додааст. Вай исбот кард, ки арзиши молҳо ва хизматрасониҳо аз меҳнати дар истеҳсоли онҳо сарфшуда ва шиддатнокии меҳнат барои сохтани онҳо вобаста аст. Ин ғоя барои назарияҳои иқтисодии ояндаи вобаста ба назарияи арзиши меҳнат хеле муҳим буд, ки дар таҳқиқоти иқтисодчиёни асрҳои XVIII-XIX унсури муҳим гардида буд.

Яке аз чанбаҳои муҳиме, ки Ибни Халдун дахл кардааст, хароҷоти аз ҳад зиёди хазинаи давлат аст. Ё қайд кардааст, ки хароҷоти зиёдатии давлат барои армия на танҳо ба касри буҷет оварда мерасонад, балки боиси бад шудани вазъи иқтисодии мамлакат мегардад. Ибни Халдун таъкид мекард, ки барои нигоҳ доштани боигарии давлат аз хароҷоти изофаи молиявӣ, ки ба нигоҳдории қувваи харбӣ нигаронида шудааст, канорагирӣ кардан лозим аст, зеро ин қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятро заиф мегардонад. Ба андешаи ӯ, андозҳои аз ҳад зиёди давлат метавонанд ҷаъолияти иқтисодиро аз байн баранд, бахусус агар онҳо ба рушди тиҷорат ва иқтисоди истеҳсолӣ монеъ шаванд.

Ибни Халдун ҳамчунин муҳимияти ба бахши хусусӣ додани вазифаҳои давлатиро таъкид кардааст. Дар ин замина ӯ ҳушдор додааст, ки вақте давлат ба равандҳои истеҳсолот ва тиҷорат даҳлат карда, соҳаҳои чун ҳунармандӣ, кишоварзӣ ва ҳатто тиҷоратро ба худ мегирад, метавонад боиси рукуди иқтисодӣ шавад. Ба андешаи ӯ, барои ҷаъолияти муътадили ҷомеа бояд бахши хусусӣ аз даҳлати аз ҳад зиёди давлат озод бошад, ки ин метавонад ба навоарӣ ва рақобатпазирӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, Ибни Халдун давраҳои афзоиш ва таназзули идораи давлатиро муайян кардааст. Яъне, вақте ки давлат ба марҳилаи муайяни рушд мерасад, бинобар омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ногузир ба давраи таназзул ворид мешавад. Вай барои ҷилавгирӣ аз ин ҳолати муҳим будани суботи идора ва сиёсати мутавозини молиявиро таъкид кардааст.

Ҳамин тариқ, принципҳои шаффофият, самаранокӣ ва адолат, ки намоёндагони афкори иқтисодии Шарқ пешниҳод кардаанд, ба ташаккули равишҳо дар иқтисоди Аврупо, Амрико ва Осиё таъсири назаррас расонидаанд. Ин принципҳо дар механизмҳои танзими давлатӣ, ташкили банақшагирии буҷет, инчунин дар бунёди низомҳои андоз ва назорати молиявӣ ифода ёфтаанд. Истифодаи онҳо ба таҳкими эътимоди байни давлат ва ҷомеа, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Бо дарназардошти ин, метавон гуфт, ки ин принципҳо имрӯз ҳам аҳамияти худро нигоҳ дошта, дар рушди низоми муносири

молиявӣ, буҷетӣ ва андоз, аз ҷумла дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши калидӣ мебозанд.

Ин ҷо ҳамчунин аз саҳми принципҳои асосии сиёсати молиявии Амир Темур (1336-1405) низ метавон зикр кард, ки дар китоби ӯ бо унвони «Домҳои Темур» (ба забони ӯзбекӣ – «Темур тузуклари») оаврда шудаанд. Тавре муҳаққиқи ӯзбекистонӣ Л.С. Кариева қайд мекунад, «Темур исбот мекард, ки хангоми ситонидани андоз қобилияти пардохтпазирии мардумро ба инобат гирифтани лозим аст. Андозҳо вобаста ба сифати замин фарқ карда мешуданд. Хангоми азхудкунии заминҳои нав имтиёзҳои андоз низ ба кор бурда мешуданд. Дар се сол як маротиба тафтиш гузаронида мешуд. Ва агар ягон шикоят набуд, пас ҳеҷ чиз тағир намеёфт. Дар акси ҳол даромади заминдорон мусодира карда шуда, онҳо се сол аз моликиятшон маҳрум карда мешуданд» [109].

Бояд қайд кард, ки низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар шакли муосири худ дар мамлакатҳои Аврупо, Амрико ва баъзе мамлакатҳои пешқадами қитъаи Осиё таърихи начандон тӯлонӣ доранд. Вале заминаҳо ва аввалин аломатҳои ин низомҳо таърихӣ тӯлонӣ дошта, аз замонҳои қадим маншаъ мегиранд. Рушди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ бо эҳтиёҷоти ҷомеа ба идоракунии самараноки молияи давлатӣ ва таъмини шаффофияти хароҷоти давлатӣ марбут аст.

Марҳилабандии таърихи пайдошавии баҳисобгирии муҳосибӣ душвор аст ва онро олимони гуногун бо ҳар шакл анҷом додаанд. Дар адабиёт садҳо тарзҳои марҳилабандии ташаккул ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дида мешавад. Муҳаққиқи таърихи баҳисобгирии муҳосибӣ аз Россия Я.В. Соколов қайд мекунад, ки «марҳилабандии рушди низоми мураккабро, ки баҳисобгирии муҳосибӣ аз қабилҳои он аст, наметавон аз рӯи як асос бунёд кард; ин корро ҳамчун раванди пай дар пай афзудани дониш, эҷодиёти ҳаррӯзаи шуури инсон тасаввур кардан мумкин нест. Дарвоқеъ, ин як раванди хеле мураккаб ва зиддиятнок бо болоравиҳои фиребанда ва муваффақиятҳои нодир аст» [258, с. 21]. Муҳаққиқ Я.В. Соколов ҷойи дигар тавлиди баҳисобгирии муҳосибиро чунин тасвир кардааст: «таҷрибаҳои аввалини он аз мо пинҳон аст. Фақат ҳаминро гуфта

метавонем, ки баҳисобгирӣ якбора ба вучуд наомадааст. Замоне буд, ки он даркор набуд, дар майнаи сари як нафар тамоми маълумот дар бораи хочагидорӣ бемалол чой мегирифт ва на аз он сабаб, ки ин одам хотираи хуб дошт, балки барои он ки хочагӣ хурд буд ва дар бораи он маълумоти зиёд лозим набуд. Дар чомеаи ибтидоӣ иқтисодиёт аз хонаи мо мураккабтар набуд, ҳама чизеро, ки одамон ба қайд гирифтанд мехостанд, бидуни навиштан ба қайд мегирифтанд. Баробари афзудани ҳаҷми фаъолияти тижоратӣ қайдҳо лозим мешуданд» [260, с. 16].

Асарҳои доир ба таърихи баҳисобгирӣ зикр мекунанд, ки аввалин пешгузаштаҳои низомҳои баҳисобгирии буҷетӣ (маблағҳои буҷети давлатӣ) дар тамаддунҳои қадим пайдо шудаанд, ки мо инро қаблан ҳангоми баррасии заминаҳои онҳо дар сарзамини Шарқ тасдиқ карда будем. Дар Мисри Қадим, Байнанаҳрайн, Юнон, Рим ва Чин шаклҳои содатарини баҳисобгирии муҳосибӣ мавҷуд буданд, ки барои назорат кардани даромад ва хароҷоти давлат истифода мешуданд. Масалан, дар Мисри Қадим фиръавнҳо бақайдгирандаи давлатӣ доштанд, ки ғалла, мол ва дигар захираҳои ба ҳазинаи давлат воридшударо ба қайд мегирифтанд. Дар Рими Қадим механизмҳои аудит барои тафтиш ва назорати амалиёти молиявӣ, махсусан дар сатҳи ҳукуматҳои маҳаллӣ мавҷуд буданд, «вазифаҳои назоратро кормандони махсус, ба монанди кураторҳо, прокураторҳо ва квесторҳо иҷро мекарданд. Ҳанӯз дар соли 200 пеш аз милод квесторҳо (квестор - номест, ки ба кормандони хадамоти молия ва судҳои империяи Рим медоданд), ки дар сатҳи маҳаллӣ аз болои муҳосибони давлатӣ назорат мекарданд, ҳисоботҳои худро барои санҷиш аз ҷониби имтиҳонкунандагон ба Рим мефиристоданд. Ин амалия истилоҳи «аудитор» (шунаванда)-ро ба вучуд овард. Дар империяи Рим полиси махсуси андоз вучуд дошт» [124, с. 49].

Дар асрҳои миёна баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити сохти феодалӣ рушд ёфт. Дар Аврупо ва Шарқ шаклҳои гуногуни баҳисобгирӣ ба вучуд омадаанд, ки ба ҳисоботдиҳӣ ба монархҳо ва дигар мақомоти давлатӣ нигаронида шуда буданд. Баҳисобгирии андозҳо, пардохтҳо, инчунин

банақшагирӣ ва ҳисоботи молиявӣ ҳамчун воситаи муҳими назорати мутамарказ ва нигоҳ доштани устувории молиявӣ хизмат мекарданд. Дар давраҳои охири асрҳои миёна ва ибтидои давраи нав бо рушди савдо ва саноат баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит чузъи ҷудонашавандаи молияи давлатӣ гардиданд. Дар асрҳои XVII-XVIII давлатҳо шаклҳои бештар ба расмият даровардашудаи баҳисобгириим уҳосибиро ҷорӣ намуда, аввалин аудити давлатиро гузаронданд. Ҳамин тавр, дар Британияи Кабир дар асри XVIII «Қонун оид ба назорати хароҷот» қабул карда шуд, ки дар он талабот оид ба аудити маблағҳои давлатӣ пешбинӣ шуда буд. Дар ин давра муассисаҳои махсуси давлатӣ, аз қабили палатаҳои ҳисоб ва нозироти молия низ инкишоф ёфтанд, ки тафтиши истифодаи маблағҳои давлатӣ ва самаранокии харчи онро таъмин менамуданд.

Аудит ба маънои муосири худ дар миёнаҳои асри XIX дар Британияи Кабир, вақте ки Санади ҷамъиятҳои саҳҳомӣ аз соли 1844 қабул шуд, пайдо шуд, ки дар рушди амалияи аудит нақши калидӣ бозид. Қонуни мазкур аз роҳбарони ширкатҳо талаб мекард, ки аудиторӣ мустақилро барои мунтазам тафтиш кардани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи ба саҳмдорон пешниҳодшуда на камтар аз як маротиба дар як сол ҷалб кунанд. Ин аввалин қадами қонунгузорӣ дар самти таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳии молиявӣ буд, ки баъдан заминаи муҳими рушди аудит дар дигар бахшҳои иқтисодиёт, аз ҷумла дар бахши бучет гардид.

Соли 1854 дар Эдинбург аввалин ассотсиатсияи касбии муҳосибон ва аудиторҳо таъсис дода шуд. Мақсади асосии ассотсиатсия гузаронидани экспертизаи ҳисоботи молиявӣ ва изҳори назари мустақил оид ба эътимоднокии онҳо буд, ки масъулияти аудиторонро барои ошкор ва пешгирии хатоҳо ва сӯйистифода дар ҳисоботи молиявии корхонаҳо таъмин намуд. Ин иқдом як қадами муҳим дар роҳи таъсиси аудиторҳо ба ҳайси коршиносони мустақил буд, ки на танҳо баҳисобгирии муҳосибиро аз назар мегузаронанд, балки метавонистанд хавфҳои молиявиро, ки ба суботи молиявии корхонаҳо таҳдид мекунанд, муайян кунанд.

Танзими қонунгузории фаъолияти аудиторӣ дар Англия инкишофро давом дода, соли 1862 қонуни нав қабул карда шуд, ки баъдтар он барои ташкили сохтори миллии муҳосибон ва аудиторҳои касбӣ асос гардид. Дар соли 1880 Ниҳоди муҳосибони касбӣ дар Англия ва Уэлс таъсис дода шуд, ки вазифаи таҳияи стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, омода кардани маводи методӣ ва нашри мавод оид ба аудит дар маҷаллаҳои тахассусӣ ба монанди «Accountants» мебошад [83, с. 17]. Ин фаъолиятҳо ба ташаккул ва стандартикунонии амалияи аудит, аз ҷумла нақши он дар аудити молияи давлатӣ мусоидат кардаанд.

Бо рушди амалияи аудиторӣ дар Британияи Кабир, аудит на танҳо як воситаи тафтиши ҳисоботи корпоративӣ, балки унсури муҳими назорати молиявии давлатӣ низ гардид. Бояд гуфт, ки бо мурури замон мафҳуми «аудитор» на танҳо мутахассисони хусусие, ки бо соҳибкорон кор мекунанд, балки онҳоро низ фаро гирифт, ки дар муассисаҳои давлатӣ аудит гузаронидаанд, аз ҷумла аудити маблағҳои буҷетӣ. Айни замон аудити молияи давлатӣ, аз ҷумла аудити маблағҳои буҷетӣ унсури ҷудонашавандаи низоми идоракунии захираҳои давлатӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ нигаронида шудааст.

Баробари фарорасии давраи рушди инқилоби саноатӣ дар асри XIX ва аввали асри XX талабот ба низомҳои мураккабтар ва самарабахши баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои давлатӣ хеле афзуд. Дар ин давра низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба эҳтиёҷоти давлатӣ нигаронида шуда буданд, дар мамлакатҳои Аврупо ва Иёлоти Муттаҳида фаъолон инкишоф меёбанд, аз ҷумла дар ин давра таҳияи аввалин нақшаҳои буҷети миллий ба амал омадааст. Масалан, дар Британияи Кабир муқаррар карда шуд, ки маблағҳои буҷетӣ бояд мавриди аудит қарор дода шаванд ва мафҳуми «аудити давлатӣ» - таҳқиқи ҳамаи амалиёт дар доираи молияи давлатӣ пайдо шуд.

Дар охири асри XX, пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, бисёр мамлакатҳо ба ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибии давлатӣ ва аудит дар заминаи навсозии иқтисодӣ ва ҳамгирӣ ба низомҳои байналмилалӣ молиявӣ оғоз

карданд. Дар айни замон татбиқи васеъи СБҲМБД, СББМБД (IPSAS) ва СБА дар аксари мамлакатҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон идома дорад. Дар ин давра низомҳои баҳисобгириим уҳосибӣ ва аудит бештар мураттаб ва мустақил шуданд. Аудити буҷетӣ як воситаи муҳими таъмини шаффофияти молияи давлатӣ ва мубориза бо коррупсия гардид.

Имрӯз низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ аз ҷиҳати технологӣ мукамал мегарданд. Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонӣ ва автоматикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ бо истифода аз технологияҳои электронӣ имкон медиҳанд, ки самаранокӣ ва шаффофияти истифодаи захираҳои давлатӣ зиёд карда шавад. Низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳо ва талаботи байналмилалӣ асос ёфтаанд, ки ҳамохангсозии равандҳои буҷетиро дар сатҳи байналмилалӣ таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, пайдошавии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ аз замонҳои қадим маншаъ гирифта, рушди онҳо дар шароити муосир тағйироти сохтори идораи давлатӣ ва талаботи шаффофият ва самаранокии молиявиро инъикос менамояд.

Акнун, пас аз таҳқиқи заминаҳои таърихӣ ташаккули муносибатҳои буҷетӣ дар асоси осори ниёгон бевосита ба таҳқиқи марҳилаҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ мекунем.

Низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ дар таъмини шаффофияти молиявӣ ва самаранокии истифодабарии захираҳои давлатӣ нақши асосӣ дорад. Рушди он дар якҷанд марҳила сурат мегирад, ки ҳар яки онҳо бо тағйирот дар қонунгузорӣ, таҷрибаи идоракунӣ ва стандартҳои байналмилалӣ алоқаманд мебошанд. Дар ин баҳши таҳқиқот марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар солҳои баъдӣ баррасӣ карда мешаванд (ҷадвали 1.7).

Чадвали 1.7. – Марҳилаҳои муосири рушди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ

Марҳила	Шарҳи марҳила
1. Марҳилаи аввал: пеш аз солҳои 1990	То аввали солҳои 1990-ум баҳисобгирии буҷетӣ дар аксари мамлакатҳо мутамарказ ва ғайринавоварона буд. Масалан, дар Иттиҳоди Шуравӣ низоми қатъии давлатии назорати молиявӣ вучуд дошт, вале он дараҷаи лозимии шаффофӣ ва самаранокии сарфи маблағҳо таъмин намекард. Аудит ва назорат бо тафтиши ҳисобот маҳдуд шуда, ба қабули қарорҳои идоракунии ягон таъсири воқеӣ надоштанд.
2. Марҳилаи гузариш: солҳои 1990	Дар солҳои 1990-ум, пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва гузаштан ба иқтисодиёти бозорӣ, бисёр мамлакатҳо ба ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити худ шуруъ карданд. Дар ин давра стандартҳои СБХМ ва СББМБД ғайриқонуна татбиқ карда мешаванд. Инро зарурати ҳамгироӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва баланд бардоштани шаффофияти амалиёти молиявӣ ба вучуд овард. Ба омода намудани мутахассисон ва таъсиси сохторҳои мустақил оид ба гузаронидани аудит ва назорати маблағҳои буҷетӣ, аз қабili палатаҳои ҳисоб ва ҳадамоти аудитӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Марҳилаи мазкур инчунин бо ҷорӣ намудани низомҳои электронии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ хос аст.
3. Марҳилаи муосир: солҳои 2000 – имрӯз	Дар даҳсолаҳои охир мамлакатҳо бо дарназардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ ва вимоҳҳои қонунгузори маҳаллӣ таҳия ва тақмил додани низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро идома медиҳанд. Дар ин марҳала яке аз самтҳои муҳими ташкили механизмҳои самаранокии мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ, аз ҷумла низоми хариди давлатӣ ва табдили рақамии низомҳои молиявӣ мебошад. Низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ технологияҳои рақамиро автоматикунониро барои сода кардани равандҳои банақшаگیرӣ, иҷро ва назорати буҷет истифода мебаранд. Санҷиши маблағҳои буҷетӣ, дар навбати худ, як воситаи муҳими мубориза бо коррупсия ва баланд бардоштани самаранокии сиёсати молиявии давлатӣ гардидааст.
4. Муваффақият ва мушкулоти асосӣ	Муваффақиятҳои асосӣ дар рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ аз инҳо иборатанд: - баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ; - татбиқи стандартҳо ва таҷрибаҳои байналмилалӣ; - таҳияи механизмҳои назорати мустақил тавассути палатаҳои ҳисоб ва дигар ҳадамоти аудиторӣ (ташкilotҳои аудиторӣ). Бо вучуди ин, як қатор мушкilot, аз қабili зарурати тақмили заминаи қонунгузорӣ, таъмини кормандон (мутахассисон)-соҳибхтисос ва таъмини рақамикунонӣ вучуд дорад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, раванди рушд ва такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ ҳамчун унсури муҳимтарини назорати молиявии давлатӣ раванди бисёрҷанба ва дарозмуддат буда, ислоҳоти сатҳҳои гуногуни идоракуниро дар бар мегирад. Ин тағйирот ҳам ҷанбаҳои дохилии давлатро дар бар мегирад, ки ба такмили идоракунӣ ва назорати истифодаи маблағҳои буҷетӣ нигаронида шудаанд ва ҳам ҳамгирӣ бо низомҳои байналмилалӣ молиявӣ ва аудит, ки дар навбати худ ба рушди шаффофият ва самаранокии идоракунӣ молияи давлатӣ мусоидат мекунад. Бояд таъкид кард, ки танҳо тавассути ҳамохангсозӣ бо стандартҳо ва принсипҳои байналмилалӣ сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро дар сатҳи миллии баланд бардоштан мумкин аст, ки ҳамкориҳои сохторҳои гуногуни давлатӣ ва ташкилотҳои байналмилалиро тақозо мекунад.

Ташкили муносири низоми назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар идоракунӣ захираҳои молиявии давлатӣ нақши ҷудонопазир дорад, зеро идоракунӣ самаранок ва қонунӣ будани чунин маблағҳо на танҳо масъулиятро дар назди ҷомеа, балки риояи меъёрҳои байналмилалиро низ пешбинӣ мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши вобастагии байналмиллалӣ, зарурати шаффофият ва ҳисоботдиҳандагии хароҷоти давлатӣ маҳсусан таъхирнопазир мегардад. Аудит ҳамчун шакли асосии назорат механизми мукаммалест, ки мақсад аз он ошкор намудани дуршавӣ аз меъёрҳои муқарраршуда, вайрон кардани принсипҳои қонуният, самаранокӣ, натиҷанокӣ ва сарфакорӣ дар соҳаи идоракунӣ маблағҳои давлатӣ мебошад. Муҳим он аст, ки аудит на танҳо барои саривақт ошкор кардани ин гуна камбудихо, балки андешидани ҷораҳои зарурии ислоҳӣ, ки метавонанд ба ҷавобгарӣ кашидани шахсонро, ки қоидаҳои молиявиро вайрон кардаанд, ҷуброни зарар ва андешидани ҷораҳои пешгирикунанда барои дар оянда роҳ надодан ба чунин вайронкуниҳоро дар бар гирад. Ин гуна таърифи мафҳуми назорат (аудит) дар моддаи 1 Эълومияи Лима оид ба принсипҳои роҳбарикунандаи аудит (The Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts) оварда шудааст. Дар моддаи 3 эълумияи мазкур пешбинӣ гардидааст, ки дар идораҳо ва ташкилотҳои алоҳида

хадамоти аудити дохилӣ бунёд карда мешаванд, ки ба ҳайати низоми назорати дохилии онҳо мебароянд.

Эъломияи Лима оид ба принципҳои роҳбарикунандаи аудит (назорат) санаде мебошад, ки онро Конгресси IX Ташкилоти байналмилалӣ мақомоти олии аудит - INTOSAI (The International Organisation of Supreme Audit Institutions) соли 1977 дар шаҳри Лима (Ҷумҳурии Перу) қабул намудааст ва асосҳои появии гузаронидани аудитор аз ҷониби мақомоти олии назоратӣ муқаррар менамояд.

Эъломияи Лима, ки дар доираи INTOSAI таҳия шудааст, принципҳоеро муқаррар кардааст, ки ҳамчун асоси амалияи байналмилалӣ аудит ва назорат хизмат мекунад. INTOSAI (ташкилоти байналмилалӣ ниҳодҳои олии аудит), ки соли 1953 таъсис ёфтааст, 195 ниҳоди олии аудитор аз саросари ҷаҳон муттаҳид мекунад. Ташкилоти мазкур мустақил, ғайрисиёсӣ ва ғайридавлатӣ буда, ҳадафи асосии он мусоидат ба табодули дониш ва таҷриба дар соҳаи аудит байни мақомоти молияи давлатӣ мебошад. Дафтари INTOSAI, ки дар Вена, Австрия ҷойгир аст, ҳамчун долони байналмилалӣ барои таҳияи стандартҳои касбӣ ва таҷрибаи пешқадам дар соҳаи назорати молиявӣ ва аудит хизмат мекунад. INTOSAI барои такмил додани таҷрибаи аудит тавассути пешниҳоди табодули иттилоот оид ба наватарин коркардҳо ва дастовардҳо дар соҳаи аудит ва мададрасонӣ ба аудиторон дар татбиқи стандартҳои муносири касбӣ, аз қабيلي IPSAS фаъолона кор мекунад.

Эъломияи Лима дар муқаррар намудани принципҳои асосии гузаронидани аудит аз ҷониби мақомоти олии аудит, инчунин дар таҳияи равиши ягонаи гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ буда, самаранокӣ ва шаффофияти равандҳои молиявиро таъмин намояд, нақши асосӣ бозидааст. Бояд гуфт, ки дар моддаи 3 Эъломия дар мақомоти давлатӣ ҳатман таъсис додани хадамоти аудити дохилиро равшан ифода кардааст, ки ин ба пурзӯр намудани назорати дохилӣ ва баланд бардоштани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар ҳамаи зинаҳои роҳбарикунанда мадад мерасонад. Ҳамин тариқ, таъсиси аудити дохилӣ дар самти такмили назорати

молиявӣ ва таъмини қонунӣ ва самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ қадами муҳим мегардад.

Ба он таваҷҷуҳи махсус бояд дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ИНТОСАИ аз соли 2013 дар кори ин ташкилоти байналмилалӣ фаъолона иштирок мекунад. Узвият дар INTOSAI ба Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо таҷрибаи байналмилалиро ба амалияи миллии аудиторӣ ворид намояд, балки манфиатҳои мамлакатро дар соҳаи байналмилалӣ назорати молиявӣ ҳифз намояд. Аҳамияти ин иштирокро нодида гирифтани мумкин нест, зеро он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар ташаббусҳои ҷаҳонӣ оид ба беҳтар намудани маблағгузори давлатӣ фаъолона ширкат варзад, инчунин дастрасӣ ба методология ва воситаҳои байналмилалӣ, ки ба баланд бардоштани сифат ва самаранокии идоракунии давлатӣ мусоидат мекунанд, дастрас намояд.

Бо дарназардошти шароити байналмилалӣ, иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти INTOSAI марҳилаи муҳими ҳамгирӣ ба ҷомеаи касбии ҷаҳонӣ мебошад, ки бо масъалаҳои аудити давлатӣ сарукор дорад. Узвият дар ИНТОСАИ ба мақомоти миллии имкон медиҳад, ки на танҳо таҷрибаи пешқадамро дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит ва назорати молиявӣ қабул кунанд, балки дар таҳия ва мутобиқсозии стандартҳои байналмилалӣ ба шароити иқтисоди миллии фаъолона иштирок кунанд. Ин барои таҳкими иқтисодии институционалӣ ва мутобиқ кардани низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба талаботи байналмилалӣ роҳ мекушояд.

Доҳилшавӣ ба чунин иттиҳодияи бонуфуз ба густариши робитаҳои касбӣ, тақмили ихтисоси мутахассисон ва ҷорӣ намудани равишҳои нави методӣ дар амалияи аудити давлатӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, он ба ташаккули пойгоҳи муосири ҳуқуқӣ ва ташкилие мусоидат мекунад, ки шаффофият ва ҳисоботдиҳии идоракунии захираҳои давлатиро таъмин менамояд. Таҷрибаи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар доираи ИНТОСАИ табодули мунтазами дониш, гузаронидани семинарҳои муштарак, аудит ва лоиҳаҳои таҳқиқотиро пешбинӣ

менамояд, ки устувори институционалии низоми миллии назорати молиявиро ба таври назаррас таҳким мебахшад.

Бояд таъкид кард, ки ширкат дар ташкилотҳои байналмилалӣ касбӣ имкон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ба стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ шавад, балки ҳамчун шарикӣ баробарҳуқуқ дар арсаи байналмилалӣ эътироф шавад. Ин ба обрӯи мамлакат дар назди сармоягузори хориҷӣ, донорҳо ва ниҳодҳои молиявӣ байналмилалӣ таъсири мусбат мерасонад. Баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ ва шаффофият дар баҳши давлатӣ омилҳои муҳими қабули қарорҳои сармоягузорӣ ва ҷудокунии кӯмакҳои байналмилалӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои фаъол бо INTOSAI ва дигар сохторҳои байналмилалӣ дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ на танҳо ба тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити дохилӣ, балки ба таҳкими эътимод ба иттилооти молиявӣ, ки сохторҳои давлатӣ тавлид мекунанд, мусоидат мекунад. Ин, дар навбати худ, барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷалби сармоягузориҳои дарозмуддати асосӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат замина мегардад. Ин самти рушд аҳамияти ҳамкориҳои байналмилалиро дар раванди навсозии идоракунии давлатӣ ва низомҳои ҳисоботи молиявӣ дар заминаи таҳдидҳои ҷаҳонӣ ва рақобати афзоянда барои захираҳо таъкид мекунад.

Хулосаҳо оид ба боби 1

1. Буҷети давлатӣ асоси рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад. Буҷети давлатӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёт ва ҷомеа нақши калидӣ дорад. Он як қатор вазифаҳои муҳим, аз ҷумла тақсимои даромади миллий, маблағгузориҳои соҳаҳои стратегӣ (маориф, тандурустӣ, инфрасохтор, амнияти миллий) ва дастгирии инноватсияҳо иҷро мекунад. Илова бар ин, буҷет воситаи танзими макроиқтисодӣ буда, ба суръати рушди иқтисодиёт, сатҳи шуғл ва таносуби истеҳсолоти ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Дар шароити Ҷумҳурии

Тоҷикистон он ҳамчун механизми муҳимтарини дастгирии ҳам бахши давлатӣ ва ҳам бахши хусусӣ, мусоидат намудан ба ҳамгирии механизмҳои бозорӣ ва сиёсати иҷтимоӣ хизмат мекунад.

2. Зарурати мутобиқ намудани сиёсати буҷетӣ ба таҳдидҳои муосир. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ноустувории иқтисодӣ, тағйирёбии иқлим ва вобастагии афзояндаи иқтисодиёти хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷроӣ вазифаи навсозии сиёсати буҷетии худро роҳандозӣ мекунад. Захираҳои маҳдуди молиявии дохилӣ беҳинасозии сохтори буҷет, бозбинии сиёсати андоз, баланд бардоштани самаранокии хароҷоти давлатӣ ва ҷорӣ намудани усулҳои нави банақшагириро тақозо мекунад. На танҳо ниёзҳои кӯтоҳмуддат, балки ҳадафҳои стратегии дарозмуддат, аз қабилӣ рушди инфрасохтор, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, дастгирии бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ низ муҳим аст.

3. Шаффофият ва назорати хароҷоти буҷет қабилӣ самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад. Идоракунии самараноки молияи давлат бидуни назорати қатъии раванди буҷет ғайриимкон аст. Ҷорӣ намудани низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ, стандартҳои байналмилалӣ ҳисобот ва механизмҳои аудити мустақил барои ба ҳадди ақалл кам кардани хавфҳои коррупсионӣ, баланд бардоштани масъулияти мақомоти давлатӣ ва истифодаи оқилонаи маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳиссаи назарраси зиёди буҷет аз ҳисоби манбаъҳои берунӣ (аз ҷумла бо таъсири интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ) ташаккул меёбад, рушди технологияҳои баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ ва назорат бо мақсади таъмини дурустӣ ва шаффофияти тамоми амалиёти молиявӣ муҳим аст. Ин ҳамчунин эътимоди мардумро ба ниҳодҳои давлатӣ тақвият медиҳад ва самаранокии барномаҳои давлатиро беҳтар мекунад.

4. Буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи паст кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ. Яке аз вазифаҳои асосии буҷети давлатӣ тақсироти захираҳои молиявӣ бо мақсади таъмини адолати иҷтимоӣ ва паст кардани сатҳи нобаробарии иқтисодӣ мебошад. Ин тавассути низоми пешқадами андоз, имтиёзҳои иҷтимоӣ,

кӯмакҳои молиявии давлатӣ ва дастгирии молиявии табақаҳои осебпазири аҳоли ба даст оварда мешавад. Дар мамлакатҳои рӯ ба рушд, аз қабili Ҷумҳурии Тоҷикистон, буҷети давлатӣ дар таъмини дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ, манзил ва дигар хизматрасониҳои ҳаётан муҳим нақши назаррас дорад. Дар шароити сатҳи баланди камбизоатӣ ва нобаробарии назарраси иҷтимоӣ сиёсати буҷет бояд ба фароҳам овардани шароит барои зиндагии шоистаи шаҳрвандон, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои камбизоати аҳоли нигаронида шавад.

5. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит асоси идоракунии самараноки молияи давлатӣ мебошад. Дар бахшии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит унсурҳои асосии назорат ва идоракунии молиявӣ мебошанд. Онҳо шаффофияти амалиёти молиявиро таъмин намуда, ба истифодаи нодурусти маблағҳои давлатӣ роҳ намедиханд, интизоми молиявиро мустаҳкам менамоянд. Дар шароити норасоии буҷет ва маҳдуд будани захираҳо баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити босифат имкон медиҳанд, ки маблағҳои буҷет оқилона тақсим карда, ба манфиати ҷамъият самаранок истифода бурда шаванд. Илова бар ин, онҳо ба муайянкунии саривақтии хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунанд, асоснокии қарорҳои идоракуниро беҳтар ва робитаи устувори банақшагирии стратегӣ ва иҷроии буёетро таъмин мекунанд. Бо ёрии усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит на танҳо сарфи воқеии маблағҳоро назорат кардан, балки оқибатҳои молиявии қарорҳои муайяноро пешгӯӣ кардан ва бо ҳамин самаранокии иҷроии барномаҳои давлатиро зиёд кардан мумкин аст. Ин махсусан дар шароити зарурати таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодӣ, ки ҳар як сомонӣ бояд барои ноил шудан ба натиҷаҳои мушаххаси иҷтимоӣ иқтисодӣ равона карда шавад, муҳим аст.

6. Такмил додани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит шартҳои зарурии устувори иқтисодиёт мебошад. Дар шароити муосир рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит татбиқи усулҳо ва стандартҳои пешрафта, аз қабili автоматикунории баҳисобгирии муҳосибӣ, рақамикунории равандҳои молиявӣ ва истифодаи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ

(IPSAS)-ро тақозо мекунад. Ин тадбирҳо саҳеҳӣ, самаранокӣ ва эътимоднокии ҳисоботи молиявиро баланд бардошта, хавфҳои коррупсиониро коҳиш медиҳанд ва ба таҳкими эътимоди шаҳрвандон ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав инчунин имкон медиҳад, ки хароҷоти идоракунии равандҳои буҷетӣ кам карда шавад, ки барои суботи иқтисодии мамлакат муҳим аст.

7. Аудити давлатӣ ҳамчун воситаи назорат ва пешгирии хавфҳои молиявӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми аудит мутобики стандартҳои байналмилалӣ рушд карда, ҳам назорати дохилӣ ва ҳам назорати беруниро фаро мегирад. Аудити дохилӣ ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳад, ки хатоҳоро саривақт ошкор намуда, ҳуқуқвайронкуниҳои молиявиро пешгирӣ кунанд, аудити беруние, ки аз ҷониби Палатаи ҳисоб гузаронида мешавад, - санҷиши мустақил ва воқеъбинонаи қонунӣ будан ва самаранокии истифодаи захираҳои давлатиро таъмин менамояд. Ҷорӣ намудани механизмҳои нисбатан қатъии назорат на танҳо ба мубориза бо коррупсия, балки ба беҳтар шудани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва ба ин васила таҳкими суботи иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад.

8. Зарурати инкишоф додани захираҳои инсонӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Идоракунии босифати молияи давлатӣ мутахассисони баландихтисосро талаб мекунад, ки қодир бошанд бо усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлили маълумоти молиявӣ кор кунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омӯзиши муҳосибон, аудиторҳо ва нозирони молиявӣ, аз ҷумла омӯзиши онҳо бо стандартҳои байналмилалӣ ва воситаҳои нави рақамӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Рушди низоми оморасозии кормандон ва тақмили мунтазами касбии онҳо дар соҳаи назорати молиявӣ ва ҳисоботдиҳӣ ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷет, коҳиш додани сатҳи қонунвайронкуниҳои молиявӣ ва таҳкими эътимоди шаҳрвандон ба фаъолияти мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад.

9. Нақши баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар таъмини шаффофияти равандҳои буҷетӣ. Низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити

маблағҳои буҷетӣ асоси шаффофияти молиявӣ ва ҳисоботдиҳӣ (масъулият)-ии идоракунии давлатӣ мебошад. Дар шароити тағйироти иқтисодии ҷаҳонӣ ва афзоиши равандҳои ҷаҳонишавӣ назорати муассири молиявӣ барои мамлакатҳои дорои иқтисодиёти ру ба рушд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад. Таъмини шаффофият дар истифодаи захираҳои давлатӣ, ташкили дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити мустақил ба коҳиши хавфҳои коррупсионӣ ва афзоиши эътимоди шаҳрвандон ва сармоягузoron ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Ин унсурҳо асоси рушди устувор ва суботи иқтисодӣ мегарданд. Равишҳои муосири назорати молиявӣ ба такмил додани равандҳои идоракунии буҷет, беҳинасозии хароҷоти давлатӣ ва таҳкими суботи иқтисодӣ нигаронида шудаанд.

10. Таъсири таърихии мутафаккирони Шарқ. Асарҳои мутафаккирони барҷастаи Шарқ, аз қабили Ибни Халдун, Абу Юсуф, Абу Ҳанифа ва дигарон ба рушди принципҳои андозбандӣ, тақсимои захираҳо ва назорати молиявӣ таъсири калон расонданд. Андешаҳои Ибни Халдун дар бораи аҳамияти андозбандии одилона, идоракунии мутамаркази захираҳои молиявӣ ва пешгирии хароҷоти зиёдатӣ дар низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ мубрам боқӣ мондаанд. Ӯ ҳамчунин оид ба аҳамияти тақсими вазифаҳо дар бахши давлатӣ ва нақши сиёсати устувори фискалӣ таъкид кардааст. Ин равишҳои назариявӣ ба ташаккули афкори иқтисодии Аврупо ва Осие низ таъсир расонида, принципҳои онҳо дар амсилаҳои муосири назорати молиявии давлатӣ инъикос ёфтаанд. Андешаҳои назариявӣ дар бораи баробарии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки мутафаккирони Шарқ пешниҳод кардаанд, заминаи концептуалии бунёди низомҳои одилона ва самараноки назорати давлатии молиявӣ, инчунин тақсимои мутаносиби маблағҳои буҷетӣ мебошанд.

11. Рушди назорати молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд марҳилаҳои асосиро паси сар кардааст. Ин раванд на танҳо посух ба таҳдидҳои дохилии иқтисодӣ, балки натиҷаи таъсири зухуроти байналмилалӣ, бахусус бо назардошти шомил шудан ба ташкилотҳои молиявии

байналмилалӣ низ буд. Аз ҷумла, навсозии назорати молиявӣ дар ҷумҳурӣ бо татбиқи стандартҳо ва принципҳои байналмилалӣ алоқамандии зиҷ дошт, ки ҳамгироии низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ ва аудитро бо талаботи ҷаҳонӣ таъмин намуд. Дар ин раванд марҳилаҳои муҳим ташаккули стандартҳои миллии назорати молиявӣ, тақмили заминаи қонунгузорӣ ва таъсиси мақомоти мустақили аудит буданд. Дар тамоми марҳилаҳои рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба тақмили заминаи ҳуқуқӣ, таъмини мустақилияти ниҳодҳои аудиторӣ ва баланд бардоштани таҳассуси касбии мутахассисони соҳаи назорати молиявӣ диққати махсус дода шудааст.

12. Тамоюлҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Тамоюлҳои муосири низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ғайрилона ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ, автоматикунонии равандҳо ва рақамикунонӣ тавсиф мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо самаранокӣ, балки шаффофияти истифодаи захираҳои давлатӣ ҳам зиёд карда шавад. Аз ҷумла, истифодаи технологияҳои электронии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба беҳтар шудани сифати ҳисобот, инчунин коҳиш додани омили инсонӣ дар раванди назорат мусоидат мекунад. Ҷорӣ кардани технологияҳои муосир, аз қабili блок-чейн ва таҳлили маълумоти калон имкон медиҳад, ки амалиёти молиявӣ бештар ва зудтар тафтиш карда шаванд ва қонуншиканиҳои эҳтимоли пешгирӣ карда шаванд. Муҳим он аст, ки низоми муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ғайрилона рушд карда, ба ҳамгироии беҳтари низоми молиявии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, гузариш ба технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит на танҳо имкон медиҳад, ки самаранокии назорати дохилӣ баланд гардад, балки эътимоди шарикони байналмилалӣ ба низоми молиявии мамлакат мустаҳкам карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар ин боби диссертатсия аҳамияти бучети давлатӣ ҳамчун воситаи асосии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва муътадил гардондани иқтисодиёт қайд карда мешавад. Дар он таҳдидҳои асосие, ки дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон истодаанд, ба мисли мутобиқат кардани сиёсати бучет ба

мушкилоти нави иқтисодӣ ва тамоюлҳои ҷаҳонишавиро таъкид мешаванд. Муҳимтарин ҷанбаҳои идоракунии самараноки буҷет шаффофият, назорати хароҷот, беҳинасозии сохтори буҷет, рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабيلي рақамикунонӣ ва автоматикунонии равандҳо мебошанд. Ҳамчунин ба зарурати зиёд кардани нуфузи захираҳои инсонӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, ки омодагии босифати мутахассисони бо стандартҳои байналмилалӣ ҳамгироро тақозо мекунад, таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Унсuri муҳим мероси таърихii мутафаккирони Шарқ мебошад, ки андешаҳои онҳо дар бораи андозбандӣ ва идоракунии одилонаи захираҳо имрӯз ҳам аҳамияти худро доранд. Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи пешқадам дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба беҳтар шудани шаффофияти молиявӣ ва таҳкими эътимод ба мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад.

БОБИ 2. РАВИШҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАКМИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТӢ

2.1. Методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ: принципҳо ва равишҳои асосӣ

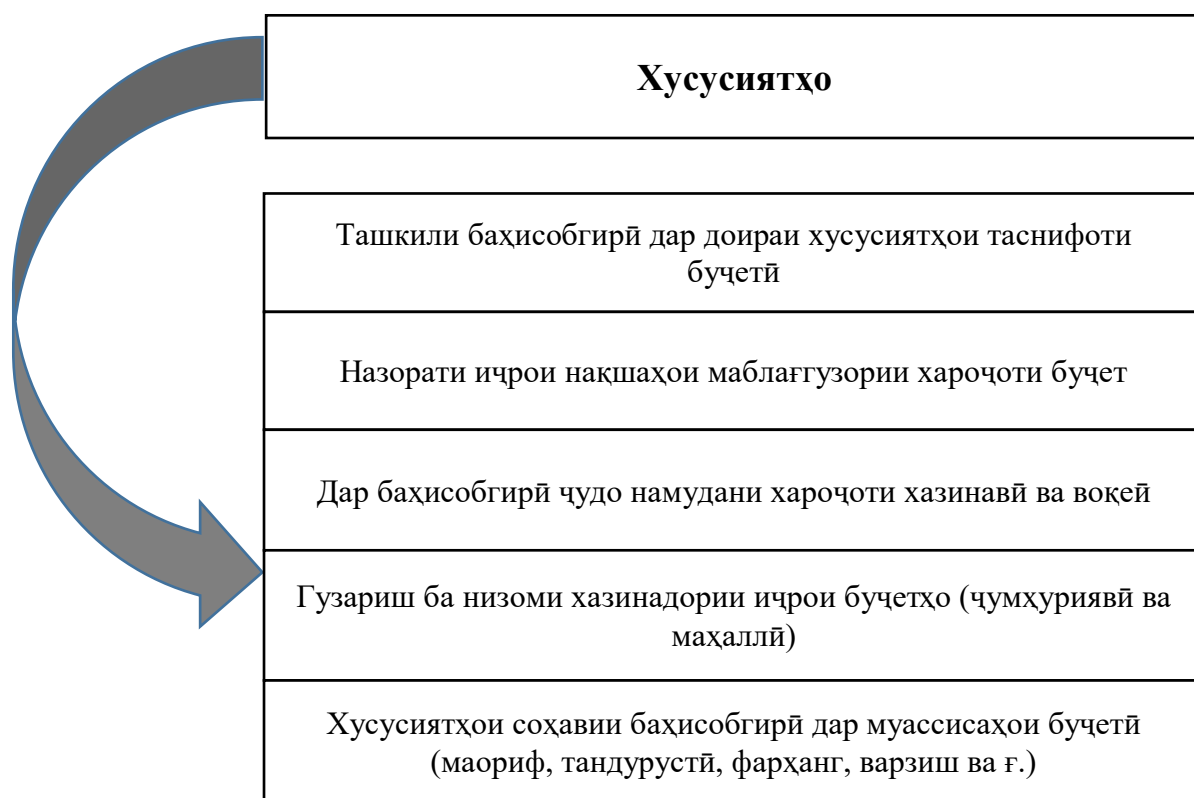
Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ ба такмили низоми баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Аҳамияти баҳисобгирии муҳосиби муассир ва шаффофи захираҳои давлатӣ дар шароити афзоиши талабот ба ҳисоботи молиявӣ ва масъулият дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ зиёд мешавад. Дар ин маврид, методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ ҳамчун унсури асосии низоми молиявӣ дар таъмини истифодаи мақсадноки маблағҳо, беҳтар намудани интизоми молиявӣ ва баланд бардоштани боварии аҳоли ва шарикони байналмилалӣ ба мақомоти давлатӣ нақши муҳим мебозад.

Дар доираи ин зербоб мо таҳлили принципҳо ва равишҳои асосии методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетиро анҷом медиҳем. Мо ҷанбаҳои назариявии баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷети давлатӣ, принципҳои асосии он, инчунин тамоюл ва мушкилоти ҷориро, ки дар раванди такмили он ба миён меоянд, баррасӣ хоҳем кард. Ба таъсири стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ (ҳисоботи молиявӣ) ба амалияи миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин ба муайян кардани мушкилоте, ки мамлакатҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми татбиқи низоми самараноки баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ дучор меоянд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Баҳисобгирии маблағҳои буҷети давлатӣ, ки асосан бо мафҳуми баҳисобгирии буҷетӣ маъмул аст, ҳамчун унсури таркибии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ амал мекунад, ки «ба бунёди иттилооти баҳисобгирӣ барои идоракунии молияи давлатӣ (маҳаллӣ) дар тамоми зинаҳои сохторҳои ҳукумати низоми буҷетӣ махсусгардонида шудааст» [178, с. 6]. Дар ин маврид,

«ташкilotҳои буҷетӣ субъектҳои муҳими муносибатҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ иқтисодӣ дар ҳама гуна низоми иқтисодӣ ва дар ҳама гуна амсилаи идоракунии мебошанд. Онҳо барои қонеъ гардонидани як қатор ниёзҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, аз қабили маориф, тандурустӣ, таъқиқоти илмӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг, идоракунии давлатӣ ва ғайра пешбинӣ шудаанд» [163, с. 100].

Баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дорои якчанд хусусиятҳо мебошад, ки ба ташаккули методологияи он таъсир мерасонанд [2; 96; 159; 200; 226; 261; 321; 330]. Ин хусусиятҳо дар расми 2.1 оварда шудаанд.

Расми 2.1. – Хусусиятҳои баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Методологияи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ маҷмуи равишҳо, принципҳо ва усулҳои назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки ба ташкили баҳисобгирии маблағҳои давлатӣ нигаронида шудаанд. Он қоидаҳо ва меъёрҳоро барои муайян кардани тартиби баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадориҳо, даромадҳо ва хароҷоти буҷет, инчунин усулҳои таҳияи ҳисоботи молиявӣ барои идоракунии самараноки маблағҳои буҷетиро дар бар мегирад.

Ҳадафи асосии методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ таъмини саҳеҳӣ, шаффофият ва масъулият дар истифодаи захираҳои давлатӣ мебошад. Ин барои назорати харчи мақсадноки онҳо, риояи интизоми молиявӣ ва таъмини суботи молиявии давлат муҳим аст.

Дар асоси таҳқиқи адабиёт, мо муайян кардем, ки методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ якҷанд ҷанбаҳои асосиро дар бар мегирад [99; 177; 271; 278; 287]. Ин ҷанбаҳои асосӣ дар расми 2.2 нишон дода ва тафсир карда шудаанд.

Ҷанбаҳои асосии методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ	
1. Принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Талаботи асосие мебошанд, ки ҳангоми пешбурди баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ бояд риоя шаванд, аз қабили қонуният, шаффофият, эътимодноӣ, истифодаи мақсадноки маблағҳо ва ғ.
2. Усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Тарзҳои бақайдгирӣ ва баҳодиҳии амалиёти молиявӣ, аз ҷумла усулҳои ҳисобузамкунӣ, усули ҳазинавии баҳисобгирӣ мебошанд, ки барои инъикоси амалиёт бо маблағҳои буҷетӣ истифода мешаванд.
3. Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва стандартҳо	Ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ ва танзимкунанда мебошанд, ки чӣ гуна роҳандозӣ намудани баҳисобгирии маблағҳои буҷетиро муайян мекунанд, аз ҷумла стандартҳои миллий ва принципҳои байналмиллалӣ, ба монанди СБҲМ.
4. Шакл ва тартиби (расмӣ) оморасозии ҳисобот	Тарзҳои пешниҳоди иттилоот дар бораи хароҷот ва даромади буҷет, инчунин дороиҳо ва уҳдадориҳо мебошанд, ки барои назорат, банақшагирӣ ва арзёбии самаранокӣ истифодаи маблағҳо муҳиманд.

Расми 2.2. – Ҷанбаҳои асосии методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси

Методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ инчунин истифодаи технологияҳои муосир ва низомҳои автоматикунонидашударо дар

бар мегирад, ки ба баланд бардоштани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, суръатбахшии коркарди иттилоот ва баланд бардоштани шаффофияти иттилооти дар ҳисоботи молиявӣ пешниҳодшаванда мусоидат мекунанд.

Низоми буҷети ҳар як давлат дар асоси принципҳои муайяне сохта мешавад, ки фаъолияти тамоми сатҳҳои низоми буҷетиро муайян мекунанд. Ҳамзамон баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ низ дар асоси принципҳои муайян ташкил ва роҳандозӣ карда мешавад, ки дар навбати худ аз принципҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ маншаъ мегиранд.

Тавре Г. Мюллер қайд мекунад, «баҳисобгирии муҳосибӣ аз муҳите, ки дар он фаъолият мекунад, муайян карда мешавад. Ҳар як мамлакат таърихи худ, арзишҳои худ, низоми сиёсии худро дорад... Ҳамин тариқ, принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ИМА ва дигар мамлакатҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд. Ин тафовут ҳам аз гуногунии шаклҳои мавҷудаи ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳам таъсири омилҳои берунӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҷуғрофӣ ва ғайра) ба амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста мебошанд» [188, с. 21]. Аз ҷониби дигар баҳисобгирии муҳосибӣ «сарҳадҳои миллиро намедонад. Технологияҳои баҳисобгирии муҳосибӣ содирот ва воридот карда мешаванд ва ба ин васила шабоҳати низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар мамлакатҳои гуногун таъмин мекунанд» [188, с. 2]. Ҳамин тариқ, ҳам принципҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳам принципҳои баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ бо таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ бо ҳам наздик мешаванд. Муҳим ин аст, ки принципҳои баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ба хусусиятҳо ва мақсадҳои истифодаи буҷети давлатӣ асос ёфта, ба таъмини шаффофият, самаранокӣ ва назорати харчи маблағҳои давлатӣ нигаронида шудаанд.

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ, аз як ҷониб бояд ба принципҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ таъкид кунад, аз ҷониби дигар, - он принципҳои махсуси худро бояд дошта бошад. Дар адабиёт чунин принципҳои баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ҷудо карда мешаванд [40; 120; 134;

135; 248; 268; 291; 324]: ягонагии низоми буҷетӣ; оммавӣ ва дастрасӣ; пуррагии баҳисобгирӣ; саҳеҳии иттилоот; муттасилӣ ва мунтазамии баҳисобгирӣ; ҳисобот ва назорат; мувофиқат бо меъёрҳои ҳуқуқӣ; тақсимои вазифаҳо (ҷадвали 2.1).

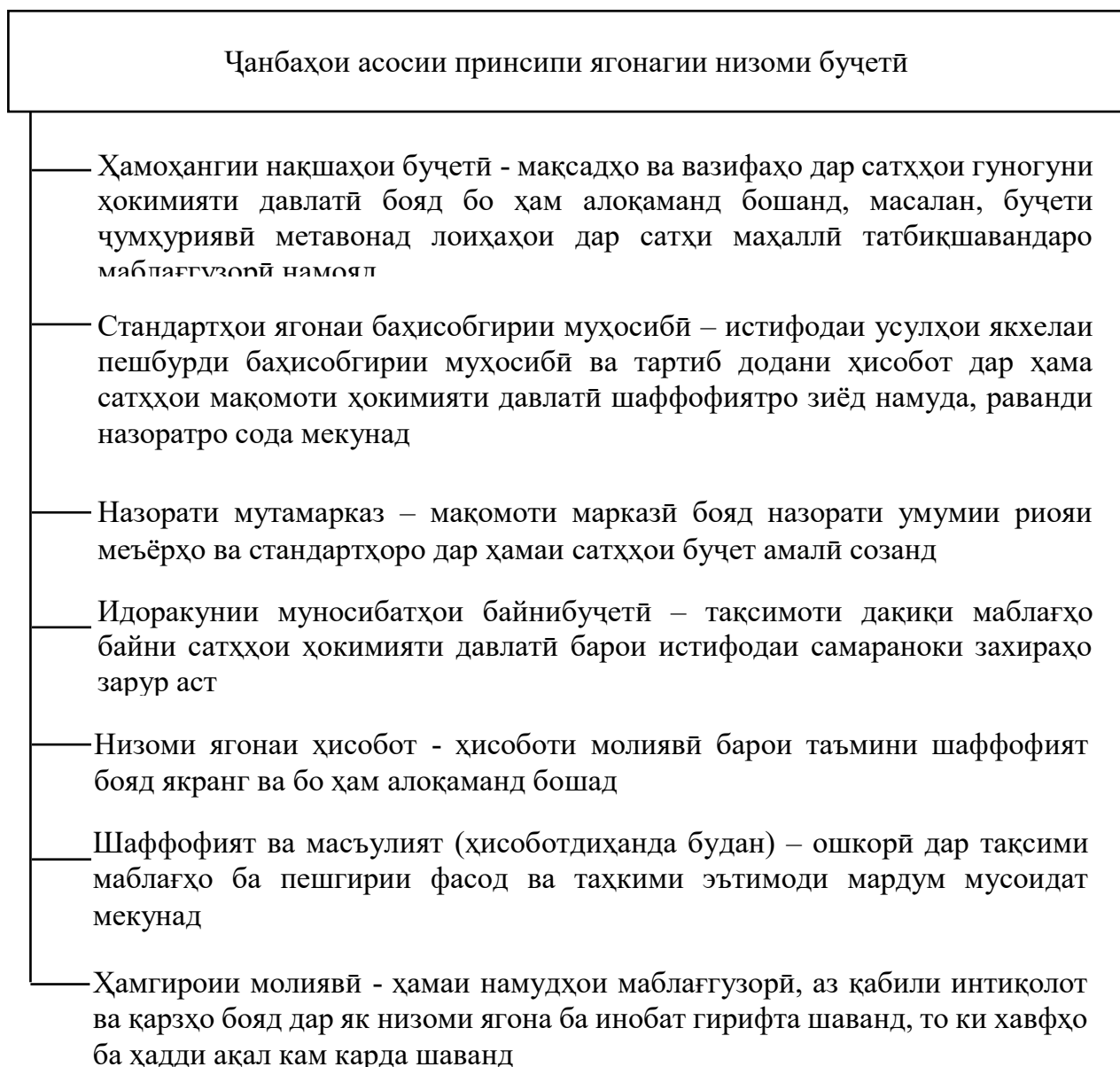
Ҷадвали 2.1. – Принципиҳои баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ва тафсири онҳо

Принсип	Тафсири мухтасари принсип
Принсипи ягонагии низоми буҷетӣ	Принсипи мазкур мавҷудияти системаи ягона ва ҳамоҳангшудаи баҳисобгирии маблағҳои буҷетиро дар тамоми зинаҳои ҳокимияти давлатӣ (ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ) пешбинӣ мекунад.
Принсипи оммавӣ ва дастрасӣ	Ҳисоботи буҷет бояд оммавӣ бошад ва барои таҳлил ҳам аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҳам шаҳрвандон дастрас бошад. Ин ба баланд шудани дараҷаи масъулият ва назорати истифодаи маблағҳои буҷет мадад мерасонад.
Принсипи пуррагии баҳисобгирӣ	Тамоми иттилоот дар бораи ҳаракати маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла хароҷот, даромад ва бақия дар ҳисобҳо, бояд ба назар гирифта шавад. Ин на танҳо хароҷоти ҷорӣ, балки уҳдадорихоеро низ дар бар мегирад, ки метавонанд дар оянда ба миён оянд.
Принсипи саҳеҳии иттилоот	Тамоми маълумот дар бораи хароҷот ва даромад бояд аниқ ва ҳисобот – дуруст буда, вазъи воқеии корхоро инъикос кунад. Ин барои қабули қарорҳои асоснок ва арзёбии самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ зарур аст.
Принсипи муттасилӣ ва муназзамии баҳисобгирӣ	Баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ бояд пайваста ва муназзам бурда шавад. Амалиёт бояд бо тартиби хронологӣ (таърихӣ) инъикос карда шаванд, то ин ки иттилоот дар бораи онҳо пайваста навад карда шуда, мубрами он нигоҳ дошта шавад.
Принсипи ҳисоботдиҳӣ ва назорат	Ташкилотҳои буҷетӣ вазифадоранд дар муҳлатҳои муқарраргардида оид ба ҳаракати маблағҳои буҷетӣ ҳисобот пешниҳод намоянд, ки ин барои назорати истифодаи онҳо дар сатҳҳои гуногун имкон медиҳад.
Принсипи мувофиқат бо меъёрҳои ҳуқуқӣ	Баҳисобгирии муҳосибӣ бояд ба қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии танзимкунандаи раванди буҷетӣ, ки қонунӣ будани амалиётро бо маблағҳои давлатӣ таъмин менамояд, пурра мувофиқат кунанд.
Принсипи тақсимои вазифаҳо	Ҷанбаи муҳим тақсими вазифаҳо дар раванди баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ - тартибдиҳии ҳисобот, назорат ва аудит мебошад. Ин барои пешгирӣ кардани бархӯрди манфиатҳо ва хатоҳои ҳангоми баҳисобгирии маблағҳо пайдошаванда мадад мерасонад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Принсипи ягонагии низоми буҷетӣ аз инъикоси тамоми амалиёт бо маблағҳои буҷетӣ дар доираи низоми ягонаи молиявӣ иборат аст, ки ҳам буҷети ҷумҳуриявӣ ва ҳам буҷетҳои маҳаллиро фаро мегирад. Ин назорат ва ҷамоҳангсозии тамоми ҷараёнҳои пули нақд, аз ҷумла хароҷот, даромад, идоракунии каср ва қарз, инчунин маблағгузориҳои барномаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин мекунад.

Ҷанбаҳои асосии принсипи ягонагии низоми буҷетӣ дар расми 2.3 тасвир ва шарҳ дода шудаанд.

Расми 2.3. – Ҷанбаҳои асосии принсипи ягонагии низоми буҷетӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Принсипи оммави ва дастраси асоси шаффофият ва масъулият дар идоракунии давлати мебошад. Ин принсип ҳаминро ифода мекунад, ки иттилоот дар бораи ҳаракати маблағҳои буҷетӣ бояд барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла шаҳрвандон ва мақомоти давлати кушода ва дастрас бошад. Ин имкон медиҳад, ки ҷомеа дар назорати харчи маблағҳо иштирок кунад ва масъулияти мақомот зиёд шавад.

Оммави будани иттилоот интишори маълумот дар бораи иҷрои буҷет, ояндабинҳои ва нақшаҳои дар шаклҳои барои истифодабарандагон муносиб ба монанди ҳисоботҳо, ҷадвалҳо ва платформаҳои онлайн дар бар мегирад. Мунтазам ва сари вақт ба нашр расонидани ҳисобот ба шаҳрвандон мадад мерасонад, ки истифодаи маблағҳои буҷетро назорат кунанд. Шаффофият маънои онро дорад, ки маълумот дар бораи хароҷот дар сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлати дастрас буда, ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки самаранокии харчи захираҳои арзёбӣ намоянд ва эродҳои худро баён кунанд. Инчунин муҳим аст, ки иттилоот дар шакли осон таҳлилшаванда бо тавзеҳот ва графикҳо пешниҳод карда шавад, то ба нофаҳмиҳо роҳ дода нашавад.

Принсипи оммави будан на танҳо пешниҳоди ҳисобот, балки тамоми марҳилаҳои раванди буҷет, аз ҷумла муҳокима ва тасдиқи буҷетро низ дар бар мегирад. Шаҳрвандон бояд дар муҳоҳисаҳои ба таҳкими эътимод ба ҳукумат мусоидаткунанда иштирок кунанд. Оммави будани буҷет инчунин назорати берунии хароҷотро таъмин мекунад. Аудиторҳо, воятаҳои ахбори омма ва коршиносони мустақил метавонанд маълумотро тафтиш карда, хатоҳо ва қонуншиканиро муайян кунанд. Ин ба пешгирии коррупсия ва тақмили идоракунии молияви мусоидат мекунад. Вале, вақте сухан дар бораи шаффофияти маблағҳои буҷетӣ меравад, «ҳар як ҷорабини хурд ба муҳайё кардани имконияти назорат ё самараноктар истифода бурдани маблағҳои буҷет мадад мекунад. Дар ҳамин ҳол, бархе аз воятаҳои буҷетӣ, ки ҷорӣ карда мешаванд, танҳо дар назари аввал шаффофияти буҷетро зиёд мекунанд, аммо дар асл онҳо метавонанд як манбаи ғасод низ бошанд» [16, с. 79].

Ҳамин тариқ, принципи оммавӣ ва дастрасии ҳисоботи буҷетӣ ба идоракунии самараноки маблағҳои давлатӣ мусоидат намуда, сатҳи эътимоди шаҳрвандонро ба ниҳодҳои давлатӣ баланд бардошта, барои адолати иҷтимоӣ ва баробарӣ шароит фароҳам меорад. Он ҳамчунин дар пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ, ғасод ва азхудкунии маблағҳо нақши муҳим мебозад, ки барои ба вучуд овардани низоми устувору шаффоф дар мамлакат мусоидат мекунад.

Принципи пуррагии баҳисобгирӣ дар қаринаи ҳисоботи буҷетӣ ва идоракунии молиявӣ дар назар дорад, ки ҳамаи амалиёти молиявии вобаста ба ҳаракати маблағҳои буҷетӣ бояд ба назар гирифта ва пурра инъикос карда шаванд. Яъне ягон чорабиниҳои муҳим ё амалиёти марбут ба маблағҳои буҷетӣ, хоҳ даромад, хоҳ хароҷот ё бақияи ҳисоб, набояд аз даст дода шавад. Ҳама маълумот дар бораи равандҳои буҷетӣ бояд дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба таври дақиқ инъикос карда шаванд ва барои таҳлил дастрас бошанд.

Пуррагии баҳисобгирӣ танҳо бо хароҷот ва даромадҳои ҷорӣ маҳдуд намешавад. Ин ба инобат гирифтани тамоми уҳдадориҳоеро, ки метавонанд дар оянда ба миён оянд, аз қабилӣ уҳдадориҳои қарзи давлатӣ, қарордодҳо, созишномаҳо ё дигар уҳдадориҳои молиявиро, ки бояд иҷро шаванд, дар бар мегирад. Ҳамин тавр, ҳатто он хароҷоте, ки ҳанӯз ба амал наомадаанд, вале қувваи ҳуқуқӣ доранд ва барои давлат ҳатмӣ мебошанд, бояд дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос карда шаванд.

Принципи пуррагии баҳисобгирӣ инчунин дар назар дорад, ки баҳисобгирии муҳосибӣ бояд тамоми маҷмуи амалиёти буҷетӣ - ҳам ба нақша гирифташуда ва ҳам амалишударо инъикос намояд. Муҳим он аст, ки иттилоот дар бораи уҳдадориҳои оянда, аз қабилӣ қарзҳо, инчунин даромад ва хароҷоти ҷорӣ ва пешбинишаванда барои пешгирии хавфҳои молиявӣ ва таъмини иҷрои саривақтии буҷет пешакӣ ба қайд гирифта шавад.

Ҳамин тариқ, принципи пуррагии баҳисобгирӣ ба бунёди ҳисоботи молиявии боэътимод ва муфассал нигаронида шудааст, ки имкон медиҳад на танҳо истифодабарии ҷорӣ маблағҳои буҷетӣ, балки пешакӣ муайян ва пайгирӣ

кардани хавфҳои эҳтимолии молиявии марбут ба ухдадориҳои оянда таъмин гардад.

Принсипи саҳеҳии иттилоот дар баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ба он асос ёфтааст, ки тамоми маълумот дар бораи хароҷот, даромад ва дигар амалиёти молиявӣ дақиқ ва дуруст (воқеъбинона) буда, вазъи воқеии корхоро инъикос кунад. Он барои ташаккули эътимод ба ҳисоботи буҷетӣ асос буда, эътимоднокии иттилоотро, ки дар асоси он қарорҳои муҳим ҳам дар мақомоти давлатӣ ва ҳам дар ҷомеа қабул карда мешаванд, таъмин менамояд.

Саҳеҳии иттилоот маънои онро дорад, ки ҳама маълумот бояд дақиқ бошад ва ба далелҳои воқеӣ асос ёбад, на ба баҳодиҳиҳои тақрибӣ ва тахминҳо. Ин ҳам ба амалиёти молиявии ҷорӣ ва ҳам ба ухдадориҳои молиявии дарозмуҳлат дахл дорад, ки метавонанд ба хароҷот ё даромади оянда таъсир расонанд. Ҳисобот бояд тамоми амалиётро бо маблағҳои буҷетӣ бидуни таҳрифи ҳаҷм ва сохтори онҳо то ҳадди имкон дақиқ инъикос намояд.

Иттилооти саҳеҳ ҳамчунин барои дуруст арзёбӣ намудани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ низ зарур аст. Агар маълумот дар бораи хароҷот ва даромад таҳриф карда шаванд, ба таври воқеъбинона баҳо додан мумкин нест, ки маблағҳои давлатӣ то чӣ андоза самаранок истифода мешаванд ва барои беҳтар намудани вазъи молиявӣ чӣ гуна чораҳо дидан лозим аст.

Дар ниҳоят, принсипи саҳеҳии иттилоот калиди таъмини шаффофият, масъулият ва эътимод ба низоми молиявии давлатӣ мебошад. Он кафолат медиҳад, ки маълумоте, ки ба онҳо қарорҳо асос ёфтаанд, воқеиятро инъикос меkunанд, ки ин ба идоракунии беҳтари захираҳои давлатӣ ва зиёд шудани назорат ва пайгирии ҷамъиятӣ мусоидат мекунад.

Принсипи муттасилӣ ва муназзами баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ дар назар дорад, ки раванди баҳисобгирии муҳосибӣ бояд доимӣ, пайваста ва муназзам буда, инъикоси мунтазами тамоми амалиёт бо маблағҳои буҷетиро таъмин намояд. Ҳадафи ин принсип бунёди ҳисоботи молиявии возеҳ ва муттасил мебошад, ки имкон медиҳад ҳама тағйироти буҷет дар вақти воқеӣ пайгирии дақиқ карда шуда, мубрамаӣ ва пуррагии маълумот таъмин карда шавад.

Муттасилӣ (беистӣ)-и баҳисобгирӣ ҳаминро ифода мекунад, ки баҳисобгирии муҳосибӣ бояд бидуни таваккуф бурда шавад, то ки навкунии доимии иттилоот таъмин гардад. Яъне ҳар як амалиёти молиявӣ, хоҳ даромад, хоҳ хароҷот ё ҳаракати маблағҳо, бояд фавран дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос карда шавад. Ин равиш таъхирҳоро дар бақайдгирии маълумот бартараф мекунад, ки ин дар навбати худ пайдо шудани камбудихо ё хатоҳоро дар ҳисоботи молиявӣ пешгирӣ мекунад.

Моҳияти муназзамии баҳисобгирии муҳосибӣ маънои онро дорад, ки ҳамаи амалиёт бояд аз рӯи гурӯҳҳо ва моддаҳои буҷети дахлдор ба қайд гирифта ва ба низом дароварда шаванд. Муҳим аст, ки баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷиҳати мантиқӣ сохторбандӣ шуда, стандартҳо ва расмиёти қаблан муқарраршуда риоя карда шавад. Ин барои таҳлили самараноки маълумот имкон медиҳад ва кафолат медиҳад, ки онҳо барои қабули қарорҳои идоракунии дуруст истифода шаванд.

Ҳамин тариқ, принсипи муттасилӣ ва муназзамии баҳисобгирии муҳосибӣ ба бунёди ҳисоботи молиявии боэътимод ва шаффоф мусоидат мекунад, ки дар он маълумот ҳамеша мубрам буда, барои таҳлили фаврӣ ва қабули қарорҳои асоснок истифода мешавад. Ин равиш сатҳи назорати харҷи маблағҳои буҷетиро баланд бардошта, ба таъмини устувории низоми молиявӣ мусоидат мекунад.

Принсипи ҳисоботдиҳӣ ва назорат аз он иборат аст, ки ташкилотҳои буҷетӣ вазифадоранд ҳисоботро саривақт дар бораи ҳаракати маблағҳои буҷетӣ тибқи мӯҳлатҳои муқарраршуда пешниҳод намоянд. Ин мунтазам пешниҳод кардани иттилоот дар бораи даромад, хароҷот ва бақияҳои ҳисобҳоро дар бар мегирад, ки ба мақомоти давлатӣ ва ҷомеа ҷиҳати назорат кардани истифодаи захираҳои буҷетӣ имкон медиҳад.

Ҳисоботдиҳӣ асоси назоратии қонунӣ будан ва самаранокии хароҷот мебошад. Он имкон медиҳад, ки рафти иҷрои буҷет таҳлил карда, инҳироф аз нишондиҳандаҳои банақшагирифташуда муайян карда, ҷораҳои ислоҳӣ андешида шаванд. Принсипи ҳисоботдиҳӣ ва назорат ҳамаи сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ, аз мақомоти марказии давлатӣ то ташкилотҳои буҷети маҳаллиро фаро гирифта, шаффофият ва ҳисоботдиҳиро дар ҳар яки онҳо таъмин менамояд. Ин

ба идоракунии самараноки молияи давлатӣ мусоидат намуда, боварии мардумро ба амалиёти молиявие, ки мақомоти давлатӣ анҷом медиҳанд, зиёд мекунад.

Принсипи мувофиқат бо меъёрҳои ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ бояд ба қонунгузори амалкунанда ва меъёро, ки равандро буҷетиро танзим мекунад, қатъиян мувофиқ бошад. Яъне тамоми амалиёти молиявӣ бо маблағҳои давлатӣ бояд дар доираи қоидаҳо ва стандартҳои муқарраршуда анҷом дода шаванд, ки ин қонунӣ будани онҳо ва риояи талаботи ҳатмиро ҳангоми анҷом додани онҳо қарор медиҳад.

Принсипи тақсими вазифаҳо дар баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ аз он иборат аст, ки уҳдадорҳо ва вазифаҳои гуногун дар раванди баҳисобгирии муҳосибӣ бояд байни шахсони алоҳида ё шӯбаҳо тақсим карда шаванд. Ҷанбаҳои муҳим фарқи байни вазифаҳо ба монанди тартиб додани ҳисобот, назорати иҷрои буҷет ва аудитро дар бар мегиранд. Ин тақсими барои пешгирӣ кардани бархӯрди манфиатҳо мадад мекунад, хавфи хатоҳо ва таҳрифро дар баҳисобгирии муҳосибӣ коҳиш медиҳад ва дараҷаи баланди шаффофият ва масъулиятро дар идоракунии маблағҳои давлатӣ таъмин мекунад.

Масалан, як гурӯҳи кормандон метавонанд барои тартиб додани ҳисобот ва бақайдгирии амалиёти молиявӣ масъул бошанд, гурӯҳи дигар - барои назорати дурустии ин амалиёт масъуланд ва аудиторҳои мустақил мутобик будани ҳисоботро бо стандартҳои муқарраршуда ва қонунгузори амалкунанда тафтиш мекунад. Ин тақсими барои муайян кардани қоидавайронкуниҳо ва номутобиқати эҳтимоли дар марҳилаҳои гуногун мадад ва ба кам кардани хатоҳо ва сӯйиштифодабарӣ мусоидат мекунад. Принсипи тақсими вазифаҳо инчунин дар баланд бардоштани эътимодноки ва воқеъбинона будани маълумоти молиявӣ нақши асосӣ дорад, зеро ҳар як марҳилаи баҳисобгирӣ ва санҷиш аз ҷониби тарафҳои гуногуни мустақил сурат мегирад. Ин назорати истифодаи маблағҳои буҷетиро беҳтар намуда, ба идоракунии самаранок ва қонунии маблағҳои давлатӣ мусоидат мекунад.

Принсипҳои мазкур дар таъмини идоракунии самараноки молияи давлатӣ, пешгирии коррупсия, истифодаи нодурусти маблағҳои буҷетӣ ва баланд

бардоштани эътимоди шахрвандон ба низоми молиявии ҳукумат нақши калидӣ доранд. Бинобар ин, «корбурд ва татбиқи амалии принципҳое, ки ба онҳо баҳисобгирии муҳосибиӣ буҷетӣ асос ёфтааст, имкон медиҳад, ки дар бораи вазъи молиявии ташкилоти буҷетӣ, натиҷаҳои ғайолияти он ва ҳаракати маблағҳои ин муассиса маълумот гирифта шавад» [136, с. 107].

Яке аз ҷанбаҳои асосии таъмини шаффофият ва самаранокии идоракунии молияи давлатӣ ин таҳлили усулҳо ва равишҳои баҳисобгирии буҷетӣ мебошад. Ҳар як усули баҳисобгирии муҳосибӣ хусусиятҳо ва бартарҳои худро дорад ва онҳо метавонанд вобаста ба ҳадаф ва вазифаҳои ташкилотҳои буҷетӣ татбиқ карда шаванд. Аз усули ҳазинавии баҳисобгирӣ, ки танҳо чараёнҳои воқеии пули нақдро инъикос мекунад, то усулҳои мураккабтаре, аз қабили баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ ва баҳисобгирии пурра, ҳар кадоме ҳадафи дақиқ ва пурра инъикос кардани амалиёти молиявиро доранд.

Дар шароити муосир корбурди равишҳои омехта, ки барои ҳамзамон ба назар гирифтани чараёнҳои пулӣ ва ҳам уҳдадорихоро имкон медиҳанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Чунин равиш сурати воқеии вазъи молиявии муассисаҳои давлатиро таъмин карда, ба қабули қарорҳои идоракунии асоснок мусоидат мекунад. Илова бар ин, интиҳоби усули баҳисобгирии муҳосибӣ ба дараҷаи ҳисоботдиҳӣ, назорати иҷроии буҷет ва ташаккули ҳисоботҳо мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, тақмили асосҳои методологии баҳисобгирии муҳосибиӣ маблағҳои буҷетӣ самти муҳими ислоҳот дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар асоси омӯзиши адабиёт [20; 49; 140; 199; 252; 269; 331] маълум гардид, ки ҷанбаи муҳим ҳамчунин истифодаи усулҳои баҳисобгирии алоҳида, баҳисобгирии ҳамгиро ва автоматикунонии равандҳо мебошад, ки ба беҳтар шудани назорат ва баланд бардоштани саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад. Риояи стандартҳо ва меъёрҳои молиявӣ, инчунин арзёбии мунтазами иҷроии буҷет, риояи қонунгузорӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетиро таъмин менамояд. Дар зер чадвал бо тавсифи мухтасари ин усулҳо ва равишҳо, инчунин шарҳи муфассали ҳар яки онҳо оварда шудааст (ҷадвали 2.2).

Чадвали 2.2. – Усулҳо ва равишҳои баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ

Усул/Равиш	Тавсифи мухтасар
Усули ҳазинавии баҳисобгирӣ	Баҳисобгирии амалиёт дар лаҳзаи воқеан ворид шудан ё харч шудани маблағ сурат мегирад.
Усули ҳисобузамкунӣ	Амалиёт новобаста аз ҳаракати воқеии маблағҳо ҳангоми анҷоми худ ба қайд гирифта мешаванд.
Усули баҳисобгирии пурра	Баҳисобгирии тамоми амалиёт, аз ҷумла уҳдадорихое, ки ҳанӯз ба воқеан харч шудан ё ворид шудани маблағҳо наовардаанд.
Усули баҳисобгирии алоҳида	Қудро намудани ҷараёнҳои молиявӣ ба намудҳои гуногун барои пайгирии дақиқи хароҷоти ба мақсадҳои гуногун сарфшуда.
Усули баҳисобгирии ҳамгиро	Истифодаи низоми ягонаи баҳисобгирӣ барои муттаҳид намудани намудҳои гуногуни баҳисобгирӣ ва бунёди сурати пурраи вазъи молиявӣ.
Истифодаи стандартҳои молиявӣ ва санадҳои меъёрий	Риояи стандартҳои миллий ва байналмилалӣ, инчунин санадҳои меъёрий барои таъмини равиши ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ.
Автоматикунории баҳисобгирии муҳосибӣ	Истифодаи нармафзори компютерӣ барои автоматикунории раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ва беҳтар намудани дақиқӣ ва самаранокии баҳисобгирӣ.
Арзёбӣ ва назорати иҷроӣ буҷет	Мониторинг ва таҳлили мунтазами иҷроӣ буҷет барои ошкор намудани тамоилот ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои ислоҳкунанда.

Источник: составлено автором

Акнун ҳар яке аз усулҳо ва равишҳои баррасишударо ба таври муфассал аз назар мегузаронем.

1. Усули ҳазинавии баҳисобгирӣ. Ин усул ба бақайдгирии амалиёт дар лаҳзаи иҷроӣ воқеии онҳо асос меёбад. Яъне даромадҳо ва хароҷот дар ҳамон лаҳзае ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки маблағҳои пулии бо онҳо алоқаманд воқеан ба суратҳисоб ё ҳазина дохил мешаванд ва ё аз суратҳисоб ё ҳазина харч мешаванд. Чунин усул барои ҳисоббаробаркунии кӯтоҳмуҳлат муносиб буда, барои пайгирии ҷараёнҳои молиявии ҷорӣ имкон медиҳад. Вале он уҳдадорихоеро, ки метавонанд дар оянда пайдо шаванд, ба ҳисоб намегирад, ки вобаста ба ин ҳолат корбурди усули мазкур барои баҳодихии паёмадҳои молиявии дарозмуҳлати амалиёт мушкил аст.

2. Усули ҳисобузамкунӣ. Усули ҳисобузамкунӣ дар назар дорад, ки амалиёт новобаста аз лаҳзаи ба амал омадани интиқоли воқеии пул дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба қайд гирифта мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки уҳдадориҳо, аз қабيلي уҳдадориҳои қарзӣ ё хароҷоти дарпешистода, на дар лаҳзае, ки онҳо воқеан пардохт карда мешаванд, балки ҳангоми ба вуҷуд омаданашон ба ҳисоб гирифта шаванд. Бартариҳои усули ҳисобузамкунӣ инҳо мебошанд: оид ба вазъи молиявӣ тасаввуроти пурратар манзур менамояд; ҳамаи уҳдадориҳоро новобаста аз ҳаракати маблағҳои дахлдор ба инобат мегирад. Усули мазкур метавонад чунин камбудӣҳо дошта бошад: барои татбиқ бе роҳандозӣ намудани назорати дахлдор душвор аст; лаҳзаи воқеии воридшавӣ ё харҷшавии маблағҳои дахлдорро инъикос намекунад.

3. Усули баҳисобгирии пурра. Ин усул бақайдгирии тамоми амалиёт, ҳам амалиёти воқеан иҷрошуда ва ҳам амалиёти пешбинишавандаро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо чараёнҳои пулии қорӣ, балки уҳдадориҳои дар оянда пайдошаванда низ ба ҳисоб гирифта шаванд (масалан, қарордодҳо, уҳдадориҳои қарзӣ ва ғ.). Чунин усул барои ташаккули сурати пурраи амалиёти молиявӣ ва уҳдадориҳо мадад мераонад. Бартариҳои ин усул инҳоанд: сурати пурра дар бораи вазъи молиявии буҷет; баҳисобгирии ҳам уҳдадориҳои қорӣ ва ҳам уҳдадориҳои оянда. Ин усул чунин камбудӣҳо дорад: барои амалисозӣ бидуни захираҳо ва воситаҳои дахлдор метавонад мушкил бошад; назорат ва баҳисобгирии нисбатан амиқро талаб мекунад.

4. Усули баҳисобгирии алоҳида. Усули баҳисобгирии алоҳидаи амалиёти бо маблағҳои буҷетӣ алоқаманд дар назар дорад, ки чараёнҳои гуногуни молиявӣ ба намудҳои алоҳида тақсим мешаванд, ба монанди хароҷоти иҷтимоӣ, хароҷоти мудофия, хароҷоти инфрасохтор ва ғайра. Ин имкон медиҳад, ки чӣ гуна сарф шудани маблағҳои барои мақсадҳои гуногун сафарбаршуда дақиқтар пайгирӣ карда шавад, ки ин шаффофият ва масъулиятро зиёд мекунад. Афзалиятҳои усули мазкур инҳоанд: назорати истифодаи мақсадноки маблағҳоро осон мекунад; дақиқиро дар тақсими захираҳои буҷет баланд мебардорад. Камбудӣҳои усул инҳоанд: метавонад барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ

хароҷоти иловагиро талаб кунад; душворӣ дар идоракунии якчанд намудҳои хароҷот.

5. Усули баҳисобгирии ҳамгиро. Усули баҳисобгирии ҳамгиро дар истифодаи низоми ягона барои баҳисобгирии ҳамаи амалиёт бо маблағҳои буҷетӣ ифода меёбад. Ин имкон медиҳад, ки бо истифода аз равишҳои гуногун, аз ҷумла усули баҳисобгирии ҳазинавӣ, усули ҳисобузамкунӣ ва ғайра тасвири пурраи вазъи молиявии буҷет бунёд карда шавад. Манфиатҳои усул чунинанд: тасаввуроти пурра оид ба вазъи молиявӣ; муносиб будан ҳангоми таҳлил ва банақшагирии буҷет. Камбудихо: корбурди низомҳои иттилоотии хеле пешрафтаре талаб мекунад; махсусан дар марҳилаҳои аввалии татбиқ душвор буда метавонад.

6. Истифодаи стандартҳои молиявӣ ва санадҳои меъёрӣ. Барои баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ риояи стандартҳои молиявии ҷорӣ, ба монанди стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва СБҲМ муҳим аст. Ин ба ягонакунии равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва дарки беҳтари маълумоти молиявӣ аз ҷониби ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Манфиатҳои усул инҳоянд: бартараф кардани ихтилофоти дарки амалиёт дар баҳисобгирии муҳосибӣ; баланд бардоштани эътимод ба ҳисоботи молиявӣ. Камбудихои усул чунинанд: мунтазам нав кардани донишхоро дар бораи қонунгузорӣ ва стандартҳои нав талаб мекунад; душвориҳо дар ҳамгироии стандартҳои байналмилалӣ бо амалияи миллии ба вучуд омада метавонанд.

7. Автоматикунории баҳисобгирии муҳосибӣ. Бо рушди технологияҳо автоматикунории раванди баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ фаъолоне татбиқ карда мешавад. Нармафзор ва низомҳои компютерӣ имкон медиҳанд, ки амалиёт зудтар ва дақиқтар дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба қайд гирифта шаванд, ҳамакнун дар баҳисобгирӣ кам ва раванди таҳлил сода карда шавад. Манфиатҳои усул инҳо мебошанд: баланд бардоштани дақиқӣ ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ; кам кардани эҳтимолияти хатоҳои инсонӣ. Камбудихои усул инҳо буда метавонанд: маблағгузориҳои назаррасро барои ҷорӣ кардани технологияҳо ва омӯзиши кормандон талаб мекунад; вобастагӣ ба инфрасохтори техникӣ.

8. Арзёбӣ ва назорати иҷроӣ буҷет. Мониторинг ва арзёбии мунтазами иҷроӣ буҷет барои саривақт ошкор намудани инҳироф аз нишондодҳои нақшавӣ мусоидат мекунад. Ин унсuri муҳими таъмини интизоми молиявӣ ва идоракунии самараноки маблағҳо мебошад. Афзалиятҳои усули мазкур инҳоянд: қобилияти танзими саривақтии хароҷоти буҷет; таъмини шаффофият ва масъулият. Камбудии усул инҳо буда метавонанд: барои назорат вақт ва захираҳои иловагиро талаб мекунад; мумкин аст, ки ҳангоми татбиқ дар ҳама сатҳҳо мушкилот вучуд дошта бошанд.

Истифодаи ин усулҳо ва равишҳо имкон медиҳад, ки маблағҳои буҷетӣ самаранок идора карда, саҳеҳӣ, шаффофият ва ба қонунгузорӣ мутобиқ будани амалиёт бо маблағҳои давлатӣ таъмин карда шаванд. Ин ба ташаккули иттилооти саҳеҳ ва мукаммали молиявии барои қабули қарорҳои асоснок дар тамоми сатҳҳои ҳукумат зарурӣ мусоидат мекунад. Истифодаи дурусти усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит хавфи хатоҳо, қонуншиканиҳо ва сӯйиистифодабарихоро ба ҳадди ақалл кам карда, ба ин васила эътимоди шаҳрвандон ва шарикони байналмилалиро ба низоми молиявии давлатӣ мустаҳкам мекунад. Илова бар ин, дар асоси маълумотҳои бадастомада таҳлили воқеъбинонаи иҷроӣ буҷет, муайян кардани хароҷоти бесамар ва сари вақт ворид намудани ислоҳот ба сиёсати буҷет имконпазир мегардад, ки ин дар шароити маҳдуд будани захираҳо ва зарурати баланд бардоштани самаранокии барномаҳои давлатӣ махсусан муҳим аст.

Арзёбии таъсири стандартҳои байналмилалӣ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ мавзуи хеле муҳим аст, зеро риояи СБҲМ ба баланд бардоштани шаффофият, қиёспазирӣ ва самаранокии идоракунии молияи давлатӣ мусоидат мекунад. Тавре муҳаққиқи рус М.Н. Дудин, «Барои фаъолияти муътадил ва рушди иқтисодиёти миллий муҳим аст, ки ҷанбаи молиявии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ба низоми муносиби баҳисобгирии амалиёти дохилию берунии хоҷагидорӣ асос ёбад. Ва ин қомилан табиист, зеро баҳисобгирии молиявӣ (дурустӣ ва мувофиқ будани он) дар сатҳи микроиқтисодӣ ба ташаккули хароҷоти буҷет ва имкони маблағгузориҳои кофӣ

ухдадориҳои буҷет бевосита алоқаманд аст» [80, с. 19]. Бинобар ин, таъсири СБҲМ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад дар ҷанбаҳои гуногун, аз ҷумла ягонакунии равишҳо, тақмили назорат ва баланд бардоштани эътимод ба ҳисоботи молиявӣ баррасӣ карда шавад (ҷадвали 2.3).

Ҷадвали 2.3. – Ҷанбаҳои таъсири СБҲМ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ

Ҷанбаи таъсир	Таъсир
Ягонакунии равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Татбиқи СБҲМ ба стандарткунонии баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунад, ки ин дар навбати худ қиёспазии ҳисоботҳои молиявиро дар байни мамлакатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ осон мекунад.
Беҳтар намудани сифат ва шаффофияти ҳисобот	СБҲМ стандартҳои баланди тафсилот ва дақиқии маълумотро таъмин мекунад, ки ин шаффофияти амалиёти молиявиро афзоиш медиҳад ва назорати самараноки хароҷотро осон мекунад.
Баланд шудани сатҳи эътимод аз ҷониби сармоягузoron	Истифодаи СБҲМ дарки ҳисоботи молиявиро аз ҷониби сармоягузoronи дохилӣ ва хориҷӣ беҳтар карда, ҳамзамон эътимоди онҳоро ба субот ва шаффофияти молияи давлатӣ баланд менамояд.
Ҳамгирӣ бо низомҳои байналмилалӣ	Риояи СБҲМ ҳамгироии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибиро бо низоми молияи ҷаҳонӣ осон карда, дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сармоя ва ниҳодҳои молиявиро таъмин мекунад.
Мутобиқсозии санадҳои меъёрии миллий	Татбиқи СБҲМ мутобиқсозии стандартҳо ва санадҳои меъёрии миллиро талаб мекунад, ки метавонад бозбинии қонунгузорӣ ва расмиёти баҳисобгиро тақозо намояд.
Омӯзиш ва тақмили ихтисоси кормандон	Барои самаранок татбиқ намудани СБҲМ бояд мутахассисони баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит омӯзонида шаванд, ки ин ба беҳтар шудани стандартҳои касбӣ мусоидат мекунад.
Мушкilot ва таҳдидҳо ҳангоми татбиқи СБҲМ	Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ метавонад бо душвориҳо аз боиси тафовут дар шароити иқтисодӣ ва сиёсӣ, ҳамчунин зарурати мутобиқсозии техникӣ рӯ ба рӯ шавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

СБҲМ стандартҳои дар сатҳи байналмилалӣ эътирофшуда мебошанд, ки принсипҳо ва қоидаҳои ягонаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявиро муқаррар меkunанд. Дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ҷорӣ намудани ин стандартҳо имкон медиҳад, ки яхелакунии равишҳо таъмин карда шавад, ки ин дар шароити ҷаҳонишавии

иктисодӣ ва ҳамгирии бозорҳои молиявӣ махсусан муҳим аст. Ин имкон медиҳад, ки ҳисоботи молиявии мақомот, муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ бо ҳисоботи молиявии ҳамин гуна субъектҳои дигар мамлакатҳо қиёспазир бошанд, ки ин барои сармоягузори байналмилалӣ, сарпарастон, донорҳо ва шарикон махсусан муҳим аст.

Риояи СБҲМ дар баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ба беҳтар шудани сифат ва шаффофияти ҳисобот мусоидат мекунад. Стандартҳои байналмилалӣ тафсилоти баланд, воқеъбинона будан ва саҳеҳии маълумотро талаб мекунанд, ки ин барои беҳтар шудани назорати истифодаи маблағҳои буҷетӣ мадад мерасонад. Ҷорӣ намудани СБҲМ дар амалияи миллӣ метавонад боиси пешниҳоди равшантар ва фаҳмотари амалиётҳои молиявӣ ва мутобикати онҳо ба талаботи меъёрҳои қонунгузорӣ гардад. Ин, дар навбати худ, хавфи ғасод, истифодаи нодурусти маблағҳо ва дигар қонуншиканиҳои молиявиро коҳиш медиҳад.

Татбиқи СБҲМ дарки низоми миллии баҳисобгирии муҳосибиро аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ, сармоягузoron ва шарикон беҳтар мекунад. Вақте ки ҳисоботи молиявии субъектҳои давлатӣ ба СБҲМ мувофиқат мекунад, он эътимодро ба суботи молиявӣ ва шаффофияти мамлакат зиёд мекунад. Барои сармоягузори миллӣ ва шаҳрвандон риояи стандартҳои байналмилалӣ метавонад кафолат диҳад, ки маблағҳои давлатӣ самаранок ва дар доираи меъёрҳои муқарраршуда харҷ карда мешаванд.

Ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҳамгирии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо равандҳои молиявиро иқтисодии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Ин ба беҳтар шудани дастрасӣ ба бозорҳои байналмилалии сармоя мусоидат мекунад ва ба мамлакатҳо имкон медиҳад, ки бо ниҳодҳои байналмилалии молиявӣ, аз қабили Бонки Ҷаҳонӣ, Сандуқи Байналмилалии асър ва дигар ташкилотҳое, ки дар асоси ҳисоботи молиявӣ маблағгузорӣ ва қарз пешниҳод мекунанд, беҳтар ҳамкорӣ кунанд.

Ҳамчунин ҷорӣ намудани СБҲМ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиксозӣ ва аз нав дида баромадани санадҳои қонунгузорӣ ва

меъёрии мавҷударо талаб мекунад. Ин метавонад тағйир додани стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, қоидаҳо ва расмиёти мавҷударо барои таъмини риояи талаботи байналмилалӣ дар бар гирад. Ин раванд метавонад тӯлонӣ ва гаронарзиш бошад, аммо он ба навсозии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, баланд бардоштани чандирӣ ва мутобиқати он ба талаботи муосир мусоидат хоҳад кард.

Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ба низоми оmodасозӣ ва бозомӯзии мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит низ таъсири худро мегузорад. Барои самаранок истифода бурдани СБҲМ бояд омӯзиши кормандони муҳосибот, хадамоти молиявӣ ва мақомоти танзимкунанда ба роҳ монда шавад, ки ин маблағгузорӣ зиёдро барои қорӣ намудани барномаҳои нави таълимӣ ва такмили ихтисоси кормандон талаб мекунад. Ин ба таҳияи стандартҳои касбӣ ва баланд бардоштани тахассуси умумии мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунад.

Сарфи назар аз ҳама бартариҳо, татбиқи стандартҳои байналмилалии баҳисобгирӣ метавонад ба як қатор мушкилот дучор шавад. Якум, дар шароити иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои алоҳида тафовут мавҷуданд, ки метавонанд татбиқи пурра ва самараноки СБҲМ-ро душвор гардонанд. Сониян, ҳангоми гузаштан ба стандартҳои байналмилалӣ душвориҳои техникий марбут бо зарурати аз нав дида баромадани низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва бунёди воситаҳо ва технологияҳои нави молиявӣ метавонанд ба миён оянд. Илова бар ин, на ҳама низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бидуни тағйироти назаррас дар заминаи қонунгузорӣ ва ниҳодӣ ба осонӣ ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ карда мешаванд.

Таъсири стандартҳои байналмилалӣ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои бучетӣ дар маҷмӯъ мусбат аст, зеро онҳо ба баланд бардоштани сифат ва шаффофияти ҳисобот, инчунин ҳамгирӣ ба равандҳои молиявии ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд. Аммо татбиқи онҳо дар самти мутобиқгардонии қонунгузорӣ, омӯзиши кормандон ва аз нав дида баромадани амалияи мавҷудаи баҳисобгирии муҳосибӣ саъю кӯшиши зиёдро талаб мекунад.

Истифодаи СБХМ метавонад самаранокии хароҷоти давлатӣ ва эътимоди ҳам ҷонибҳои манфиатдори миллӣ ва ҳам байналмилалиро ба таври назаррас беҳтар созад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди баҳисобгирии муҳосибӣ дар мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои буҷетӣ як қатор дигаргуниҳоро аз сар мегузаронад, ки ба баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ нигаронида шудаанд. Бо вучуди ин, дар мамлакат ҳанӯз баъзе мушкилоти мубрам вучуд доранд, ки ба раванди ноил шудан ба низоми муносиби баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ҳалал мерасонанд. Солҳои охир мақомоти давлатӣ барои татбиқи принципҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар асоси талаботи стандартҳои байналмилалӣ, аз қабili СБХМ ва IPSAS кӯшиш ба харҷ додаанд. Ин имкон медиҳад, ки амалияи миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҷаҳонӣ наздик карда шавад. Ин дигаргуниҳо ба таҳкими масъулияти ташкилотҳои буҷетӣ, баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ ва фароҳам овардани шароит барои қабули қарорҳои асосноки идоракунии равона карда шудаанд.

Аммо дар амал татбиқи ислоҳот аксар вақт ба як қатор монеаҳои низом дучор мешавад. Ба инҳо омодагии нокифояи касбии кормандон, маҳдуд будани захираҳои техникӣ ва нармафзор, пойгоҳи кӯҳнашудаи меъёри ҳуқуқӣ, ки на ҳамеша ба талаботи муосир ҷавобгӯ мебошанд, дохил мешаванд. Илова бар ин, на дар ҳама муассисаҳо ва ташкилотҳо механизми самараноки назорати дохилӣ ва мониторинги иҷроии буҷет роҳандозӣ шудааст, ки таъмини шаффофияти сарфи маблағҳо мушкил мекунад.

Барои рафъи ин мушкилот навсозии ҳамаҷонибаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла омодаасозӣ ва такмили ихтисоси мутахассисон, ҷорӣ намудани нармафзори муосир, бознигариӣ пойгоҳи меъёрий бо назардошти тавсияҳои байналмилалӣ, инчунин рушди аудити мустақил ва босифат зарур аст. Танҳо тавассути равиши муназзам ва пайгирона имконпазир аст, ки ташкили низоми устувор, муассир ва шаффофи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ, ки қодир ба талаботи идоракунии муосири давлатӣ буда, интизориҳои

чомеро қонёъ созад, таъмин карда шавад. Мушкилоти муайяншуда ва пешниҳодҳоро оид ба такмили методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мекунем (ҷадвали 2.4).

Ҷадвали 2.4. – Мушкилот ва пешниҳодҳо оид ба такмили баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мушкилоти баҳисобгирии муҳосибӣ	Тавсифи мушкилот	Пешниҳод оид ба ҳалли мушкилот
Ғайриимкон будани ҳамгирии пурра бо стандартҳои байналмилалӣ	Низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқати пурра намекунад, ки қиёсагии ҳисобот ва ҳамгирии бо низоми молиявии ҷаҳонӣ душвор мегардонад.	Мутобиқати пурраи стандартҳои миллии ба стандартҳои байналмилалӣ (СБҲМ). Таҳия ва татбиқи санадҳои меъёрӣ барои сода намудани гузариш ба СБҲМ.
Автоматикунониҳои сусти баҳисобгирии муҳосибӣ	Истифодаи нармафзорҳои кӯҳна ё баҳисобгирии муҳосиби дастӣ ба шумораи зиёди хатоҳо ва таъхир дар пешниҳоди ҳисобот меоварад.	Қорӣ намудани низомҳои муосири автоматикунонидашуда. Ҳамгирии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо мақомоти марказӣ барои беҳтар намудани назорат ва ҳисоботдиҳӣ.
Тахассуси пасти кормандон	Нарасидани мутахассисони дорои донишҳои зарурӣ барои қор бо стандартҳои байналмилалӣ ва технологияҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ.	Рушди барномаҳои омӯзиш ва бозомӯзии муҳосибон ва аудиторҳо. Қорӣ намудани курсҳо оид ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ.
Набудани ҳисоботи ягона ва шаффоф	Ҷуноғуншаклии стандартҳои ҳисобот дар мақомоти давлатии ҷуноғун назорати пурраи харҷи маблағҳои буҷетиро ҳалалдор карда, шаффофияти амалиёти буҷетиро паст мекунад.	Таҳия ва татбиқи низоми ягонаи ҳисобот барои ҳама муассисаҳои давлатӣ. Таҳмини дастрасии ҳисобот барои назорати ҷамъиятӣ.
Хавфҳои коррупсионӣ ва харҷи ғайримаксадноки маблағҳо	Набудани назорати лозимӣ ба хавфҳои коррупсия ва харҷи ғайримаксадноки маблағҳои буҷетӣ меоварад.	Рушди механизмҳои аудит ва назорати дохилӣ. Гузаронидани санҷишҳои мунтазами аудитории мустақил.
Мушкилот бо қонунгузорӣ	Санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрҳои мавҷуда ба талаботи байналмилалӣ пурра мувофиқат намекунад ва на ҳамеша раванди баҳисобгирии муҳосибиро самаранок танзим мекунад.	Такмили қонунгузорӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ. Мутобиқсозии қонунҳои нав бо дарназардошти стандартҳои муосир ва амалии байналмилалӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар чадвал мушкилоти асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки самаранокии баҳисобгирии маблағҳои буҷетиро маҳдуд мекунанд, инчунин пешниҳодҳо оид ба ҳалли онҳо инъикос ёфтаанд. Ин мушкилот ҳам ба камбудии ҳамаҷонибаи стандартҳои байналмилалӣ ва ҳам ба масъалаҳои нисбатан амалӣ, аз қабili автоматикунонии сусти баҳисобгирии муҳосибӣ, паст будани таҳассуси кормандон ва шаффофияти ҳисобот дахлдоранд. Ҳалли ин мушкилот равиши ҳамаҷониба, аз ҷумла такмили қонунгузорӣ, ҷорӣ намудани технологияҳо ва усулҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин баланд бардоштани ихтисоси мутахассисонро талаб мекунад.

Таҳлили вазъи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилоти асосиро ошкор намуд, ки ба идоракунии самараноки молияи давлатӣ монеъ мешаванд. Сарфи назар аз талошҳо оид ба наवсозии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, мамлакат то ҳол бо мушкилоти ҷиддии вобаста ба ҳамаҷонибаи нокифояи стандартҳои байналмилалӣ, автоматикунонии сусти баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳассуси пасти кормандон ва шаффофият дар ҳисобот рӯ ба рӯ аст. Ин мушкилот барои истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ хавф эҷод намуда, дар навбати худ ба сатҳи эътимод ҳам аз ҷониби шарикони байналмилалӣ ва ҳам аз ҷониби шаҳрвандон таъсири манфӣ мерасонад.

Бо вуҷуди ин роҳҳои возеҳи беҳтар намудани вазъият мавҷуданд. Татбиқи стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ, автоматикунонии равандҳо, такмили ихтисоси кормандон ва ташкили низомии ягонаи ҳисобот метавонад самарائي баҳисобгирии муҳосибиро дар мамлакат хеле беҳтар кунад. Илова бар ин, такмили қонунгузорӣ, ки барои ҳамаҷонибаи таҷрибаи байналмилалӣ бо низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, инчунин бунёди як низоми шаффофтар ва ҳисоботдиҳандаи назорати харҷи маблағҳо дар роҳи беҳтар намудани вазъи қадами муҳим аст.

Қабул ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои пешниҳодшуда на танҳо шаффофият ва эътимодро ба буҷети давлатӣ афзоиш медиҳад, балки сифати

идоракунии буҷетро низ хеле беҳтар мекунад, ки ин дар навбати худ ба рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Методологияи баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дар таъмини идоракунии самараноки молияи давлатӣ ва шаффофияти хароҷот нақши муҳим мебозад. Мо принсипҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабili ягонагии низоми буҷетӣ, оммавӣ ва дастрас будани маълумот, мукаммалии баҳисобгирии муҳосибӣ, саҳеҳии иттилоот, муттасилии баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботдиҳӣ ва назорат, риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва тақсими вазифаҳоро ба таҳқиқ фаро гирифтем. Ин принсипҳо асоси эътимодноки ва шаффофияти раванди буҷетро ташкил медиҳанд ва барои кам кардани хавфҳои хатоҳо ва сӯйиштифода дар раванди баҳисобгирии муҳосибӣ мадад мерасонанд.

Инчунин зарур аст, ки усулҳои гуногуни баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар амал истифода мешаванд, ба монанди усули ҳазинавӣ, усули ҳисобузамкунӣ ва усули омехта қайд карда шаванд. Онҳо муайян мекунанд, ки даромад ва хароҷот чӣ тавр аниқ ба қайд гирифта мешаванд, инчунин раванди баҳисобгирии уҳдадорӣ чӣ тавр ташкил карда мешавад. Татбиқи СБҲМ инчунин ба низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ таъсири назаррас расонида, ҳамзамон сатҳи шаффофият ва қиёспазирии ҳисоботро баланд бардошта, эътимоди аудиторон ва сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро таҳким медиҳад. Яъне, «усул ва шаклҳои гуногуни ҳоло истифодашаванда ва фаъолияти воқеии шаҳрвандон диққати аҳли ҷомеа ба масъалаҳои буҷет ҷалб мекунанд. Таҳия ва қабули тартибу механизмҳои иштироки аҳоли дар расмиёти алоҳида барои баланд бардоштани шаффофияти иттилооти буҷет кифоя нест» [128, с. 22].

Вале дар раванди татбиқи ин усулҳо ва стандартҳо як қатор мушкилот ба миён меоянд. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти ҳамгироии стандартҳои байналмилалӣ, суст будани автоматикунории баҳисобгирии муҳосибӣ, дараҷаи нокифояи таҳассуси кормандон ва мавҷуд набудани низоми ягонаи ҳисоботдиҳӣ мушоҳида мешавад. Ин мушкилот метавонад ба ташаккули низоми самараноки баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ ва назорати хароҷоти онҳо ҳалал расонад. Барои ҳалли ин мушкилот тадбирҳо аз қабili

такмили қонунгузорӣ, таҳияи низомҳои иттилоотии автоматикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон, ташкили низоми шаффофи ҳисобот пешниҳод шудаанд.

Ҳамин тариқ, такмили минбаъдаи методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши ҳамаҷониба, аз ҷумла ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ, такмили пойгоҳи технологӣ, рушди захираҳои кормандон ва пурзӯр намудани назорати харчи маблағҳои буҷетиро талаб менамояд. Амалисозии ин тадбирҳо самаранокии идоракунии маблағҳои давлатиро баланд бардошта, шаффофияти ҳисоботро беҳтар намуда, ба таҳкими эътимоди шаҳрвандон ва шарикони байналмилалӣ ба раванди буҷет мусоидат мекунад.

2.2. Усулҳои аудити маблағҳои буҷетӣ: равишҳои муосир ва таҷрибаҳои муваффақ

Аудити маблағҳои буҷетӣ унсури ҷудонашавандаи низоми идоракунии молияи давлатӣ буда, дар таъмини интизоми молиявӣ, самаранокӣ ва шаффофияти истифодаи захираҳои давлатӣ нақши калидӣ дорад. Дар шароити воқеияти муосири иқтисодӣ, аз ҷумла бухрони молиявии ҷаҳонӣ, равандҳои таваррум ва ноустувории иқтисодӣ, самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ ба яке аз вазифаҳои муҳимтарини мақомоти давлатӣ табдил меёбад. Ин махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки идоракунии оқилонаи буҷет ба хоҳири таъмини рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва беҳбуди инфрасохтори иҷтимоӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад, мубрам мебошад.

Муҳимияти аудити маблағҳои буҷетиро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дуруст баҳо додан душвор аст. Мамлакат бо як қатор мушкилоти иқтисодӣ, аз қабили касри буҷети давлатӣ, маҳдуд будани захираҳои дохилӣ ва вобастагӣ аз маблағгузориҳои берунӣ рӯ ба рӯ аст. Дар чунин шароит зарур аст, маблағҳое, ки барои рушди иқтисодиёт, соҳаи иҷтимоӣ, ҳифзи тандурустӣ ва маориф ҷудо карда мешаванд, оқилона ва мувофиқи мақсад харҷ карда шаванд.

Таъкид бояд кард, ки истифодаи муносиби маблағҳои буҷетӣ бевосита ба рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин майли он ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва таъмини иҷтимоии шаҳрвандон вобаста аст.

Ҷорӣ намудани низоми аудит ва рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадами муҳим дар самти баланд бардоштани шаффофияти идоракунии молиявӣ гардид. Аудити маблағҳои буҷетӣ ду вазифаи асосиро иҷро мекунад: назорати дурустии харчи маблағҳо ва нигоҳдории дараҷаи баланди ҳисоботдиҳанда будани мақомот дар назди ҷомеа. Ин раванд танҳо бо ошкор кардани қонуншиканӣ ва сӯйиштифода маҳдуд намешавад, балки як ҷанбаи муҳими баланд бардоштани самаранокии фаъолияти давлатро дар бар мегирад. Аудит барои муайян кардани он ки кадом лоиҳаҳо ва барномаҳо диққати иловагӣ ва беҳинасозиро талаб мекунанд, мадад мерасонад, ки ин ба истифодаи оқилона ва самараноки буҷет мусоидат мекунад.

Нақши аудит дар соҳаи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои молиявӣ, балки таъмини устувори дарозмуҳлат дар идоракунии молияи давлатӣ низ мебошад. Ин махсусан дар шароити касри буҷет ва зарурати ҷалби қарзҳо ва грантҳои байналмилалӣ муҳим аст. Аудити муассир эътимоди шаҳрвандонро ба ниҳодҳои давлатӣ афзоиш медиҳад, сармоягузорию ҳавасманд мекунанд ва мавқеи мамлакатро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам мекунанд. Солҳои охир дар мамлакат беҳбуди назарраси амалияи аудити аудиторӣ мушоҳида мешавад, ки бо рушди пойгоҳи қонунгузорӣ, ҷорӣ намудани усулҳои нави назорат ва ҳамкориҳои фаъол бо ташкилотҳои байналмилалӣ алоқаманд аст.

Раванди дигаргунсозии сиёсӣ иқтисодӣ ва рушди муносибатҳои буҷетӣ дар солҳои охир боиси амалисозии принципи таносуби арзиш ва сифат, яъне харчи ба мақсад мувофиқ, оқилона ва сарфакоронаи маблағҳои буҷети давлатӣ гардид. Ин аз нуқтаи назари сифати идоракунии захираҳои молиявии давлатӣ низ назорати хароҷоти буҷети давлатиро талаб мекард. Дар робита ба ин, мақомоти олии назорати давлатии молиявӣ акнун ба иҷрои вазифаи машваратӣ дар муайян кардани таносуби беҳтарини арзиш (наrx) ва сифат шуруъ карданд.

Ҳамин тариқ, онҳо ба механизми қабули қарорҳо дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ ҷалб карда шуданд.

Дар фаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то таъсиси мақоми олии назорати давлатии молиявӣ – Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки назорати молиявии беруниро амалӣ мекунад, хангоми гузаронидани назорати истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ мафҳуми «ревизия» истифода мешуд. Бо рушди муносибатҳои буҷетӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ назорати давлатии молиявӣ дар фаъолияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «ревизия» тадриҷан бо мафҳуми «аудити давлатӣ» иваз гардид. Ҳамин тариқ, аллакай дар дастурамалҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои иҷроии буҷети давлатӣ ва омода намудани хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоботи солонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷроии буҷети давлатӣ дар соли молиявии ҳисоботӣ» [69], «Оид ба тартиби банақшагирии гузаронидани санҷишҳои аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» [68], «Оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» [70] ва дигар санадҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи мафҳуми «санҷиши аудиторӣ» дида мешавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» мафҳуми аудит ҳамчун «арзёбии мустақили касбӣ, ки бо мақсади ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти молиявӣ, ғайримолиявӣ ва тақмили идоракунии захираҳои давлатӣ ва баҳисобгирии дурусти онҳо анҷом дода мешавад ва аудити давлатӣ (аудити берунии мустақили давлатӣ) ҳамчун фаъолияти мақоми олии назорати давлатии молиявӣ оид ба арзёбии идоракунии дурусти воситаҳои буҷетӣ ва захираҳои давлатӣ, ки ба роҳбари объекти аудит тобеъ ва ҳисоботдиҳанда нест» [155], шарҳ дода шудааст.

Бояд зикр кард, ки дар фаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявӣ, ки назорати молиявии дохилиро амалӣ мекунанд, аз ҷумла дар фаъолияти назоратии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аудити давлатӣ чанде пештар, бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар

бахши давлатӣ» [151] ва корбурди мафҳумҳои «аудити дохилӣ», «супориши аудитӣ», «аудиторҳои дохилӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст.

Бо қарори ҳайати мушовараи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 майи соли 2021, № 17.15 Стандарти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба гузаронидани аудити самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ (СПҲ-300) тасдиқ гардидааст, ки дар он мафҳуми асосии марбут бо аудити давлатӣ - аудити самаранокӣ ҳамчун «аудити мустақил, ҳолисона ва дурусти чорабиниҳои ҳукуматӣ, низомҳо, амалиёт, барномаҳо, амалҳо ва ё созмонҳо вобаста ба муқаррар намудани мутобиқати онҳо ба меъёрҳои сарфанокӣ, маҳсулноки ва натиҷанокӣ фаъолияти ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва мавҷудияти имконияти беҳтар кардани он» [262] шарҳ дода шудааст.

Мақсади аудити самаранокӣ сифатан беҳтар намудани раванди идоракунии воситаҳои буҷети давлатӣ ва захираҳои давлатӣ дар асоси пешниҳоди маълумоти пурра, саҳеҳ ва беғаразона оид ба сарфанокӣ, маҳсулноки ва натиҷанок будани фаъолияти корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар мебошад. Аз натиҷаи аудити самаранокӣ оид ба масъалаҳои самаранокии иқтисодиёт, молия, фаъолияти объекти аудит, инчунин таклифҳо оид ба такмили қонун дар бораи буҷети давлатӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳулоса таҳия ва пешниҳод карда мешавад.

Ҳамин тариқ, аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо вазифаи назоратиро иҷро мекунад, балки воситаи муҳими беҳинасозии хароҷот ва ноил шудан ба рушди устувори иқтимоию иқтисодӣ мегардад. Қорӣ намудани технологияҳо ва равишҳои муосир дар ин раванд самаранокӣ барномаҳои буҷетӣ, такмили идоракунии молияи давлатӣ ва шаффофияти истифодаи маблағҳои давлатиро ба таври назаррас баланд мебардорад.

Дар асоси омӯзиши адабиёти дахлдор [64; 138; 167; 171; 202; 204; 205; 242; 245; 275; 277; 282; 296; 297; 329] метавон тасдиқ кард, ки аудити маблағҳои буҷетӣ низоми ҳамаҷонибаи санҷиш ва таҳлилҳо мебошад, ки ба арзёбии дурустӣ, самаранокӣ ва мақсаднокии истифодаи маблағҳои давлатӣ нигаронида

шудааст. Дар доираи аудити маблағҳои буҷетӣ якҷанд усулҳо ҷудо карда мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дар таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳии хароҷоти маблағҳои буҷетӣ нақши хоси худро иҷро мекунанд. Усулҳои маъмултарин ин усулҳои анъанавии аудит – аудити молиявӣ ва аудити мутобикат мебошанд (ҷадвали 2.5).

Ҷадвали 2.5. – Усулҳои асосии аудити маблағҳои буҷетӣ: равишҳои анъанавӣ

Усули аудит	Мақсад ва вазифаҳо	Тарзҳо ва расмиёти амалисозӣ
Аудити молиявӣ	Арзёбии дурустии ҳисоботи молиявӣ (санҷиши ҳисоботи молиявӣ ҷиҳати мувофиқат ба қонунгузорӣ ва стандартҳои байналмилалӣ). Санҷиши қонунӣ будани хароҷот (таҳлили қонунӣ будани амалиёт ва пардохтҳо). Ошкор кардани қонуншиканиҳои молиявӣ (дарёфти хатоҳо, хароҷоти ғайримаксаднок).	Таҳлили ҳуҷҷатҳои аввалӣ ва ҳисоботи молиявӣ (ҳисобнома-фактураҳо, санадҳои иҷроӣ қорҳо, қарордодҳо, супоришномаҳои пардохтӣ ва дигарҳо). Тафтиши амалиёти буҷетӣ (санҷиши амалиёт оид ба харчи маблағҳо ва мувофиқати онҳо бо буҷети тасдиқшуда). Таҳлили қиёсӣ (муқоиса кардани хароҷоти банақшагирифташуда ва воқеӣ).
Аудити мутобикат	Санҷиши риояи қонунгузорӣ (арзёбии мувофиқати амалҳои мақомоти давлатӣ ба санадҳои қонунгузорӣ ва стандартҳои байналмилалӣ). Риояи сиёсати дохилӣ (таҳлили риояи расмиёти дохилии хароҷи маблағҳо). Арзёбии самаранокӣ ва мақсаднокӣ (санҷиши мувофиқати харчи маблағҳо бо афзалиятҳои давлатӣ).	Таҳлили ҳуқуқӣ (санҷиши мувофиқат бо меъёрҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои давлатӣ ва байналмилалӣ). Арзёбии расмиёт ва стандартҳо (таҳлили мувофиқати амалиёти банақшагирӣ, иҷро ва назорати буҷет). Мусоҳибаҳо ва ҷамъоварии маълумот (суҳбат бо қормандон, таҳлили ҳуҷҷатҳои дохилӣ).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҷадвал барои ба таври возеҳ фарқ кардани ду усули анъанавии аудити маблағҳои буҷетӣ - аудити молиявӣ ва аудити мутобикат ва равшан кардани ҳадафҳо, вазифаҳо ва усулҳои татбиқи онҳо мадад мекунад. Ҳар кадоми ин усулҳо дар раванди назорати харчи маблағҳои давлатӣ нақши беҳамто мебозанд. Аудити молиявӣ усули классикӣ ва васеъ истифодашавандаи аудити маблағҳои буҷетӣ мебошад. Мақсади асосии он санҷиши дуруст ва пурра ба қайд гирифтани

амалиёти буҷетӣ, инчунин санҷиши дараҷаи мувофиқати хароҷоти воқеӣ ба хароҷоти дар ҳуҷҷатҳои буҷетӣ пешбинишуда мебошад. Аудити мутобиқат ба он таваҷҷуҳ менамояд, ки то чӣ андоза амали мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои давлатӣ ба меъёрҳо, қонунҳо ва санадҳои меъёрии муқарраршуда, ки истифодаи маблағҳои буҷетиро танзим мекунанд, равона шудааст. Ин усули аудит нисбат ба усули молиявӣ васеътар ва фарогиртар аст, зеро он на танҳо дурустии баҳисобгирии муҳосибӣ, балки риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маъмуриро низ фаро мегирад.

Чадвал имкон медиҳад, ки иттилоот дар бораи усулҳои аудит ва аҳамияти онҳо дар раванди таъмини шаффофият ва ҳисоботдихӣ дар истифодаи буҷет ба низом дароварда шавад. Аудити молиявӣ барои ошкор кардани қонуншиканиҳои молиявӣ ва хатоҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мадад мекунад ва аудити мутобиқат риояи қонунгузорӣ ва стандартҳои дохилиро таъмин мекунад, ки дар ниҳоят ба идоракунии самаранок ва беҳатари молияи давлатӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, аудити молиявӣ ва аудити мутобиқат усулҳои асосии анъанавии аудити маблағҳои буҷетӣ мебошанд. Ҳарду усул дар нигоҳ доштани интизоми молиявӣ ва шаффофият дар идоракунии молияи давлатӣ нақши муҳимдоранд, аммо онҳо ба паҳлӯҳои гуногуни аудит тамаркуз мекунанд: якум ба дурустии муомилоти молиявӣ ва дуюм ба риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маъмурӣ. Онҳо дар якҷоягӣ назорати ҳамаҷонибаи истифодабарии маблағҳои давлатиро таъмин мекунанд.

Дар баробари рушди технологияҳо ва мураккаб шудани равандҳои молиявӣ усулҳои нави аудит ба миён меоянд, ки на танҳо ба дурустии амалиёти молиявӣ, балки ба арзёбии самаранокии умумии истифодаи маблағҳои давлатӣ таваҷҷуҳ мекунанд [8; 47; 56; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 91; 189; 192; 196; 295]. Усулҳои муосири аудит, аз қабili аудити самаранокӣ ва аудити ба хавф асосёфта метавонанд назорати хароҷоти буҷет, баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти онро ба таври назаррас беҳтар созанд (ҷадвали 2.6).

Чадвали 2.6. – Усулҳои муосири аудити маблағҳои буҷетӣ: аудити самаранокӣ ва аудити ба хавф асосёфта

Усули аудит	Мақсад ва вазифаҳои усул	Тарзҳо ва расмиёти амалисозӣ
Аудити самаранокӣ	Арзёбии натиҷаҳои барномаҳо ва лоиҳаҳо (таҳлили он ки ҳадафҳо бо истифодаи маблағҳои буҷетӣ то чӣ андоза бомуваффақ ноил шудаанд). Ошкор кардани барномаҳои бесамар (муайян кардани лоиҳаҳои дорои харчи ғайриоқилонаи маблағҳо). Тавсияҳо оид ба беҳтарсозӣ (пешниҳоди тавсияҳо барои беҳинасозии хароҷот ва баланд бардоштани самаранокии умумӣ).	Таҳлили ноилгардии ҳадафҳо (арзёбии муваффақияти барнома бо ҳадафҳои пешакӣ муқарраршуда). Таҳлили қиёсӣ (муқоиса кардани масрафҳо ва натиҷаҳои бадастомада). Арзёбӣ бо ёрии нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ (таҳлили таъсир ба ҷомеа ва иқтисодиёт, арзиши ноилгардии натиҷа).
Аудити ба хавф асосёфта	Муайянкунии хавфҳо (муайян кардани хавфҳои нисбатан муҳими ба истифодабарии маблағҳои буҷетӣ таҳдидкунанда, ба мисли фасод ё тақсими ғайрисамаранокӣ маблағҳо). Арзёбии эҳтимолият ва таъсири хавфҳо (таҳлили эҳтимолияти пайдо шудани мушкilot ва таъсири эҳтимолии онҳо). Пешгирӣ намудани хавфҳо (таҳияи чорабиниҳо барои кам кардан ё бартараф кардани хавфҳо).	Арзёбии эҳтимолият ва таъсири хавфҳо (тартиб додани чадвали хавфҳо ва таъмири онҳо). Назорати афзалиятнок (муайян кардани соҳаҳои нисбатан хавфдор барои таҳлили амиқ). Мониторинг ва тадбирҳои ислоҳӣ (назорати доимӣ ва қабули чораҳои фаврӣ барои кам кардани хавфҳо).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар ин чадвал тасаввуроти дақиқи ду усули муосири аудит - аудити самаранокӣ ва аудити ба хавф асосёфта оварда шудааст, ки ҳадафҳо ва тарзҳои татбиқи онҳоро ифшо мекунад. Аудити самаранокӣ ба арзёбии натиҷаҳои истифодаи маблағҳои буҷетӣ, таҳлили то кадом андоза самаранок ва дуруст харч шудани маблағҳо барои татбиқи барномаҳои давлатӣ нигаронида шудааст. Дар навбати худ, аудити ба хавф асосёфта ба муайян кардан ва кам кардани хавфҳо, ки метавонанд ба ноил шудан ба ҳадафҳои буҷетӣ таъсири манфӣ расонанд, тамаркуз мекунад, ки ин имкон медиҳад, ки кӯшишҳо ба самтҳои муҳимтарин ва осебпазир равона карда шаванд.

Ҳар яке аз ин усулҳо дар раванди назорати истифодаи маблағҳои буҷетӣ нақши худро дорад, ки на танҳо риояи қонунгузорӣ, балки беҳинасозии хароҷот ва кам кардани талафоти имконпазирро таъмин мекунад. Аудити самаранокӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ барномаҳо ва лоиҳаҳо мусоидат мекунад, дар

холе ки аудити ба хавф асосёфта мадад мекунад, ки хавфҳои ба устуворӣ ва рушди молиявӣ таъсиркунанда дақиқ муайян ва назорат карда шаванд. Ин усулҳо ба идоракунии нисбатан шаффофтар ва масъулиятноки маблағҳои давлатӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ самаранокӣ ва устувории низоми молиявиро беҳтар мекунад.

Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамикунонии равандҳои давлатӣ дар даҳсолаҳои охир нақши технологияҳои иттилоотӣ дар аудит аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва автоматикунонии равандҳои аудит на танҳо сифати аудитро беҳтар мекунад, балки ба баланд шудани самаранокии идоракунии буҷет, таъмини шаффофият ва масъулиятнокӣ мусоидат мекунад. Дар шароити дигаргуниҳои доимии иқтисодӣ, афзоиши ҳаҷми маълумот ва мураккабшавии амалиётҳои молиявӣ, самаранокии усулҳои анъанавии аудит бе ҷорӣ намудани технологияҳо камтар мешавад.

Автоматикунонии равандҳои аудит корро хеле тезонда, вақти гузаронидани таҳлил ва санҷиши маълумотро кам мекунад. Нармафзорҳо бо истифода аз зеҳни сунъӣ ва алгоритмҳои омӯзиши машинӣ имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди маълумоти молиявӣ коркард карда шаванд, ҳолатҳои ногувор ва вайронкуниҳои эҳтимолӣ дар марҳилаҳои аввалӣ муайян карда шаванд, ки ин назоратро самараноктар ва дақиқтар мекунад. Масалан, автоматикунонӣ имкон медиҳад, ки ҳисоботи буҷет зудтар таҳлил карда, мувофиқати онҳо ба талаботи меъёрӣ санҷида ва самаранокии хароҷот арзёбӣ карда шавад. Ин раванди қабули қарорҳоро ба таври назаррас суръат мебахшад, эҳтимолияти хатоҳои инсониро кам мекунад ва эътимоднокии натиҷаҳои аудитро баланд мебардорад.

Илова бар ин, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар аудит ба беҳтар шудани ҳамкории низомҳои гуногуни ҳукуматӣ ва молиявӣ мусоидат мекунад. Низомҳои муосири автоматикунонидашуда метавонанд бо дигар технологияҳо ва пойгоҳи маълумот муттаҳид карда шаванд ва ин ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки дар вақти воқеӣ иттилооти муосир ва мукамалро дастрас кунанд. Татбиқи чунин технологияҳо ва нармафзор имкон медиҳад, ки на танҳо раванди аудит беҳтар карда шавад, балки шаффофияти тамоми низоми идоракунии молияи

давлатӣ хеле баланд карда шавад. Бо ҳарчӣ зудтар ва дақиқтар муайян кардани қонуншиканиҳо ва хавфҳои молиявӣ, чунин технологияҳо ба коҳиш додани ғасод ва истифодаи нодурусти маблағҳо мусоидат мекунад.

Ҷанбаи муҳим ҳамчунин истифодаи воситаҳои таҳлилӣ мебошад, ки имкон медиҳад ояндабинии дақиқи хавфҳои эҳтимолии молиявӣ ва оқибатҳои қарорҳои гуногуни буҷетӣ таъмин карда шавад. Ҳамин тариқ, технологияҳои иттилоотӣ ва автоматикунонии равандҳои аудит на танҳо дар санҷиши ҳамарӯзаи амалиёти молиявӣ, балки дар идоракунии стратегияи буҷет мадад мерасонад, ки ин ба тақсимои самаранокӣ захираҳо ва беҳтар шудани вазъи молиявии мамлакат мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ба аудит як қадами зарурӣ барои таъмини назорати сифатнок, самаранок ва муосири маблағҳои буҷетӣ мебошад. Ин имкон медиҳад, ки самаранокӣ, дақиқӣ ва шаффофияти ғаъолияти аудиторӣ баланд бардошта шуда, инчунин ба таҳкими эътимоди аҳоли ба муассисаҳои молиявии давлатӣ мусоидат намояд. Дар натиҷа, автоматикунонии аудит дар таъмини устуворӣ ва суботи низомҳои молиявӣ, бо фароҳам овардани замина барои идоракунии самаранокӣ захираҳои давлатӣ нақши муҳим мебозад.

Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва автоматикунонии равандҳои аудит аллакай дар мамлакатҳои гуногун ва мақомоти аудити давлатӣ ғаъолана истифода мешавад [137; 219; 250; 325]. Акнун якҷанд мисолҳои мушаххасеро баррасӣ мекунем, ки ҷӣ гуна технологияҳои муосир ба беҳтар кардани раванди аудити буҷет мадад мерасонанд.

1. Низоми аудит дар Палатаи аудитории Россия. Палатаи аудитории Русия технологияҳои иттилоотиро барои автоматикунонии равандҳои аудит ғаъолана истифода мебарад. Аз ҷумла, низоми автоматии аудит (ASA) истифода мешавад ва ба аудиторҳо кӯмак мекунад, ки ҳисоботи молиявиро самаранок тафтиш кунанд ва қонуншиканиҳои эҳтимолиро муайян кунанд. Низом бо маҳзани маълумоти андоз ва гумрук ҳамгиро шуда, ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки амалиёти молиявиро зудтар ва дақиқтар тафтиш кунанд, риояи қонунҳоро

таҳлил кунанд ва норасоиҳо дар ҳисоботро ҷустуҷӯ ва дарёфт анмоянд [3; 131; 327].

Низоми ASA алгоритмҳои таҳлили маълумотро истифода мебарад, ки ба таври худкор ҳисоботҳоро дар бораи қонуншиканиҳо ё ихтилофоти молиявӣ тавлид мекунанд, ки имкон медиҳад, ки зудтар тасмим гиранд ва вақти аудитро кам кунанд. Низом инчунин қобилияти тавлиди ҳисоботҳо ва таҳлили хавфҳои гуногунро фароҳам меорад, ки раванди аудитро шаффофтар ва муассиртар мекунад.

2. Агентии аудити дохилӣ дар британияи Кабир: «Government Internal Audit Agency». Дар Британияи Кабир Агентии аудити дохилии давлатӣ (GIAA) технологияи муосирро барои автоматикунони аудити хароҷоти давлатӣ истифода мебарад. Аз ҷумла, дар доираи назорати хароҷоти буҷет низомҳои идоракунии хавфҳо ва таҳлили маълумот ба монанди ACL Analytics ва IDEA истифода мешаванд, ки имкон медиҳанд ҳаҷми бузурги маълумоти молиявӣ дар вақти воқеӣ таҳлил карда шаванд. Ин низомҳо мадад мекунанд, ки амалиёти шубҳанок зуд муайян карда ва ба аудиторҳо воситаҳои таҳлилиро барои арзёбии амиқтари хавфҳо ва самаранокӣ барномаҳои буҷетӣ таъмин кунанд [333; 338; 342; 353].

Нармафзори GIAA имкон медиҳад, ки сценарияҳои гуногуни истифодаи маблағҳои буҷетӣ амсилабандӣ карда, оқибатҳои қарорҳои муайян пешгӯӣ карда шаванд, ки ин сифати аудитро ба таври назаррас беҳтар мекунад. Ин имкон медиҳад, ки мушкилот дар марҳилаи аввал самараноктар муайян карда шаванд ва ба таҳдидҳои эҳтимолиӣ зуд воқуниш нишон дода шавад.

3. Истифодаи технологияҳои блокчейн дар аудит. Дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Сингапур, барои таъмини шаффофият дар муомилоти молиявии давлатӣ технологияи блокчейнро ҷаҳлона истифода мебаранд. Ин технология имкон медиҳад, ки ҳама амалиёт дар феҳристи беҳатар, тағйирнопазир ва дастрас барои ҳамаи иштирокчиён ба қайд гирифта шаванд. Ин ба аудиторон имкон медиҳад, ки ҳар як амалиёти молиявиро дар вақти воқеӣ бидуни нӣз ба аудитҳои

анъанавӣ ва ҳуҷҷатҳое, ки метавонанд ба хато ё таҳриқкорӣ дучор шаванд, пайгирӣ кунанд [18; 32; 53; 126; 179; 187].

Намунаи истифодаи блокчейн барои аудит низоми шаффофи аудити бахши давлатӣ дар Сингапур мебошад. Дар доираи ин низом амалиёти буҷетӣ ва дигар маълумоти молиявӣ дар блокчейн сабт карда мешаванд, ки дастрасии пурраи онҳоро ба аудиторҳо, мақомоти давлатӣ ва шахрвандон фароҳам меорад. Ин сатҳи эътимодно ба ҳисоботи молиявӣ афзоиш медиҳад ва имкони ғасод ва сӯйиистифодаро коҳиш медиҳад.

4. Нармафзори «Data Analytics for Auditors» дар ИМА. Дар Иёлоти Муттаҳида Идораи Ҳисоботдиҳии Ҳукуматӣ (GAO) барномаи Таҳлили маълумот барои аудиторҳоро ғайолона истифода мебарад, ки усулҳои таҳлили маълумот ва нармафзорро барои коркарди автоматонидашудаи ҳисоботи молиявӣ дар бар мегирад. Ин нармафзор ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки миқдори зиёди иттилоотро зуд коркард кунанд ва инҳирофҳо аз меёрҳоро муайян кунанд, инҳирофҳоро таҳлил ва хавфҳои эҳтимолиро пешгӯӣ кунанд. Дар ин нармафзор ҳамчунин усулҳои зеҳни сунӣ барои пешгӯӣ ва муайян кардани хавфҳои молиявии марбут ба ғасод ё истифодаи нодурусти маблағҳои буҷетӣ истифода мешавад. Чунин технологияҳо вақти заруриро барои таҳлил хеле кам ва сатҳи саҳеҳии ҳисоботро баландтар мекунад [334; 340; 346; 348].

5. Истифодаи зеҳни сунӣ дар Австралия: «Audit Command Language» (ACL). Дар Австралия воситаҳои ғайолона истифода мешаванд, ки зеҳни сунӣ ва омӯзиши мошинро барои коркард ва таҳлили маълумот, ба монанди Забони фармони аудит (ACL) истифода мебаранд. Ин восита ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки дар як вақт маълумотро аз рӯи садҳо нишондиҳанда аз санҷиш гузаронанд, хатоҳоро муайян кунанд, хароҷоти буҷетро таҳлил ва хавфҳои эҳтимолии молиявиро пешгӯӣ кунанд. Низом инчунин бо пойгоҳи маълумот ва низомҳои молиявӣ ҳамгиро мешавад, ки ин барои бидуни зарурати санҷиши дасти ҳар як амалиёт ҷамъоварӣ ва коркард намудани иттилоот имкон медиҳад. Ин раванди аудитро метезонад, онро дақиқтар ва шумораи хатоҳои бо омилҳои инсонӣ марбутро кам мекунад [270; 350; 352].

Ҳамин тариқ, қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар раванди аудити маблағҳои буҷетӣ, чунон ки аз мисолҳои мамлакатҳои гуногун дида мешавад, самаранокӣ, шаффофият ва дақиқии санҷишҳои аудиторӣ ба таври назаррас меафзояд. Истифодаи чунин воситаҳо, ба монанди низомҳои таҳлили маълумот, зеҳни сунӣ, блокчейн ва нармафзори махсус барои беҳтар кардани назорати харҷи маблағҳои давлатӣ ва пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ мадад мерасонад. Дар оянда, рушди минбаъдаи технологияҳо ба монанди омӯзиши машинӣ ва таҳлили маълумоти калон аудиторӣ боз ҳам самараноктар ва боэътимодтар мекунад.

Гузариш ба равишҳои муосир дар аудити буҷетиро бе назардошти пешрафти доимӣ дар соҳаи технология ва ҳамгироии он ба равандҳои аудит тасаввур кардан мумкин нест. Бо рушди рақамикунонӣ ва татбиқи босуръати технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи молияи давлатӣ, аҳамияти истифодаи технологияҳои нав дар аудит ниҳоят муҳим гардид. Мушкилоти муосир ба монанди афзоиши босуръати ҳаҷми маълумот, зарурати воқуниши ғайрӣ ба тағйирот дар сиёсати молиявӣ ва шаффофияти зиёд воситаҳо ва равишҳои навро барои таъмини самаранокӣ ва дақиқии санҷишҳои аудиторӣ талаб мекунанд.

Равишҳои муосири аудит истифодаи маълумоти калон, зеҳни сунӣ ва дигар навовариҳои технологӣ мебошанд, ки худ раванди аудиторӣ ба таври назаррас тағйир медиҳанд ва самаранокии онро беҳтар мекунанд. Масалан, истифодаи маълумоти калон на танҳо дар таҳлили ҳаҷми зиёди иттилоот, балки дар ояндабинии хавфҳои молиявӣ ва муайян кардани амалиёти ғайримӯқаррарӣ низ кӯмак мекунад. Зеҳни сунӣ ба як воситаи муҳими автоматикунонии равандҳо, аз қабili ошкор кардани қаллобӣ, таҳлили хавф ва беҳинасозии буҷет табдил меёбад.

Ҳамзамон, пайдо шудани замимаҳои мобилӣ ва низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ ба мақомоти давлатӣ ва аудиторҳо имкон медиҳад, ки истифодаи маблағҳоро дар вақти воқеӣ пайгирӣ кунанд. Ин раванди қабули қарорҳоро беҳтар мекунад, сатҳи масъулиятро баланд мебардорад ва воқуниши зудтарро ба қонуншиканиҳои эҳтимолии молиявӣ осон мекунад.

Илова бар ин, равандҳои рақамикунонӣ ва гузаштан ба низомҳои электронии идоракунии молияи давлатӣ дар рушди аудит сахми назаррас доранд. Гузариш ба технологияҳои рақамӣ барои пешбурди амалиёти буҷетӣ имкон медиҳад, ки ба равандҳои назорат суръат бахшида, сатҳи дастрасии иттилоот барои ҳамаи иштирокчиёни раванд баланд бардошта ва шаффофияти он бештар карда шавад.

Ҳамин тариқ, равишҳои муосири аудити маблағҳои буҷети давлатӣ на танҳо мушкилотро, ки мақомоти давлатӣ бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд, балки имкониятҳоеро низ, ки технологияҳои нав ба вучуд меоранд, инъикос мекунанд. Ҳамгироии инноватсияҳо бо аудит роҳ ба идоракунии шаффофтар, муассир ва фавритари молияи давлатӣ мебошад, ки дар ниҳоят ба беҳшавии сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва баланд бардоштани эътимоди шаҳрвандон ба низоми молиявӣ мусоидат мекунад.

Солҳои охир маълумоти калон (big data) ва зеҳни сунъӣ (AI) дар соҳаи аудит, аз ҷумла дар аудити маблағҳои буҷетӣ ба воситаи ҷудонопазир табдил ёфтанд. Ин технологияҳо метавонанд самаранокӣ, дақиқӣ ва суръати санҷишҳои аудиторию ба таври назаррас беҳтар созанд, инчунин сифати таҳлил ва ояндабинии хавфҳои молиявиро беҳтар созанд. Ҷорӣ намудани маълумоти калон ва зеҳни сунъӣ дар аудити маблағҳои буҷетӣ на танҳо ба таъмини шаффофият ва масъулият дар истифодаи маблағҳои давлатӣ мусоидат мекунад, балки инчунин барои ошкор кардани қонуншиканиҳои эҳтимоли дар марҳилаи аввал мусоидат мекунад.

Маълумоти калон истилоҳест, ки барои тавсифи миқдори зиёди маълумоти сохторӣ ва сохторнашуда истифода мешавад, ки онҳоро бо истифода аз технологияҳо ва нармафзори махсус ҷамъоварӣ ва таҳлил кардан мумкин аст. Дар аудити маблағҳои буҷет маълумоти калон нақши калидӣ мебозад, зеро он имкон медиҳад ҳаҷми бузурги амалиёти молиявӣ таҳлил карда, намунаҳо ва хатоҳоеро, ки дастӣ мушоҳида кардан мумкин нест, муайян кунад. Бо қобилияти коркард ва таҳлили зудӣ маълумот, аудиторҳо метавонанд хароҷоти давлатиро

муассиртар тафтиш кунанд ва хавфҳои молиявӣ ва тарҳҳои хароҷоти нокофиро ояндабинӣ кунанд.

Зехни сунъӣ технологияест, ки ба мошинҳо имкон медиҳад, ки тафаккур ва амалҳои инсонро тақлид кунанд, аз қабилӣ таҳлили маълумот, қабули қарорҳо ва ҳалли мушкилот. Дар заминаи аудити маблағҳои буҷетӣ, зехни сунъӣ ба автоматикунонии бисёр равандҳои муқаррарӣ мадад мекунад ва таҳлили маълумоти мураккаб ва бисёрқабата (бисёрзинагӣ)-ро метезонад, ки дақиқӣ ва самаранокӣ санҷишҳои аудиториро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Истифодаи якҷояи маълумоти калон ва зехни сунъӣ метавонад равандҳои аудитро ба таври назаррас беҳтар созад [13; 24; 84; 190; 328]. Маълумоти калон ҳамчун асос барои омӯзиши алгоритмҳои зехни сунъӣ хизмат мекунад, ки дар навбати худ ин маълумотро барои таҳлил ва ояндабинии худкор истифода мебаранд. Масалан, алгоритмҳои зехни сунъӣ метавонанд маълумоти молиявии ҳангоми аудит ҷамъшударо таҳлил кунанд ва ҳатоҳоеро муайян кунанд, ки тавассути баррасии дастӣ аён нестанд.

Ҳоло истифодаи маълумоти калон ва зехни сунъиро дар аудити маблағҳои буҷетӣ, инчунин мисолҳои татбиқи онҳоро ҷамъбаст хоҳем кард (ҷадвали 2.7).

Ин ҷадвал барои тасаввур кардан кӯмак мекунад, ки чӣ гуна технологияҳои гуногун, аз қабилӣ маълумоти калон ва зехни сунъӣ, тавассути баланд бардоштани самаранокӣ, дақиқӣ ва шаффофияти раванд дар тақвим додани аудити маблағҳои буҷетӣ сахми назаррас доранд.

Қорӣ намудани технологияҳои маълумоти калон ва зехни сунъӣ дар аудити маблағҳои буҷетӣ на танҳо ба суръатбахшии равандҳои санҷиш ва баланд бардоштани саҳеҳии онҳо мусоидат мекунад, балки сатҳи баланди шаффофият ва назорати истифодаи маблағҳои давлатиро таъмин мекунад. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки хавфҳо ва қонуншиканиҳои эҳтимолӣ дар марҳилаҳои аввалӣ муайян карда шаванд, ки воқуниши саривақтӣ ва пешгирии мушкилоти молиявиро осон мекунад. Дар оянда, бо рушди технологияҳо ва тақмили алгоритмҳои зехни сунъӣ, истифодаи чунин технологияҳои инноватсионӣ дар

аудит барои таъмини устуворӣ ва шаффофияти низомҳои молиявии давлатӣ бештар муассир ва зарур мегарданд.

Ҷадвали 2.7. – Истифодаи маълумоти калон ва зеҳни сунӣ дар аудити маблағҳои буҷетӣ

Технология	Мақсад ва вазифаҳо	Мисолҳои истифодабарӣ
Маълумоти калон	Коркард ва таҳлили ҳаҷмҳои калони иттилоот оид ба хароҷот в аворидшавии маблағҳои буҷетӣ. ояндабинии хавфҳои молиявӣ ва ошкор кардани хатоҳо. Беҳтар намудани назорати харҷи маблағҳои буҷетӣ. Таъмини санҷишҳои нисбатан дақиқ ва зуд.	Низоми мониторинг дар вақти воқеӣ дар Сингапур барои пайгирии ҷараёнҳои маблағҳои буҷетӣ ва ошкор кардани хавфҳо. Ошкор кардани амалиёти номатлуб дар ИМА ва британияи кабир бо истифода аз технологияи маълумоти калон барои таҳлили амалиёт ва пешгирии қаллобӣ. Ояндабинии хавфҳои буҷет дар Австралия ва канада дар асоси таҳлили маълумот оид ба хароҷоти давраҳои пешин.
Зеҳни сунӣ	Автоматикунони таҳлили маълумот ва тезонидани расмиёти аудит. Ошкор кардани қоидавайронкуниҳои молиявӣ ва қаллобиҳо. Ояндабинии хавфҳои молиявӣ. Коркард ва таҳлили маълумоти мураккаби молиявӣ барои қабули қарорҳои дақиқтар.	- истифодаи зеҳни сунӣ барои таҳлили амалиёт дар ИМА ва германия барои ошкор кардани амалҳои номатлуб ва хатоҳо. Ояндабинии хавфҳои хароҷоти барзиёд дар Британияи Кабир бо ёрии зеҳни сунӣ барои беҳинасозии буҷет. Санҷиши автоматии ҳуҷҷатҳо ва амалиёт дар якҷанд мамлакатҳо барои тезонидани раванди аудит.
Истифодаи якҷояи технологияҳои маълумоти калон ва зеҳни сунӣ	Баланд бардошати самаранокии таҳлили маълумот аз ҳисоби якҷоякунии маълумоти калон ва зеҳни сунӣ Беҳтар намудани дақиқии ояндабинӣ ва ошкор кардани хатоҳо. Бунёди амсилаҳо барои таҳлил ва мониторинги хароҷоти давлатӣ ва хавфҳо.	Аудити давлатӣ дар Ҳиндустон, ки он ҷо ҳамгироии маълумоти калон бо зеҳни сунӣ барои таҳлили хароҷоти давлатӣ ва ошкор кардани қоидавайронкуниҳои истифода мешавад. Беҳинасозии санҷиши маълумот бо истифода аз зеҳни сунӣ дар ИМА барои беҳтар намудани ҳисоботи молиявӣ ва пешгирӣ кардани ҷиноятҳои молиявӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Замимаҳои мобилӣ ва низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ ба воситаи муҳими аудити давлатӣ ва идоракунии захираҳои молиявӣ табдил меёбанд. Онҳо қобилияти пайгирии зудӣ хароҷот, баланд бардоштани шаффофияти равандҳои

бучет ва такмил додани идоракунии молияи давлатиро дар вақти воқеӣ таъмин мекунад. Истифодаи чунин низомҳо на танҳо ба беҳтар кардани назорати маблағҳои бучетӣ, балки инчунин ба баланд бардоштани дастрасии иттилоот барои ҷомеаи васеъ ва ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад.

Замимаҳои мобилӣ барои мониторинги маблағҳои бучетӣ. Замимаҳои мобилӣ барои мониторинги маблағҳои бучетӣ ба мақомоти давлатӣ, аудиторҳо ва шаҳрвандон имкон медиҳанд, ки амалиёти молиявӣ вобаста ба харҷи маблағҳои давлатиро дар вақти воқеӣ пайгирӣ кунанд. Ин барномаҳо имкон медиҳанд, ки маълумот идора карда ва дар бораи ҳолатҳои муҳим, аз қабili барзиёдии бучет ё истифодаи нодурусти маблағ огоҳинома гирифта шавад.

Бартариҳои замимаҳои мобилӣ инҳоянд:

- дастрасӣ ва муносибӣ (замимаҳоро дар дастгоҳҳои мобилӣ истифода бурдан мумкин аст, ки ба истифодабаранда имкон медиҳад, ки дар вақти дилхоҳ ба маълумот ва ҳисоботи зарурӣ дастрасӣ пайдо кунад);

- самаранокӣ (замимаҳои мобилӣ огоҳии фаврӣ дар бораи хароҷот ва ихтилофотро таъмин мекунад, ки барои зудтар вокуниш намудан ба қонуншиканиҳои эҳтимолии молиявӣ мадад мерасонанд);

- интерактивӣ ва визуализатсияи маълумот (технологияҳои мобилӣ аксар вақт воситаҳои визуализатсияи маълумотро ба монанди графикҳо ва диаграммаҳо пешниҳод мекунад, ки иттилоотро барои доираи васеи истифодабарандагон дастрасар ва фаҳмо мегардонанд).

Намунаҳои истифодаи замимаҳои мобилӣ:

- «Open Budget Mobile» (замимаи бучети кушода) дар Латвия як барномаи мобилист, ки ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки чӣ гуна сарф шудани маблағҳои бучетро дар сатҳҳои гуногуни ҳукумат назорат кунанд. Истифодабарандагон метавонанд маълумотро дар бораи хароҷот, инчунин дар бораи ташаббусҳои лоиҳа, ки аз ҷониби давлат дастгирӣ мешаванд, бинанд;

- «Fiscal Transparency App» (замимаи шаффофияти молиявӣ) дар Кения як барномаест, ки маълумоти муфассалро дар бораи бучети давлат, аз ҷумла тақсими маблағҳо дар байни барномаҳо ва лоиҳаҳои гуногун пешкаш мекунад.

Он ба беҳтар шудани иштироки шахрвандон дар раванди идоракунии буҷет ва таҳкими масъулияти ҳукумат мусоидат мекунад.

Низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ. Низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ технологияҳои мураккабтар ва ҳамгирошуда мебошанд, ки ба мақомоти давлатӣ ва аудиторон имкон медиҳанд, ки раванди хароҷотро дар вақти воқеӣ пайгирӣ кунанд. Ин низомҳо на танҳо маълумотро ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунанд, балки бо дигар технологияҳои идоракунии давлатӣ ҳамгиро мешаванд, то низоми ягонаи иттилоотии идоракунии молиявиро бунёд кунанд [23; 119; 175].

Афзалиятҳои чунин низомҳо инҳоянд:

- ҳамгирӣ бо дигар низомҳо (низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ аксар вақт бо технологияҳои мақомоти андоз ва молияв муттаҳид карда мешаванд, ки имкон медиҳад, ки оид ба вазъи молиявии мамлакат тасаввуроти пурра пайдо карда шавад);

- автоматикунории мониторинг (ин низомҳо метавонанд амалиётро ба таври худкор пайгирӣ кунанд, ки сарбории аудиторонро коҳиш медиҳад ва раванди тасдиқи буҷетро осон мекунад);

- пешгирии қонуншиканиҳо (ба шарофати алгоритмҳои дарунсохт барои таҳлили маълумот, низом метавонад дар бораи хавфҳои хароҷоти зиёдатӣ ва вайронкунии эҳтимолии молиявӣ, ба монанди истифодаи нодурусти маблағҳо огоҳ кунад).

Намунаҳои истифодаи низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ:

- SIFMIS (State Integrated Financial Management Information System - Низоми ҳамгирошудаи идоракунии молиявии давлатӣ) дар Нигерия як низоми ҳамгирошудаи идоракунии молияи давлатӣ мебошад, ки мониторинг ва таҳлили хароҷоти буҷетро дар вақти воқеӣ таъмин мекунад. SIFMIS имкон медиҳад, ки чараёнҳои молиявӣ дар сохторҳои гуногуни давлатӣ зуд пайгирӣ карда, хароҷоти зиёдатӣ пешгирӣ ва шаффофият дар амалиёти молиявӣ таъмин карда шавад;

- PEFA (Public Expenditure and Financial Accountability - Хароҷоти давлатӣ ва ҳисоботдиҳии молиявӣ) як низоми мониторинг ва арзёбии сифати идоракунии

бучет дар мамлакатҳои гуногун, аз ҷумла Уганда мебошад. Низом имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи маблағҳо пайгирӣ карда, аудит гузаронида шавад ва хавфҳои молиявӣ таҳлил карда шаванд.

Таъсири рақамикунонӣ ба мониторинги маблағҳои бучетӣ. Рақамикунонии равандҳои давлатӣ ва гузаштан ба низомҳои электронии идоракунии молиявӣ ба беҳтар шудани мониторинги бучет мусоидат мекунад. Ин фазои ягонаи иттилоотиро фароҳам меорад, ки дар он метавонанд тамоми марҳилаҳои истифодаи маблағҳои бучетӣ - аз банақшагирӣ то иҷро пайгирӣ ва таҳлил карда шаванд [27; 48; 217; 310].

Афзалиятҳои рақамикунонӣ дар мониторинги бучет:

- баланд бардоштани шаффофият (низомҳои электронӣ барои баланд бардоштани сатҳи дастрасии иттилоот, ки ба беҳтар шудани масъулияти мақомот дар назди шаҳрвандон мусоидат мекунанд);

- суръатбахшии равандҳо (технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки ба равандҳои санҷиш ва коркарди маълумоти молиявӣ ба таври назаррас суръат бахшида шавад, ки фаврияти воқуниш ба қонуншиканиҳо ва хавфҳоро зиёд мекунад);

- идоракунии хавфҳо (низомҳое, ки аз воқитаҳои рақамӣ истифода мебаранд, метавонанд ба таври фаъол хавфҳо ва мушкилоти эҳтимолиро, аз қабили амалиёти аз ҳад зиёд ё номуносиб пеш аз он ки ба оқибатҳои ҷиддӣ расонанд, муайян карда шаванд).

Намунаи рақамикунонии мониторинги бучет:

- e-Government Financial Management Information System - Низоми иттилоотии идоракунии молиявии ҳукумати электронӣ (e-GFMIS) дар Ҳиндустон низомест, ки тамоми марҳилаҳои идоракунии бучетро муттаҳид мекунад ва имкон медиҳад, ки хароҷот дар вақти воқеӣ пайгирӣ карда шавад. Бо ёрии ин низом, муассисаҳои давлатии Ҳиндустон метавонанд фаъолияти худро ҳамоҳанг созанд, хароҷотро ба нақша гиранд ва иҷрои бучетро ба таври муассир назорат кунанд [123; 339].

Ҳамин тариқ, замимаҳои мобилӣ ва низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ дар баланд бардоштани шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ нақши калидӣ доранд. Ҳамгироии технологияҳои рақамӣ ба равандҳои буҷетӣ ба сохторҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти маблағҳоро самараноктар назорат кунанд, қонуншиканиҳои эҳтимолиро саривақт ошкор кунанд ва эътимоди шаҳрвандонро ба низоми идоракунии молиявӣ афзоиш диҳанд. Дар оянда, бо пешрафти технология, чунин низомҳо рушд мекунанд ва барои беҳтар кардани аудит ва мониторинги молияи давлатӣ имконияти нав фароҳам меоранд.

Рақамикунонии идоракунии давлатӣ, аз ҷумла равандҳои молиявӣ ҷузъи муҳими ислоҳоти муосир ба ҳисоб рафта, ба баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофият дар идоракунии маблағҳои буҷетӣ нигаронида шудаанд. Гузариш ба низомҳои электронии идоракунии молияи давлатӣ (EGFS) имкон медиҳад, ки равандҳои банақшагирӣ, иҷрои буҷет, инчунин баҳисобгирӣ ва назорати хароҷоти давлатӣ автоматӣ ва муносиб карда шаванд. Ин ҳам худи раванди аудит ва ҳам равишҳои татбиқи онро ба таври назаррас тағйир медиҳад.

Рақамикунонӣ ва ҷорӣ намудани низомҳои электронии идоракунии молиявӣ барои аудиторон имкониятҳои нав фароҳам оварда, сатҳи баландтари шаффофият ва дастрасии маълумотро оид ба хароҷот ва даромадҳо таъмин намуда, дар навбати худ ба баланд бардоштани масъулият ва пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Низомҳои электронии идоракунии молияи давлатӣ (EGFS) як қатор технологияҳои ҳамгирошуда ва нармафзорро дар бар мегиранд, ки равандҳои асосӣ, аз қабили банақшагирии буҷет, иҷро, баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ, инчунин мониторинги хароҷот ва даромадҳои буҷети давлатиро автоматӣ мекунанд. Ин низомҳо барои идоракунии самаранокии маблағҳои буҷетӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва саҳеҳии амалиёти молиявӣ ва дастрасӣ ба маълумоти молиявӣ дар вақти воқеӣ имкон медиҳанд.

Гузариш ба низомҳои электронии идоракунии молияи давлатӣ имкон медиҳад, ки равандҳо аз қабили коркарди пардохтҳо, ҳисоботдиҳӣ ва назорати хароҷот автоматикунонида шаванд, ки хатоҳои инсониро кам карда, равандҳоро

суръат мебахшад. Ин низомҳо шаффофияти бештарро тавассути дастрасии сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ ба иттилооти молиявии мубрам таъмин намуда, барои пайгирии чӣ гуна харҷшавии маблағҳои давлатӣ имкон фароҳам меоранд. Муҳим он аст, ки чунин низомҳо ба баланд бардоштани масъулият мусоидат мекунанд, зеро ҳар як амалиёт дар низом сабт карда мешавад ва онҳоро дар вақти дилхоҳ пайгирӣ кардан мумкин аст. Онҳо инчунин имкон медиҳанд, ки чараёни буҷет дар вақти воқеӣ назорат карда, хатоҳо ё амалиёти шубҳанок фавран муайян карда шаванд.

Намунаҳои низомҳои бомуваффақияти идоракунии молиявии электронии SIFMIS (низоми муттаҳидшудаи идоракунии молиявии давлатӣ) дар Нигерия, e-GFMIS (Низоми иттилоотии идоракунии молиявии электронӣ) дар Ҳиндустон ва IFMIS (Низоми ҳамгирошудаи идоракунии иттилооти молиявӣ) дар Кения мебошанд. Ин низомҳо ба давлатҳо дар идоракунии самараноки молияи худ тавассути баланд бардоштани банақшагирии молиявӣ ва назорати хароҷот ва беҳтар кардани шаффофияти амалиёти буҷет мадад мерасонанд.

Рақамикунонӣ инчунин раванди аудитро ба таври назаррас тағйир медиҳад. Аудит дар шароити рақамикунонӣ истифодаи технологияҳо ва усулҳои навро тақозо мекунад, ки имкон медиҳад аудит боз ҳам муассиртар шавад. Масалан, ҳангоми гузаштан ба низомҳои электронии идоракунии молиявӣ, аудиторҳо метавонанд воситаҳои автоматикунонидашудаи таҳлили маълумоти молиявиро истифода баранд, ки ин равандро хеле суръат мебахшад ва дақиқии онро зиёд мекунад. Воситаҳои рақамӣ ба аудиторҳо имкон медиҳанд, ки бо маълумот дар вақти воқеӣ кор кунанд, номувофиқатӣ ва хатоҳоро баробари пайдо шудани онҳо муайян кунанд. Ин имкон медиҳад, ки ба қонуншиканиҳои молиявӣ зуд ҷавоб дода шавад ва онҳоро пешгирӣ карда шаванд.

Аудити рақамӣ бартарии зиёд дорад. Якум, он имкон медиҳад, ки автоматикунонии санҷиши маълумоти молиявӣ, ки хатоҳоро коҳиш медиҳад ва равандҳоро суръат мебахшад, таъмин гардад. Сониян, технологияҳои муосири рақамӣ ба аудиторҳо имкон медиҳанд, ки таҳлили амиқтари маълумотро гузаронанд, хавфҳои пинҳонӣ ва қонуншиканиҳои молиявиро, аз қабili

қаллобӣ, сӯйиистифодаи маблағҳо ё барзиёдии бучетро ошкор кунанд. Сеюм, воситаҳои рақамӣ метавонанд маълумоти молиявиро зуд таҳлил кунанд ва хавфҳои эҳтимолиро ояндабинӣ кунанд, ки барои пешгирии мушкилоти молиявӣ пеш аз пайдо шудани онҳо мадад мерасонад.

Технологияҳои муосир ба монанди зехни сунъӣ ва маълумоти калон дар аудити рақамӣ нақши муҳим доранд. Ин технологияҳо на танҳо имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди маълумоти молиявӣ таҳлил карда шавад, балки инчунин намунаҳои пинҳоншуда муайян карда шаванд, ки метавонанд хатоҳо ё қаллобиро нишон диҳанд. Масалан, алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ метавонанд ба таври худкор хатоҳоро дар амалиёти молиявӣ муайян кунанд, ки ба аудиторҳо имкон медиҳанд, ки ба вайронкуниҳои эҳтимоли зудтар воқуниш нишон диҳанд. Илова бар ин, технологияҳо ба монанди блокчейн метавонанд барои таъмини шаффофият ва тағирнопазирии маълумот истифода шаванд ва раванди аудитро боэътимодтар кунанд.

Чорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди аудит ва идоракунии молияи давлатӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофият имконияти навро фароҳам меорад. Низомҳои электронии идоракунии молияи давлатӣ ва аудити рақамӣ ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳанд, ки хароҷотро беҳтар назорат кунанд, қонуншиканиро зуд ошкор кунанд ва масъулиятро беҳтар созанд. Истифодаи технологияҳои нав инчунин ба афзоиши эътимоди шаҳрвандон ва созмонҳои байналмилалӣ ба низоми молияи давлатӣ мусоидат мекунад. Дар оянда, бо пешрафти технология, ин равандҳо танҳо беҳтар мешаванд ва барои тақмили идоракунии бучет ва аудит имконияти нав фароҳам меоранд.

Таҷрибаҳои бомуваффақияти аудити маблағҳои бучетӣ дар баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти равандҳои молиявӣ дар сохторҳои давлатӣ нақши муҳим мебозад. Бисёр мамлакатҳо аллакай равишҳо ва таҷрибаҳои гуногунро татбиқ мекунанд, ки назорати беҳтари хароҷотро таъмин мекунанд ва ба кам кардани хавфҳои коррупсия мусоидат мекунанд. Ҳолатҳои муваффақ аз минтақаҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳанд, ки чӣ гуна ин

равишҳоро дар шароитҳои гуногуни иқтисодӣ ва сиёсӣ самаранок татбиқ кардан мумкин аст.

Яке аз мисолҳои возеҳи таҷрибаи муваффақ Сингапур аст, ки дар он низоми аудити буҷет эътирофи байналмилалӣ гирифтааст. Сингапур механизми шаффоф ва муассири идоракунии молияи давлатиро таҳия ва татбиқ кардааст, ки тамоми марҳилаҳоро дар бар мегирад: аз таҳияи буҷет то мониторинги иҷрои он. Унсури асосии ин низом мавҷудияти як ниҳоди мустақил, Бюрои аудити Сингапур мебошад, ки на танҳо маълумоти молиявӣ, балки самаранокии хароҷотро низ тафтиш мекунад. Самаранокии кори ин мақомот низ тавассути истифодаи технологияи пешрафта ва маълумот дар вақти воқеӣ таъмин карда мешавад, ки ин имкон медиҳад, ки ҳатоҳо ва қоидавайронкуниҳо зудтар ошкор карда шаванд.

Зеландияи Нав низомеро истифода мебарад, ки аудити молиявӣ ва арзёбии самаранокиро муттаҳид мекунад. Технологияи Санади молияи давлатӣ, ки дар мамлакат таҳия шудааст, кафолат медиҳад, ки тамоми хароҷоти давлатӣ ошкор буда, бояд аудит ва ҳисоботи муфассал гузаронида шавад. Ҳама қарорҳои хароҷоти буҷет таҳти назорати қатъӣ қарор гирифта, дар ҳолати зарурӣ санҷишҳои иловагӣ оғоз карда мешаванд. Ин як унсури муҳими баланд бардоштани сатҳи эътимоди аҳоли ба идоракунии давлатӣ ва пешгирии хавфҳои коррупсионӣ гардид.

Олмон инчунин бо таҷрибаи худ оид ба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба аудити молияи давлатӣ машҳур аст. Ҳамчун як қисми низоми электронии идоракунии молияи давлатӣ (HIFIS), Олмон барои аудити маблағҳои буҷетӣ аз таҳлили маълумоти калон ғайрифаҳшон истифода мебарад, ки ба муайян кардани қонуншиканиҳои эҳтимолӣ ва кам кардани вақти ҷавоб кӯмак мерасонад. Истифодаи нармафзори баландсифати мониторинги буҷет на танҳо суръати санҷиши хароҷотро баланд мекунад, балки шаффофияти баландтарини амалиёти молиявиро низ таъмин мекунад. Натиҷаи ин коҳиши назарраси имконияти коррупсия ва дигар сӯйиистифодаҳои молиявӣ мебошад.

Чили таҷрибаи самараноки мониторинги ҷамъиятии маблағҳои буҷетиро бо истифода аз технология ҷорӣ кардааст, ки ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки дар вақти воқеӣ хароҷоти лоиҳаҳои гуногуни давлатиро пайгирӣ кунанд. Платформаи «ChileCompra» ба аҳоли дастрасӣ ба маълумот дар бораи хароҷоти хариди давлатӣ ва инчунин ҳисоботи муфассалро дар бораи чӣ гуна сарф кардани маблағ барои лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ фароҳам меорад. Ин равиш эътимоди шаҳрвандонро ба равандҳои молиявии давлатӣ ба таври назаррас афзоиш ва хавфи ғасодро дар хариди давлатӣ коҳиш дод.

Кореяи Ҷанубӣ аз низоми «Ҳукумати электронӣ» (e-Government) ғайолона истифода мебарад, ки имкон медиҳад тамоми амалиёти молиявии ҳукуматро тавассути платформаи ягонаи электронӣ пайгирӣ намояд. Ин восита шаффофияти баландтаринро таъмин мекунад ва ба шаҳрвандон ва ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки хароҷотро дар вақти воқеӣ назорат кунанд, ки ин ба таҳкими эътимод ба ҳукумат мусоидат мекунад. Ҷорӣ намудани чунин низом як қадами муҳим дар мубориза бо коррупсия гардид, зеро ҳар як қадами раванди сарфи маблағҳои буҷетӣ ҳоло барои санҷиш ва назорати ҷамъиятӣ дастрас аст.

Ҷорӣ намудани технологияҳо ва расмиёти шаффоф дар аудити маблағҳои буҷетӣ ба баланд шудани масъулияти мақомоти давлатӣ ва пурзӯр намудани назорати хароҷот мусоидат мекунад. Яке аз мисолҳои равшан Филиппин аст, ки дар он ҷо ҷорӣ намудани низоми хариди электронии давлатӣ («E-Government Procurement System») харид ва харчи маблағҳои давлатиро хеле беҳтар кард. Барнома аз бисёр ҳолатҳои коррупсионӣ пешгирӣ карда, сатҳи умумии амнияти молиявии мамлакатро баланд бардошта, тақсимои самараноки захираҳои давлатиро таъмин намуд.

Татбиқи чунин таҷрибаҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аудити бомуваффақияти маблағҳои буҷетӣ аз чанд омил вобаста аст: шаффофият, дастрасии иттилоот, истифодаи технологияҳои муосир ва ҷалби ғайолонаи шаҳрвандон дар раванди мониторинг. Ин унсурҳо низомро ба вучуд меоранд, ки дар он коррупсия бештар намоён ва пешгирии он самараноктар мешавад. Ҷорӣ

намудани технологияҳои инноватсионӣ ва истифодаи таҷрибаҳои муваффақ дар мамлакатҳои дигар метавонад дар самти такмили интизоми буҷет ва таъмини амнияти молиявӣ дар сатҳи миллий як қадами муҳим бошад.

Дар хулоса метавон гуфт, ки усулҳои аудити буҷетӣ дар ҳоли ҳозир таҳаввулро идома дода, аз шаклҳои анъанавии назорат ба равишҳои муосиртари истифодабарии технологияҳои пешрафта идома доранд. Усулҳои муосир, аз қабili аудити самаранокӣ, аудити ба хавф асосёфта, инчунин истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва автоматикунонии равандро дараҷаи шаффофият ва самаранокии идоракунии молияи давлатиро хеле баланд мебардоранд. Ҳамгироии маълумоти калон, зеҳни сунъӣ, замимаҳои мобилӣ ва технологияҳои рақамӣ имконияти навро барои аудит ва мониторинги хароҷоти буҷети давлатӣ мекушояд. Ин технологияҳо ба аудиторҳо воситаҳои дақиқтари назорат, таҳлил ва ояндабинии хавфҳои молиявиро пешкаш мекунанд, ки ба пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ ва баланд бардоштани масъулият мусоидат мекунанд.

Дурнамои рушди усулҳои аудити маблағҳои буҷетӣ бо татбиқи минбаъдаи технологияҳои рақамӣ ва такмил додани расмиёти мавҷуда алоқаманд аст. Аз ҷумла, истифодаи зеҳни сунъӣ ва омӯзиши мошинӣ дар таҳлили маълумоти калон уфуқҳои навро барои гузаронидани санҷишҳои аудитории амиқ ва дақиқ мекушояд. Рушди технологияҳои блокчейн инчунин метавонад ба бунёди навиштҳои тағйирнашаванда ва шаффофи амалиёти буҷетӣ таъсири назаррас расонад, ки эътимоди мардумро афзоиш медиҳад ва хавфҳои коррупсиониро коҳиш медиҳад. Интизор меравад, ки дар оянда аудит ба як раванди ҳамгиро ва автоматикунонидашуда табдил ёбад, ки ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳад, ки ба қонуншиканиҳои молиявӣ зудтар воқуниш нишон дода, дараҷаи бештари амнияти молиявиро таъмин кунанд.

Аммо барои бомуваффақият рушд ва такмил додани усулҳои мавҷудаи аудит ба якчанд ҷанбаҳои асосӣ диққат додан муҳим аст. Аввалан, омӯзиш ва такмили қормандонро идома додан лозим аст, то аудиторон барои қор бо технологияҳои нав омода ва барои татбиқи онҳо дониши зарурӣ дошта бошанд. Сониян, ҳамгироии минбаъдаи технологияҳо ва низомҳои гуногуни рақамӣ зарур

аст, ки фазои ягонаи иттилоотиро барои мониторинги маблағҳои буҷетӣ дар ҳама сатҳҳои ҳукумат фароҳам меорад. Сеюм, пурзӯр намудани нақши назорати ҷамъиятӣ ва ҷалб намудани шахрвандон дар рафти аудит, ки ба баланд шудани шаффофият ва ҳисоботдиҳии хароҷоти давлат мусоидат мекунад, муҳим аст.

Тавсияҳо оид ба такмили усулҳои муосир дар аудит ҷорӣ намудани технологияҳои бештар ҷандир ва мутобикгардонии мониторинги буҷет, истифодаи воситаҳои таҳлилӣ барои барвақт ошкор намудани хатоҳо ва қонуншиканиҳо, густариши ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ ва аудиторҳои мустақилро дар бар мегирад. Инчунин рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ, табодули таҷриба ва таҷрибаи пешқадам байни мамлакатҳо барои истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ дар такмили равандҳои аудит ва идоракунии маблағҳои давлатӣ муҳим аст.

Дар маҷмӯъ, аудити самаранокӣ маблағҳои буҷетӣ қисми таркибии низомии идоракунии молияи давлатӣ буда, такмили минбаъдаи он ба таҳкими суботи молиявӣ, афзоиши боварӣ ба мақомоти давлатӣ ва таъмини амнияти дарозмуҳлати иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва такмили усулҳои мавҷуда гарави ташкили низомии шаффофтар ва муассири назорати молиявӣ мебошад, ки дар ниҳоят ба рушди одилона ва устувори ҷомеа оварда мерасонад.

2.3. Воситаҳои назорат ва такмили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ

Баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ воситаи асосии назорати молиявии давлатӣ буда, дар бораи вазъи молиявӣ ва ҳаракати маблағҳо дар доираи низомии молияи давлатӣ маълумоти дақиқ ва саҳеҳ медиҳад. Ин раванди баҳисобгирии бонизом ва мураббаи даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ буда, имкон медиҳад, ки харҷи маблағҳои давлатӣ назорат карда шавад, истифодаи мақсадноки онҳо ва риояи қонунгузорӣ таъмин карда шавад. Самаранокӣ ва шаффофияти баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо устувории молиявии давлат, балки эътимоди

шаҳрвандонро ба низоми идоракунии давлатӣ, инчунин дараҷаи масъулияти мақомоти давлатиро дар назди ҷомеа ва ташкилотҳои байналмилалӣ муайян мекунад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар таъмини шаффофият ва назорати хароҷоти давлатӣ нақши калидӣ мебозад. Он ба мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои аудиторӣ ва шаҳрвандон имкон медиҳад, ки маълумоти воқеъбинона ва тасдиқшавандаро оид ба чараёнҳои молиявӣ, аз ҷумла манбаъҳои даромад ва хароҷот дастрас намоянд. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун асос барои гузаронидани санҷишҳо ва аудитҳои мустақили молиявӣ хизмат мекунад, ки метавонад истифодаи нодурусти маблағҳо, хавфҳои коррупсионӣ ва дигар қонуншиканиҳои молиявиро ошкор кунад. Шаффофият дар баҳисобгирии маблағҳои давлатӣ на танҳо эътимоди шаҳрвандонро зиёд мекунад, балки ба беҳтар идоракунии захираҳо, кам кардани хароҷоти бесамар ва беҳинасозии барномаҳо ва лоиҳаҳои давлатӣ мусоидат мекунад.

Мубрамии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити мушкилоти муосир ва тағйирот дар баҳши молиявӣ хеле муҳим аст. Муҳити молиявии муосир бо афзоиши мураккабии равандҳои буҷетӣ, таҳкими талабот ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботдиҳӣ ва пешрафти босуръати технологӣ тавсиф карда мешавад. Дар чунин шароит усулҳои анъанавии баҳисобгирӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ дигар на ҳамеша чандирии зарурӣ, дақиқӣ ва самарабахширо таъмин карда метавонанд. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз қабili автоматикунӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, истифодаи низомҳо ва таҳлили маълумоти калон, зеҳни сунъӣ барои беҳтар кардани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат имкониятҳои нав фароҳам меорад. Ин тағйирот инчунин ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ, пешгирии хавфҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани амнияти молиявӣ дар тамоми сатҳҳои ҳукумат мусоидат мекунанд [41; 173; 280; 317; 332].

Ҳамин тариқ, такмили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ унсури муҳими ислоҳоти молияи давлатӣ мегардад, ки ба беҳтар намудани назорати

молиявӣ, баланд бардоштани шаффофият ва беҳинасозии харчи захираҳои давлатӣ нигаронида шудааст. Ин на танҳо такмил додани равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, балки тайёр кардани мутахассисон, истифодаи технология ва усулҳои нав, инчунин ба равандҳои назорати чамъиятии истифодаи маблағҳои буҷет фаъолонатар ҷалб намудани шаҳрвандонро талаб мекунад.

Воситаҳои муосири назорати баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дар таъмини шаффофият, самаранокӣ ва масъулият дар истифодаи маблағҳои давлатӣ нақши калидӣ доранд. Онҳо технологияҳо ва механизмҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки ба баланд бардоштани саҳеҳӣ ва эътимоднокии баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ кӯмак мекунад. Намудҳои асосии чунин воситаҳоро дида мебароем (ҷадвали 2.8).

Ҷадвали 2.8. – Воситаҳои назорати баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ

Воситаи назорат	Мақсад	Мисол/Эзоҳ
Низомҳои иттилоотии автоматикунонидашуда (IFMIS, SIFMIS)	Назорати чараёнҳои буҷетӣ, баҳисобгирии хароҷот.	IFMIS ва SIFMIS барои автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисобот, мониторинг дар вақти воқеӣ.
Аудити дохилӣ ва берунӣ	Арзёбии риояи стандартҳо ва қонунӣ будани баҳисобгирӣ.	Аудити дохилӣ — мониторинг дар дохили мақомоти давлатӣ; аудити берунӣ — санҷиши бегараз аз ҷониби ташкилотҳои сеюм.
Таҳлили молиявӣ ва маълумоти калон	Ошкор кардани хатоҳо, таҳлили самаранокии хароҷот.	Истифодаи big data барои таҳлили амалиёт, ояндабинии хавфҳои молиявӣ, ошкор кардани қонуншиканиҳои эҳтимолӣ.
Низомҳои электронӣ барои пайгирии харидҳо	Пешгирии ғасод ва харчи ғайримақсаднок	Технологияҳои e-Procurement барои таъмини шаффофӣ дар хариди давлатӣ.
Технологияи блокчейн	Таъмини шаффофӣ ва тағйирнаёбандагии маълумот.	Истифодаи блокчейн барои бунёди навиштаҷоти шаффоф ва ҳифзшаванда оид ба хароҷоти буҷет.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Низомҳои иттилоотии автоматикунонидашуда барои идоракунии молияи давлатӣ, аз қабili IFMIS (Integrated Financial Management Information System) ва SIFMIS (State Integrated Financial Management Information System), воситаҳои

муҳимтарин барои таъмини назорати босамар ва баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ мебошанд. Ин низомҳо нақши калидиро дар ҳамгироии маълумот оид ба даромадҳо ва хароҷоти буҷети давлатӣ, инчунин дар мониторинги иҷрои буҷет дар тамоми сатҳҳои идоракунии давлатӣ – аз мақомоти маҳаллӣ то муассисаҳои давлатии марказӣ мебозанд.

Яке аз ҷанбаҳои асосии истифодаи чунин низомҳо қобилияти муттаҳидсозӣ ва ҳамоҳангсозии маълумоти молиявӣ мебошад, ки назорати дақиқтар ва саривақтии вазъи молияи давлатиро таъмин мекунад. IFMIS ва SIFMIS маълумотро дар бораи тамоми амалиёти молиявӣ, аз ҷумла даромадҳои андоз ва ғайриандозӣ, инчунин тамоми хароҷоти марбут ба иҷрои буҷет ҷамъоварӣ мекунанд. Ин имкон медиҳад, ки мақомоти давлатӣ дар вақти воқеӣ ба иттилооти муосир дастрасӣ дошта бошанд, ки самаранокии мониторинг ва идоракунии буҷетро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Яке аз бартариҳои назарраси чунин низомҳо мониторинги онлайнии ҷараёни молиявӣ мебошад, ки имкони назорати зуд ва дақиқи истифодаи маблағҳои давлатиро фароҳам меорад. Дар низомҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлили маълумот вақти зиёдро мегирад ва хатоҳо то ба охир расидани давраи ҳисоботӣ ошкор карда намешаванд. Дар навбати худ, дар доираи IFMIS ва SIFMIS маълумот дар бораи хароҷот ва даромадҳо ғайри вақтӣ дастрас мегардад, ки ин барои андешидани ҷораҳои ғайри вақтӣ дар сурати инҳироф аз тартиби муқарраршуда ё руҳ додани қонуншикании молиявӣ мусоидат мекунад.

Автоматикунони равандҳои тартиб додани буҷетҳо, ҳисобот ва баҳисобгирии муҳосибӣ — ин боз як бартариё мебошад, ки хавфи хатоҳои марбут бо омили инсониро ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Ҷорӣ намудани чунин низомҳо имкон медиҳад, ки бештари равандҳои дастӣ, ки одатан манбаи хатоҳо ва носоҳиҳо буданд, бартараф карда шаванд. Механизмҳои назорат ва санҷиши автоматӣ, ки дар дохили ин низомҳо мавҷуд аст, дараҷаи баланди дақиқиро дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ таъмин намуда, имконияти таҳрики маълумоти молиявиро ба ҳадди камтарин мерасонад.

Низоми автоматикунонидашудаи ҳисоботдихӣ, ки ба IFMIS ва SIFMIS ҳамгиро карда шудааст, вақти заруриро барои таҳияи ҳисоботҳо хеле кам мекунад ва раванди пешниҳоди онҳоро дар ҳама сатҳҳои ҳукумат суръат мебахшад. Баръакси усулҳои анъанавӣ, ки дар мавриди корбурди онҳо иттилооти ҳисоботи пешниҳодшуда аксар вақт мубрам набуд ё вазъи буҷетро пурра инъикос намекард, низомҳои муосири автоматикунонидашуда имкон медиҳанд, ки маълумот дар вақти воқеӣ нашр карда шаванд. Ин низоми баҳисобгирии муҳосибиро барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла мақомоти давлатӣ, молиявӣ ва назоратӣ шаффофтар ва дастрас мекунад.

Истифодаи чунин низомҳо ба беҳтар шудани шаффофияти амалиёти буҷетӣ оварда мерасонад. Тавассути ба таври худкор ҷамъоварӣ ва коркард намудани маълумот, IFMIS ва SIFMIS тасвири пурра ва дақиқи ҳаракати маблағҳои давлатиро таъмин намуда, ба ин васила эътимодро ба идоракунии молияи давлатӣ баланд мебардоранд. Ин ҳамчунин қабули қарорҳоро суръат мебахшад, зеро шахсони масъул метавонанд иттилоотро зуд таҳлил кунанд ва дар ҳолати зарурӣ барои ислоҳи амалиёти молиявӣ чораҳои зарурӣ андешанд.

Илова бар ин, истифодаи IFMIS ва SIFMIS ба баланд шудани масъулиятшиносии мақомоте, ки барои харҷи маблағҳои давлатӣ масъуланд, мусоидат мекунад. Ин низомҳо имкон медиҳанд, ки механизмҳои дақиқи назорат таъсис дода шаванд, ки дар он ҳар як марҳилаи раванди буҷет – аз банақшагирӣ то иҷроиш – дар вақти воқеӣ назорат карда мешавад. Дар натиҷа, чунин низом ба баланд шудани масъулият ва ҳисоботдихӣ ҳам дар сатҳи мақомоти давлатӣ ва ҳам дар сатҳи иҷрокунандагони алоҳида мусоидат мекунад.

Дар маҷмӯъ, истифодаи низомҳои иттилоотии автоматикунонидашудаи идоракунии молияи давлатӣ, аз қабili IFMIS ва SIFMIS як воситаи тавоноии таъмини шаффофият, самаранокӣ ва масъулият дар харҷи маблағҳои давлатӣ мебошад. Ҷорӣ ва тавсеаи истифодаи ин низомҳо дар тамоми зинаҳои идоракунии давлатӣ сифат ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибиро ба таври қобили мулоҳиза беҳтар карда, хавфи хатоҳо ва ғасодро ба ҳадди ақал

мерасонад, ки ба ин васила барои назорати молиявии самаранок ва идоракунии муносиби буҷет шароит фароҳам оварда мешавад.

Аудити дохилӣ ва аудити берунӣ дар низоми назорати баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ нақши калидӣ дошта, равиши бисёрзинагӣ барои тафтиш ва такмили интизоми молиявиро дар идоракунии давлатӣ таъмин менамояд. Ин равандҳо на танҳо барои ошкор кардани қонуншиканиҳои эҳтимолии молиявӣ, балки барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо ва шаффофияти амалиёти молиявӣ муҳиманд. Низоми аудит бояд ҳамаҷониба бошад ва ҳам механизмҳои дохилӣ ва ҳам арзёбии мустақили беруниро фаро гирад.

Аудити дохилӣ дар доираи мақомоти давлатӣ ва воҳидҳои сохтории онҳо амалӣ карда мешавад ва яке аз воситаҳои муҳимтарини таъмини риояи қонунгузорӣ ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Вазифаи асосии хадамоти аудити дохилӣ назорати дурустии баҳисобгирии муҳосибӣ, риояи тартибу стандартҳои муқарраршуда мебошад. Аудити дохилӣ на танҳо имкон медиҳад, ки ҳуҷҷатҳои молиявӣ мутобикати қонунҳоро тафтиш кунанд, балки инчунин арзёбии амиқтари сифати идоракунии молиявӣ дар мақомоти давлатӣ гузаронида шавад. Ин таҳлили самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ, тафтиши хатоҳо ва сӯйиистифодабарӣҳои эҳтимолӣ ва арзёбии риояи стандартҳои муқарраршудаи назорати дохилиро дар бар мегирад.

Нақши аудити дохилӣ махсусан дар заминаи даҳолати ғаври дар ҳолати ошкор шудани қонуншиканиҳо муҳим мегардад. Баръакси аудити берунӣ, ки аксар вақт дар охири давраи молиявӣ гузаронида мешавад, аудити дохилӣ имкон медиҳад, ки мушкилот дар раванди иҷрои буҷет сари ақт муайян карда ва барои ислоҳи онҳо то ба мушкилоти ҷиддитар табдил ёфтанишон чора андешида шавад. Масалан, агар аудитори дохилӣ номувофиқатӣ дар ҳисобҳо ё номунтазамии хароҷотро ошкор кунад, ӯ метавонад ғавран роҳбариятро огоҳ кунад, ки ин имкон медиҳад, ки вазъиятро сари вақт ислоҳ ва талафоти молиявиро пешгирӣ кунад. Илова бар ин, аудити дохилӣ дар ташаккули фарҳанги ҳисоботдихӣ ва масъулиятшиносӣ дар байни кормандони давлатӣ, ки асоси идоракунии устувор

ва шаффофи захираҳои молиявӣ мебошад, мадад мерасонад. Тавсияҳои санчишҳои аудити дохилӣ аксар вақт ба такмил додани расмиёти назорати дохилӣ таъсир мерасонанд, барои беҳтар намудани равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешгирии хатоҳои эҳтимолӣ дар оянда имкон медиҳанд.

Аудити берунӣ аз ҷониби мақомоти мустақили аудиторӣ ё ташкилотҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешавад ва ҳадафи он ба таври воқеъбинона тафтиш кардани ҳама амалиёти молиявӣ ва расмиёти аз ҷониби мақомоти давлатӣ амалишаванда мебошад. Баръакси санчишҳои аудитории дохилӣ, аудиторони берунӣ на танҳо бо тафтиши риояи қоидаҳо ва стандартҳои дохилӣ маҳдуд нестанд, балки инчунин самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва мутобиқати онҳоро ба стандартҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ арзёбӣ мекунанд.

Нақши аудити берунӣ дар низоми назорат аз он иборат аст, ки баҳои мустақил ва ҳолисона ба ҷаъолияти мақомоти давлатӣ дода мешавад. Ин аз он ҷиҳат муҳим аст, ки аудиторҳои берунӣ бе манфиати бевосита ба ҷаъолияти мақомоти тафтишшаванда на танҳо ба қонунӣ будани амалиёт, балки ба мақсад мувофиқ будан, таъсирнокии ва мувофиқати онҳоро ба стратегияи дарозмуҳлати молиявии давлат ба таври воқеъбинона арзёбӣ карда метавонанд. Аудити берунӣ метавонад мушкилоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабili риоя накардани талаботи меъёрӣ, мушкилоти пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ё норасоӣҳо дар назорати дохилиро муайян кунад. Ин метавонад ҳам ба амалиёти инфиродӣ ва ҳам ба равандҳои васеътар дахл дошта бошад, масалан, тақсимои маблағҳо ба барномаҳо ё лоиҳаҳои гуногун, ки ба ҳадафҳои пешбинишуда ноил намешаванд.

Натиҷаҳои аудити берунӣ дар шароити муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Аудиторҳои берунӣ метавонанд ба таври умум барои такмил додани расмӣҳо ва татбиқи таҷрибаи беҳтарини байналмилалӣ тавсияҳо пешниҳод кунанд. Масалан, барои мамлакатҳое, ки қарзҳо ё грантҳои байналмилалӣ мегиранд, натиҷаҳои аудити берунӣ метавонанд барои пешниҳоди ҳисобот ба ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ, ба мисли

Бонки Чаҳонӣ ё Сандуқи Байналмилалӣ Асър ҳатмӣ шаванд. Аудити берунӣ ба ин ташкилотҳо боварӣ мебахшад, ки маблағҳои додашуда мақсаднок ва самаранок истифода мешаванд.

Санҷишҳои аудитории берунӣ низ ҳамчун нишондиҳандаи муҳими эътимоди шаҳрвандон ба муассисаҳои молиявии давлатӣ хизмат мекунад. Вақте ки мақомоти берунӣ тасдиқ мекунанд, ки маблағҳои давлатӣ дуруст ва мувофиқи мақсадашон харҷ карда мешаванд, ин ба баланд шудани боварии мардум ба ҳукумат ва баланд шудани обрӯи мамлакат дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Дар мамлакатҳое, ки сатҳи эътимод ба ҳукумат паст аст, аудити берунӣ метавонад дар барқарорсозии ин эътимод ва нишон додани омода будан ба стандартҳои баланди шаффофияти молиявӣ нақши муҳим бозад.

Натиҷаҳои санҷишҳои аудитории берунӣ аксар вақт барои таҳияи ислоҳоти молиявӣ ва даровардани тағйирот дар сиёсати давлатӣ асос мебошанд. Масалан, қоидавайронкуниҳои ошкоршуда ё бесамарии истифодаи маблағҳои буҷетӣ метавонад боиси таҷдиди назар намудани стратегияҳои маблағгузории давлатӣ, аз нав тақсим намудани маблағҳо дар байни соҳаҳои гуногун ё тағйир додани қонунгузорӣ оид ба идоракунии захираҳои молиявӣ гардад. Ин маълумот воситаи муҳими қабули қарорҳои сиёсати молиявӣ, таҳияи стандартҳои қатъитари ҳисобот ва такмил додани низоми назорати маблағҳои буҷетӣ мегарданд.

Ҳамин тариқ, ҳам аудити дохилӣ ва ҳам аудити берунӣ дар таъмини назорати самараноки истифодаи маблағҳои буҷетӣ нақши ҷудонопазир мебозанд. Ин воситаҳо на танҳо ба баланд бардоштани саҳеҳӣ ва шаффофияти баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунанд, балки ба таъсиси низоми устувори молиявӣ, ки метавонад ба таҳдидҳои замон посухи муассир дода, амнияти молиявиро таъмин ва эътимоди шаҳрвандонро ба ниҳодҳои давлатӣ нигоҳ дорад, мусоидат мекунад.

Технологияҳои муосири молиявӣ дар рушд ва такмили назорати хароҷоти буҷет, таъмини идоракунии самараноки маблағҳои давлатӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Дар шароити табилии рақамӣ ва афзоиши ҳаҷми маълумот,

истифодаи технологияҳо ба монанди таҳлили молиявӣ, маълумоти калон ва дигар технологияҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани шаффофият ва дақиқии баҳисобгирии муҳосибӣ имкониятҳои нав мекушояд. Ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои мониторинг ва таҳлили самаранокӣ истифодаи маблағҳои буҷетӣ беҳтар гардад, инчунин хавфи хатоҳо ва қаллобӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ кам карда шавад.

Таҳлили молиявӣ барои қабули қарорҳои асоснок оид ба тақсимот ва назорати хароҷоти буҷет асос мебошад. Он қобилияти ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили миқдори зиёди маълумотро фароҳам меорад, ки ба мақомоти давлатӣ дар муайян кардани инҳироф дар раванди хароҷот кӯмак мекунад. Яке аз ҷанбаҳои муҳими истифодаи таҳлили молиявӣ қобилияти муайян кардани ҳолатҳои номатлуб дар хароҷот мебошад. Масалан, низомҳои таҳлилий метавонанд ҳолатҳои барзиёдӣ буҷетро барои ҷузъҳои алоҳидаи хароҷот, тақсимои нодурусти маблағҳо ё истифодаи нодурусти онҳо ғавран ошкор кунанд. Ин равиш эҳтимоли қоидавайронкунии молиявиро ба таври назаррас коҳиш медиҳад, зеро он имкон медиҳад, ки ба инҳироф аз меъёрҳо ва тартиботи стандартӣ посухи ғаврӣ дода шавад. Низоми таҳлили молиявӣ на танҳо барои муайян кардани қонуншиканиҳои аллакай рухдода, балки инчунин барои пешгӯии хавфҳои эҳтимоли дар оянда кӯмак мекунад, ки дар натиҷа барои пешгирии онҳо чораҳои пешакӣ андешида мешаванд.

Технологияҳои маълумоти калон (Big Data) имкониятро барои таҳлил ва мониторинг дар вақти воқеӣ ба таври назаррас васеъ мекунад. Баръакси усулҳои анъанавӣ, ки метавонанд танҳо бо таҳлили маҷмуи маҳдуди маълумот қонъ бошанд, технологияҳои маълумоти калон имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди иттилоот дар бораи амалиёти молиявӣ дар вақти воқеӣ коркард ва таҳлил карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо ҳар як амалиёти инфиродӣ пайгирӣ карда шавад, балки инчунин ба муайян кардани тамоюлҳои, ки метавонанд хавфҳои эҳтимолии молиявиро ба миён оранд мусоидат мекунанд. Масалан, низомҳои бар асоси маълумоти калон амалкунанда метавонанд гардиши пули нақдро дар сатҳҳои гуногуни буҷет таҳлил кунанд, рафтори таъминкунандагони давлатӣ ва

хусусиро пешгӯӣ кунанд ва хароҷотро дар асоси ин пешгӯиҳо беҳтар намоянд. Қобилияти коркарди ҳаҷми калони маълумот бо суръати баланд ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои фаврӣ ва асоснок қабул карда, самаранокии идоракунии буҷетро баланд бардоранд.

Технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз ҷумла низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, қисми ҷудонашавандаи инфрасохтори муосири молиявӣ мебошанд. Ин низомҳо на танҳо ба беҳтар шудани сифати баҳисобгириим уҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунанд, балки равандҳои коркард ва таҳлили маълумотро хеле сода мекунанд. Татбиқи чунин технологияҳо хавфи хатоҳоро коҳиш дода, мутобиқати маълумотро байни ниҳодҳои гуногуни давлатӣ беҳтар намуда, раванди оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисоботро суръат мебахшад. Яке аз муҳимтарин дастовардҳо дар ин соҳа ҷорӣ намудани омӯзиши мошинӣ ва зеҳни сунӣ дар низомҳои идоракунии маблағҳои буҷетӣ мебошад. Ин технологияҳо на танҳо дақиқии маълумотро беҳтар мекунанд, балки тамалиёти шубҳанокро ба таври худкор муайян мекунанд. Масалан, зеҳни сунӣ метавонад ҳазорон амалиёти молиявиро таҳлил кунад ва онҳоро, ки ба меъёрҳои бознигарии минбаъда мувофиқат мекунанд, ба мисли амалиёти беиҷозат ё пардохтҳои шубҳанок фавран ошкор кунад. Ин раванди аудит ва назоратро хеле тезонда, имкон медиҳад, ки қонуншиканиҳои молиявӣ дар марҳилаҳои аввалӣ пешгирӣ карда шаванд.

Истифодаи технологияи омӯзиши мошинӣ ва дигар технологияҳои иттилоотии муосир инчунин имкониятро барои бунёди амсилаҳои ояндабинӣ, ки метавонанд дар асоси маълумоти таърихӣ ва тамоюлҳои кунунӣ хавфҳои эҳтимолии молиявиро пешгӯӣ кунанд, фароҳам меоранд. Масалан, агар низом муайян кунад, ки фаъолияти ғайримуқаррарии хароҷот дар баъзе ҷузъҳо дар як давраи муайян вучуд дорад, он метавонад пешгӯӣ кунад, ки ин тамоюл метавонад дар оянда ба барзиёдӣ буҷет оварда расонад. Ин имкон медиҳад, ки барои ислоҳи вазъият ва кам кардани талафоти молиявӣ зуд чораҳо андешида шаванд.

Ғайр аз ин, технологияҳои муосири иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот автоматӣ карда, онҳоро барои таҳлил шаффофтар ва дастрас гардонанд. Автоматикунонӣ ҳамкориҳои мақомоти гуногуни давлатиро ба таври назаррас сода карда, ҳамохангсозии маълумотро таъмин ва вақти чамъоварӣ ва оmodасозии ҳисоботро кам мекунад. Ин самаранокиро беҳтар мекунад, равандҳоро шаффофтар ва дастраси аҳоли мегардонад, ки ба таҳкими эътимод ба низоми молиявии давлатӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, технологияҳои муосири молиявӣ, аз қабili таҳлили молиявӣ, маълумоти калон ва зеҳни сунъӣ, равишҳои назорати хароҷоти буҷетро ба таври назаррас тағйир медиҳанд. Ин навоариҳо на танҳо ба дақиқӣ, суръат ва шаффофияти баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунанд, балки инчунин ба идоракунии самараноки молияи давлатӣ, беҳтар кардани яндабинии хавфҳо ва кам кардани қонуншиканиҳои эҳтимолии молиявӣ мусоидат мекунанд. Ҷорӣ намудани чунин технологияҳо заминаҳои пешрафта ва устувори низоми молиявиро фароҳам меорад, ки идоракунии беҳтари захираҳо ва сатҳи баланди эътимоди шаҳрвандон ва ташкилотҳои байналмилалиро таъмин мекунад.

Низомҳои электронии пайгирии харидҳои давлатӣ, ба мисли хариди электронӣ (e-Procurement) ва дигар платформаҳои шабеҳи электронӣ дар таъмини шаффофият ва ошкорӣ дар равандҳои хароҷоти буҷет нақши калидӣ доранд. Ин низомҳо ба як воситаи тавоноии пешгирии хавфҳои коррупсионӣ, кам кардани сӯйиштифодабарӣҳо ва баланд бардоштани эътимоди мардум ба амалиёти молиявии ҳукумат табдил меёбанд. Бо ёрии чунин низомҳо ҳама маълумот дар бораи тендерҳо, шартномаҳо ва хароҷот дастраси оммаи васеъ мегардад. Аз сабаби он, ки маълумот оид ба тамоми харидҳои давлатӣ дар сомонаи чамъиятӣ нашр карда мешаванд, онҳо барои таҳлил на танҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ, балки барои шаҳрвандон низ дастрас мегарданд, ки ин сатҳи ҳисоботдиҳӣ ва шаффофиятро ба таври назаррас баланд мебардорад.

Яке аз ҷанбаҳои асосие, ки чунин технологияҳоро дар мубориза бо коррупсия муассир мегардонад, дастрасии пурраи маълумот дар бораи раванди

харид мебошад. Ҳама маълумот дар бораи тендерҳо, ғолибон, шартҳои шартнома ва иҷрои уҳдадориҳо дар вақти воқеӣ интишор мешаванд, ки ин имкони тақаллуби иттилоотро аз байн мебарад, ошкорӣ ва кушодагии низомро афзоиш медиҳад. Ин низомҳо ба ҳар як шахс ё ташкилоти манфиатдор имкон медиҳанд, ки маълумоти заруриро ба осонӣ пайдо кунанд ва чӣ гуна сарф шудани маблағҳои давлатиро пайгирӣ кунанд. Ин сатҳи дастрасӣ ба ҷомеа ва нозирони мустақил ёрӣ медиҳад, ки маблағҳои буҷетро кӣ ва ба кадом мақсад харч мекунанд, назорат кунанд, ки ин имкони пайдо шудани тарҳҳои коррупсионӣ ва қонуншиканиро кам мекунад.

Ғайр аз ин, мониторинг ва автоматикунории равандҳои бақайдгирӣ ва баҳисобгирии харид дар вақти воқеӣ метавонад самаранокии назорати риояи қоидаҳо ва стандартҳоро ба таври назаррас беҳтар созад. Раванди пешниҳоди дархостҳо, интихоби ғолибон ва бастанӣ шартномаҳо шаффофтар мегардад ва он метавонад ба таври автоматӣ номувофиқатӣ ё инҳироф аз тартиби муқарраршударо тафтиш кунад. Ин эҳтимолияти истифодаи нодурусти маблағҳоро ба таври назаррас коҳиш медиҳад ва инчунин имконияти эҷоди тарҳҳои дорои унсурҳои ғасодро маҳдуд мекунад. Яке аз намунаҳои барҷастаи чунин низомҳо хариди электронӣ (e-Procurement) мебошад, ки дар як қатор мамлакатҳо ба таври васеъ истифода мешавад ва дастрасиро ба иттилоот дар бораи хариди давлатӣ дар шакли барои истифодабарандагон мусоид фароҳам меорад.

Илова бар ин, татбиқи технологияҳои блокчейн дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва харид метавонад як қадами муҳим дар таъмини тағйирнопазирӣ ва шаффофияти иловагии амалиёти молиявӣ бошад. Блокчейн, бо қобилияти эҷоди сабтҳои тағйирнопазир ва таъмини амнияти маълумот, метавонад як воситаи муассир барои пешгирии ҳар гуна тақаллуб бо маълумоти молиявӣ бошад. Сабтҳои амалиёт, аҳдҳо ва хароҷотро, ки дар низоми блокчейн сохта шудаанд, бидуни нишонае тағйир додан ё нест кардан мумкин нест. Ин қаволати иловагии ҳақиқӣ ва беҳатарии маълумот оид ба хароҷотро фароҳам меорад, ки барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор — аз мақомоти давлатӣ то ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва

шаҳрвандон дастрас мегардад. Блокчейн инчунин метавонад барои мониторинги худкори мувофиқати ҳама марҳилаҳои хариди давлатӣ ба стандартҳо ва шартҳои муқарраршуда истифода шавад, ки барои баланд бардоштани самаранокӣ ва эътимоднокии ҳамаи расмӣ мусоидат мекунад.

Ҳамгироии технологияҳои блокчейн бо низомҳои мавҷудаи харидҳои давлатӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ инчунин имкон медиҳад, ки занҷири беназири эътимоднокӣ ва шаффофият эҷод карда шавад, ки на танҳо ҳамчун воситаи мубориза бо коррупсия хизмат мекунад, балки сатҳи баланди эътимоди шарикон ва сармоягузори байналмилалиро низ таъмин хоҳад кард. Ин равиш метавонад на танҳо самаранокии маблағҳои давлатиро баланд бардорад, балки инчунин ба ислоҳот дар соҳаи хариди давлатӣ, ки ба коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва афзоиши рақобати байни таъминкунандагон нигаронида шудааст, мусоидат намояд.

Низомҳои электронии пайгирии харидҳои давлатӣ дар якҷоягӣ бо технологияҳои инноватсионӣ, аз қабили блокчейн, барои баланд бардоштани шаффофият ва назорати хароҷоти буҷет имконияти нав фароҳам меоранд. Ин воситаҳо дар таъмини амнияти молиявӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва эътимоднокии хариди давлатӣ ва коҳиши хавфҳои коррупсионӣ, фароҳам овардани замина барои тақсими устувор ва одилонаи захираҳои давлатӣ нақши муҳим доранд.

Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ, низомҳои автоматикунонидашуда ва таҷрибаи аудиторӣ назорати баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетиро пурзӯр карда, қонуншиканиҳои молиявиро пешгирӣ мекунад. Ин воситаҳо на танҳо ба такмил додани равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунанд, балки инчунин амнияти молиявии дарозмуҳлатро таъмин нмауда, эътимодно ро ба мақомоти давлатӣ ва фаъолияти онҳо баланд бардоранд.

Ҳамин тариқ, такмил додани баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар самти баланд бардоштани самаранокии идоракунии молияи давлатӣ қадами муҳим мебошад. Ҷорӣ намудани усулҳо ва технологияҳои нав имкон медиҳад,

ки дурустӣ, шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ баланд бардошта шуда, назорати дохилӣ такмил дода шавад ва хавфи қонуншиканиии молиявӣ то ҳадди имкон кам карда шавад. Усулҳои асосии такмил додани баҳисобгирии муҳосибиро дида мебароем (ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. – Усулҳои такмили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ

Усули такмилдиҳӣ	Мақсад	Мисол/Эзоҳ
Қорӣ намудани технологияҳо ва нармафзорҳои нав	Автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ ва беҳтар намудани дақиқии маълумот.	Истифодаи низомҳои ERP-, IFMIS, SIFMIS барои автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот
Ҳамгироии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо равандҳои молиявӣ	Таъмини фазои ягонаи иттилоотӣ.	Ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ бо равандҳои буҷетӣ барои беҳтар намудани банақшагирӣ ва назорат.
Беҳтар намудани равандҳои назорати дохилӣ	Пешгирии хатоҳо, қоидавайронкуниҳо ва хавфҳои фасод.	Санҷишҳо ва аудитҳои мунтазам, қорӣ намудани низомҳои мониторинг ва пешгирии қоидавайронкуниҳо.
Омӯзиш ва такмили ихтисоси мутахассисон	Баланд бардоштани сатҳи касбият ва салоҳиятноки.	Курсҳо ва тренингҳо оид ба стандартҳои ва технологияҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Яке аз усулҳои асосии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ қорӣ намудани технологияҳо ва нармафзорҳои нави ба автоматикунони равандҳои буҷетӣ нигаронидашуда мебошад. нармафзорҳои муосир имкон медиҳанд, ки равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тезонида ва сода карда шаванд. Масалан, низоми ERP (Enterprise Resource Planning – банақшагирии захираҳои корхона) ва нармафзорҳои махсус барои баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (чун IFMIS ва SIFMIS) барои ҳамгиро намудани баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати хароҷоти буҷети давлатӣ, автоматикунони равандҳои оморасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот, инчунин беҳтар намудани идоракунии чараёнҳои молиявӣ имкон фароҳам меоранд.

Автоматикунонӣ имкон медиҳад, ки платформаи ягонаи иттилоотӣ барои тамоми идоракунии давлатӣ бунёд карда шавад, ки раванди назорат ва аудити маблағҳои буҷетиро ба таври назаррас сода мекунад. Қорӣ намудани чунин

технологияҳо ҳамчунин ба беҳтар намудани ҳамкории байни мақомоти гуногуни давлатӣ ва баланд бардоштани сифати ҳисоботи пешниҳодшаванда мусоидат мекунад.

Барои баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамгиро намудани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бо равандҳои буҷетӣ ва молиявӣ зарур аст. Ин имкон медиҳад, ки пойгоҳи ягонаи маълумот таъмин карда шавад, ки на танҳо барои баҳисобгирии хароҷот, инчунин барои банақшагирӣ, назорат, таҳлил ва мониторинги маблағҳои буҷетӣ истифода шавад. Ҳамгироии низомҳо имкон медиҳад, ки захираҳо самаранок тақсим карда шаванд, иҷрои уҳдадорихои буҷетӣ назорат карда шаванд ва ба тағйирёбиҳо дар вазъи молиявӣ воқуниши ғаврий нишон дода шавад. Ғайр аз ин, ҳамгирӣ бо низомҳои молиявӣ ва технологияҳои омодаسازی ҳисоботи молиявӣ барои бунёди муҳити ягонаи иттилоотӣ, ки раванди қабули қарорҳо тезонида, сатҳи шаффофияти идоракунии маблағҳои давлатиро баланд мебардорад, имконият фароҳам меорад. Ин ҳамчунин ба беҳтар намудани ҳамкории байни мақомоти гуногуни давлатӣ мусоидат карда, сифати мониторинги молиявӣ ва ҳисоботро беҳтар мегардонад.

Беҳтар намудани равандҳои назорати дохилӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ҷиҳати муҳим барои пешгирӣ намудани хатоҳо, қонуншиканиҳои молиявӣ ва хавфҳои коррупсионӣ мебошад. Муҳим ташкили чунон расмиёти дохилӣ мебошад, ки санҷишҳо, тафтишҳо ва аудитҳои мунтазами навиштаҷоти баҳисобгирии муҳосибиро дар назар дошта бошанд. Санҷишҳои дохилии мунтазам ва риояи стандартҳо имкон медиҳад, ки саривақт хатоҳо ошкор ва ислоҳ карда шаванд, инчунин харчи ғайрмақсаднок ва нодурусти маблағҳои буҷети давлатӣ пешгирӣ карда шавад.

Ғайр аз ин, бояд механизмҳои самараноки назорат, аз қабili ҳисоботҳои мунтазам ва мониторинги тамоми амалиёти молиявӣ, истифодаи низоми пешгирикунӣ қоидавайронкуниҳо ва хавфҳои коррупсионии эҳтимолӣ ҷорӣ карда шаванд. Таъсис додани хадамоти аудити дохилӣ, истифодаи коршиносони бегараз ва ҷорӣ намудани технологияҳои электронӣ барои автоматикунӣ

назорат самаранокии низоми назорати дохилиро ба таври назаррас баланд хоҳад бардошт.

Қисми ҷудонопазири такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ин омӯзиши мунтазам ва баланд бардоштани сатҳи тахассуси мутахассисон мебошад. Муҳим он аст, ки мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит ва технологияҳои молиявӣ дорои донишҳо оид ба усулҳо, технологияҳо ва стандартҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ бошад ва ҳам паёмадҳои тағйирёбии қонунгузорӣ ва қоидаҳои молиявиро хуб дарк кунанд.

Омӯзиш ва такмили ихтисоси кормандон мусоидат мекунад, ки сатҳи баланди касбият ва дақиқӣ ҳангоми пешбурди баҳисобгириим уҳосибии маблағҳои буҷетӣ таъмин карда шавад, ҳаҳоҳои марбут бо омили инсонӣ ба ҳадди қамтарин расонида шаванд. Тренингҳо, курсҳо ва семинарҳои мунтазам, инчунин ҳамкорӣ бо қоршиносон ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба татбиқи амалияҳои беҳтарини ҷаҳонӣ ва таъмини сатҳи баланди салоҳияти мутахассисон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунанд. Зеро, «такмили ихтисоси аудитор равандест, ки рушди шахсӣ ва ташаккули малакаи касбии ўро таъмин намуда, дар натиҷа мутахассис тартиби қорро такмил медиҳад, сифати ҳисоботи аудиторӣ баланд мешавад. Номуайянии раванди аудит ва хусусиятҳои мушоҳиданашавандаи натиҷаҳои он ҳосияти қори аудиторро муайян мекунанд, ки бо имқонияти ошқор намудани ҳаҳоҳо, баррасии расмиятҳо, баҳодиҳии ҳавфи аудиторӣ ва ифшои қамбудихҳои дохилӣ алоқаманд аст» [21, с. 97].

Ҳамин тариқ, усулҳои такмили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ қорӣ намудани технологияҳои нав, қамгирӣ бо низомҳои молиявию буҷетӣ, беҳтар намудани равандҳои назорати дохилӣ ва такмили доимии касбии мутахассисонро дар бар мегирад. Истифодаи ин усулҳо ба баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва саҳеҳии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ амнияти молиявӣ ва эътимоди шаҳрвандонро ба молияи давлатӣ мустаҳқам мекунад.

Бо рушди технологияҳо ва тағйирёбии шароити иқтисодӣ, қорӣ намудани равишҳои инноватсионии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ омили

муҳими баланд бардоштани шаффофият, самаранок ва эътимоднокии назорати молиявӣ мегардад. Усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ба истифодаи технологияҳои нав, аз қабилӣ зехни сунӣ, маълумоти калон, блокчейн ва технологияҳои электронӣ асос ёфтаанд. Акнун инноватсияҳои асосиро дар баҳисобгирии муҳосибиӣ маблағҳои буҷетӣ баррасӣ мекунем.

Технологияҳои зехни сунӣ ва маълумоти калон дар такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ нақши муҳим доранд. Зехни сунӣ кодир аст микдори зиёди маълумотро таҳлил кунад ва қонуниятҳои ошкор кунад, ки дар пешгӯии хавфҳои молиявӣ ва хатоҳо, аз қабилӣ истифодаи нодурусти маблағҳо кӯмак мекунанд. Истифодаи омӯзиши машинӣ имкон медиҳад, ки хатоҳои пинҳон дар ҳисобҳо муайян карда ва самтҳои эҳтимолӣ барои беҳтар кардани идоракунии буҷет муқаррар карда шаванд.

Технология маълумоти калон имкон медиҳад, ки маълумот дар бораи ҳама амалиёти молиявӣ дар вақти воқеӣ ҷамъоварӣ карда шуда, дастрасӣ ба маълумоти дақиқ ва муосир таъмин гардад. Ин барои таҳияи ҳисоботи муфассалтар ва таҳлили самаранокии хароҷот шароҳит муҳайё месозад. Ин технологияҳо раванди аудит ва мониторингро ба таври назаррас суръат мебахшанд ва барои дақиқтар арзёбӣ кардани таъсири дарозмуҳлати қарорҳои молиявӣ кӯмак мекунанд.

Платформаҳои электронии мониторинги хароҷоти буҷет ба воситаи муҳими таъмини шаффофият ва самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ табдил ёфтанд. Истифодаи чунин платформаҳо имкон медиҳад, ки ҳар як амалиёт дар вақти воқеӣ пайгирӣ карда шавад, ки ин вақти воқунишро ба қоидавайронкуниҳо ва хатоҳои эҳтимолӣ ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Ҳамчунин платформаҳои мониторинг ба сохторҳои давлатӣ ва ҷомеа имкон медиҳанд, ки иҷрои буҷет ва харҷи онро дар низомӣ онлайн назорат кунанд. Татбиқи чунин низомҳо сатҳи баландтари масъулиятро таъмин намуда, эҳтимолияти коррупсияро ба ҳадди ақал мерасонад ва ба беҳтар шудани идоракунии молияи давлатӣ мусоидат мекунанд. Масалан, низомҳои хариди

электронӣ (e-Procurement) барои пайгирии харидҳои давлатӣ ва буҷети электронӣ (e-budgeting) барои банақшагирӣ ва назорати буҷет ба воситаи муҳими идоракунии равандҳои буҷетии муосир табдил ёфтаанд.

Яке аз технологияҳои ояндадор барои такмил додани баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ блокчейн. Блокчейн як пойгоҳи маълумоти тақсимишуда мебошад, ки тағирнопазирии навиштаҷот ва ҳифзи маълумотро аз қаллобӣ ва сохтакорӣ таъмин мекунад. Дар қаринаи буҷети давлатӣ, ин технология метавонад барои бунёди низомҳои шаффоф ва бехатари баҳисобгирии муҳосибӣ истифода шавад, ки якпорчагӣ ва эътимоднокии маълумотро дар бораи хароҷот ва даромадҳо кафолат медиҳанд.

Блокчейн имкон медиҳад, ки ҳама амалиёти молиявӣ дар вақти воқеӣ сабт ва тафтиш карда шаванд. Ин раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботро шаффофтар ва барои назорати ҷамъиятӣ дастрас мекунад. Технология инчунин метавонад барои пайгирии харидҳои давлатӣ, қарордодҳо ва дигар амалиёти молиявӣ истифода шавад, ки эҳтимолияти ғасод ва қонуншиканиҳои молиявиро ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Равишҳо ва инноватсияҳои муосир дар баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ, аз қабili истифодаи зеҳни сунъӣ, маълумоти калон, платформаҳои электронӣ ва технологияҳои блокчейн, имкониятҳои навро барои баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва амнияти молияи давлатӣ фароҳам меоранд. Ин технологияҳо на танҳо равандҳои баҳисобгирии муҳосибиро такмил медиҳанд, балки ба афзоиши эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти давлатӣ, таҳкими амнияти молиявӣ ва пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ низ таъсир мерасонанд. Ҷорӣ намудани чунин инноватсияҳо як қадами муҳим дар самти такмили идоракунии маблағҳои давлатӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мебошад.

Равишҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ як қатор мушкилот ва таҳдидҳои ҷиддиро ба вуҷуд меоранд, ки идоракунии самараноки маблағҳои давлатиро душвор мегардонанд. Ин мушкилот аксаран хосияти мураккаб дошта, ҳам ба ҷиҳатҳои техникӣ ва ҳам ба ҷиҳатҳои ташкилии

баҳисобгирии муҳосибӣ дахл доранд, ки ҳалли онҳоро барои баланд бардоштани сифат ва шаффофияти назорати молиявӣ зарур мегардонад. Ин гуна равишҳои асосиро баррасӣ мекунем.

Мушкилоти марбут бо автоматикунони нокифояи равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат. Яке аз мушкилоти муҳимтарин дар баҳши давлатӣ автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Бисёре аз муассисаҳои давлатӣ, бахусус дар мамлакатҳои ру ба рушд, то ҳол низомҳои кӯҳнаи баҳисобгирии муҳосибиро истифода мекунанд, ки наметавонанд ҳаҷми зиёди маълумотро самаранок коркард кунанд ва дараҷаи баланди дақиқиро таъмин намоянд. Мушкилоти автоматикунони метавонад ҳам бо набудани манбаъҳои молиявӣ барои татбиқи технологияҳои нав ва ҳам муқовимат ба тағйирот аз ҷониби мансабдорон ва кормандони хадамоти муҳосибӣ алоқаманд бошад.

Автоматикунони нокифоя боиси он мегардад, ки равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ сусти ва меҳнатталаб буда, ба ҳамаҷо роҳ дода шавад. Воридкунии дасти маълумот ва мавҷуд набудани низомҳои санҷиш ва коркарди маълумот дар вақти воқеӣ ҳавфи қонуншиканиҳои молиявӣ ва қаллобӣҳо бо маблағҳои буҷетиро зиёд мекунанд. Ин махсусан дар мамлакатҳое, ки сатҳи баланди фасодкорӣ доранд, мубрамаст, ки дар он ҷо бесамари баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад барои пинҳон кардани хароҷоти номатлуб истифода шавад. Ғайр аз ин, равандҳои автоматикунонидашуда дастрасии зудии иттилоотро душвор мегардонанд, таҳлили зудии маълумот ва мониторинги хароҷоти буҷетро ғайриимкон мегардонад. Дар натиҷа, давлатҳо аксарант тасаввуроти дақиқи мавқеи воқеии буҷетро дар вақти воқеӣ надоранд, ки ин қобилияти онҳоро барои қабули қарорҳои молиявии фаврӣ ва асоснок маҳдуд мекунанд.

Барои рафъи ин мушкилот зарур аст, ки ба бунёди низомҳои автоматикунонидашудаи иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабيلي IFMIS (низоми ҳамгироии идоракунии иттилооти молиявӣ) ё SIFMIS (низоми давлатии ҳамгироии иттилоотии идоракунии молиявӣ) маблағгузорӣ кард. Ин имкон

медихад, ки тамоми марҳилаҳои раванди молиявӣ – аз банақшагирии буҷет то иҷро ва ҳисоботдиҳии он ҳамгиро шаванд.

Хавфҳои марбут ба омили инсонӣ ва таҳассуси нокифояи кормандон.

Сарфи назар аз рушди технологияҳои иттилоотӣ, омили инсонӣ ҳамчун мушкилоти муҳим дар баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ боқӣ мемонад. Сатҳи норасоии таҳассуси кормандон, набудани омӯзиши мунтазами касбии муҳосибон боиси хатоҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ, назорати бесамар ва вайрон кардани интизоми молиявӣ мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки нарасидани кормандони соҳибхтисос на танҳо мушкилоти кормандони алоҳида, балки мушкилоти васеи бахши давлатӣ ҳам мебошад. Кормандони камтаҷриба ё камхтисос метавонанд ҳангоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба хатоҳо роҳ диҳанд, ҳисоботи омодакардаи онҳо ҳаргуна номувофиқиҳоро дар бар гирад, стандартҳоро ҳангоми омодасозии ҳисобот нодуруст истифода баранд ва талаботи муқарраршударо вайрон кунанд. Инчунин ба назар гирифтани лозим аст, ки таҳассуси паст метавонад боиси сарфаҳм нарафтани ба технология ва усулҳои нави соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ гардад, ки ин дар навбати худ раванди татбиқи инноватсияҳоро сусти карда, боиси аз даст додани самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ мегардад.

Хавфҳои марбут бо омили инсонӣ метавонанд бо сатҳи баланди коррупсия, баҳусус дар мамлакатҳое, ки вазъи сиёсии ноустувор доранд, бештар гарданд. Масалан, ноухдабароӣ ё сӯйиистеъмом кардани ваколати кормандони муҳосибот боиси нодуруст тақсим шудани маблағҳои буҷет ва азхудкунии ин маблағҳо мегардад.

Барои ҳалли ин мушкилот мунтазам роҳандозӣ намудани омӯзиш ва тақмили ихтисоси кормандони муҳосибот, инчунин гузаронидани аттестатсия оид ба санҷиши савияи дониш ва малакаи кории кормандон зарур аст. Илова бар ин, рушди назорати дохилӣ ва низоми масъулият барои ҳадди ақалл кам кардани хавфҳои марбут ба омили инсонӣ муҳим аст.

Мушкилоти ҳамгирии низомҳои гуногун ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳҳои гуногуни ҳокимият. Дар мамлакатҳое, ки низоми бисёрзинагии ҳокимияти давлатӣ доранд, ки дар он мақомоти гуногуни давлатӣ (умумидавлатӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ) низомҳои худии баҳисобгирии муҳосибиро истифода мебаранд, яке аз мушкилоти асосӣ душвории ҳамгирии ин низомҳо мебошад. Дар сурати мавҷуд набудани стандарти ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва низомҳои муттаҳидаи иттилоотӣ, ҳамкориҳои байни сатҳҳои ҳукумат мушкил мегардад. Тафовут дар низомҳо ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мубодилаи маълумотро душвор мегардонад, ки боиси таъхир дар пешниҳоди ҳисобот ва маълумоти нодуруст дар бораи вазъи буҷет мегардад.

Мушкилоти марбут бо ҳамгирӣ метавонанд дар якҷанд сатҳҳо зоҳир шаванд:

- равишҳои гуногуни баҳисобгирии муҳосибии ва ҳисоботи молиявӣ дар сатҳҳои давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ;
- мавҷуд набудани пойгоҳи ягонаи маълумот, ки муттаҳидсозии иттилоотро оид ба хароҷот дар сатҳҳои гуногун мушкил месозад;
- имконнопазирии назорати самараноки ҳаракати маблағҳои буҷетӣ дар шароите, ки низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамгиро нашудаанд.

Ин мушкилот боиси такрор шудани хароҷот, гум шудани маълумот дар бораи уҳдадорихои буҷет ва хароҷот гардида, рафти аудит ва назоратро душвор мегардонанд.

Барои ҳалли ин мушкилот низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибиро бунёд кардан лозим аст, ки он ҳамгиро шудани ҳамаи сатҳҳои ҳокимиятро таъмин кунад. Татбиқи стандартҳо ва расмиёти ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ барои стандартикунонии равандҳо ва мусоидат намудан ба мубодилаи иттилоот байни мақомоти гуногуни давлатӣ низ муҳим аст. Ин ба идоракунии самараноки маблағҳои давлатӣ ва баланд бардоштани шаффофияти амалиёти молиявӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, мушкилот ва таҳдидҳои марбут ба назорат ва баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ гуногунҷанба ва мураккаб мебошанд. Автоматикунории нокифояи равандҳо, омили инсонӣ ва мушкилоти ҳамгироии низомҳои гуногуни баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳҳои гуногуни ҳокимият имконияти қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва тақмили интизоми молиявиро маҳдуд мекунанд. Аммо ин мушкилотро тавассути сармоягузорӣ ба технологияҳои муосири иттилоотӣ, мунтазам ба роҳ мондани тақмили ихтисоси мутахассисон, қорӣ намудани инфрасохтори ягонаи иттилоотӣ, ки сатҳи баланди шаффофият ва ҳисоботдиҳии идоракунии молияи давлатиро таъмин менамояд, ҳал кардан мумкин аст.

Мо мушкилот ва таҳдидҳои асосиро, ки дар назди низомҳои назорат ва баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дучор мешаванд, баррасӣ кардем. Ин мушкилот ба татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва идоракунии самараноки маблағҳои давлатӣ ҳалал мерасонанд. Барои равшан нишон додани мушкилоти асосӣ, сабабҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо ҷадвали зеринро тартиб медиҳем (ҷадвали 2.10).

Ҷадвали 2.10. – Мушкилот ва таҳдидҳо дар назорат ва баҳисобгириим муҳосиби маблағҳои буҷетӣ, сабабҳо ва имкони ҳалли онҳо

Мушкилот/Таҳдид	Сабабҳо	Роҳи ҳалл
Автоматикунории нокифояи равандҳо	Истифодаи низомҳои кӯнашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, набудани захираҳои молиявӣ, муқовимат ба дигаргунӣҳо	Қорӣ намудани низомҳои муосири автоматкунонӣ (масалан, IFMIS, SIFMIS), таҷдиди инфрасохтор.
Хавфҳои марбут бо омили инсонӣ ва таҳассуси кормандон	Норасоии мутахассисони соҳибихтисос, ҳатоҳо ба сабаби камтаҷрибагӣ ё надоштани салоҳият	Омӯзиши мунтазам, баланд бардоштани таҳассус, аттестатсияи кормандон, беҳтар намудани назорати дохилӣ.
Мушкилоти ҳамгироии низомҳо ва стандартҳои гуногуни баҳисобгириим муҳосибӣ	Тафовут дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, набудани пойгоҳи ягонаи маълумот	Бунёди низоми ягонаи баҳисобгириим муҳосибӣ, стандартикунории расмӣ, беҳтар намудани ҳамкориҳои байни сатҳҳои ҳокимият.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ин чадвал мадад мекунад, ки мушкилот ва таҳдидҳои асосии назорат ва баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ, сабабҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо ба таври возеҳ ва дақиқ нишон дода шаванд. Дар он мушкилоти асосии соҳаи баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ ҷамъбасти гардида, роҳҳои ҳалли имконпазир пешниҳод карда мешаванд. Татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ, шаффофияти молияи давлатро ба таври назаррас афзоиш медиҳад ва хавфи хатоҳо ва қонуншиканиҳои марбут бо омилҳои инсонӣ ё технологияҳои кӯҳнаро коҳиш медиҳад.

Дар рафти таҳлили воситаҳои назорат ва такмили баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ муайян карда шуд, ки идоракунии самараноки молияи давлатӣ бе ҷорӣ намудани усулҳои муосир ва инноватсионӣ имконнопазир аст. Дар таъмини шаффофият ва масъулият дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ такмил додани воситаҳои назорат ва баҳисобгирии муҳосибӣ нақши асосиро мебозад. Баҳисобгирии муҳосиби дуруст роҳандозишуда на танҳо имкон медиҳад, ки чараҳои молиявӣ саривақт пайгирӣ карда шавад, балки аз ҳолатҳои қонуншиканиҳои молиявӣ, ғасод ва сӯйиистифодабарии маблағҳо пешгирӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ муносибати ҳамаҷонибаеро тақозо мекунад, ки ҷорӣ намудани технологияҳои нав, баланд бардоштани тахассуси кормандон ва рушди инфрасохтори ягонаи иттилоотиро дар бар мегирад. Ин иқдомҳо дар оянда ба таъмини шаффофият, самаранокӣ ва масъулият дар идоракунии молияи давлатӣ мадад хоҳанд кард.

Хулосаҳо оид ба боби 2

1. Такмили баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дар таъмини шаффофият ва самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ нақши муҳим дорад. Методологияи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ба риояи принципҳои истифодаи мақсадноки маблағҳо, баланд бардоштани интизومي молиявӣ ва

пурзӯр кардани назорати хароҷот нигаронида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши талабот ба ҳисоботи молиявӣ, ҷорӣ намудани равишҳои муосири ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосиби молияи давлатӣ махсусан муҳим аст. Ин ҳамчунин барои фароҳам овардани шароит барои банақшагирии стратегии молиявӣ ва арзёбии оқибатҳои дарозмуддати қабули буҷет, ки барои рушди устувор муҳим аст, мусоидат мекунад.

2. Принсипҳои асосии баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ стандартҳои ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ, оммавӣ будан ва дастрасии иттилоот, пуррагӣ ва саҳеҳии маълумот, инчунин ҳисоботи қатъӣ ва назорати амалиётро дар бар мегиранд. Ин принсипҳо имкон медиҳанд, ки низоми шаффофи идоракунии маблағҳои бунёд гардида, сӯйиистифодабарӣҳои маблағҳои давлатӣ пешгирӣ ва истифодаи мақсадноки онҳо таъмин карда шавад. Риояи ин принсипҳо ба афзоиши эътимод ба ниҳодҳои молиявии давлатӣ мусоидат мекунад. Татбиқи ин принсипҳо имкон медиҳад, ки амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳҳои гуногуни идоракунӣ якхела карда шавад, қиёспазии нишондиҳандаҳо таъмин карда шуда, эътимод ба ҳисоботи буҷетӣ аз ҷониби истифодабарандагонӣ дохилӣ ва берунӣ зиёд карда шавад.

3. Усулҳои баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ муайян мекунанд, ки амалиёти алоқаманд бо молияи давлатӣ чӣ тавр ба қайд гирифта мешаванд. Равишҳои истифодашавандаи усули хазинавӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси ҳаракати воқеии маблағҳои дахлдор), усули ҳисобузамкунӣ (баҳисобгирии амалиёт ҳангоми рух додани онҳо), усули баҳисобгирии пурра (баҳисобгирии уҳдадориҳои ҷорӣ ва уҳдадориҳои оянда) ва усулҳои ҳамгиро (омехта) иборатанд. Истифодаи низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, ки дақиқии маълумот беҳтар карда шуда, хавфи талафоти молиявӣ кам ва мутобиқати стандартҳои байналмилалиро таъмин карда шавад. Вусъати истифодаи омехтаи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои баҳисобгирии чандиртар ва саҳеҳтари иттилооти молиявӣ, ки ба хусусиятҳои раванди буҷетии як соҳа ё минтақаи мушаххас мутобиқ шудаанд, мусоидат мекунад.

4. Татбиқи СБҲМ ба ягонагии равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат намуда, сифати ҳисоботро баландтар ва ҷолибияти сармоягузории субъектҳои иқтисодии мамлакатро беҳтар мекунад. Гарчанде корбурди СБҲМ имрӯз мутобиқсозии қонунгузории миллӣ, оmodасозии кормандон ва ҷорӣ намудани низомҳои муосири иттилоотиро тақозо мекунад ва ба мураккабшавии раванди ислоҳот боис мешавад, вале дар оянда ба афзоиши эътимод ба молияи давлатӣ мусоидат мекунад. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо ислоҳоти пайгиронаи на танҳо муҳити меъёрию ҳуқуқӣ, балки муҳити институтсионалӣ, инчунин дастгирии устувори давлат дар шакли барномаҳои кӯмаки техникӣ ва методӣ зарур аст.

5. Автоматикунонӣ омили муҳими баланд бардоштани самаранокии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ мебошад. Истифодаи нармафзори махсус эҳтимолияти содир шудани хатоҳоро коҳиш медиҳад, тартиби оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисоботро сода ва вақти барои коркарди маълумот сарфшавандаро кам мекунад. Илова бар ин, низомҳои автоматикунонидашуда ба ҳамгирии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо равандҳои молиявии давлатӣ мусоидат карда, барои пурзӯр шудани назорат ва саривақт ошкор кардани инҳирофҳо имконияти мусоид фароҳам меоранд. Ин ҳамчунин барои ҳамгирӣ бо дигар низомҳои рақамии давлатӣ (ҳазинадорӣ, хариди давлатӣ, ҳисоботдиҳии андоз), таъмини назорати ҳамаҷониба ва коҳиш додани сатҳи такрори маълумот шароит фароҳам меорад.

6. Аудити маблағҳои буҷетӣ дар таъмини интизоми молиявӣ, пешгирии азхудкунии маблағҳо ва ошкор намудани хавфҳои коррупсионӣ нақши асосӣ дорад. Он имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи захираҳои буҷетӣ арзёбӣ, қонуншиканиҳо ошкор ва барои бартараф кардани онҳо тавсияҳо пешниҳод карда шаванд. Аудити муназзами маблағҳои давлатӣ масъулияти мақомот ва муассисаҳои давлатиро барои идоракунии маблағҳо зиёд намуда, ба ташкили оқилонаи равандҳои хароҷоти буҷет мусоидат мекунад. Афзоиши нақши аудит инчунин аз вазифаи пешгирикунандаи он иборат аст ва имкон медиҳад, ки

коидавайронкуниҳо пеш аз рух додан тавассути барвақт муайян намудани омилҳои хавф ва алоқаҳои сусти идоракунии захираҳо пешгирӣ карда шаванд.

7. Усулҳои анъанавии аудит, аз қабili аудити молиявӣ ва аудити мутобиқат, ҳамчун воситаҳои муҳими назорати маблағҳои буҷетӣ боқӣ мемонанд. Аудити молиявӣ ба санҷиши мутобиқати равандҳои оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ба қонунгузорӣ ва ошкор намудани қонуншиканиҳо дар ҳуҷҷатҳои молиявӣ нигаронида шуда, аудити мутобиқат риояи меъёрҳои ҳуқуқиро ҳангоми истифодаи маблағҳои буҷетӣ таҳлил мекунад. Истифодаи ин намудҳои аудит қонунӣ будан, шаффофият ва дурустии пешбурди баҳисобгирии молиявиро таъмин мекунад. Ин усулҳо, сарфи назар аз тинати анъанавии худ, ҳангоми санҷиши амалиёти асосии молиявӣ, махсусан дар шароити рақамикунонии нокифоя ё набудани низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ аҳамияти худро нигоҳ медоранд.

8. Усулҳои муосири аудит, аз қабili аудити самаранокӣ ва аудити ба хавф асосёфта имкон медиҳанд, ки на танҳо қонунӣ будани амалиёт назорат карда шавад, балки самаранокии воқеии барномаҳои давлатӣ низ арзёбӣ карда шавад. Аудити самаранокӣ муайян мекунад, ки то чӣ андоза маблағҳои буҷетӣ бо манфиати баландтарин барои ҷомеа истифода мешаванд. Аудити ба хавф асосёфта бошад, дар муайян кардани таҳдидҳо ва кам кардани талафоти молиявии эҳтимоли мадад мекунад. Ин равишҳо раванди идоракунии маблағҳои буҷети давлатиро оқилонатар мекунад. Чунин усулҳо ба аудиторҳо имкон медиҳанд, ки дар бораи самаранокии хароҷот фикрҳои дуруст таҳия кунанд, расмиёти назоратро ба миқёс ва аҳамияти барномаҳо мутобиқ созанд ва хароҷоти аудитро кам кунанд.

9. Рақамикунонии равандҳои аудит ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, аз қабili зеҳни сунӣ, таҳлили маълумоти калон ва блокчейн имкон медиҳанд, ки автоматикунонии аудит таъмин гардида, суръати коркарди иттилоот баланд ва хавфҳои сӯйиистифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ кам карда шаванд. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар аудит ба таҳлили ҷараёнҳои

молиявӣ, муайян кардани ҳолатҳои ногувор ва ояндабинии қоидавайронкуниҳои эҳтимоли мусоидат мекунад, ки ин ба фаврият ва дақиқии назорати маблағҳои буҷетӣ боис мешавад. Истифодаи зеҳни сунӣ ва таҳлили маълумоти калон инчунин имкон медиҳад, ки гузариш ба аудити доимӣ дар вақти воқеӣ ба амал оварда шавад, ки дақиқиро ба таври назаррас беҳтар мекунад, хатоҳои инсониро коҳиш медиҳад ва назорати фаврии маблағҳои буҷети давлатиро пурзӯр мекунад.

10. Истифодаи замимаҳои мобилӣ ва низомҳои мониторинги маблағҳои буҷетӣ имконияти назорати хароҷоти ташкилотҳои давлатиро васеъ мекунад. Чунин низомҳо ба шахрвандон, аудиторҳо ва мақомоти давлатӣ имкон медиҳанд, ки иҷрои буҷетро дар вақти воқеӣ пайгирӣ кунанд, дар бораи истифодаи мақсадноки маблағҳо иттилоот гиранд ва инҳирофҳоро муайян кунанд. Ин шаффофияти буҷетро афзоиш ва эҳтимоли пайдо шудани ҳолатҳои ғасдро дар идораи давлатӣ коҳиш медиҳад. Чунин кушодагии иттилоот на танҳо ба интизоми маблағгирандагон мусоидат мекунад, балки аҳли ҷомеаҳо ба равандҳои арзёбии самаранокии барномаҳои буҷетӣ ва механизмҳои тақсими маблағ ҷалб мекунад.

11. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бо як қатор мушкилот, аз ҷумла автоматикунонии нокифояи равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, нарасидани мутахассисони соҳибихтисос, номукамалии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва сатҳи пасти шаффофияти ҳисоботи буҷетӣ рӯ ба рӯ аст. Ин омилҳо гузаштан ба стандартҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро душвор мегардонанд, ки ин муносибати ҳамаҷонибаро ба ислоҳоти низоми молиявии мамлакат тақозо мекунад. Илова бар ин, мавҷуд набудани стратегияи ягонаи баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ ва ҳамкориҳои сусти байниидоравӣ боиси парокандагии ислоҳот гардида, барои гузаштан ба амсилаи ҳамгирошудаи идоракунии молияи давлатӣ монеъ мешавад.

12. Тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани тадбирҳои ҳамаҷониба, аз ҷумла мутобиқсозии стандартҳои байналмилалӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои

рақамӣ, ислоҳоти қонунгузорӣ, пурзӯр намудани назорати харчи маблағҳо ва баланд бардоштани таҳассуси мутахассисонро тақозо менамояд. Ноил шудан ба ин ҳадафҳо низоми шаффофтар ва муассири идоракунии молияи давлатиро ба вуҷуд меорад, ки ин эътимоди шаҳрвандон ва шарикони байналмилалиро ба мақомоти давлатӣ баланд мебардорад. Барои ноил шудан ба ин зарур аст, ки механизмҳои самарабахши ҳамкориҳои институтсионалӣ таъсис дода, пайваста таҷдиди қарорҳои рақамиро таъмин намуда, захираҳои инсониро дар соҳаи назорати давлатии молиявӣ инкишоф дод.

БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТӢ

3.1. Вазъи муосир ва мушкилоти баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ

Дар марҳилаи муосири рушди идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии самарабахш ва назорати истифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ мубрамии махсус пайдо мекунанд. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои давлатӣ ва зарурати тақсимои оқилонаи онҳо нақши баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун воситаи асосии таъмини шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва таҳкими интизоми молиявӣ дар баҳши давлатӣ меафзояд. Акнун «баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ дар пешгирии фасод нақши муҳим мебозад, тамоми амалиёт ба қайд гирифта мешаванд, ки ин барои пайгирии ҳаракати маблағҳо, кори самараноки муассиса ва мутахассисон, ё ин ки баръакс, ошкор кардани хатоҳо ва истифодаи нодурусти (харчи) захираҳо имкон медиҳад» [249, с. 400].

Баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи қонунгузории амалкунанда, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи хазинадорӣ», «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳар як соли молиявии навбатӣ, инчунин қарорҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ карда мешавад.

Дар адабиёти таълимӣ ва илмӣ соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ низ ба масъалаҳои омӯзиши вазъи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир мешавад. Вале таҳқиқи муҳтавои интишороти илмӣ таълимӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар онҳо танҳо ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши

хусусӣ диққат дода мешавад. Аксари мушкилоти низоми имрӯзаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ аз доираи баррасӣ берун мондаанд.

Имрӯз дар интишороти муҳаққиқон ибораҳои «баҳисобгирии муҳосиби» бучетӣ» ва «баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои бучетӣ» дучор меоянд, ки асоси онҳо баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Баҳисобгирии муҳосибӣ «бақайдгирӣ, ғункунӣ, батартибдорӣ ва ҷамъбаस्तкунии ахбори барои идоракунӣ заруриро ба ҷо меорад. Баҳисобгирӣ чун вазифаи идоракунӣ ҳастии ҷаъолияти хоҷагидориро муқаррар менамояд, натиҷаҳои миқдорӣ ва сифатии онро ҷен мекунад, онҳоро ба қайд мегирад ва ҷамъбаст мекунад» [115, с. 16]. Муаллиф А.А. Мирзоалиев зикр мекунад, ки «Баҳисобгирии муҳосиби» бучетӣ – ин як ғанни баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки баҳисобгирии амалиёти сиёсати молиявии муассисаҳои давлатӣ ва ҳисоботи онҳоро пеш мебарад» [184, с. 40]. Н.А. Попов қайд мекунад, ки «баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои бучетӣ дорои хусусиятҳои хоҷе мебошад, ки ба он қонунгузорӣ дар бораи сохтори бучет, дастурамал дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои бучетӣ, дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ оид ба ҳисобгирӣ ва ҳисобот дар муассисаҳои бучетӣ, хусусияти соҳавии онҳо сабаб гардидааст» [226, с. 89]. Вале «баҳисобгирии муҳосиби» бучетӣ на танҳо дар муассисаҳои бучетӣ, балки дар мақомоти давлатӣ, мақомоти идоракунӣ фондҳои ғайрибучетии давлатӣ ва ҳудудии давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ амалӣ карда мешавад» [322, с. 68].

Мувофиқи муқаррароти моддаи 62 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мақомот ва корхонаҳои давлатӣ – вазоратҳо, идораҳо, дигар ташкилотҳои бучетӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва дастурамалҳо таҳия ва тасдиқ карда мешавад, ки муқаррароти дар онҳо пешбинишуда бояд аз ҷониби муҳосиботи муассисаҳои бучетӣ ва мақомоти давлатӣ риоя гарданд.

Низоми баҳисобгирии маблағҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози давраи ташаккули низоми муосири давлатдорӣ бо ба даст овардани

Истиқлоли давлатӣ ташаккул ёфта, то имрӯз рушд кардааст. Ин низом асосан бо тасдиқи «Дастурамал оиди пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ» (Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2000, № 157) ташаккул ёфтааст. Ҳуҷҷати мазкур тартиби ягонаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар муассисаҳои буҷетӣ муқаррар мекард.

Ташкили баҳисобгирии муҳосибии самарабахши маблағҳои буҷетӣ сохтори ба таври дақиқ танзимшударо талаб мекунад [85; 145; 193; 228; 229; 330]. Дар доираи дастурамали болозикр унсурҳои асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, ки якрангӣ, шаффофият ва назорати равандҳои молиявиро дар муассисаҳои буҷетӣ таъмин мекунанд, муайян карда шуда буд (ҷадвали 3.1).

Ҷадвали 3.1. - Унсурҳои асосии низоми баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ

Унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Тавсифи унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ
Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ	Номгӯи муназзами ҳисобҳо, ки барои инъикоси ҳама намудҳои амалиёти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибии муассисаҳои буҷетӣ истифода мешаванд.
Шакли мемориалӣ-ордерии ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ	Шакли баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар он ҳама амалиётҳо бо истифода аз ордерҳои мемориалӣ навишта мешаванд ва маълумот дар феҳристҳои махсус ба низом дароварда мешавад, ки ин назоратро таъмин ва гардиши ҳуҷҷатҳоро сода мекунад.
Усулҳои истифодабарии зерҳисобҳои нақшаи ҳисобҳо	Қоидаҳои истифодабарии зерҳисобҳо барои инъикоси дақиқи амалиёт оид ба иҷрои сметаи даромадҳо ва хароҷоти ҳам маблағҳои буҷетӣ ва ҳам маблағҳои ғайрибуҷетиро муқаррар мекунанд.
Шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалӣ ва феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Намунаҳои тасдиқшудаи ҳуҷҷатҳое, ки дар онҳо амалиёти хоҷагидорӣ ба қайд гирифта мешаванд, инчунин шаклҳои феҳристҳо барои ҷамъбаст ва нигоҳ доштани маълумоти баҳисобгирӣ.
Усулҳои баҳодихии дороиҳо ва уҳдадорӣҳо	Равишҳо ва тарзҳои баҳодихии арзишии амвол, уҳдадорӣҳо ва дигар захираҳои иқтисодиро муайян мекунанд, ки барои пешниҳоди дақиқи ҳисоботи муҳосибӣ муҳим мебошанд.
Мукотиботи зерҳисобҳо аз рӯи амалиёти асосии баҳисобгирии муҳосибӣ (хоҷагидорӣ)	Қоидаҳои тартиб додани гузаронишҳои муҳосибиро барои намудҳои гуногуни амалиёти хоҷагидорӣ муқаррар мекунанд, ки инъикоси дурусти ҳаракати маблағҳо ва захираҳои буҷетиро таъмин мекунанд.
Дигар масъалаҳои ба ташкили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ алоқаманд	Дигар ҷанбаҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар бар мегиранд, аз қабили талабот ба ҳуҷҷатгардиш, автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, ташкили назорати дохилӣ ва ғ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Унсурҳои дар ҷадвали 3.1 пешниҳодшуда асоси низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ мебошанд. Татбиқи онҳо ба беҳтар шудани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунад, саҳеҳии ҳисобот ва шаффофияти истифодаи маблағҳои буҷетиро таъмин мекунад. Татбиқи ҳамоҳангии ҳамаи ҷузъҳо имкон медиҳад, ки захираҳои молиявии давлатӣ самаранок идора карда, истифодаи мақсадноки онҳо назорат карда шавад.

Дар ин маврид, муассисаҳои буҷетӣ ҳангоми истифодабарии маблағҳои буҷетӣ ду шакли асосии ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ – тавозуни ягона барои маблағҳои буҷетӣ ва тавозуни алоҳида – барои маблағҳои аз дигар сарчашмаҳо воридшударо тартиб медоданд [92; 93; 94; 185; 289; 290; 321].

Дар ҳолати баҳисобгирии муҳосибии марказонидашуда ба роҳбарони муассисаҳои хизматрасонанда ҳуқуқи қабулкунандаи (гирандаи) маблағ нигоҳ дошта мешуд (аз ҷумла, дар доираи маблағҳои давлатии дар сметаи даромадҳо ва хароҷоти тақсимкунанда тасдиқшуда роҳбарон ҳуқуқ доштанд, ки бо тартиби муқаррашуда барои эҳтиёҷоти хоҷагӣ ва дигар эҳтиёҷоти зарурӣ пешпардохтҳо гиранд; додани пешпардохтҳо ва музди меҳнати кормандони муассисаро иҷозат диҳанд; мутобиқи меъёрҳои муқарраргардида барои эҳтиёҷоти муассиса масоҳат, маҳсулоти хӯрокворӣ ва дигар масоҳати қимматноки моддиро хароҷот намоянд; ҳисоботҳои пешпардохтии шахсони тахтиҳисоботӣ, ҳуҷҷатҳо оиди барӯйхатгирӣ, санадҳои аз эътибор соқит гардониданидани воситаҳои асосии корношоям ва фарсудашуда (мутобиқи дастурамали ягона оиди аз эътибор соқит намудани воситаҳои асосии корношоям, ки бо фармони Вазорати молия ва Кумитаи амволи давлатӣ аз 31 марти соли 1995 № 8 – 1 - 9/266 тасдиқ шуда буд) ва дигар масоҳати қимматнокро мутобиқи қонунгузори амалкунанда тасдиқ намоянд; дигар масъалаҳои ба фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ муассиса вобастаро ҳал намоянд).

Тартиби баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ба принципҳои мутамарказӣ, қонунӣ ва истифодаи мақсадноки захираҳои давлатӣ асос ёфтааст. Муҳосиботи мутамарказ ба роҳбарони муассисаи хизматрасонии худ дар бораи рафти иҷрои сметаи даромад ва хароҷот иттилооти муҳим медиҳад. Маълумоти

ҳисоботӣ дар муҳлатҳои муқарраршуда, ки байни сармуҳосиби муҳосиботи мутамарказ ва роҳбарони муассисаҳои дахлдор мувофиқа карда шудааст, пешниҳод карда мешавад.

Муассисаҳои буҷетӣ хароҷотро ҳам аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва ҳам аз ҳисоби манбаъҳои ғайрибуҷетӣ қатъиян дар доираи сметаҳои тасдиқшуда ва тибқи қонунгузори амалкунанда анҷом меоданд. Ҳамзамон ба риояи принципҳои интизоми молиявӣ ва буҷетӣ, истифодаи оқилона ва мақсадноки захираҳои молиявӣ, инчунин таъмини ҳифзи амвол ва маблағҳои давлатӣ диққати махсус дода мешавад.

Вобаста ба ҳаҷми амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ пешбурди баҳисобгирии иҷрои сметаҳои даромад ва хароҷот метавонад ба сохтори мустақили идоравӣ (муҳосиботи мутамарказ), ки ба он сармуҳосиб роҳбарӣ мекунад ва ё дар ҳолати мавҷуд набудани сохтори мутамарказ ба муҳосиби штатӣ вогузор карда шавад.

Агар муассисаи буҷетӣ дорои хоҷагиҳои ёрирасон (наздихоҷагӣ), аз қабili қитъаҳои таълимию таҷрибавӣ, заминҳои кишоварзӣ, устохона ё дигар воҳидҳои истеҳсоли бошад, баҳисобгирии фаъолияти ин гуна хоҷагиҳо бо розигии роҳбарияти муассиса дар тавозуни алоҳида сурат мегирад. Ин имконият медиҳад, ки шаффофияти фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ин гуна воҳидҳо таъмин гардад, захираҳо ва уҳдадорӣҳои онҳо аз фаъолияти асосии муассиса ҷудо карда шуда, назорати раванди истифодаи захираҳои моддӣ ва пулии онҳо беҳтар ба роҳ монда шавад. Дар ин маврид, баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ бо риояи муқаррароти нақшаи ҳисобҳои амалкунанда, ки барои ташкилотҳои буҷетӣ тасдиқ шудааст, инчунин тибқи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ амалӣ карда мешавад.

Хоҷагиҳои ёрирасон метавонанд вазифаҳои таъмин ва дастгирии фаъолияти асосии муассисаро иҷро кунанд (масалан, парвариши маҳсулоти кишоварзӣ барои ғизо дар муассисаҳои таълимӣ ё тиббӣ), инчунин ба ташкилотҳои шахсони сеюм ва шахсони воқеӣ хизматрасонии пулакӣ расонанд.

Дар сурати анҷом додани хизматрасониҳои пулакӣ дар асоси принципҳои ҳисоби хоҷагӣ аз ҷониби воҳиди сохтори ӑрирасон, агар қарор оид ба гузариш ба принципҳои ҳисоби хоҷагӣ қабул карда шавад, он гоҳ хоҷагии ӑрирасон мустақилияти нисбӣ ва имконияти дар асоси худмаблағгузорӣ кор карданро пайдо мекунад. Дар ин ҳолат, баҳисобгирии муҳосиби фаъолияти хоҷагии ӑрирасон дар асоси нақшаи ҳисобҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидории ташкилотҳо, ки дар баҳши тиҷорат истифода мешавад, бо истифода аз тамоми феҳристҳои зарурии таҳлилӣ ва тавсияҳои методии тасдиқнамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Гузариш ба принципи ҳисоби хоҷагӣ риояи як қатор расмиёти ташкилию ҳуқуқӣ, аз ҷумла тасдиқи бучети даромадҳо ва хароҷот, қоидаҳои дохилии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин қоидаҳои ҳамкорӣ бо идора (муассиса)-и болоиро талаб мекунад. Ин муносибат ба рушди ташаббус, зиёд шудани самарани истифодаи захираҳо, васеъ шудани манбаъҳои маблағгузори берун аз бучет мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, барои самаранок бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъмини шаффофияти фаъолияти ҷунин муассисаҳо ва хоҷагиҳо зарур аст, ки сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассиса бо принципҳои ҳисоби хоҷагӣ мутобиқ карда шавад, феҳристҳои дохилии назорат ҷорӣ карда шаванд ва мунтазам гузаронидани аудити дохилӣ ба роҳ монда шавад.

Ташкили фаъолият дар дохили муҳосибот ба принципи тақсимои вазиавии уҳдадорихо байни кормандон асос меёбад. Ба ҳар як гурӯҳи мутахассисон ӑ муҳосиби алоҳида вобаста ба ҳаҷм ва ҳосияти амалиёти муҳосибӣ соҳаҳои мушаххаси кор таъин карда мешаванд. Дар сохтори муҳосибот, ҷун қоида, гурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешаванд: ҳисоббаробаркунӣ, баҳисобгирии мавод, баҳисобгирии амалиёти молиявӣ ва ғайра. Дар муассисаҳое, ки ҳаҷми калони амалиёти муҳосибӣ доранд, гурӯҳи молиявӣ моддиро боз ба соҳаҳои мушаххастар ҷудо кардан мумкин аст, аз қабилӣ: ҳисоббаробаркунӣҳо бо таъминкунандагон ва паймонкорон, баҳисобгирии воситаҳои асосӣ, баҳисобгирии ашёи камарзиш ва зудфарсудашаванда, баҳисобгирии озуқаборӣ ва дигар сарватҳои молия моддӣ.

Дар низоми мутамаркази баҳисобгирии муҳосибӣ дар мавридҳои зарурӣ аз ҳисоби кормандони муҳосиботи мутамарказ гурӯҳҳои баҳисобгирию назоратӣ ташкил карда мешуданд. Ин гурӯҳҳо барои тартиб додани ҳуҷҷатҳои аввалии баҳисобгирии муҳосибӣ, назорати ҳаракат ва нигоҳдории сарватҳои моддӣ таҳти назорати шахсони масъули молиявӣ, инчунин иҷрои дигар вазифаҳое, ки қоидаҳои меҳнат ва тақсимои дохилии уҳдадорҳои вазифавӣ муайян кардаанд, масъул буданд.

Бояд тазаққур дод, ки низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қаблан мавҷуд буд, ба як қатор мушкилоти ҷиддие дучор шуда буд, ки фаъолияти он, шаффофият ва мутобикат ба талаботи муосири идоракунии молияи давлатиро ба таври назаррас маҳдуд мекарданд. Яке аз мушкилоти асосӣ истифодаи усулҳои кӯҳнашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, автоматикунони нокифояи равандҳо, маҳдуд будани имконияти муқоиса ва таҳлили иттилооти молиявӣ, набудани пойгоҳи ягонаи методологии ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ буд. Ин кори аудитро душвор гардонд, назоратро аз болои истифодаи маблаҳои буҷетӣ суи карда, хавфи коррупсия ва истифодаи бесамари захираҳои давлатиро ба вуҷуд овард.

Аз ин лиҳоз, аз соли 2010 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти васеъмиқёс дар низоми баҳисобгирии муҳосибии бахши давлатӣ оғоз гардид. Мақсади асосии ин ислоҳот гузариши ботадрич ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба СББМБД (IPSAS) мувофиқат мекунад, таъмини шаффофият, саҳеҳӣ ва қиёспазии иттилооти молиявӣ буд. Дар доираи ислоҳот санадҳои нави меъёрӣ таҳия гардида, шаклҳои муосири ҳисоботи молиявӣ ҷорӣ карда шуданд, принципҳои ҳисобузамкунӣ ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ бо усули навишти дугарафа мутобик карда шуданд. Қорҳо оид ба баланд бардоштани таҳассуси кормандони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва татбиқи нармафзори муосир оид ба автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ низ оғоз гардиданд.

Аммо, сарфи назар аз муваффақиятҳои ба даст овардашуда, имрӯз аксари мушкилот дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ҳалношуда

боқӣ мондаанд. Ин ҳам ба ҷанбаҳои техникӣ ва ҳам ба ҷанбаҳои ташкилию методӣ дахл дорад: мушкилиҳои мутобикшавӣ ба стандартҳои нав, нарасидани мутахассисони соҳибхтисос, маҳдуд будани имкониятҳои муассисаҳои минтақавӣ барои татбиқи низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ. Илова бар ин, сатҳи ҳамкории мақомоти гуногуни давлатӣ оид ба масъалаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, оmodасозии ҳисоботи молиявӣ ва пешниҳоди он нокифоя боқӣ мемонад. Ҳамин тариқ, раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома дорад, ки муносибати ҳамаҷониба, ҳамоҳангсозии байниидоравӣ ва дастгирии устувори давлатиро тақозо мекунад.

Яке аз тадбирҳои муҳим дар раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таҳия ва қабули санади меъёрӣ - «Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастурамалҳои истифодабарии онҳо», инчунин «Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва ҳазинадорӣ ва дастурамали истифодабарии он» мебошад, ки бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2015, № 173 тасдиқ шудааст.

Гурӯҳбандии даромад ва хароҷот - гурӯҳбандии муназзами воридшавиҳо ва пардохтҳои буҷети давлатӣ мебошад, ки асос барои тартиб додан, иҷро кардан ва назорати буҷет, ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ташаққули ҳисоботи молиявӣ оид ба молияи давлатӣ (маблағҳои буҷетӣ) мебошад. Дар ин маврид, гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти буҷети давлатӣ – ин «гурӯҳбандии хароҷоти буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллиро дар бар гирифта, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои буҷетиро барои иҷрои вазифаҳои асосӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии субъектҳои баҳши идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ инъикос мекунад. Хусусияти муҳими гурӯҳбанди хароҷоти буҷет ҷанбаи иқтисодии онҳо мебошад. Вобаста ба ин, хароҷоти буҷет аз рӯи аломати таъсиррасонӣ ба раванди тақрористеҳсолкунии васеъ гурӯҳбандӣ шуда, ба хароҷоти ҷорӣ ва асосӣ ҷудо мешаванд» [100, с. 208].

Таҳлили муфассали муҳтавои «Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастурамалҳои истифодабарии онҳо» барои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷети давлатӣ чунин иттилоот пешниҳод мекунад (ҷадвали 3.2).

Ҷадвали 3.2. – Таҳлили муҳтавои Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

1.1. Даромадҳои давлатӣ ва грантҳо 1. Даромадҳо 1.01. Воридоти андозӣ 1.01.01. Андоз аз даромад (андоз аз ғоида) 1.01.01.01. Андоз аз даромади шахсони воқеӣ 1.01.01.02. Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ 1.01.02. Андозҳои иҷтимоӣ 1.01.02.01. Андоzi иҷтимоӣ (1%) 1.01.02.02. Андоzi иҷтимоӣ (25%) 1.02. Воридоти ғайриандозӣ 1.02.01. Воридот аз моликият ва ғайрии соҳибдорӣ 1.02.01.01. Тақсими дивидендҳо аз корхонаҳои ғайримолиявии давлатӣ, аз ҷумла 10% дивиденд аз ғоидаи соф 1.02.02. Дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет 1.03. Грантҳо 1.03.01. Грантҳои аз хориҷи мамлакат 1.03.01.01. Грантҳои ҷорӣ 1.03.01.02. Трансфертҳои ихтиёрии ҷорӣ, бидуни грантҳо	1.2. Гурӯҳбандии вазифавии буҷет 01. Бахши ҳокимияти давлатӣ ва идорақунӣ 011. Мақомоти иҷроия ва қонунгузорӣ 012. Қўмаки иқтисодӣ ба давлатҳои хориҷӣ 013. Таҳқиқоти бунёдӣ, амалӣ ва илмӣ 014. Хизматрасониҳои хусусияти умумидошта 02. Мудофия 03. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тартиботи ҳуқуқӣ 04. Маориф 05. Тандурустӣ 06. Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 07. Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва ҳоҷагии ҷангал 08. Фарҳанг ва варзиш 09. Комплекси сӯзишворию энергетикӣ 10. Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор 11. Саноат ва соҳтмон 12. Нақлиёт ва коммуникатсия 13. Ғайрии дигари иқтисодӣ ва хизматрасониҳо 14. Хароҷоти дигар 1.3. Гурӯҳбандии иқтисодии буҷет 2. Хароҷот
--	---

Давоми ҷадвали 3.2

21. Пардохти музди меҳнати кормандон ва маблағчудокуниҳои андозӣ
211. Пардохти музди меҳнати кормандон
2111. Музди меҳнат ва дигар иловапулиҳо
22. Харочоти мол ва хизматрасониҳо
221. Хариди мол ва хизматрасониҳо
23. Харочоти пардохти ғоизҳо
24. Харочот барои кӯмакпулиҳо (субсидия)
25. Харочот барои ҷудокунии грантҳо
Грантҳо
26. Харочот барои кӯмакпулиҳо оид ба таъминоти иҷтимоӣ ва кӯмак
27. Дигар харочот
28. Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадориҳо
1.4. Зермоддаҳои таҳлилии гурӯҳбандии иқтисодии буҷет, ки дар низоми хазинадорӣ дар рафти иҷрои буҷет истифода мешавад
2. Харочот
21. Пардохти музди меҳнати кормандон ва маблағчудокуниҳои андозӣ
211. Пардохти музди меҳнати кормандон
2111. Музди меҳнат ва дигар иловапулиҳо
22. Харочоти мол ва хизматрасониҳо
221. Хариди мол ва хизматрасониҳо
2211. Захираҳои моддию молӣ
22111. Молҳои канселярӣ ва маводи дарсӣ
23. Харочоти пардохти ғоизҳо
24. Харочоти пардохти кӯмакпулиҳо (субсидия)
25. Харочот барои ҷудокунии грантҳо
26. Харочот барои кӯмакпулиҳо оид ба таъминоти иҷтимоӣ ва кӯмак
27. Дигар харочот
28. Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадориҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [55]

Ҳамин тариқ, таҳлили мухтавои таснифоти даромадҳо ва харочоти буҷет нишон медиҳад, ки қисми даромади буҷет аз якҷанд зерқисмҳо иборат аст. Зерқисми даромадҳои давлатӣ ва грантҳо тамоми воридшавиҳо ба буҷетро дар бар мегирад, ки асоси молиявии иҷрои вазифаҳои давлатиро ташкил медиҳанд, аз қабилӣ: даромадҳои андозӣ (андоз аз даромади шахсони воқеӣ, андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, андозҳои иҷтимоӣ, андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо, андози амвол, андози замин ва ғ.); даромадҳои ғайриандозӣ (воридшавиҳо аз истифодабарии моликияти давлатӣ, воридшавиҳои маъмурӣ, ҷаримаҳо ва ғ.); грантҳо (воридшавиҳои бебозгашт аз ташкилотҳои байналмилалӣ, давлатҳои хориҷӣ ва донорҳо, ки ба маблағгузориҳои барномаҳои мушаххас ё дастгирии умумии буҷет равона мегарданд).

Аҳамияти гурӯҳбандии қисми даромади буҷет барои баҳисобгирии муҳосибӣ дар нақши калидии он дар таъмини инъикоси саҳеҳ, шаффоф ва сохтори чараёни молиявии давлат ифода меёбад. Таснифи дурусти даромадҳо тақсимои дақиқи даромадҳоро аз рӯи манбаъ ва намуд таъмин менамояд, ки ин дар навбати худ имкон медиҳад, ки ҳисоботи молиявие, ки ба талаботи пуррагӣ ва саҳеҳӣ мувофиқат мекунад, ташаккул дода шавад. Бе таснифоти аниқ пай бурдан мумкин нест, ки маблағҳо аз кадом сарчашмаҳо ба буҷет ворид мешаванд, сохтори онҳо чӣ гуна аст ва вобастагии буҷет аз гурӯҳҳои алоҳидаи даромад чӣ гуна тағйир меёбад. Зеро «доираи манбаъҳо ва усулҳои ба даст овардани даромадҳои буҷет васеъ буда, боиси бархӯрдҳои мухталифи гурӯҳбандии онҳо мегардад. Ҳар як равиш аз он сабаб ҷолиб аст, ки вай хусусиятҳои хоси ташаккули даромади буҷетро ошкор мекунад. Мақсади асосии таснифот бунёди низоми бозътимод ва ҳамаҷониба мебошад, ки барои таҳлили ҳамаҷониба бо мақсади қабули қарорҳои идоракунии аз ҷониби мақомоти давлатӣ, инчунин мақомоти худидоракунии маҳаллӣ имкон диҳад» [216, с. 273].

Баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ бо зарурати инъикоси ҳамаи амалиёт мувофиқи таснифоти буҷети тасдиқшуда алоқаманд аст. Он тақсимои даромадҳоро ба андозӣ, ғайриандозӣ, интиқолҳо (трансфертҳо) ва дигар даромадҳо, инчунин муфассалтар аз рӯи сатҳҳои буҷет (ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ) ва намудҳои фаъолияти иқтисодиро дар бар мегирад. Ин ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳад, ки хароҷотро самаранок ба нақша гиранд, даромадро ояндабинӣ кунанд ва назоратро аз болои иҷрои қисми даромади буҷет дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимият таъмин намоянд.

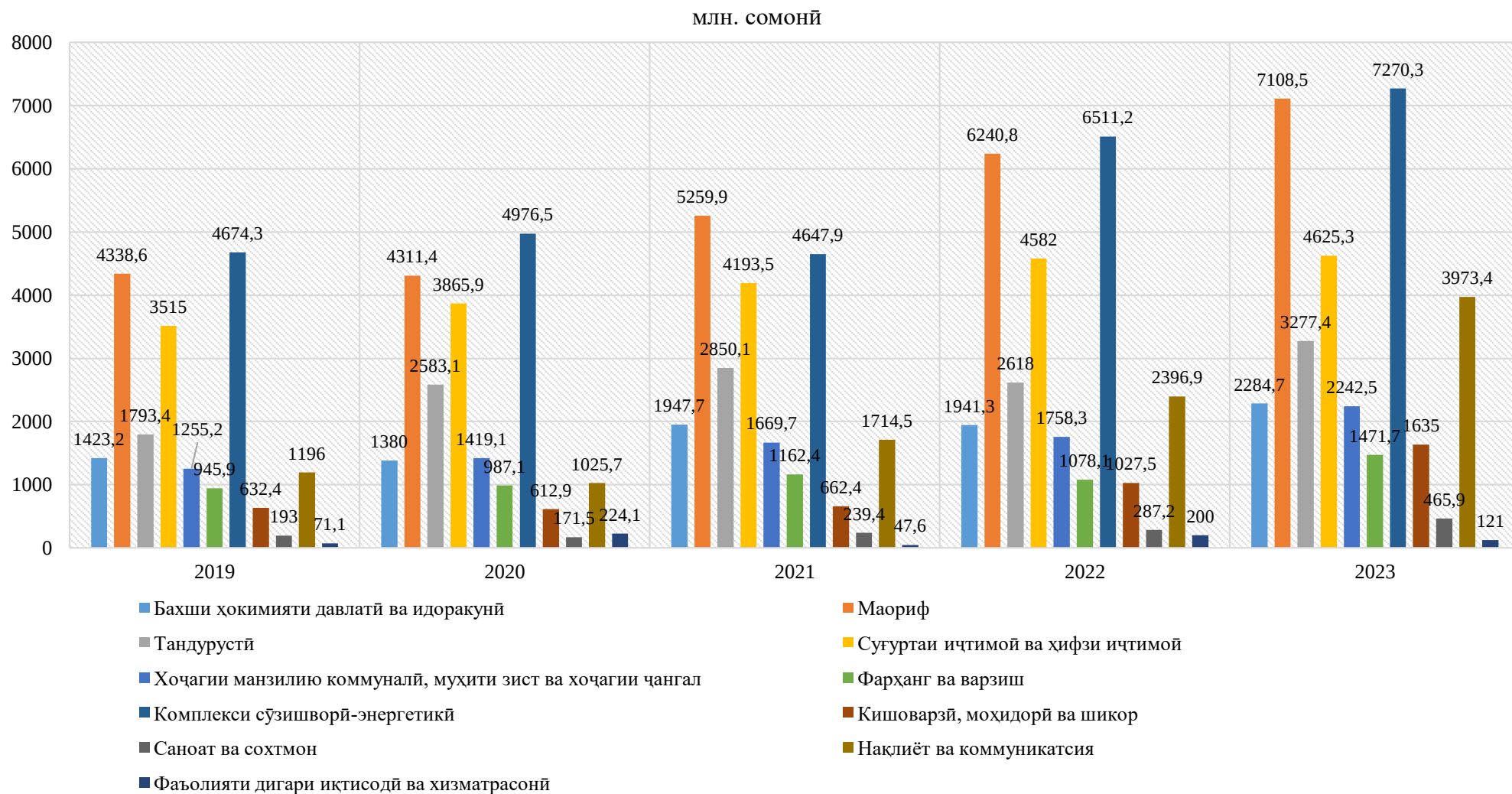
Илова бар ин, таснифоти даромадҳо дар вазифаҳои таҳлилӣ ва назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ нақши муҳим мебозад. Он ба мақомоти давлатӣ ва аудиторони мустақил имкон медиҳад, ки сохтори даромадро таҳлил кунанд, устуворӣ ва гуногуншаклии манбаъҳои маблағгузорию арзёбӣ кунанд ва тамоюлҳо ва хавфҳоро муайян кунанд. Масалан, вобастагии аз ҳад зиёди буҷет аз манбаъҳои берунӣ, аз қабили кӯмаки молиявии хориҷӣ ё даромадҳои содиротӣ метавонад аз устувории пасти низоми молиявӣ шаҳодат диҳад ва барои рушди

манбаъҳои дохилии даромад чораҳои дахлдорро тақозо кунад, масалан, тавассути тавсеаи манбаи андозӣ ё беҳтар кардани маъмурият.

Ниҳоят, таснифоти дурусти даромадҳо ба равандҳои оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот ба ташкилотҳои байналмилалӣ ва донорҳо, махсусан дар заминаи ҳамгирӣ ба равандҳои молиявии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Татбиқи стандартҳои байналмилалии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ дараҷаи баланди тафсилот ва қиёспазирии маълумотро талаб мекунад, ки ин танҳо дар сурати риояи қатъии принципҳои таснифот имконпазир аст.

Ҷузъи дигари муҳими таснифоти буҷетӣ таснифи вазифавӣ мебошад, ки истифодаи маблағҳои буҷетиро дар самтҳои асосии фаъолияти давлат инъикос мекунад. Ба ин соҳаҳо хизматрасониҳои умумии давлатӣ, мудофияи миллӣ, маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва амният, хоҷагии манзилию коммуналӣ, бахшҳои иқтисодиёт (кишоварзӣ, саноат, нақлиёт ва ғайра), инчунин фарҳанг, варзиш, сайёҳӣ ва рушди фазои иттилоотӣ дохил мешаванд. Ин таснифот барои ба ҷо овардани таҳлили хароҷот аз рӯи вазифаҳои давлатӣ асосӣ буда, воситаи муҳими банақшагирии буҷет ва назорати иҷроӣ он мебошад.

Таснифи вазифавӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ аҳамияти асосӣ дорад, зеро он имкон медиҳад, ки иттилоот дар бораи истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ ба низом дароварда шавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он масъалаи истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ хеле муҳим аст, ин таснифот имкон медиҳад, ки пӯёи маблағгузорию аз рӯи соҳаҳо пайгирӣ намуда, он бо натиҷаҳои бадастомада дар ин самт муқоиса карда шавад. Масалан, таҳлили сохтори вазифавии иҷроӣ буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир тамоюли устувори маблағгузорию афзалиятноки соҳаҳои маориф ва ҳифзи иҷтимоиро нишон медиҳад, ки уҳдадориҳои давлатро оид ба таъмини кафолатҳои асосии иҷтимоӣ инъикос менамояд (расми 3.1).

Расми 3.1. – Сохтори вазифавии иҷрои хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [186, с. 13-22]

Тавре ки аз диаграммаи дар расми 3.1 овардашуда дида мешавад, дар ҳаҷми умумии маблағҳои буҷетӣ ҳиссаи хароҷот ба соҳаи маориф, ҳифзи иҷтимоӣ ва тандурустӣ пайваста ҳиссаи назаррасро ишғол менамояд, ки ин тамаркузи сиёсати давлатро ба дастгирии соҳаи иҷтимоӣ тасдиқ мекунад. Бо ин ҳол, ҳиссаи маблағгузори соҳаҳо, аз қабили фарҳанг ва варзиш, хоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва хоҷагии ҷангал низ дар давраи таҳлилӣ тамоюл ба зиёдшавӣ дорад, вале ҳиссаи ин соҳаҳо дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷет нисбатан кам аст. Тамоюли ошкоршуда аз зарурати бархӯрди мутаносиби тақсими захираҳои буҷет шаҳодат диҳад. Аҳамияти амалии таснифоти функционалӣ дар он ифода меёбад, ки он на танҳо барои арзёбии вазъи муносири маблағгузори вазифаҳои давлатӣ, балки инчунин барои муайян кардани номутавозунӣ, ки дар доираи банақшагирии миёнамуҳлати буҷет ислохро талаб мекунад, имкон медиҳад. Ҳамин тариқ, таснифоти вазифавӣ воситаи муҳим ҳам барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳам барои идоракунии стратегияи молияи давлатӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари амалӣ таснифоти вазифавӣ ба мақомоти идоракунии давлатии молия, аз ҷумла ба муҳосибони муассисаҳои буҷетӣ мадад мерасонад, ки на танҳо далелҳои сарфи маблағҳоро ба қайд гиранд, балки инчунин таҳлил кунанд, ки захираҳои давлатӣ дар соҳаи муайян то чӣ андоза самаранок истифода шудаанд. Ин махсусан ҳангоми таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ ва таҳияи буҷети ҳадафӣ барномавӣ, ки алоқамандии хароҷотро бо ноил шудан ба ҳадафҳо ва натиҷаҳои мушаххас дар бар мегирад, муҳим аст. Масалан, агар хароҷоти соҳаи тандурустӣ афзоиш ёбад, вале бо беҳтар шудани дастрасӣ ё сифати хизматрасонии тиббӣ ҳамрадиф нашавад, ин метавонад хароҷоти бесамарро нишон диҳад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки гузариши ботадриҷ ба стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ идома дорад, истифодаи дурусти таснифоти вазифавӣ шарт зарурии ташаккули низоми шаффоф ва масъулиятноки буҷет мегардад. Ин махсусан дар шароити

гайримарказонидани раванди буҷетӣ ва васеъ намудани ваколатҳои мақомоти маҳаллӣ дар тақсим ва иҷрои буҷет аҳамияти калон дорад.

Сарфи назар аз пешравии мусбат монеаҳои институтсионалӣ ва ташкилӣ, ки ба рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҳалал мерасонанд, боқӣ мондаанд. Ҳамоҳангсозии сусти байни сатҳҳои гуногуни идоракунии, шаклҳои кӯҳнашудаи ҳисобот ва сатҳи пасти рақамикунонии равандҳои молиявӣ боиси мушкилот дар коркард ва таҳлили иттилоот мегардад. Инчунин на дар ҳамаи ташкилотҳои буҷетӣ тақмили ихтисоси кормандони муҳосибот таъмин мешавад, ки ин ба сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва тафсири ҳисобот таъсир мерасонад. Илова бар ин, баҳши баҳисобгирии таҳлилӣ, ки имкон медиҳад на танҳо хароҷоти воқеӣ, балки натиҷаҳои бадастомад арзёбӣ шаванд, сусти рушд кардааст.

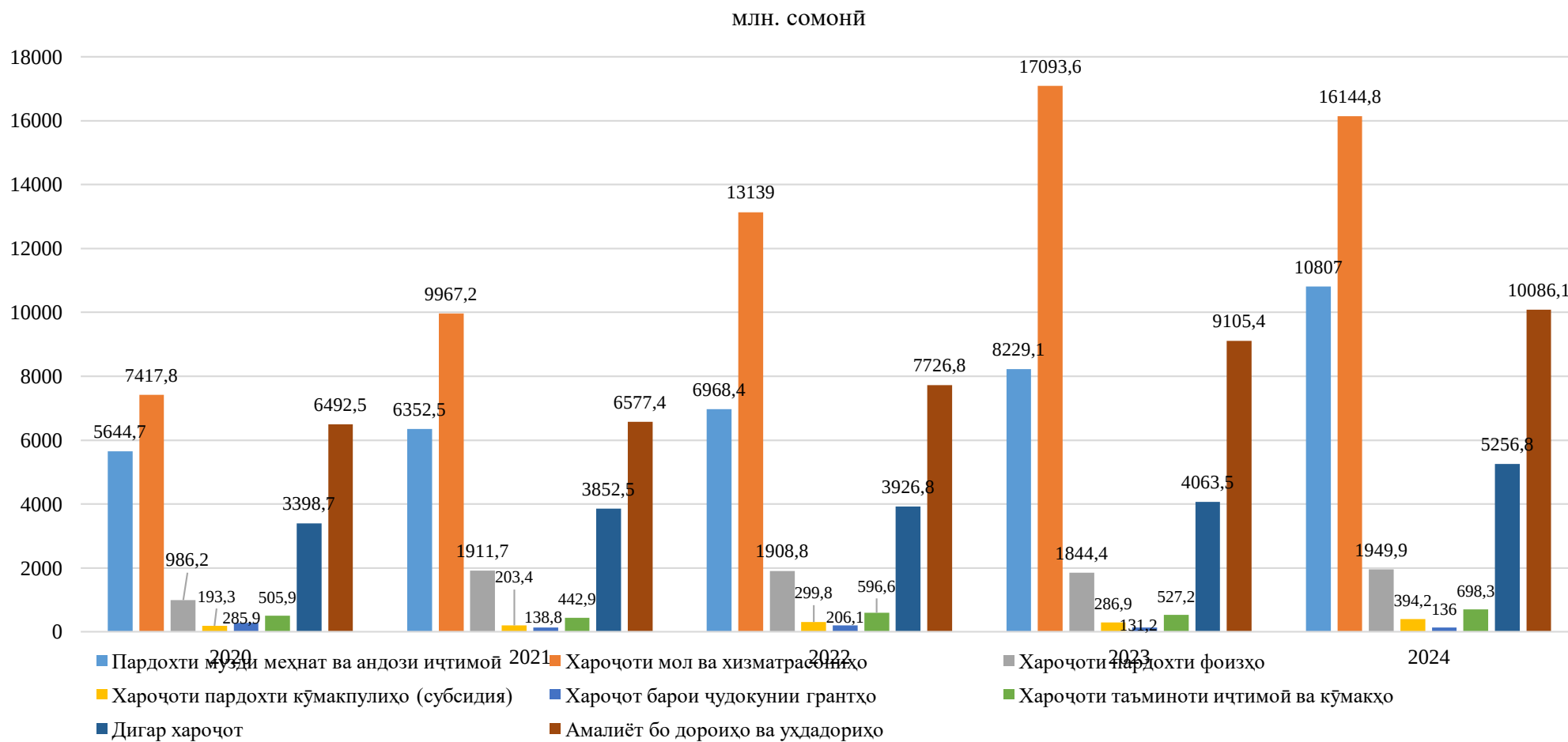
Дар шароити гузариш ба идоракунии барномавӣ ҳадафии буҷет бунёди низоме, ки на танҳо ба назорати риояи тартибот, балки ба арзёбии самаранокӣ ва натиҷанокии харҷи маблағҳои давлатӣ низ нигаронида шудааст, махсусан мубрам мегардад. Ин чорӣ намудани равишҳои муосири таснифоти хароҷот, ҳамгироии баҳисобгирии буҷетӣ бо низоми банақшагирии стратегӣ ва аудити мунтазами дохилиро, ки ба таҳлили самарани иҷтимоӣ иқтисодии бадастомада равона шудаанд, талаб мекунад. Рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бояд ҳамаҷониба бошад - ҷанбаҳои меъёрӣ, технологӣ ва иқтисодии инсониро фаро гирад, ки дар оянда устуворӣ ва шаффофияти низоми молиявии мамлакатро таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, таснифоти вазифавӣ буҷет на танҳо воситаи техникаи баҳисобгирии муҳосибӣ, балки механизми муҳимтарини татбиқи сиёсати давлатӣ, арзёбии афзалиятҳои он ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ низ мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тақмили минбаъдаи татбиқи ин таснифот бояд бо рушди инфрасохтори баҳисобгирии муҳосибӣ, омода намудани мутахассисони соҳибихтисос ва чорӣ намудани низомҳои иттилоотии муосир, ки ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва идоракунии маблағҳои буҷетиро таъмин менамоянд, сурат гирад.

Таснифоти иқтисодии буҷет яке аз чузъҳои асосии таснифоти буҷетӣ буда, ифодаи сохтори хусусият ва муҳтавои иқтисодии ҳам даромад ва ҳам хароҷоти буҷети давлатиро таъмин менамояд. Аз нуқтаи назари даромад он даромадҳои андоз, даромадҳои ғайриандозӣ, мусоидатҳои молиявӣ (дотатсияҳо), интиқолҳо ва дигар манбаъҳоро инъикос мекунад. Аз нуқтаи назари хароҷот таснифоти иқтисодӣ гурӯҳҳои музди меҳнат, ҳисобузамкунии музди меҳнат, хариди мол ва хизматрасониҳо, пардохти хизматрасониҳои коммуналӣ, маблағгузориҳои асосӣ, кӯмакҳои молиявӣ, хизматрасонии қарзҳо ва дигар намудҳои хароҷоти ҷорӣ ва асосиро дар бар мегирад. Ин дараҷаи муфассалӣ барои банақшагирии дурусти буҷет, назорат ва таҳлили босифати истифодаи маблағҳои буҷет имкон медиҳад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти таснифоти иқтисодӣ дар робита ба зарурати таъмини шаффофият ва самаранокии идоракунии молияи давлатӣ махсусан зиёд мегардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки маҳз дар сатҳи таснифоти иқтисодӣ номутаносибии сохтори хароҷот, маблағгузориҳои нисбатан кам ба соҳаҳои алоҳида ва ё баръакс, хароҷоти зиёдатӣ барои эҳтиёҷоти маъмурӣ мушоҳида мешавад. Масалан, таҳлили сохтори хароҷоти давлатӣ дар солҳои охир нишон медиҳад, ки қисми зиёди маблағҳо ба хароҷоти мол ва хизматрасониҳо, музди меҳнат дар соҳаи буҷет ва хароҷоти ҷорӣ равона карда шуда, хароҷот барои пардохти кӯмакпулиҳо (субсидияҳо), таъминоти иҷтимоӣ ва кӯмакҳо, хароҷоти пардохти ғоизҳо дар сатҳи нисбатан паст мемонад (расми 3.2). Ин ба зарурати муносибати мутаносиб ба буҷет бо назардошти ниёзҳои дарозмуҳлати инфрасохтор ва рушди иқтисодӣ ишорат мекунад.

Аз нуқтаи назари амалӣ таснифоти иқтисодии буҷет муҳосибон ва мақомоти молиявиро бо воситаҳои баҳисобгирии ғаври ва идоракунии хароҷот таъмин менамояд. Аз ҷумла, ҳар як муассисаи буҷетӣ вазифадор аст хароҷоти худро аз рӯйи моддаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб гирад, ки ин барои таъмини муқоиса кардан бо сметаи тасдиқшуда, назорати сатҳи иҷрои буҷет ва истифодаи дурусти маблағҳо имкон медиҳад.

Расми 3.2. – Сохтори иҷрои қисми иқтисодии хароҷоти давлатӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [300; 301; 302; 303; 304]

Илова бар ин, истифодаи таснифоти иқтисодӣ ҳам аудити дохилӣ ва ҳам аудити беруниро осон мекунад, зеро он имкон медиҳад, ки истифодаи мақсадноки маблағҳо дар ҳар як соҳа пайгирӣ карда шавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки масъалаи сарфи оқилонаи маблағҳои буҷетӣ махсусан муҳим аст, ин барои пешгирии хароҷоти бесамар ё беасос аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар шароити гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба стандартҳои байналмилалӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ ва татбиқи дурусти таснифоти иқтисодӣ қадами муҳими таъмини қиёспазирӣ ва шаффофияти иттилооти буҷетӣ мегардад. Муҳим аст, ки ҳамаи мақомот ва муассисаҳои давлатӣ стандартҳо ва дастурҳои ягонро риоя намуда, муқоисаи ҳисоботро ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ, бахусус дар ҳамкорӣ бо ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ва донорҳо таъмин намоянд. Ҳамин тариқ, таснифоти иқтисодии буҷет на танҳо ҳамчун воситаи техникий ба ҳисобгирии муҳосибӣ хизмат мекунад, балки барои ташаккули сиёсати молиявии давлатии асоснок, масъулиятнок ва ба натиҷа нигаронидашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асос мебошад.

Яке аз зерқисмҳои муҳими таснифоти даромад ва хароҷоти буҷет ин зермоддаҳои таҳлили гурӯҳбандии иқтисодии буҷет, ки дар низоми хазинадорӣ дар рафти иҷрои буҷет истифода мешавад, мебошад, ки он таснифоти иқтисодии буҷетро барои истифода дар ба ҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ муносиб гардонда, инъикоси амалиёти мушаххаси буҷетиро дар ба ҳисобгирии муҳосибӣ таъмин мекунад.

Аҳамияти зермоддаҳои таҳлили гурӯҳбандии иқтисодии буҷет, ки дар низоми хазинадорӣ дар рафти иҷрои буҷет истифода мешавад, барои ба ҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ аз он иборат аст, ки онҳо барои муфассал кардан ва пайгирии амалиёти алоҳидаи буҷетӣ имкон дода, шаффофияти иҷрои буҷетро таъмин мекунанд ва барои тартиб додани ҳисобот дар низоми хазинадорӣ зарур мебошанд.

Қисми хароҷоти буҷет, ки дар таснифоти буҷетӣ муҳим аст, сохтори хароҷоти буҷети давлатиро равшан мекунад. Сохтори хароҷот ба гурӯҳҳои

вазифавӣ ва иқтисодӣ бо муфасссалкунӣ аз рӯйи зермоддаҳо ҷудо мешавад. Ин қисми таснифоти буҷет самтҳои асосии хароҷоти буҷетро муайян мекунад, аз қабили: хароҷоти ҷорӣ, хароҷоти асосӣ, интиқолҳо.

Ҳамин тариқ, дар умум, аҳамияти таснифоти буҷет барои ташкил ва пешбурди дурусти баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ хеле калон аст, аз ҷумла барои:

- банизомдарории итилоот оид ба чараёнҳои молиявӣ дар муассисаи буҷетӣ ва низоми хазинадорӣ;
- таъмини шаффофияти буҷет;
- ташаккули ҳисоботи молиявӣ;
- банақшагирӣ ва мониторинги иҷрои буҷет;
- мубориза бо коррупсия ва истифодаи ғайримаксадноки маблағҳои буҷет.

Ин сохтор ҳамчун асос барои бунёди низоми муносиби баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ (масалан, IPSAS) мувофиқ аст, хизмат мекунад.

Дастурамали истифодаи Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва хазинадорӣ (НЯХ) феҳристи ҳисобҳои мебошад, ки мутобиқи маҳакҳои муайяни таснифот тартиб дода шудааст. Ба қавли дигар, НЯХ номгуӣ муназзами ҳисобҳост, ки аз ҷониби муассисаҳои бахши давлатӣ барои инъикоси ҳамаи амалиёт истифода мешаванд. Хусусиятҳои асосии НЯХ инҳоянд: сохтори иерархӣ (ҷудо шудан ба қисмҳо, ҳисобҳо (гурӯҳҳои ҳисобҳо) ва зерҳисобҳо) дорад; ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқ карда шудааст ва дар оянда гузариш ба IPSAS - СБХМБД дар назар аст; имкон медиҳад, ки амалиёти буҷетӣ бо шаклҳои ҳисобот муқоиса карда шавад.

Дар асоси НЯХ шаклҳои ҳисоботи молиявии муассисаҳои буҷетӣ ташаккул меёбанд: тавозун (шакли 1), ҳисобот оид ба воридшавӣ ва истифодаи маблағҳои буҷетӣ (шакли 2), ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ (шакли 3), дигар ҳисоботҳое, ки мувофиқи қонунгузорӣ барои пешниҳод ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошанд.

Таҳлили мухтавои Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосиби муассисаҳои буҷетӣ ва ҳазинадорӣ барои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо иттилоотро пешниҳод мекунад, ки ба таври мухтасар дар ҷадвали 3.3 оварда шудааст. Дар ин маврид, сохтор ва мухтавои нақшаи ҳисобҳо дар ҷадвал дар шакли ихтисоркардашуда нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3.3. – Таҳлили мухтавои Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосиби муассисаҳои буҷетӣ ва ҳазинадорӣ (мухтасар)

Қисми 1.

1.00.000. Дороиҳо

1.10.000. Дороиҳои молиявии кӯтоҳмуддат – дохилӣ

1.11.000. Воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо

1.11.100. Воситаҳои пулӣ дар ҳазина

1.11.110. Воситаҳои пулӣ бо асъори миллӣ

.....

2.00.000. Уҳдадорӣҳо

2.10.000. Уҳдадорӣҳои кӯтоҳмуддат

2.20.000. Уҳдадорӣҳои дарозмуддат

2.23.000. Ҳисоби интиқоли барои ҷараёнҳои пулии воридшуда

3.00.000. Дороиҳои соф (сармоя)

3.10.000. Сармояи гузошташуда

3.20.000. Захираҳои марбут ба азнавнархгузорӣ

3.21.000. Фоида (зарар)-и ҳолдингӣ – воситаҳои асосӣ

.....

4.00.000. Даромадҳо

4.10.000. Даромадҳо аз амалиёти ғайритабодули

4.11.000. Андоз аз даромадҳо, фоида ва афзоиши сармоя

4.12.000. Андоз аз моликият

4.16.000. Дигар андозҳо

.....

5.00.000. Харочот

5.10.000. Пардохти музди меҳнати кормандон

5.11.000. Аъзоҳаққиҳо/маблағҳои ҳисобкардашуда барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ

5.12.000. Истифодаи молу хизматрасониҳо

.....

6.00.000. Бақияи амалиёти соф

7.00.000. Ҳисобҳои ғайритавазунӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [55]

Ҳамин тариқ, таснифи даромад ва хароҷот имкон медиҳад, ки шаффофият ва қиёспазии маълумот байни сатҳҳои гуногуни низоми буҷет таъмин гардад. НЯҲ ягонагии баҳисобгирии муҳосибӣ ва шаклҳои ҳисоботи молиявиро дар муассисаҳои буҷетӣ таъмин менамояд. Ҳарду ҳуҷҷат ҳамчун воситаи

муҳимтарини назорати истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои буҷетӣ хизмат мекунад. Дар ин маврид вазифаи асосии давлат аз он иборат аст, ки сатҳи муносиби таҳассуси кормандон, автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати риояи таснифоти буҷетӣ ва интизоми муҳосибро таъмин кунад.

Бо вуҷуди дар низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқшудани таснифоти мукаммали даромад ва хароҷот, баъзе мушкилотро дар ин самт метавон қайд кард. Пеш аз ҳама ин мушкилот бо душвории истифодабарӣ вобаста ба мураккабии ҳуди таснифот марбут мебошанд. Сохтори бисёрқабата (бисёрзина)-и таснифоти буҷетӣ аз мутахассисон салоҳияти баландро талаб мекунад ва ҳатто дар татбиқи гурӯҳбандиҳо метавонанд боиси таҳрифи маълумоти молиявӣ гарданд.

Мусаллам аст, ки яке аз унсурҳои калидии низоми баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ин корбурди дурусти таснифоти буҷетӣ мебошад, ки аломатҳои вазифавӣ, иқтисодӣ, идоравӣ (маъмурӣ) ва барномавиرو дар бар мегирад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала бо сабаби якҷандомилҳо душвортар мегардад, ки ин метавонад ба саҳеҳӣ, шаффофият ва қиёспазии иттилооти молиявӣ таъсир расонад (ҷадвали 3.4).

Ҳамин тариқ, душвории корбурди таснифоти буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти мубрамо барои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ пеш мегузорад. Барои ҳалли ин мушкилот роҳандозӣ намудани чунин табириҳо зарур аст:

- мунтазам роҳандозӣ намудани курсҳои тақмили ихтисоси кормандон;
- татбиқи васеътари низоми автоматикунонидашудаи зеҳнӣ бо вазифаи тасдиқи маълумот;
- тақмили механизмҳои паҳнкунии маълумот дар бораи тағйирот дар таснифот;
- таҳияи маводи методӣ ва маълумотномаҳо дар шакли сода ва фаҳмо барои таҷрибаомӯзон.

Чадвали 3.4. – Мушкилоти баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ вобаста ба таснифоти буҷет

Мушкилот	Тавсифи мушкилот
1. Сохтори бисёрқабатаи таснифот	Таснифоти буҷет якҷанд зинаҳоро дар бар мегирад: вазифавӣ (аз рӯйи самтҳои фаъолияти давлатӣ), иқтисодӣ (аз рӯйи хосияти амалиёт – харочоти ҷорӣ, асосӣ, интиқолҳо ва ғ.), маъмурӣ (аз рӯйи тобеияти идоравӣ), барномавӣ (аз рӯйи ҳадафҳо ва вазифаҳои барномаҳои давлатӣ), зермоддаҳои таҳлилӣ (дар низоми ҳазинадорӣ истифодашаванда). Чунин сохтори бисёрзинагӣ аз мутахассисон на танҳо дарки амиқи принципҳои гурӯҳбандӣ, балки инчунин инъикоси дақиқи амалиёти мушаххасро талаб мекунад. Ҳатто ҳамаи ночиз ҳангоми интиҳоби модда ё рамзи зермодда метавонад боиси таҳрифи нишондиҳандаҳои таҳлилии иҷроии буҷет, ташаккули ҳисоботи нодуруст, вайрон кардани принципҳои қиёспазирӣ ва якхелагии баҳисобгирӣ, хавфҳои ҳангоми аудити берунӣ ва дохилӣ гардад.
2. Сатҳи нокифояи касбияти муҳосибон ва дигар кормандони баҳши давлатӣ	Сарфи назар аз тадбирҳои, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти омодагӣ ва тақмили ихтисоси кормандон анҷом медиҳад, дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам мутахассисоне, ки барои пурра ва дуруст татбиқи намунаи таснифоти буҷетӣ қодир бошанд, намерасанд. Ин махсусан дар муассисаҳои дурдаст ва каммаблағ мубрам аст, ки дар онҳо як нафар корманд метавонад вазифаҳои муҳосиб, молия ва коргузorro ҳамчун созад.
3. Тағйироти зуд-зуд таснифот вобаста ба дигаршавии қонунгузорӣ	Мушкилоти дигар ин зуд-зуд нагӯшӣ ва тағйирот дар сохтори таснифот мебошад, ки на ҳама вақт ба ҳама иҷрокунандагон сари вақт расонида мешаванд. Ин боиси дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ истифода бурдани рамзҳои кӯҳна ва нодуруст инъикос намудани амалиёт мегардад.
4. Автоматикунонии нокифояи назорати дурустии корбурди таснифот	Гарчанде ки низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ (масалан, IFIS) метавонанд хавфи ҳамаҷониба қисман коҳиш диҳанд, онҳо то ҳол санҷиши автоматии мувофиқати байни ҷузъҳои таснифот ва моҳияти иқтисодии амалиётро пурра таъмин намеkunанд. Дар натиҷа, масъулият барои рамзгузории дуруст комилан ба зиммаи истифодабаранда вогузор мешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамчунин омӯзиши вазъи муосири ташкили баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар солҳои охир тамоюли ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагории ҳисоботи молиявӣ дар мамлакат мушоҳида мешавад, ки ба баланд шудани шаффофият ва самаранокии идоракунии буҷет мусоидат мекунад.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли устувори ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи

молиявӣ дар баҳши давлатӣ мушоҳида мешавад. Татбиқи чунин низомҳо, аз қабили низоми муттаҳидаи иттилооти молиявӣ (НМИТ) - Integrated Financial Information System (IFIS), низоми иҷрои буҷети хазинадорӣ ва нармафзор барои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои буҷетӣ ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии маблағҳои буҷетӣ нигаронида шудааст. Ин тадбирҳо ба суръатбахшии коркарди маълумот, баланд бардоштани шаффофият, коҳиш додани хавфҳои коррупсионӣ, таъмини саривақтии тартиб додани ҳисобот ва беҳтар намудани интизоми молиявӣ мусоидат мекунанд.

Бояд қайд кард, ки IFIS – ин низоми иттилоотии автоматонидашудае мебошад, ки барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ, иҷрои буҷет дар низоми вақти воқеӣ, мониторинг ва таҳлили амалиёти молиявӣ, ташаккули ҳисобот мувофиқи талаботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ таъин гардидааст. IFIS ҳамгироии маълумотро дар байни вазоратҳо ва идораҳо, мақомоти ҳудудии хазинадорӣ ва муассисаҳои давлатӣ таъмин мекунад. Он тамоми доираи иҷрои буҷетро аз банақшагирӣ то тартиб додани ҳисоботи ҷамъбасти фаро мегирад. Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки раванди рақамикунонӣ бо як қатор мушкилот ҳамради аст, ки ҳалли онҳо муносибати ҳамаҷонибаи мақомоти давлатӣ, ҷомеаи касбӣ ва шарикони байналмилалӣ ро тақозо мекунад.

Мушкилоти асосии раванди автоматикунӣ ва рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ маблағҳои буҷетӣ ва пешниҳодҳо оид ба баргараф кардани онҳо дар ҷадвали 3.5 оварда шудаанд.

Тавре аз ҷадвали 3.5 дида мешавад, раванди автоматикунӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти ҳоси мамлакатҳои дорони иқтисодиёти рӯ ба рушд дучор шудааст. Мушкилоти аз ҳама муҳим нарасидани кормандони соҳибхтисос ва инфрасохтори заифи технологияҳои иттилоотӣ, бахусус дар минтақаҳои дурдаст боқӣ мемонад. Инчунин омили муҳиме, ки пешрафтро бозмедорад,

маблағгузории маҳдуд ва мавҷуд набудани пойгоҳи муносиби меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рақамикунонӣ мебошад.

Ҷадвали 3.5. – Мушкилоти автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо

Мушкилот	Тавсифи мушкилот	Роҳҳои бартарафсозӣ/тавсияҳо
1. Сатҳи пасти саводнокии рақамии кормандон	Кормандони ташкилотҳои буҷетӣ аксар вақт малакаи кор бо низомҳои нави баҳисобгирии муҳосибиро надоранд	Мунтазам роҳандозӣ намудани курсҳои омӯзишӣ, семинарҳо ва барномаҳои сертификатсия
2. Вазифаҳои маҳдуди нармафзори истифодашаванда	Баъзе маҳсулоти нармафзор тамоми даври баҳисобгирӣ фаро намегиранд ё ҳамгироиро таъмин намеkunанд	Таҷдиди нармафзори мавҷуда ва гузариш ба низомҳои муосири ERP
3. Ҳамоҳангии нокифояи байни муассисаҳои буҷетӣ ва мақомоти давлатӣ	Пойгоҳи ягонаи маълумот ва меъёрҳои мувофиқашудаи мубодилаи иттилоот вучуд надоранд	Таъсиси платформаи марказонидашудаи иттилоотӣ бо доштани меъёрҳо (стандартҳо)-и ягона
4. Дастрас набудани интернет дар маҳаллҳои алоҳида	Дастрасии маҳдуд ба платформаҳои рақамӣ	Рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва пайваستшавии тамоми муассисаҳои буҷетӣ ба интернет баландсуръат
5. Хавфҳои амнияти иттилоотӣ	Мавҷуд набудани низомҳои бозътимоди ҳифзи маълумот	Татбиқи стандартҳои киберамният, нусхабардорӣ ва аудитҳои мунтазами низомҳои иттилоотӣ
6. Набудани дастгирии техникии маҳаллӣ	Мушкилот бо хизматрасонии техникӣ ва бартараф кардани азкормониҳои техникӣ	Бунёди хадамоти дастгирии техникӣ ва рушди иқтидори касбии кормандони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ
7. Маблағгузории маҳдуди рақамикунонӣ	Маблағҷудокуниҳои буҷетии нокифоя барои рушди технологияҳои иттилоотӣ	Ҷалб кардани маблағгузории берунӣ (донорҳо, грантҳо), инчунин ҷудо намудани маблағҳо дар доираи барномаҳои давлатӣ
8. Пойгоҳи меъёрию ҳукукии нокифоя	Набудани меъёрҳои дақиқ оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар баҳши буҷетӣ	Таҳия ва тасдиқи стандартҳо ва дастурамалҳои ягонаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ ва ҳуҷҷатгардиш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Гарчанде нармафзоре, ки барои эҳтиёҷоти баҳши давлатӣ пешбинӣ шудааст, дар бозор вучуд дорад, татбиқ ва истифодаи он аксар вақт маҳдуд аст. Бисёр муассисаҳои буҷетӣ бақайдгирии амалиётро ба таври дастӣ ё бо истифода аз нармафзори кӯҳна идома медиҳанд, ки ин хавфи хатоҳоро зиёд мекунад, коркарди иттилоотро мушкил ва раванди оmodасозии ҳисоботро суст мекунад.

Бо вучуди ин, роҳҳои бартарафкунии мушкилот, ки дар ҷадвали боло оварда шудаанд, имкон медиҳанд, ки стратегияи муассири табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ бунёд карда шавад. Татбиқи низомҳои ҳамгирошудаи ERP, рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва такмили пойгоҳи меъёрӣ бояд афзалиятҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ гарданд.

Дар баробари нарасидани кормандон – мутахассисони соҳибхтисоси соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ, маҳдудияти равандҳои рақамикунонӣ ва автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ, инчунин яке аз мушкилоти дигар - сатҳи пасти ташкили назорати дохилӣ мебошад. Набудани механизмҳои самарабахши назорати дохилӣ ба хавфҳои истифодабарии ғайриҳадафмандонаи маблағҳои буҷетӣ ва дигар қоидавайронкуниҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Барои беҳтар намудани вазъи вобаста ба такмили низоми назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ чунин тавсияҳоро пешниҳод мекунем:

- баланд бардоштани сатҳи касбияти кормандон (ташкили мунтазами барномаҳои таълимӣ ва сертификатсия барои муҳосибони баҳши давлатӣ);
- тезонидани рақамикунонӣ (татбиқи низомҳои иттилоотии муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар тамоми муассисаҳои буҷетӣ);
- содатар кардани таснифоти буҷет (таҳияи таснифоти нисбатан сода ва фаҳмо барои осон кардани кори мутахассисон);
- таҳкими назорати дохилӣ (бунёди низомҳои самарабахши аудит ва назорати дохилии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ).

Масъалаи дигари муҳим ин ягона набудани сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ мебошад. Сарфи назар аз мавҷудияти дастурамалҳои мутамарказ, дар амал онҳо аксар вақт ба таври ғуногун маънидод карда мешаванд, ки ин боиси қиёснопазирии иттилооти молиявӣ мегардад ва таҳлилро дар сатҳи байниидоравӣ душвор мегардонад. Ҳамчунин дар усулҳои инъикоси амалиёти молиявии алоҳида, аз ҷумла, маблағҳои бебозгашт (ройгон)

воридшуда, грантҳо, мусоидатҳои молиявӣ (субвенсия) ва хариди давлатӣ низ мавҷуд будани тафовут мушоҳида мешавад.

Ҳамчун мушкилоти муҳим ҳамгироии маҳдуди баҳисобгирии муҳосибӣ бо дигар унсурҳои низоми идоракунии молияи давлатӣ боқӣ мемонад. Дар аксари мавридҳо, маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ асосан барои мақсадҳои ҳисоботӣ истифода мешавад ва барои таҳлил, ояндабинӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ ба қор бурда намешаванд. Ин аҳамияти иттилооти баҳисобгирии муҳосибиро ҳамчун воситаи стратегии идоракунии низоми буҷетӣ коҳиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, вазъи муносири баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилоти низом тавсиф карда мешавад, ки дар байни онҳо нокифоя будани автоматикунонӣ ва рақамикунонӣ, нарасидани кормандони соҳибмаълумот, пойгоҳи сусти меъёрию методологӣ, инчунин маҳдудияти вазифаҳои таҳлилӣ ва назоратӣ (назорати дохилӣ) мубрам мебошанд. Ҳалли ин мушкилот муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла ислоҳоти пойгоҳи меъёрӣ, асосҳои методологӣ, рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ, баланд бардоштани таҳассуси кормандон ва таҳкими дастгирии институтсионалии давлатро тақозо мекунад.

3.2. Таҳлили омилҳое, ки ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ таъсир мерасонанд: мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо

Шаффофият ва самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ шартҳои муҳимтарини баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба молияи давлатӣ, таъмини қонуният ва истифодаи оқилонаи захираҳои буҷетӣ мебошад. Аммо дар амалияи бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор омилҳое ҳастанд, ки барои расидан ба ин мақсадҳо монеъ мешаванд. Дар зербоби мазкур омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба сатҳи шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит мавриди баррасӣ қарор гирифта, мушкилоти

асосӣ таҳлил ва роҳҳои имконпазири бартараф намудани онҳо пешниҳод карда мешаванд.

Пеш аз ҳама, муҳимтарин омиле, ки ба шаффофияти баҳисобгирии буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонад, рақамикунони нокифояи равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мебошад. Сарфи назар аз саъю кушишҳои алоҳида дар бобати ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар як қатор вазорату идораҳо, манзараи умумии корбурди нармафзори муҳосибӣ дар баҳши давлатии мамлакат ҳанӯз ҳам пароканда аст. Аксарияти амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ ҳоло ҳам дастӣ ё бо истифода аз нармафзори кӯҳнашуда гузаронида мешавад, ки ин хавфи пайдо шудани хатоҳоро зиёд, самаранокии коркарди иттилоотро паст мекунад ва гузаронидани аудити воқеъбинонаро душвор мегардонад. Дар баробари ин, «Мутобиқ набудани программаҳо ба санадҳои меъёрӣ-қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба пурра истифода набурдани имкониятҳои программаҳои компютери муҳосибии муосир боис мешавад» [114, с. 117].

Боз як мушкилоти дигари назаррас нарасидани кормандони баландихтисос дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити баҳши давлатӣ мебошад. Ҳолатҳои сершумори нопурра ё нодуруст инъикос намудани амалиёти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба дараҷаи нокифоя омода кардани мутахассисон, махсусан дар ноҳияҳои деҳот бевосита алоқаманданд. Аксар вақт кормандони шӯъбаҳои молия ва хадамоти иқтисодии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи қонунгузори амалкунанда, стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, инчунин усулҳои муосири назорати дохилӣ дониши кофӣ надоранд. Ин дараҷаи умумии сифати баҳисобгирии муҳосибиро паст карда, ба самарабахш ошкор ва пешгирӣ кардани қоидавайронкуниҳои молиявӣ ҳалал мерасонад. Дар баробари ин, «... кӯшишҳои аудитор бояд вобаста ба ҳар мизоч дар доираи методологияи асосии аудит, ки аз ҷониби гурӯҳи санҷишӣ истифода мешавад, фарқ кунад, ки он барои истифодабарии аудитор беҳтарин мулоҳизаро

таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, сифати аудит ба хулосаи касбии аудиторҳо асос меёбад» [21, с. 98].

Дар муассисаҳои буҷетӣ имрӯз нақши муҳосиб ҳамчун машваратчи роҳбар дар масъалаҳои риояи қонунгузорӣ баланд аст, «акнун муҳосиб аз корманди ҳисобдор ва ҳисоббар, ки амалиёти хоҷагидорӣ корхонаро дар ҳисобҳои муҳосибӣ ба қайд гирифта ва дар ҳисоботи молиявӣ ҷамъбаст мекард, ба мутахассис-машваратчи молиявии роҳбари корхона мубаддал гардидааст. Имрӯз роҳбари корхона ягон масъалаи молиявиро бе дастгирии муҳосиб (сармуҳосиб) ҳал карда наметавонад» [116, с. 24].

Омили дигари муҳиме, ки ба рушди шаффофият ҳалал мерасонад, маҳдуд будани кушодагии иттилооти буҷетӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол низоми мукаммали назорати ҷамъиятии сарфи маблағҳои буҷет ташаққул наёфтааст. Ҳарчанд дар солҳои охир барои наشري маълумоти алоҳида дар бораи буҷет дар сомонҳои расмӣ ниҳодҳои давлатӣ тадбирҳо андешида шуда бошанд ҳам, ин равиш дастрасии комил ва фаҳмо будани онҳоро барои оммаи васеъ таъмин намекунад. Набудани механизмҳои интерактивии алоқаи баръакс (вокуниш) имкони таъсиррасонии шахрвандон ва ташкилотҳои ҷамъиятиро ба раванди қабули қарорҳои буҷетӣ низ маҳдуд мекунад.

Дар ниҳоят монеаҳои институтсионалӣ ва меъёриро қайд кардан лозим аст, ки ба фаъолияти самараноки низомии назорати давлатии молиявӣ ҳалал мерасонанд. Қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аудит ва баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ ба таҷдиди минбаъда бо дарназардошти стандартҳои байналмилалӣ ниёз дорад. Аз ҷумла, расмиёти аудити дохилӣ ва берунӣ ба таври возеҳ танзим карда нашудаанд, механизмҳои самараноки масъулият барои қонуншиканиҳо вучуд надоранд, ҳамкориҳои мақомоти танзимкунанда суст ҳамоҳангшуда боқӣ мемонад.

Акнун мо таъсири ҳар кадоми ин омилҳоро ба амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ муфассалтар дида мебароем, мисолҳои мушкилоти хосеро, ки дар рафти аудит дар соҳаҳои гуногуни идораи давлатӣ муайян карда шудаанд, оварда, барои бартараф намудани онҳо тадбирҳои

мушаххас пешниҳод мекунем. Дикқати махсус ба таҷрибаҳои муваффақи маҳаллӣ дода мешавад, ки метавонанд то сатҳи миллӣ васеъ карда шаванд.

Пеш аз ҳама, дар асоси натиҷаи зербобҳои қаблии таҳқиқок, инчунин таҳлили вазъи муосири ташкил ва пешбурди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, омӯзиши адабиёти дахлдор [17; 38; 43; 50; 57; 64; 121; 205; 223; 240; 297] мо омилҳои асосиро, ки ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ таъсир мерасонанд, муайян кардем, ки тавсифи онҳо дар ҷадвали 3.6 манзур гардидааст.

Ҷадвали 3.6. – Омилҳои асосии таъсиррасон ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ

Омили таъсиррасон	Тавсифи омил
1. Пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ	Яке аз омилҳои муайянкунанда дараҷаи мукамалӣ, устуворӣ ва мувофиқати танзими ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ мебошад. Пурра мувофиқ набудани стандартҳои миллӣ ба талаботи байналмилалӣ, инчунин танзими пароканда татбиқи муносибатҳои ягонаи баҳисобгирии муҳосибиро душвор мегардонад.
2. Дараҷаи касбияти кормандон	Ба қадри қифоя тайёр карда нашудани муҳосибон ва аудиторҳо, махсусан дар муассисаҳои минтақавӣ боиси хатоҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, нодуруст шарҳ додани муқаррароти меъёрӣ ва муносибати зоҳирпарастӣ ба қори аудит мегардад.
3. Таъминоти техникӣ ва нармафзор	Истифодаи маҳдуди низомҳои муосири иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияҳои автоматикунонидашуда самаранокӣ ва эътимоднокии маълумоти баҳисобгирии муҳосибиро коҳиш дода, аудиторро душвор ва хавфи таҳрифи маълумотро зиёд мекунад.
4. Мушкилоти ташкилӣ	Дар як қатор муассисаҳои буҷетӣ дар самти тақсимои вазифаҳо дар байни муҳосибот ва мақомоти назоратӣ мушкилот, инчунин таваҷҷуҳи нокифоя ба воситаҳои назорати дохилӣ ва ҳуҷҷатгардиш мушоҳида мешаванд.
5. Омилҳои интситутсионалӣ ва назоратӣ	Дараҷаи рушди қонунгузорӣ, сохтори ташкилӣ ва мустақилияти мақомоти барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ масъулбуда. Самаранокии онҳо риояи меъёрҳо, сари вақт ошкор кардани қонуншиканиҳо ва эътимоди умумиро ба низоми молиявӣ муайян мекунад.
6. Шаффофияти иттилоотӣ ва иштироки омма	Мавҷудият, дастрасӣ, пуррагӣ ва саривактии интишори маълумот дар бораи хароҷот ва даромадҳои буҷет. Сатҳи баланди шаффофият хавфҳои коррупсиониро коҳиш медиҳад ва ба ҷорӣ намудани назорати ҷамъиятии истифодаи захираҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Ҷалби шаҳрвандон, воситаҳои ахбори омма ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба раванди муҳокима, мониторинг ва арзёбии равандҳои буҷет. Ҷунин иштирок масъулияти мақомоти давлатиро зиёд намуда, ба қабули қарорҳои оқилона ва одилона мусоидат мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Акнун дар асоси мухтавои ҷадвали 3.6 таҳлили муфасссали гурӯҳҳои омилҳоеро, ки ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, пешниҳод мекунем.

1. Омилҳои меъёрию ҳуқуқӣ. Пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ дар таъмини шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ нақши муҳим мебозад. Он қоидаҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ, талаботро оид ба таҳияи ҳисоботи молиявӣ, тартиби аудити дохилӣ ва берунӣ, инчунин ваколатҳо ва масъулияти иштирокчиёни раванди буҷетиро муайян мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқӣ дар ин соҳа тавассути қонунҳо, қарорҳои ҳукумат, фармонҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дастурҳо ва нишондодҳои методӣ амалӣ карда мешавад.

Дар байни ҳуҷҷатҳои асосии меъёрии танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ инҳоро метавон қайд кард:

- қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи хазинадорӣ», «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ», «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои баҳши давлатӣ»;

- қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ барои ҳар як соли молиявии навбатӣ;

- қарорҳо ва фармоишҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тартиби баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва назорати молиявиро танзим мекунанд;

- дастурамалҳо оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ дар муассисаҳои буҷетӣ;

- нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ;

- нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявиро хоҷагии субъектҳои хоҷагидор ва ғайра.

Сарфи назар аз мавҷудияти чунин пойгоҳи меъёрӣ, як қатор мушкилоте мавҷуданд, ки самаранокии фаъолияти муассисаҳои буҷетиро дар самти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ коҳиш медиҳанд:

- қонунгузориҳои пароканда (бисёр ҷанбаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бо санадҳои меъёрии гуногун танзим карда мешаванд, ки байни онҳо робитаи мунтазам муқаррар нашудааст. Ин дар амал якхела татбиқ намудани стандартҳоро, махсусан дар муассисаҳои буҷетии ноҳияҳо ва деҳот душвор мегардонад);

- сатҳи пасти мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ (дар ҳоле, ки як қатор мамлакатҳои ИДМ СББМБД-ро фаъолон татбиқ мекунанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба ин стандартҳо сусти идома дорад. Ин ба рушди низоми шаффоф, қиёспазир ва масъулиятноки пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ оид ба истифодаи маблағҳои буҷетӣ ҳалал мерасонад);

- набудани механизмҳои навсозии пайваста (дар баъзе мавридҳо, санадҳои меъёрии танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит (назорат) солҳои тӯлонӣ аз нав дида баромада намешаванд, ки ин боиси номутобиқатӣ бо воқеияти муосир ва талаботи табилии рақамӣ мегардад. Пас аз тағйирот дар қонунгузорӣ дар ислоҳи дастурамалҳо ва нишондодҳои методӣ низ таъхир мушоҳида мешавад);

- норасоии маводи таълимӣ ва методӣ (дар бисёр муассисаҳо дастурамал ва нишондодҳои муфассал, роҳнамо ва дастурҳои таълимӣ, ки истифодаи стандартҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро шарҳ медиҳанд, мавҷуд нестанд. Ин боиси фаҳмиши норавшан ва амалияҳои гуногуни татбиқи қонунгузорӣ дар ниҳодҳои гуногун мегардад);

- назорати нокифоя аз болои риояи талаботи меъёрӣ (ҳатто дар сурати мавҷуд будани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ба таври расмӣ иҷро кардани онҳо ва ё дур шудан аз тартиби муқарраргардида, махсусан дар муассисаҳои дорои сатҳи пасти назорати дохилӣ ва омодагии нокифояи кормандони муҳосибот мушоҳида карда мешавад).

Бояд тазаккур дод, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 26 декабри соли 2018 ҳангоми ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муҳимии масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт таъкид кардаанд: «Бо дарназардошти равандҳои муосир, мо бояд корро ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ вусъат бахшем» [210]. Дар баробари кормандони мақомоти давлатӣ «инчунин соҳибкорон, роҳбарони корхонаҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ низ муваззаф гардиданд, ки ба рушди рақамикунонӣ дар фаъолияти идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ диққати муҳим дода, технологияҳои рақамии муосирро аз ҷумла дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ татбиқ кунанд» [244, с. 29].

Ҳамин тариқ, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тақмили пойгоҳи меъёрию ҳукукии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ бояд вазифаи аввалиндараҷа гардад. Ба андешаи мо, барои ноил шудан ба ин ҳадаф роҳандозӣ намудани тадбирҳои зерин зарур аст:

- таҳия ва татбиқи низоми ягонаи танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, ки тамоми сатҳҳои идоракунии давлатиро фаро мегирад;
- наздикшавии мунтазами стандартҳои миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS), бо тадриҷан татбиқ ва дастгирӣ намудан;
- таъмини навсозии мунтазами пойгоҳи меъёрию методӣ дар доираи феҳристи ягонаи рақамии ҳуҷҷатҳо;
- вусъат додани корҳои фаҳмондадиҳӣ байни мутахассисон: ташкили вебинарҳо, нашри дастурҳо, баланд бардоштани таҳассус ва тақмили ихтисос;
- пурзӯр намудани назорат аз болои риояи талаботи муқарраршудаи танзимкунанда ҳам аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам аз ҷониби мақомоти танзимкунандаи берунӣ ва мустақил.

Баланд бардоштани сифат ва мубрамии пойгоҳи меъёрию ҳукуқӣ барои рушди шаффофу самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити устувори ҳукуқӣ фароҳам меорад.

2. Омили дараҷаи касбият ва кордонии кормандон. Барои таъмини фаъолияти муътадили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ шароити таъминот бо кормандони соҳибхтисос нақши асосӣ мебозад. Сифати иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ, самаранокии таҳлили молиявӣ ва эътимоднокии ҳисобот бевосита аз сатҳи омодагии мутахассисон, самаранокии тақсимооти уҳдадориҳои вазифавӣ ва шароити кори онҳо вобаста аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои инсонӣ дар баҳши буҷет ҳам аз ҷиҳати миқдорӣ ва ҳам аз ҷиҳати сифат маҳдуд боқӣ мемонанд. Нарасидани муҳосибон ва аудиторҳои соҳибхтисос махсусан дар маҳалҳо – дар муассисаҳои буҷетии ноҳияҳо ва деҳоти дурдаст хеле зиёд ба назар мерасад. Музди меҳнати кам, ҳавасмандии заиф, дурнамои маҳдуди болоравӣ дар зинаҳои мансабӣ ва касбӣ, инчунин сарбории зиёд ҷолибияти касби муҳосибиро дар баҳши давлатӣ барои мутахассисони ҷавон, ки акнун аз донишгоҳҳо ва донишқадаҳо берун мешаванд, камтар мекунад.

Мувофиқи мушоҳидаҳо ва маълумоти таҳқиқоти илмӣ чунин ҷанбаҳои муҳимро ҷиҳати камбудии дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- бисёре аз муассисаҳои буҷетӣ ҳангоми қабул ва нигоҳ доштани кормандони ботаҷриба мушкилот доранд;
- қисми зиёди кормандони наздики синни нафақа воситаҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати рақамиро сушт медонанд;
- хатмкунандагони ҷавони муассисаҳои таълимӣ аксар вақт дар татбиқи қонунгузорӣ ва стандартҳо дар доираи кор бо маблағҳои буҷетӣ малакаҳои амалӣ надоранд.

Боз як монетаи ҷиддие, ки дар роҳи баланд бардоштани маҳорати касбии кормандон ва мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ мушоҳида мешавад, ин диққат надодан ба таълими мунтазам ва тақмили ихтисоси кормандони муҳосиботи муассисаҳои буҷетӣ мебошад. Тавре муҳаққиқ Г.Т. Қодирова қайд мекунад, «маҳорати касбӣ ва доштани донишҳо дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, назорат ва таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ ба

хотири ошкор намудани мавзеъҳои сулҳ дар фаъолияти корхонаҳо ва дарёфти роҳҳои беҳгардонии минбаъдаи қори онҳо ҳадафи асосии роҳбар, менеҷер ва муҳосибии корхонаи муосир мебошад» [149, с. 94]. Вале дар мамлакат омӯзиш, тақмили ихтисос, курсҳои омӯзишӣ оид ба гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ, таълими усулҳои муосири назорати дохилӣ ва аудит барои муҳосибон ва аудиторон хеле кам гузаронида мешаванд ё онҳо танҳо барои шумораи маҳдуди мутахассисон дастрасанд. Дар бисёр муассисаҳои таҳсилоти таҷрибаи устодию шогирдӣ, таълимоти дохилӣ ё мубодилаи таҷриба ба назар намерасад, ки ин тафовути байни донишҳои назариявӣ ва амалиро боз ҳам тезу тунд мегардонад. Инчунин «дар баъзе муассисаҳои таълимӣ ҳуди омӯзгорон оид ба принсипҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ маълумоти кофӣ надоштанд. Минбаъд дастпарварони ин муассисаҳои таълимӣ ба ҳадамоти муҳосибии корхонаю ташкилотҳо бе доштани малақаҳои қори баҳисобгирӣ ва надоштани дониши зарурии касбӣ меомадаанд» [112, с. 41].

3. Омилҳои таъминоти техникӣ ва нармафзор. Таҷҳизот ва нармафзори замонавӣ воситаи муҳимтарини баланд бардоштани сифат ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар соҳаи буҷет мебошанд. Мавҷудияти технологияи муосири компютерӣ, нармафзори махсус, низомҳои автоматикунонидашудаи идоракунии чараёнҳои молиявӣ, инчунин хатҳои боэътимоди алоқа баҳисобгирии муҳосибии саривақтиро таъмин намуда, эҳтимолияти хатоҳоро коҳиш медиҳад, назоратро пурзӯр намуда, равандҳои омодаасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот ва қорҳои таҳлилиро сода мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар муассисаҳои давлатӣ ва коммуналӣ, сатҳи мучахҳазӣ бо воситаҳои муосири техникӣ ва нармафзори махсусгардонидашуда нобаробар ва дар баъзе мавридҳо ғайриқаноатбахш боқӣ мемонад. Ин мушкилот махсусан дар деҳот ва ноҳияҳое, ки дар онҳо мушкилоти маъмулии зерин мушоҳида мешавад, шадид аст:

- истифодабарии таҷҳизоти компютери кӯҳнашуда, ки нармафзори муосири баҳисобгирӣ намекунад;

- набудани шабакаҳои маҳаллӣ ва пайвастиҳои боэътимоди интернетӣ, ки интиқоли фаврии маълумотро ба мақомоти мутамаккил мушкул месозад;
- сатҳи пасти саводнокии компютери кормандон, ки имкониятҳои автоматикунории баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва назоратро маҳдуд мекунад;
- нарасидани мутахассисон оид ба хизматрасонии техникӣ ва идоракунии низомҳои компютери баҳисобгирӣ муҳосибӣ;
- маҳдуд будани дастрасии нармафзор ва платформаҳои муосири баҳисобгирӣ муҳосибӣ, махсусан дар сурати мавҷуд набудани стратегияи мутамаккили технологияҳои иттилоотӣ барои муассисаҳои буҷетӣ.

Дар мавриди таъминоти нармафзор бошад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоби низомҳои баҳисобгирӣ сертификатсияшуда, ки ба хусусиятҳои баҳисобгирӣ буҷетӣ мутобиқ карда шудаанд, маҳдуд аст. Истифодаи нармафзори Excel ва дигар нармафзори намудҳои чадвали электронӣ ҳоло ҳам васеъ паҳн шудааст, дар ҳоле ки низомҳои намуди ERP, ки вазифаҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ, назорат, аудити дохилӣ, таҳлил ва оморасозии ҳисоботро дар бар мегиранд, ба таври интиҳобӣ - асосан дар мақомоти марказии давлатӣ ё лоиҳаҳои байналмилалӣ истифода мешаванд.

Аксари нармафзор бо ҳамдигар муттаҳид карда намешаванд, ки ин боиси такроршавии амалиёт, тақсимшавии маълумот ва гум шудани ялпорчагии иттилооти баҳисобгирӣ муҳосибӣ мегардад. Чунин ҳодисаҳо низ кам нестанд, ки муассисаҳои алоҳида тариқаҳои гуногуни як нармафзори баҳисобгирӣ муҳосибиро бе танзими мувофиқашуда истифода мекунанд, ки ин мутобиқати баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва назорати байниидоравиро душвор мегардонад.

Автоматикунории аудит низ ҳанӯз дар марҳилаи аввалии худ мебошад. Воситаҳои назорати фосилавӣ, диаграммаҳои назорати электронӣ, алгоритмҳои нармафзор барои муайян кардани ҳолатҳои номатлуб ва ихтилофҳо дар ҳисоботҳо амалан истифода намешаванд. Ин самараро фаъолияти аудиториҳо паст карда, меҳнатфурӯшии онро зиёд мекунад.

Дар асоси таҳқиқоти худ мо чунин монеаҳои асосии рушди технологияи низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатиро муайян кардем:

- фаъолияти сусти стратегияи мутамаркази давлатии рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит;
- маблағгузории маҳдуд барои харидорӣ ва нигоҳдории нармафзор;
- сатҳи пасти татбиқи ҳуҷҷатгардиши электронӣ ва технологияҳои мобайнии рақамӣ;
- ҳифзи сусти маълумот, сатҳи нокифояи киберамният ва хавфи гум шудани иттилоот.

Барои бартараф намудани мушкилоти мавҷуда ва гузаштан ба амсилаи бештар технологияи баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ва назорати давлатӣ маҷмуи тадбирҳои муназзам зарур аст, аз ҷумла:

- таҳия ва татбиқи барномаи миллии рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ;
- татбиқи платформаи ягонаи давлатии баҳисобгирии муҳосибӣ (низомии ERP), ки бо ҳазинадорӣ, низомии андоз, низомии хариди давлатӣ ва мақомоти назорати берунӣ муттаҳид ва ҳамгиро карда шудааст;
- мучахҳазонидани тамоми муассисаҳои буҷетӣ бо таҷҳизоти зарурии техникӣ, пайваستшавӣ ба хатҳои интиқоли маълумот ва таъмини техникӣ;
- баланд бардоштани саводнокии рақамии муҳосибон ва аудиторҳо, гузаронидани курсҳои омӯзишӣ оид ба истифодаи нармафзори муҳосибӣ ва хизматрасониҳои онлайн;
- рушди низомҳои электронии ҳуҷҷатгардиш, ҳисоботи рақамӣ ва аудити фосилавӣ;
- ҷорӣ намудани стандартҳои ҳатмии амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот.

Ҳамин тариқ, таҷдиди техникӣ ва васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ шаффофият, масъулият (ҳисоботдихӣ) ва эътимоднокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетиро ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Бе таъбири рақамӣ низомии баҳисобгирии муҳосибӣ осебпазир, пароканда боқӣ мемонад ва ба талаботи муосири идоракунии захираҳои давлатӣ мувофиқат намекунад.

4. Омилҳои ташкилӣ. Аз нуқтаи назари ташкилӣ шумораи зиёди мақомоти давлатӣ сохтори кӯҳнаи хадамоти муҳосибиро, ки аз давраи шуравӣ мерос мондааст, нигоҳ медорад. Аксар вақт, масъулият ва ваколатҳо ба таври интуитивӣ, бидуни ҳуҷҷатҳои возеҳ тақсим карда мешаванд ва вазифаҳои назорати дохилӣ ва аудит ё расмӣ ё воқеан иҷро намешаванд.

Дар натиҷа чунин мушкилоти маъмулӣ дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ба назар мерасанд:

- набудани тавсифоти вазифавии кормандон ё номутобиқати онҳо бо вазифаҳои воқеии иҷрошаванда;
- такрори вазифаҳо дар байни муҳосибот, хадамоти иқтисодию молиявӣ ва дигар хадамот;
- бесамар вогузоштани вазифаҳо: масалан, вақте ки як муҳосиб ҳам баҳисобгирии молиявӣ ва ҳам назорати амалиёти хариди нақдро пеш мебарад;
- ҳамоҳангии дохилии байни хадамот ва шуъбаҳо, махсусан дар муассисаҳои калони дорои филиалҳо.

Чанбаи дигари муҳим ин татбиқи нокифояи принципҳои аудити дохилӣ ҳамчун унсури идоракунии ташкилӣ мебошад. Як қатор муассисаҳо гурӯҳҳои назорати дохилӣ надоранд ва ё онҳо танҳо бо ном мавҷуданд. Дар баробари ин, дар амалияи байналмилалӣ аудити дохилӣ воситаи асосии назорати пешакӣ ва қорӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ошкор намудани ҳуқуқвайронкуниҳо то иҷрои вазифаҳои аудити берунӣ нигаронида шудааст.

Барои ҳалли мушкилоти муайяншуда, амалӣ намудани чунин маҷмуи тадбирҳо зарур аст:

- ташаккул ва татбиқи барномаи давлатии омодаسازی ва бозомӯзии кормандон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, аз ҷумла модулҳои ҳатмӣ оид ба стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ (IPSAS), технологияҳои рақамӣ ва назорати дохилӣ;
- қорӣ намудани низоми аттестатсияи таҳассусӣ ва аттестатсияи муҳосибон ва аудиторони давлатӣ бо тасдиқи даврии таҳассус;

- таъмини шароити муносиби меҳнат ва музди кори мутахассисоне, ки дар соҳаи баҳисобгирии буҷетӣ кор мекунанд, махсусан дар минтақаҳое, ки мушкили ҷойивазкунии кормандон ва мутахассисон хеле тезутунд аст;

- таҷдиди сохтори ташкилии хадамоти муҳосибӣ бо тавзеҳи дақиқи вазифаҳои баҳисобгирӣ, таҳлилӣ ва назоратӣ, инчунин муқаррар кардани масъулияти шахсӣ барои соҳаҳои алоҳидаи кор;

- институтикунонии аудити дохилӣ дар сатҳи ҳар як муассисаи калон бо ҷаъолияти ҳатмии гурӯҳҳои назоратӣ, риояи стандартҳои назорати дохилӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бораи натиҷаҳои он.

Ҳамин тариқ, таҳкими замина ва захираҳои кормандон, инчунин беҳсозии сохтори ташкилӣ ҷузъи ҷудонашавандаи раванди ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бе бартараф кардани номутаносибии кормандон ва омилҳои ташкилӣ ба дараҷаи баланди саҳеҳӣ, шаффофият ва эътимод ба иттилоот дар бораи ҳаракати маблағҳои давлатӣ ноил шудан ғайриимкон аст.

5. Омилҳои интситутисионалӣ ва назоратӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заифии институтсионалии механизмҳои назорати дохилӣ ва берунӣ ҳамчунон яке аз монетаҳои асосӣ дар роҳи таъмини шаффофият ва самаранокии идоракунии молияи давлатӣ боқӣ мемонад. Сарфи назар аз мавҷудияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, назорати молиявии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои алоҳидаи аудити дохилӣ дар мақомоти давлатӣ, самаранокии кори онҳо дар амал бо як қатор мушкилоти низом ва ташкилӣ маҳдуд аст.

Марҳилаи муосири рушди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо гузориши вазифаҳои бузурги иҷтимоию иқтисодӣ, ки ҳалли онҳо бояд дар асоси дигаргунсозии сифатӣ ва баланд бардоштани самаранокии ҷаъолияти давлат дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба амал бароварда шавад, тавсиф карда мешавад. Ислоҳоти низоми буҷет, ки дар мамлакат солҳои охир роҳандозӣ шудааст, маҳз ба ҳамин мақсад нигаронида шуда, бояд гузариши пурра аз идоракунии хароҷоти буҷет ба идоракунии натиҷахоро таъмин кунад. Асоси

ташаккул ва иҷрои буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ бояд ҳадафҳои аниқии сиёсати давлат ва натиҷаҳои пешбинишудаи ноил шудан ба онҳо бошад [54; 65; 82; 94; 97; 132; 246; 318].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» самаранокӣ ва натиҷабахшии истифодабарии маблағҳои буҷетиро ҳамчун принципҳои асосии низоми буҷетӣ муайян карда, гирандагони маблағҳои буҷетиро водор мекунад, ки онҳоро бо ҳаҷми камтарин, яъне сарфакорона истифода баранд, самт ва истифодабарии маблағҳои буҷетиро барои расидан ба натиҷаҳои пешакӣ муайянгардида ва нишондиҳандаҳои дахлдори миқдорӣ ва сифатӣ таъмин намоянд.

Гузариши раванди буҷетӣ ба принципҳои натиҷанокии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ ташкили механизмҳои муносиби назорати давлатии молиявиро талаб мекунад, ки барои муайян кардани дараҷаи ноилгардӣ ба натиҷаҳои пешбинишудаи иҷтимоию иқтисодӣ имконият фароҳам меоранд. Яке аз чунин механизмҳо аудити самаранокии истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ мебошад, ки дар мамлакатҳои хориҷӣ ба таври васеъ истифода мешавад ва аллакай дар фаъолияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба кор бурда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ, инчунин таҷрибаи начандон тӯлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти роҳандозӣ намудани аудити самаранокӣ нишон медиҳад, ки ин намуди назорат ба сифати қабул ва иҷрои қарорҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ таъсири муҳим расонида, инчунин ба баланд бардоштани масъулият, шаффофӣ ва ҳисоботдиҳии фаъолияти онҳо мусоидат мекунад.

Дар раванди гузаронидани аудити самаранокӣ ташкили дурусти раванди истифодабарии воситаҳои давлатӣ, натиҷаҳои истифодабарии онҳо, фаъолияти ташкилоту муассисаҳои санҷидашаванда вобаста ба истифодабарии воситаҳои давлатӣ ва натиҷанокии онҳо таҳқиқ ва таҳлил карда мешавад. Ташкилот ва муассисаҳое, ки нисбат ба онҳо ваколатҳои назоратии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн мегарданд, ҳамчун объектҳои аудит ба ҳисоб рафта, аз натиҷаи омӯзиш ва таҳлили онҳо дараҷаи сарфанокиӣ, маҳсулнокиӣ ва натиҷанокии

истифодабарии воситаҳои давлатӣ муайян карда мешавад [68; 69; 70; 71; 72; 73; 155; 263; 264].

Мустақилияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон возеҳ аст, лекин дар фаъолияти дигар мақомоти назоратӣ мустақилият кам ба назар мерасад. Пеш аз ҳама, мустақил набудани сохторҳои назорати давлатиро метавон таъкид кард. Масалан, ҳадамоти аудити дохилии ташкилотҳо ва муассисаҳои давлатӣ, мақомоти давлатӣ, тибқи қонунгузорӣ бояд новобаста аз ҳокимияти иҷроия фаъолият кунанд. Аммо дар амал механизми ташаққули ҳисоботи молиявӣ, сохтори масъулият, тахтиҳисоботӣ будан ва вобастагии кормандон аз мақомоти давлатӣ мустақилият ва самаранокии ошкор кардани қонуншиканиро суст мекунад. Чунин вазъият дар як қатор вазоратҳо мушоҳида карда мешавад, ки дар онҳо ҳадамоти аудити дохилӣ аксар вақт ба таври расмӣ гузаронда мешавад ва дар баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷет нақши калон намебозад.

Илова бар ин, дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадамоти аудити дохилӣ аксаран танҳо дар рӯйи қоғаз вучуд доранд ва захираҳои зарурии фанӣ ва тахассусӣ (мутахассисон) надоранд. Дар аксари мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мутахассисони баландихтисос, ки қобилияти баҳодихӣ ба қонунгузорӣ, самаранокӣ ва камхарчии хароҷоти буҷетро дошта бошанд, нестанд. Аксар вақт тафтишҳо (ревизияҳо) бе таҳлили чуқури сабабҳо ва оқибатҳои тамоюлҳои ошкоршуда ба муқоисакунии оддӣ ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ табдил дода мешаванд.

Набудани воситаҳои муосири рақамӣ ва платформаҳои таҳлилӣ низ омили муҳими маҳдудкунанда мебошад. Дар шароити сатҳи пасти автоматикунонии баҳисобгирии молиявӣ ва парокандагии пойгоҳҳои маълумот мақомоти танзимкунанда имкони зуд таҳлил кардани ҳаҷми зиёди иттилоот ва муайян кардани хавфҳои ниҳониро надоранд. Дар як қатор ноҳияҳо ва шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ҳисоботи буҷетӣ ба таври дастӣ ё бо истифода аз нармафзори кӯҳна санчида мешавад, ки эҳтимоли хатоҳоро афзоиш ва шаффофияти ин равандро коҳиш медиҳад.

Дар амал аудити берунӣ на ба арзёбии самаранокии истифодаи захираҳо, балки ба тафтиши риояи қоидаҳои муқарраргардида нигаронида шудааст. Ин махсусан дар шароити татбиқи барномаҳои давлатии сармоягузорӣ, ки аз буҷети ҷумҳуриявӣ ва аз ҳисоби кӯмаки байналмилалӣ маблағгузорӣ мешаванд, муҳим аст. Набудани муносибати касбӣ ба аудити самаранокӣ боиси идомаи хароҷоти бесамар, такрори вазифаҳо ва аз даст додани боварии ташкилотҳои донорӣ мегардад.

Мушкilotи дигари муҳим ин татбиқи сусти натиҷаҳои санҷишҳои аудиторӣ мебошад. Тавсияҳои мақомоти танзимкунанда аксаран сари вақт иҷро намешаванд, механизми ҷавобгарӣ барои вайронкунии такрории молиявӣ бесамар боқӣ мемонад. Дар баъзе мавридҳо худӣ ҳамон вайронкуниҳо дар давоми якҷанд сол ошкор карда мешаванд, ки ин аз камбудии низоми ташкили назорати молиявӣ шаҳодат медиҳад. Инчунин назорати ҷамъиятии иҷроӣ тавсияҳо вучуд надорад, ки ин боиси паст шудани сатҳи шаффофияти буҷет дар назари аҳли ҷомеа мегардад.

Барои беҳбуди вазъ дар мамлакат ислоҳоти мақсаднок, ки ба таҳкими институтсионалии мақомоти назорат нигаронида шуда бошад, зарур аст. Аз ҷумла, роҳандозӣ намудани чунин табдирҳо зарур аст:

- васеъ намудани ваколат ва қароратҳои мустакилияти хадмоти аудити дохилӣ дар муассисаҳои буҷетӣ, идораҳо ва вазоратҳо;
- таҳияи стратегияи ягонаи давлатии рушди аудити дохилӣ бо таваҷҷуҳ ба тақмили вазифаҳои таҳлилӣ ва пешгирикунандаи он;
- татбиқи платформаҳои рақамӣ барои таҳлили маълумоти буҷетӣ дар речаи вақти воқеӣ;
- зиёд кардани масъулият барои риоя накардани дастурамалҳои аудиторӣ;
- тақмили мунтазами дониш ва касбияти кормандон дар соҳаи назорати давлатии молиявӣ;
- бунёди феҳристи дастрасии оммавии натиҷаҳои аудити давлатӣ.

Инчунин зарур аст, ки воситаҳои аудити шаҳрвандӣ ва иштироки ҷомеа дар назорати маблағҳои буҷетӣ, бахусус дар соҳаи тандурустӣ, маориф ва

лоиҳаҳои инфрасохторӣ таҳия карда шаванд. Танҳо тавассути ҷалби густурдаи ҷомеа ва иттилооти ошкорои буҷет мумкин аст, ки сатҳи эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёбад.

Ҳамин тариқ, омилҳои институтсионалӣ ва назоратӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷдиди назар ва навсозии ҳамаҷонибаро тақозо мекунанд. Танҳо дар сурати ҳамҷоягии аудити мустақил, механизмҳои самарабахши иҷроӣ қарорҳо ва нерӯи инсонӣ ва технологӣ метавон дар бораи воқеан баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ суҳан гуфт.

6. Шаффофияти иттилоотӣ ва иштироки омма. Ҷанбаи дигари муҳими шаффофият дастрасии шаҳрвандон ба иттилоот дар бораи равандҳои буҷетӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаффофияти ҳисоботи буҷет тадриҷан густариш меёбад, вале танҳо бо наشري ҳисоботҳои расмӣ, ки аксаран барои ҷомеаи васеъ нофаҳмо аст, маҳдуд мешавад. Барои мониторинги иҷроӣ буҷет дар вақти воқеӣ платформаи самараноки электронӣ вуҷуд надорад, чунон ки дар бисёр мамлакатҳо амалӣ карда мешавад.

Инчунин механизмҳои иштироки ҷомеа дар назорати буҷет таҳия нашудаанд: аудити давлатӣ, ташаббусҳои назорати шаҳрвандӣ ва фикру мулоҳизаҳои аҳоли дар марҳилаи аввали рушд қарор доранд. Ин назорати ҷамъиятиро ба истифодаи маблағҳои буҷет маҳдуд карда, сатҳи умумии бовариӣ ба молияи давлат коҳиш медиҳад.

Ба назари мо, чунин роҳҳои ҳалли мушкилоти дар боло зикргардида, ки раванди тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатиро ҳалалдор мекунанд, муҳим ва самарабахш мебошанд (ҷадвали 3.7).

Ҳамин тариқ, таъмини шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ муносибати ҳамаҷонибаеро тақозо мекунад, ки ҳам тадбирҳои меъёрию ҳуқуқӣ, институтсионалӣ, ташкилию техникӣ ва ҳам рушди истифодаи нармафзорро дар бар мегирад. Баланд бардоштани таҳассуси қарордон, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ, тақмил додани назорати дохилӣ ва рушди аудити

мустақил шартҳои асосии ташаккули низоми муосир ва самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ ва назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Ҷадвали 3.7. – Роҳҳои ҳалли мушкилоти тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ

Роҳҳои ҳалли мушкилот	Тадбирҳои асосӣ
1. Тақмили қонунгузорӣ	Мутобиқсозии қонунгузори милли ба стандартҳои байналмилалро идома дода, мунтазам навосии ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва таҳияи тавсияҳои ягонаи методӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит зарур аст.
2. Рушди иқтисодии инсонӣ (кормандон)	Баланд бардоштани таҳассуси кормандон тавассути ташкили курсҳо, барномаҳои сертификатсия ва табодули таҷриба бо шарикони байналмилалӣ нақши муҳим мебошад. Ҷорӣ намудани низоми тақмили доимии ихтисосро ҳавасманд кардан лозим аст.
3. Рақамизатии баҳисобгирии муҳосибӣ	Тавсеаи истифодаи низомҳои автоматизатсияшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ (аз ҷумла низомҳои ба технологияҳои абрӣ асосёфта) самаранокии коркарди маълумотро зиёд ва назорати иҷроии буҷетро беҳтар намуда, барои шаффофияти баҳисобгирии муҳосибӣ шароит фароҳам меорад.
4. Таҳкими ниҳоди аудити дохилӣ ва берунӣ	Нақши мақомоти назоратро пурзӯр кардан, дараҷаи мустақилият ва масъулияти онҳоро баланд бардоштан, механизмҳои аудит ва назорати ҷамъиятиро ҷорӣ кардан лозим аст.
5. Шаффофӣ ва дастрасӣ ба иттилоот	Тавсия дода мешавад, ки платформаи ягонаи электронии дастрасии ошкоро ба нишондиҳандаҳои асосии иҷроии буҷет, ки сатҳи боварии шаҳрвандон ва ташкилотҳои ҷамъиятиро баланд мебардорад, бунёд карда шавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Пеш аз ҳама, зарур аст, ки пойгоҳи меъёрии милли дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бо стандартҳои байналмилалӣ, аз қабилҳои IPSAS ва ISSAI навосӣ ва ҳамоханг созад. Ин ягонагии муносибатҳоро таъмин намуда, сифати ҳисоботи молиявиро беҳтар мекунад ва ба ин васила барои татбиқи таҷрибаи пешқадам шароити ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Тавсия дода мешавад, ки дар назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳи корӣ таъсис дода шавад, ки ба ҳайати он намояндагони Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷомеаи илмӣ ва

шарикони байналмилалӣ барои таҳияи тағйироти дахлдор ба қонунгузорӣ шомил гарданд.

Қадами муҳими навбатӣ бояд таҳкими иқтидори институтсионалии мақомоти назорати берунӣ ва дохилии молиявӣ бошад. Шумораи кормандони дорои тахассус ва кордонии дахлдорро дар мақомоти назорати давлатӣ, аз ҷумла Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд кардан, мунтазам тақмили ихтисоси кормандонро таъмин намудан, мустақилияти онро таҳким додан зарур аст. Инчунин низоми арзёбии самаранокии фаъолияти мақомоти назорати молиявӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳои самаранокӣ, натиҷанокӣ ва таъсири аудит ба сифати идоракунии буҷетро ҷорӣ кардан лозим аст.

Ба навсозии расмиёти ташкилии баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиботи аудит диққати махсус додан лозим аст. Ҷорӣ намудани низоми ягонаи давлатии иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ, ки бо низомҳои хазинадорӣ, хадамоти андоз ва дигар мақомот муттаҳид карда шудааст, ҷамъоварӣ ва коркарди маълумотро автоматӣ кунонида, шаффофиятро афзун ва такрори вазифаҳоро бартараф менамояд. Таъмини беҳатарии ин гуна низомҳо ва омӯзиши кормандон дар истифодаи онҳо муҳим аст.

Барои баланд бардоштани сатҳи касбии мутахассисони баҳши давлатӣ низоми тақмили ихтисос, аз ҷумла курсҳои махсусгардонидашуда, барномаҳои тақмили ихтисос, таҷрибаомӯзӣ ва аттестатсияи муҳосибон ва аудиторҳои баҳши давлатиро таъсис додан зарур аст. Тавсия дода мешавад, ки шарикӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва марказҳои таълимӣ, ки ба интиқоли дониш ва усулҳо мусоидат мекунанд, рушд дода шавад. Инчунин дар донишгоҳҳои мамлакат таълими стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро вусъат додан лозим аст, ки барои омода кардани насли нави мутахассисон мусоидат мекунад.

Ниҳоят, рушди аудити мустақили берунӣ ва аудити дохилӣ бояд самти афзалиятноки ислоҳоти буҷет гардад. Вазифаҳои аудити дохилӣ бояд дар ҳама муассисаҳои асосии давлатӣ бо методология ва ҳисоботдиҳӣ дақиқ муайян карда шаванд. Аудити мустақил, ки аз ҷониби ташкилотҳои аудиторӣ гузаронида

мешавад, бояд аз ҷиҳати институтсионалӣ, аз ҷумла ташкили феҳристи ташкилотҳои аудитории аккредитатсияшуда, ки барои арзёбии самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ аз рӯйи стандартҳои байналмилалӣ кодиранд, дастгирӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, татбиқи ин тадбирҳо дар маҷмӯъ ба таъсиси низоми муосир, устувор ва шаффофи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, ки кодир ба таъмини самараноки назорати молияи давлатӣ ва таҳкими эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти давлатӣ мебошад, мусоидат мекунад.

3.3. Таҷрибаи байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ: имконияти истифода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамкориҳои ғарбӣ бо нищодҳои молиявии байналмилалӣ масъалаи баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва таъмини шаффофияти молияи давлатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калидӣ дорад. Ба омӯхтан ва ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта дастурҳои пуларзишро пешниҳод мекунад, ки на танҳо ба вазъи муосири низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба таври воқеъбинона баҳогузори кардан, балки барои муайян намудани самтҳои афзалиятноки ислоҳот ва мутобиқсозии он ба талаботи замони имкон медиҳанд. Дар ин маврид, ба назар гирифтани хусусиятҳои низоми иқтисоди миллий, пойгоҳи ҳуқуқӣ ва институтсионалие, ки дар онҳо захираҳои буҷетӣ идора карда мешаванд, муҳим аст. Мутобиқсозии стандартҳои байналмилалӣ бояд воқеияти маҳаллиро ба инобат гирад, то на танҳо риояи расмӣ, балки беҳбуди воқеии сифати баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва назоратро таъмин намояд. Ин иштироки ғарбӣ ҷомеаи касбӣ, тақмили ихтисоси мутахассисон ва навсозии пойгоҳи меъёриро талаб мекунад.

Рақамикунонии равандро, ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва платформаҳои таҳлилий

шарти муҳими дигаргунсозии бомуваффақияти низоми баҳисобгириим уҳосибӣ ва аудити давлатӣ мебошад. Чунин тадбирҳо на танҳо ба коҳиш додани омили инсонӣ ва хавфи таҳрифи иттилоот мусоидат мекунанд, балки барои қабули саривақтии қарорҳои идоракунии замини мусоид фароҳам меоранд. Дар давраи ояндаи дарозмуддат ин барои рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ замина фароҳам меорад ва эътимоди шаҳрвандон ва шарикони байналмилалиро ба ниҳодҳои давлатӣ зиёд мекунад.

Дар бисёре аз мамлакатҳои дорои низоми устувори молиявӣ ва сатҳи баланди эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити мустақил равишҳои муосир қорӣ карда шудаанд. Унсурҳои асосии ин равишҳо аз инҳо иборатанд: гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (IPSAS), татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ мақомоти олии аудит (ISSAI - International Standards of Supreme Audit Institutions), истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии молияи давлатӣ ва таҳкими институтсионалии мақомоти назорати молиявӣ. Тавре аз омӯзиши муҳтавои адабиёти дахлдор бармеояд, ин тадбирҳо на танҳо шаффофияти идоракунии буҷетро зиёд карданд, балки имкон доданд, ки истифодаи оқилона ва самараноки маблағҳои буҷетӣ ба даст ояд [9; 37; 89; 90; 107; 139; 164; 204; 323; 324].

Дар ин замина Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҷрибаи мамлакатҳои чун Гурҷистон, Қазоқистон, Эстония, Полша ва Ветнам, ки дар солҳои охир дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати давлатӣ фаъолона ислоҳот гузаронидаанд, таваҷҷуҳ дорад [285, с. 222]. Масалан, дар Гурҷистон гузариш тадриҷан ба IPSAS амалӣ карда шуд, раванди автоматикунории баҳисобгирии буҷетӣ оғоз гардид ва истифодаи равиши таҳлилий дар аудити берунӣ васеъ гардид. Дар натиҷа сифати ҳисобот ва дараҷаи масъулияти мақомоти давлатӣ дар назди ҷамъият хеле беҳтар гардид [203]. Чунин иқдомҳо дар Ҷумҳурии Қазоқистон, ки татбиқи стандартҳои IPSAS бо таъсиси низоми ягонаи давлатии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ - SFR (state financial resources - захираҳои молиявии давлатӣ), инчунин пурзӯр намудани омодагии касбии

кормандон дар соҳаи молияи давлатӣ ҳамрадиф аст. Дар ин маврид, бояд ба инобат гирифт, ки барои баланд бардоштани нақши назорати давлатӣ «зарур аст, ки барои навсозии раванди бучет ва сифати низоми идоракунии давлатӣ шароит фароҳам оварда шавад. Риояи шартҳои асосии рушди аудити давлатӣ ба ҳалли мушкилоти мавҷуда ва наздикшавӣ бо таҷрибаи бехтарини ҷаҳонӣ мусоидат мекунад» [316, 264].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар аз иқдомҳо оид ба ислоҳоти раванди бучетӣ, гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ дар марҳилаи аввал қарор дорад. Низомии мавҷудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба санадҳои меъёрии миллӣ асос ёфтааст, ки аксари онҳо мутобиқи равишҳои байналмилалӣ навсозиро талаб мекунанд. Татбиқи IPSAS метавонад дар таъмини қиёспазирӣ, шаффофият ва саҳеҳии иттилооти молиявӣ дар баҳши давлатӣ нақши калидӣ бозад. Аммо иҷрои ин вазифа азму иродаи сиёсӣ, пурзӯр намудани иқтидори инсонӣ (ҳайати кормандон), аз нав дида баромадани методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва захираҳои калони ташкилию техникаро талаб мекунад.

Унсuri ҳамчунин муҳими таҷрибаи байналмилалӣ таъмини мустақилият ва самаранокии фаъолияти аудити берунии давлатӣ мебошад. Дар аксари мамлакатҳои пешрафта, мақомоти назорати берунӣ новобаста аз ҳокимияти иҷроия амал мекунанд, дорои салоҳият ва ваколатҳои дақиқ муайян карда шудаанд ва барои гузаронидани аудити самаранокӣ (performance audit) имкониятҳои васеъ доранд. Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон то чанде пеш вазифаҳои назорати беруниро иҷро мекард, аммо фаъолияти он аксар вақт танҳо бо санҷиши риояи меъёрҳо маҳдуд буда, таҳлили самаранокии истифодаи маблағҳои бучетиро ба таври кофӣ фаро намегирифт. Ҷорӣ намудани равишҳои аудити самаранокӣ, махсусан дар соҳаи тандурустӣ, маориф ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ, имкон медиҳад, ки сабабҳои бесамарӣ ва пешниҳоди тавсияҳои асоснок дақиқтар муайян карда шавад.

Дар шароити афзоиши вобастагии мутақобилаи иқтисодҳои миллӣ, мисолҳои мамлакатҳои дорои иқтисоди рӯ ба рушд, ки низоми иқтисодии шуравиро паси сар кардаанд, аз қабili Гурҷистон, Қазоқистон ва Украина ва дар

онҳо ислоҳоти ҳамаҷониба дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ аллакай амалӣ карда мешавад, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як истиноди муҳим хизмат карда метавонад. Аз ҷумла, Қазоқистон бо иштироки фаълони Вазорати молияи худ, дар самти таъсиси марказҳои методӣ ва ташкили омӯзиши мунтазами хизматчиёни давлатӣ барои мутобиксозии IPSAS ба пешравиҳои назаррас ноил гардид. Чунин таҷрибаро метавон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳои миллӣ, бахусус дар самти омодасозии кормандон ва рақамикунонии баҳисобгирии буҷетӣ ва аудит дар низоми буҷети давлатӣ мутобик кард.

Илова бар ин, таҷрибаи ҷаҳонӣ аҳамияти ҳамгироии технологияҳои рақамиро ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити буҷетӣ нишон медиҳад. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо платформаҳои автоматонидашуда ва технологияҳои абрӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ, назорати иҷрои буҷет ва омодасозии ҳисоботи молиявӣ фаълоне истифода мешаванд. Чунин воситаҳои дақиқии маълумот, суръати таҳлилро беҳтар намуда, ба ҳадди ақалл кам кардани хавфҳои коррупсия ва сӯйиштифодаи маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунанд. Ҷорӣ намудани технологияҳо ва нармафзори шабеҳи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи пойгоҳи меёри ва сармоягузори ба инфрасохтори IT-ро тақозо мекунанд, аммо дар ояндаи дарозмуддат ин боиси афзоиши самаранокии идоракунии давлатӣ мегардад.

Нақши ташкилотҳои байналмилалӣ байналмилалӣ, аз қабили IFAC, Бонки ҷаҳонӣ ва Ҳазинаи байналмилалии асёр, ки ба мамлакатҳо дар ислоҳоти баҳисобгирии буҷетӣ ёрии машваратӣ ва методӣ мерасонанд, низ бояд ба назар гирифта шавад. Ҷалби ёрии техникӣ ва иштирок дар барномаҳои ҳамкории байналмилалӣ ба суръатбахшии ислоҳот, таъмини мутобикати стандартҳои байналмилалӣ ва таҳкими эътимод ба иттилооти молиявӣ дар бахши давлатӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, ташаккули низоми муосир ва устувори баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши ҳамаҷонибаеро тақозо мекунанд, ки ҳамоҳангсозии меёрҳо (стандартҳо), рушди

муҳити институтсионалӣ, рақамикунонии равандҳо ва истифодаи ғайрисамаранокии таҷрибаи байналмилалиро дар бар мегирад. Танҳо дар сурати риоя шудани ин шартҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад амволи шаффофият, масъулият ва самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетиро давлатиро интизор шавад.

Таҷрибаи як қатор мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта нишон медиҳад, ки аудити самаранокӣ (performance audit), ки аз ҷониби мақомоти давлатии назорати молиявӣ гузаронида мешавад, барои иҷрои чунин вазифаҳои назоратӣ шудааст:

- муайян намудани сабабҳои истифодаи ғайрисамаранокӣ маблағ ва захираҳои давлатӣ аз ҷониби гирандагон ва истифодабарандагонӣ онҳо;

- таҳқиқ, таҳлил ва муайян намудани самаранокии фаъолияти объектҳои аудит дар самти муайян;

- таҳқиқ таркиб, муайян намудани тавсияҳо барои беҳтар кардани самаранокии фаъолияти объектҳои аудит ва фаъолияти аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ;

- пешниҳоди хулоса ба Парламент барои баҳодихӣ ба натиҷанокии қарорҳои оид ба танзими раванди иҷрои буҷети давлатӣ;

- таъмини мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо маълумот ва тавсияҳо оид ба афзун намудани самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ [95; 101; 127; 144].

Дар раванди гузаронидани аудити самаранокӣ таъкиди дурусти раванди истифодабарии воситаҳои давлатӣ, натиҷаҳои истифодабарии онҳо, фаъолияти таъкилоту муассисаҳои санҷидашаванда вобаста ба истифодабарии воситаҳои давлатӣ ва натиҷанокии онҳо таъкиқ ва таҳлил карда мешавад. Таъкилот ва муассисаҳое, ки нисбат ба онҳо ваколатҳои назорати давлатии молиявӣ паҳн мегарданд, ҳамчун объектҳои аудит ба ҳисоб рафта, аз натиҷаи омӯзиш ва таҳлили онҳо дараҷаи сарфранокӣ, маҳсулноки ва натиҷанокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ муайян карда мешавад [22; 142; 206; 275].

Рушди институти аудити фаъолият махсусан дар шароити маҳдуд будани захираҳои буҷетӣ ва зарурати истифодаи мақсаднок ва оқилонаи онҳо муҳим аст. Чунин аудит имкон медиҳад, ки на танҳо қонуншиканӣҳои молиявӣ, балки

мушкилоти системавии механизмҳои идоракунии буҷетро ошкор созем, ки онро воситаи муҳими банақшагирии стратегӣ ва назорати давлатӣ мегардонад. Дар ин бобат на ба риояи тартиботи расмӣ, балки ба ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишуда ва мувофиқи вазифаҳои ба миёнгузоштаи иҷтимоию иқтисодии онҳо диққати махсус дода мешавад.

Аудити муассир истифодаи усулҳои муосири таҳлил, аз ҷумла равишҳои муқоисавӣ, омилӣ, регрессионӣ ва ба хавф нигаронидашударо талаб мекунад. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо ба вазъи воқеии қорҳо баҳо дода шавад, балки инчунин барои тақмил додани равандҳои идоракунии захираҳои давлатӣ тавсияҳои амалӣ таҳия карда шаванд. Аз ҷумла, ба ошкор намудани вазифаҳои бесамар ё такроршаванда дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, таҳлили самаранокии онҳо ва дараҷаи ноил шудан ба мақсадҳое, ки дар тақсимои маблағҳои буҷетӣ зикр шудаанд, таъкид мешавад.

Ғайр аз ин, таъмини мустақилият ва воқеъбинона будани санҷишҳои аудиторӣ низ аҳамияти калон дорад. Барои ноил шудан ба ин зарур аст, ки асосҳои институтсионалию ҳуқуқии аудитро таҳким бахшида, сатҳи касбии кормандони мақомоти назорат баланд бардошта шавад, стандартҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи пешқадам татбиқ карда шавад. Шаффофияти расмӣ ва ошкоро будани натиҷаҳои аудит барои аҳоли ва шахсони манфиатдор эътимодно ба раванди назорат зиёд намуда, муносибати масъулиятнокро ба истифодаи маблағҳои буҷетӣ таъшиқ мекунад.

Самти алоҳидаи рушди аудити натиҷавӣ рақамикунонии фаъолияти аудиторӣ, қорӣ намудани низомҳои иттилоотии мониторинг ва таҳлил дар асоси маълумоти калон мебошад. Ҷунин технологияҳо имкон медиҳанд, ки мониторинги доимӣ дар вақти воқеӣ, воқуниши ғаврӣ ба инҳирофҳо ва кам кардани хавфҳои сӯйиистифода амалӣ карда шавад.

Дар маҷмӯъ, аудити самаранокӣ на танҳо як воситаи назорат, балки унсури муҳими низоми идоракунии натиҷаҳо дар бахши давлатӣ мегардад. Натиҷаҳои он метавонанд ва бояд барои тасҳеҳи барномаҳои давлатӣ, аз нав тақсим намудани афзалиятҳои буҷет ва баланд бардоштани самаранокии куллии

идоракунии давлатӣ истифода шаванд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вазифаи навсозии низоми молиявӣ бо бучетӣ гузошта шудааст, рушди ин самти аудит барои рушди устувор ва пешрафти иҷтимоӣ имкониятҳои нав мекушояд.

Аудити самаранокӣ бо назардошти қоидаҳои умумии гузаронидани чорабиниҳои назоратӣ дар чор марҳила амалӣ карда мешавад (ҷадвали 3.8).

Ҷадвали 3.8. – Марҳилаҳои гузаронидани аудити самаранокӣ

Марҳилаи аудити самаранокӣ	Тавсифи марҳилаи аудити самаранокӣ
Марҳилаи якум	Омӯзиши пешакии предмет ва соҳаи фаъолияти объекти аудити самаранокӣ ба ҷо оварда шуда, аз ҷумла чунин ҳолатҳо муайян карда мешаванд: - мақсадҳои аудити самаранокӣ, масъалаҳои омӯзиш ва таҳлил; - тарзу усулҳои гузаронидан ва ҷамъоварӣ намудани нишондиҳандаҳо ва маълумоти воқеӣ; - меъёрҳо (маҳакҳо)-и арзёбии самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ. Аз натиҷаи омӯзиши пешакӣ барномаи гузаронидани аудити самаранокӣ таҳия карда мешавад.
Марҳилаи дуюм	Омӯзиш ва таҳлили натиҷаҳои истифодабарии маблағҳои бучети давлатӣ тибқи барномаи аудити самаранокӣ бевосита дар объекти аудит гузаронида мешавад, ки дар рафти он маълумот ва нишондиҳандаҳои воқеии барои гирифтани далелҳо зарурӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил карда мешаванд.
Марҳилаи сеюм	Аз натиҷаи аудити самаранокӣ ҳисобот, ки хулоса ва пешниҳодҳоро дар бар мегирад, инчунин дигар ҳуҷҷатҳо омода карда мешаванд. Омода намудани натиҷаҳои аудити самаранокӣ аз таҳлил ва муқоисаи ҳаматарафаи маълумот ва нишондиҳандаҳои воқеӣ (далелҳо)-и ҷамъовардашуда, ки дар ҳисобот ва дигар ҳуҷҷатҳои қорӣ дарҷ гардидаанд, оғоз шуда, аз натиҷаи чунин муқоисакунӣ хулоса таҳия карда мешавад. Дар хулоса дараҷаи мутобикати натиҷаҳои истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар соҳаи аудитшаванда ва ё фаъолияти объекти аудит ба меъёрҳои арзёбии самаранокӣ инъикос карда мешавад.
Марҳилаи чорум	Дар марҳилаи ниҳойии гузаронидани аудити самаранокӣ вобаста ба ҷӣ гуна анҷом додани фаъолияти минбаъда дар заминаи ҳисобот оид ба аудити самаранокӣ тавсияҳо дода мешаванд, инчунин иҷрои тавсия ва пешниҳодҳои дар ҳисоботи аудиторӣ дарҷгардида таҳти назорат қарор дода мешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар марҳилаи якум вобаста аз масъалаҳои дар доираи аудит баррасишаванда барои иҷрои супоришҳои алоҳида, омода намудани иттилоти таҳлилӣ, хулоса ва арзёбии ташхисӣ ба раванди гузаронидани аудити самаранокӣ

коршиносони мустақили берунӣ бо роҳи дохил намудани онҳо ба ҳайати гурӯҳи кории аудиторӣ ҷалб карда мешаванд.

Дар марҳилаи дуюми аудити самаранокӣ маълумот ва нишондиҳандаҳои воқеӣ аз натиҷаи истифодабарии воситаҳои давлатӣ тавассути гузаронидани аудити фаъолияти объектҳои аудити самаранокӣ, омӯзиши ҳуҷҷат ва мавод, аз ҷумла ҳуҷҷат ва маводи аз дигар манбаъҳо гирифташуда, ки ба мавзӯи аудит дахл доранд, ҷамъ оварда мешаванд.

Маълумот ва нишондиҳандаҳои воқеӣ, ки дар раванди омӯзиши пешакӣ ва дар марҳилаи гузаронидани аудити самаранокӣ дар объектҳои аудит ба даст оварда шудаанд, дар таркиби далелҳо истифода мешаванд.

Дар марҳилаи сеюми аудити самаранокӣ мутобиқат доштани натиҷаҳои воқеии истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар соҳаи аудитшаванда ва ташкили фаъолияти объектҳои аудит ба меъёрҳои муқарраргардида истифодаи самаранокӣ воситаҳои давлатиро дар сатҳи дахлдор ифода менамояд. Акси ҳол аз ҷой доштани камбудихо дарак дода, беҳтар намудани ташкили фаъолияти объектҳои аудитро вобаста ба истифодабарии воситаҳои давлатӣ талаб менамояд.

Дар сурати ошкор гардидани камбудихо ҳолатҳои мушаххас, ки аз истифодабарии ғайрисамаранокӣ воситаҳои давлатӣ дар соҳаи аудитшаванда ва ё объектҳои аудит шаҳодат медиҳанд, дар хулоса дарҷ карда мешаванд.

Натиҷаҳои аудити самаранокӣ дар ҳисобот бояд мувофиқи мақсадҳои пешбинигардида ифода ёфта, дар асоси хулосаҳои баровардашуда ба ҳар як мақсад ҷавоб дода тавонанд. Дар ҳисобот дарҷ намудани ҳолатҳои нисбатан муҳим, ки дар бораи истифодаи ғайрисамаранокӣ воситаҳои давлатӣ шаҳодат медиҳанд, инчунин нишон додани сабабҳои мушаххаси камбудихо ошкоршуда ва оқибатҳои эҳтимолии онҳо мақбул аст.

Дар марҳилаи чоруми аудити самаранокӣ ҳангоми ошкор гардидани камбудихо дар раванди аудити самаранокӣ ва ба имконияти ба таври ҷиддӣ баланд намудани сифат ва натиҷаи фаъолияти объектҳои аудит далолат намудани хулосаҳои баровардашуда, омода намудани пешниҳоди дахлдор

чиҳати андешидани чораҳо вобаста ба бартараф намудани ин камбудиҳо зарур буда, ҳолати мазкур дар ҳисобот аз натиҷаи аудити самаранокӣ инъикос карда мешавад.

Мутобиқати натиҷаҳои истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар соҳаи аудитшаванда ё фаъолияти объектҳои аудит ба меъёрҳои муқарраргардидаи арзёбии самаранокӣ маънои онро надорад, ки чиҳати истифодаи самаранокӣ воситаҳои давлатӣ тамоми имконияти ҷойдошта истифода шудааст. Бинобар ин, дар асоси хулоса ва натиҷагирӣ пайдо намудани имконияти мазкур ва таҳияи тавсияи дахлдор вобаста ба муқаммал гардонидани фаъолияти объектҳои аудит бо мақсади боз ҳам баланд бардоштани самаранокӣ истифодабарии воситаҳои давлатӣ зарур мебошад.

Мазмуни тавсия ба мақсадҳои пешбинишудаи аудити самаранокӣ мутобиқат дошта, ба хулосаҳои аз натиҷаи аудити самаранокӣ ташаккулёфта асос меёбад. Тавсияҳо бояд тавре таҳия карда шаванд, ки:

- ба бартараф кардани сабабҳои ҷой доштани камбудиҳо ва ё масъалаҳои ҳалталаби ошкоршуда равона гардида бошанд;
- ба суроғаи объектҳои аудит, мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо ва шахсони мансабдор, ки иҷрои он ба доираи ваколатҳои онҳо мансуб мебошад, нигаронида шуда бошанд;
- чиҳати андешидани чораҳои мушаххас аз ҷониби объектҳои аудит вобаста ба бартараф намудани камбудиҳои ошкоршуда равона гардида бошанд;
- иҷрои онҳо аз чиҳати иқтисодӣ самаранок буда, хароҷот набояд аз ғоидаи пешбинишуда зиёд бошад;
- ҷорӣ намудани онҳо барои ба даст овардани ғоида равона гардида, имконияти арзёбӣ ва андоза намудани он бошад;
- аз рӯи шакл саҳеҳ ва сода бошанд.

Фаъолияти минбаъда оид ба натиҷаҳои ҳисоботи аудиторӣ воситаи муҳим барои тақвият додани таъсири аудит ва беҳбуди кори ояндаи марбут ба аудит мебошад. Раванди анҷомдиҳии фаъолияти минбаъда ба амалисозии самаранокӣ натиҷаҳо ва тавсияҳои аудит мусоидат намуда, ҳамчун робитаи бозгашт ба

мақоми олии аудит, мақомоти қонунгузор ва ҳукумат оид ба масъалаҳои фаъолияти аудити самаранокӣ ва бехбудиро, ки тавассути объекти аудит ворид карда шудаанд, хизмат менамояд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аудити самаранокӣ ба сатҳи асоснокӣ ва амалисозии қарорҳои мақомоти давлатӣ дар соҳаи буҷет ва молия таъсири ҷиддии мусбат мерасонад. Вай ба пурзур гардидани масъулияти мақомоти давлатӣ мадад мерасонад, дараҷаи шаффофият ва масъулиятнокӣ фаъолияти онҳоро баланд мебардорад. Вобаста ба ин, бояд тазаккур дод, ки «Бо пайдоиши аудити самаранокӣ, ки натиҷаҳои он бевосита ба арзёбии фаъолияти мақомоти иҷроия дар идоракунии молияи давлатӣ алоқаманд аст, парламентҳои мамлакатҳои хориҷӣ ба фаъолияти мақомоти олии назорати давлатии молиявӣ таваҷҷуҳи зиёд пайдо карданд. Ин дар он ифода ёфт, ки дар ҳаёти бисёр мақомоти қонунбарор барои ҳамкорӣ бо мақомоти назорати давлатии молиявӣ кумитаҳои махсус ташкил карда шуданд» [247, с. 72].

Фаъолияти минбаъда дар заминаи натиҷаҳо ва тавсияҳои аудит метавонад барои чунин ҳадафҳо ба кор бурда шавад:

- муайян кардани он ки объектҳои аудит дар ҷавоб ба натиҷаҳо ва тавсияҳои аудит то кадом андоза тағйирот анҷом доданд;
- муайян кардани оқибатҳое, ки метавонанд ба аудит нисбат дода шаванд;
- муайян кардани соҳаҳое, ки барои фаъолияти минбаъда дар рафти кори оянда муфид ва судманд хоҳад буд.

Фаъолияти минбаъда барои арзёбӣ намудани самаранокӣ фаъолияти мақомоти олии аудит асосро таъмин намуда, метавонад барои боло бурдани сатҳи дониш ва тақмили амалия дар мақомоти олии аудит мусоидат кунад. Дар ин робита аудити минбаъдаи ҳисоботи аудиторӣ ҳамчунин воситаи ҳударзёбӣ ва худбаҳодиҳӣ мебошад.

Ҳамчунин таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки рақамикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит низ вазифаи таъхирнопазир мебошад. Дар як қатор мамлакатҳо (масалан, Кореяи Ҷанубӣ, Эстония ва Озарбойҷон) платформаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии молиявии давлатӣ дар асоси

нармафзор бомуваффақият татбиқ карда шуданд, ки дастрасии онлайн ба иттилооти молиявӣ, назорати иҷроӣ буҷет ва назорати хароҷотро дар вақти воқеӣ таъмин мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи чунин қарорҳо, ки аз лоиҳаҳои таҷрибавӣ дар вазорату идораҳои асосӣ сар карда, метавонад ҳаҷми кори дастиро хеле кам кунад, ҳавфи таҳрифи ҳисоботи молиявиро коҳиш диҳад ва суръати қабули қарорҳои идоракуниро баланд бардорад.

Илова бар ин, таҷрибаи ҷаҳонӣ самаранокии назорати ҷамъиятӣ ва шаҳрвандиро аз болои маблағҳои буҷетӣ нишон медиҳад. Мамлакатҳое, ки дар ин самт пешрафт кардаанд, механизмҳои шаффофиятро фаъолон татбиқ мекунанд: интишори маълумоти буҷетӣ бо дастрасии озод, баргузори муҳокимаҳои ҷамъиятӣ оид ба буҷет ва иштироки шаҳрвандон дар арзёбии барномаҳои давлатӣ. Чунин механизмҳо ба ташаккули фарҳанги масъулиятшиносӣ ва ҳавасмандгардонии оқилонаи маблағҳои буҷетӣ мусоидат мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди чунин таҷрибаҳо тавассути ташкили платформаҳои онлайн бо иттилооти кушодаи буҷетӣ, дастгирии ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва воситаҳои ахбори омма дар инъикоси масъалаҳои назорати буҷет, инчунин рушди ниҳоди аудити давлатӣ имконпазир аст.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи ҷаҳонӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ метавонад ва бояд тақияҳои рушд ва навсозии чунин низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад. Самтҳои ояндадори мутобиқсозӣ инҳоянд: ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, рақамикунони баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат, таҳкими институтсионалии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди аудити дохилӣ ва ҳавасмандгардонии иштироки шаҳрвандон дар раванди буҷет. Дар сурати андешидани равиши ҳамаҷониба ва пайваста, мутобиқсозии ин таҷрибаҳо метавонад сатҳи шаффофият ва самаранокии идоракунии молияи давлатиро дар мамлакат ба таври қобили мулоҳиза беҳтар созад.

Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, аз қабили IPSAS ва ISSAI бояд бо омодагии кормандони соҳибхтисос,

мутобикгардони пойгоҳи меъёрӣ ва дастгирии методӣ аз ҷониби давлат ҳамради қарда шаванд. Ба ин хотир, тавсия мешавад, ки як маркази миллии оморасозӣ ва аттестатсияи муҳосибон ва аудиторҳои касбии бахши давлатӣ ташкил қарда шавад ва фаъолияти он ба ботадриҷ мутобик қунондани таҷрибаи ватанӣ ба талаботи байналмилалӣ нигаронида шавад.

Рақамиқунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит қорӣ намудани низоми муосири иттилоотиро дар назар дорад, ки баҳисобгирии шаффоф ва фаврии амалиёти буҷетӣ дар тамоми сатҳҳои идорақуноиро таъмин меқунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имқон пайдо мешавад, ки портали яғонаи давлатии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ бо низоми хариди электронӣ, ҳазинадорӣ ва аудити дохилӣ муттаҳид қарда шавад. Қунон платформа бо тафтиши автомати иттилоот, мониторинги иҷрои буҷет ва имқони назорати фосилавӣ аз ҷониби мақомоти назоратро таъмин қунад.

Тақвияти институтсионалии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ намудани вақолатҳо, мустақилияти молиявӣ, инқунон пурзӯр намудани нақши онро дар раванди таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили сиёсати буҷетӣ тақозо меамояд. Ин на танҳо афзоиши маблағқузорӣ ва хариди таҳҳизоти техникӣ, балки муқтазам баланд бардоштани таҳассус ва қордоии аудиторҳо, инқунон рушди вазиғаҳои таҳлили муассисаи буҷетиро дар бар мегирад. Дар қонунқузорӣ таҳқими принципҳои мустақилият ва ҳисоботдиҳии Палатаи Ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамқунон мақомоти олии аудит ва назорати молиявии давлатӣ дар назди парламент ба таҳқими воқеии он ҳамқунон ниҳоди назорати берунии молиявӣ муқоидат меқунад.

Рушди аудити дохилиро дар мақомоти давлатӣ вазиғаи аввалиндараҷа донистан лозим аст. Ин самт боёд аз қиҳати меъёрӣ ва институтсионалӣ дастгирий қарда шавад: тавассути таъсиси шуъбаҳои аудити дохилӣ дар мақомоти бузурги давлатӣ, таҳияи тавсияҳои методӣ ва қузаронидани барномаҳои муқтазами омӯзишӣ. Аудити дохилӣ боёд на танҳо вазиғаи назоратӣ, балки вазиғаи машваратиро низ иҷро қунад, ки ба ташқилотҳо дар ошқор ва бартараф қардани қамбудиҳои идорақунон захираҳои давлатӣ қӯмақ расонад.

Ҳавасмандгардони иштироки шаҳрвандон дар раванди буҷет таҳияи механизмҳои назорати ҷамъиятӣ, дастрасии кушод ба иттилооти буҷетӣ ва муҳокимаи мунтазами ҷамъиятиро оид ба масъалаҳои банақшагирӣ ва иҷрои буҷет дар назар дорад. Қадами муҳим дар ин самт бунёди платформаҳои интерактивӣ мебошад, ки дар онҳо шаҳрвандон метавонанд хароҷоти буҷетро пайгирӣ кунанд, дархосту пешниҳодҳо ирсол намоянд ва дар ташаккули афзалиятҳои маблағгузори давлатӣ иштирок намоянд. Ин на танҳо шаффофият, балки масъулияти мақомоти давлатиро дар назди аҳоли афзоиш медиҳад.

Дар маҷмӯъ, барои бобарор мутобиқ кардани таҷрибаи ҷаҳонӣ бояд стратегияи ҷамаҷонибаи давлатии ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар низоми буҷетии мамлакат ташаккул дода шавад. Чунин стратегия бояд хусусиятҳои миллиро ба назар гирифта, марҳилаҳои мушаххаси татбиқи ислоҳот, механизмҳои мониторинг ва арзёбии самаранокии тадбирҳои роҳандозишавандаро пешбинӣ намояд. Танҳо дар сурати бархӯрди муназзам ба даст овардани натиҷаҳои устувор дар баланд бардоштани сифати идоракунии молияи давлатӣ ва таҳкими эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ имконпазир аст.

Яке аз равишҳои эътирофшуда дар таҷрибаи байналмилалӣ татбиқи IPSAS мебошад. Ин стандартҳо аз ҷониби Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон (ФБМ) таҳия шудаанд ва ҳамаҷун асос барои ташаккули ҳисоботи саҳеҳ ва шаффофи буҷетӣ хизмат мекунанд. Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, Осиёи Марказӣ ва як қатор мамлакатҳои рӯ ба рушд дар Осиё ва Африқо, аз ҷумла Гурҷистон, Қазоқистон, Ветнам ва Уганда, IPSAS-ро ҳамчун воситаи тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва баланд бардоштани эътимод ба маълумоти бахши давлатӣ фаъолона татбиқ мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи ин стандартҳо ҳанӯз маҳдуд аст, вале тадриҷан қорӣ намудани онҳо дар сохторҳои давлатӣ, аз вазорат ва идораҳои марказӣ то ташкилот ва муассисаҳои буҷетӣ, метавонад сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва қиёспазирии маълумотро дар сатҳи байналмилалӣ ба таври назаррас беҳтар гардонад.

Унсuri ҳамчунин муҳими таҷрибаи бомуваффақияти байналмилалӣ рушди ниҳодҳои мустақили аудити берунӣ, аз қабيلي Палатаҳои ҳисоб ва

Муассисаҳои аудити миллӣ мебошад, ки тибқи принципҳои дар ISSAI муқарраршуда фаъолият мекунанд. Масалан, дар мамлакатҳои, ба мисли Финландия, Эстония ва Кореяи Ҷанубӣ, мақомоти аудити миллӣ дараҷаи баланди мустақилият, ваколати васеъ ва таҷрибаи на танҳо аудити мутобикат, балки аудити самаранокиро доранд [165, с. 85]. Ин усул имкон медиҳад, ки на танҳо қонуншиканиҳо ошкор карда шаванд, балки инчунин таҳлил карда шаванд, ки захираҳои буҷетӣ то чӣ андоза самаранок ва дуруст истифода шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амсилаи аудити мутобикат ҳанӯз ҳам бартарӣ дорад ва ҷорӣ намудани унсурҳои аудити натиҷанокӣ, бахусус дар барномаҳои бузурги давлатӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ метавонад асоснокии қарорҳои буҷетиро ба таври қобили мулоҳиза беҳтар созад.

Инчунин дар як қатор мамлакатҳо низомҳои иттилоотӣ таҳлили идоракунии молияи давлатӣ бобарор татбиқ мешаванд, ки модуҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, банақшагирӣ, иҷрои буҷет ва назоратро муттаҳид мекунанд. Чунин низомҳо, масалан, дар Чили, Индонезия ва Озарбойҷон истифода мешаванд. Хусусияти асосии онҳо автоматикунонии равандҳо ва дастрасии воқеӣ ба иттилооти молиявӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани чунин платформа, ҳарчанд дар шакли содашуда, хавфи сӯйиистифодаро ба таври қобили мулоҳиза коҳиш дода, интизоми молиявиро таҳким бахшида, саривақтии қабули қарорҳои идоракуниро таъмин мекунад.

Таҷрибаи байналмилалӣ дар самти иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини шаффофияти буҷет сазовори таваҷҷуҳи махсус аст. Мамлакатҳои, ки ба сатҳи баланди шаффофияти молияи давлатӣ ноил шудаанд, буҷетҳои муфасссал, ҳисобот оид ба иҷроӣ, натиҷаҳои аудитро фаъолона нашр мекунанд ва ба шаҳрвандон имкони иштирок дар муҳокимаи афзалиятҳои сиёсати буҷетро фароҳам меоранд. Масалан, дар Бразилия ва Африкаи Ҷанубӣ лоиҳаҳои «буҷети халқӣ» ва «аудити шаҳрвандӣ» амалӣ мегарданд, ки дар онҳо ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар назорати иҷрои барномаҳои давлатӣ иштирок мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ташаббусҳо ҳанӯз дар марҳилаи аввалӣ қарор доранд, аммо таъсиси платформаҳои онлайнӣ бо дастрасии озод ба маълумоти

буҷетӣ ва рушди механизмҳои назорати ҷамъиятӣ (аз ҷумла дар сатҳи ҳукуматҳои маҳаллӣ) як қадами воқеӣ дар самти таҳкими масъулияти давлат дар назди ҷомеа мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ мекунад, ки самтҳои асосии ислоҳоти бомуваффақияти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити буҷет татбиқи стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS, ISSAI), рақамикунории равандҳо, таҳкими институтсионалии мақомоти назорат ва таъмини иштироки ҷомеа дар раванди буҷет мебошанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқаи аз ҳама воқеӣ мутобиқгардонии ботадрич бо назардошти шароити миллӣ, аз таҳияи пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, оморасозии кормандон, таъсиси лоиҳаҳои пилотӣ ва ҷалби кӯмаки техникии ташкилотҳои байналмилалӣ (Ҳазинаи байналмилалии асбоб, Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд ва ғайра) мебошад.

Қорӣ намудани ин унсурҳои таҷрибаи байналмилалӣ бо дастгирии муназзами давлатӣ ва иродаи сиёсӣ метавонад шаффофият, масъулият ва самаранокии идоракунии буҷетро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври назаррас афзун намуда, ба ин васила устувории молияи давлатӣ ва эътимоди шаҳрвандон ва ҷомеаи ҷаҳониро ба молияи давлатӣ таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ нишон медиҳад, ки дар як қатор мамлакатҳои ислоҳоти бомуваффақият ба амал бароварда шудаанд, ки шаффофият, масъулият ва самаранокии истифодаи маблағҳои давлатиро зиёд кардаанд [10; 33; 122; 141; 158; 312]. Ин мисолҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиати хоса доранд, ки дар ин ҷо масъалаи тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши буҷет дар партави таҷдиди низоми молиявии давлат аҳамияти хеле калон доранд.

Дар ҷадвали 3.9 таҷрибаҳои мушаххасе, ки дар мамлакатҳои хориҷӣ татбиқ мешаванд, бо тавсифи мухтасари моҳияти онҳо ва нишон додани имкони мутобиқсозии онҳо дар шароити бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд. Ин таҷрибаҳо ҷанбаҳои институтсионалӣ ва еҳнологии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, аз ҷумла рақамикунонӣ, стандартҳои байналмилалӣ, иштироки шаҳрвандӣ ва ҳамгироии равандҳои молиявиро дар бар мегиранд.

Чадвали 3.9. – Тачрибаи байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ ва имконияти он барои татбиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мамлакат	Тачрибаи муваффақ	Моҳияти равиш	Имконияти истифода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Гурҷистон	Татбиқи IPSAS	Гузариши ботадрич ба стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ	Гузариши пайвастаи марҳила ба марҳила бо оғоз аз вазоратҳои калидӣ. Омӯзиши кормандон ва мутобиқсозии пойгоҳи меъёри талаб карда мешавад.
Қазоқистон	Бунёди низомии ягонаи давлатии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот	Низомии иттилоотии мутамаркази баҳисобгирии муҳосибӣ бо дастрасии озод	Метавонад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои яғонасозии ҳисобот ва беҳтар намудани назорат қорӣ карда шавад. Имконияти татбиқ дар платформаи «Ҳазина».
Финляндия	Аудити самаранокӣ (Performance Audit)	Арзёбии самаранокӣ ва натиҷанокии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ	Барои арзёбии барномаҳои калони буҷетӣ муҳрам аст. Густариши ваколатҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳкими пойгоҳи методологии он лозим аст.
Кореяи Ҷанубӣ	Низомии электронии идоракунии молияи давлатӣ (dBrain)	Рақамикунонии пурраи тамоми равандро ба банақшагирӣ, иҷро ва баҳисобгирии буҷет	Метавонад дар намуди лоиҳаҳои пилотӣ бо дастгирии байналмилалӣ татбиқ карда шавад. Инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва танзими ҳуқуқӣ лозим аст.
Эстония	Портالي буҷети кӯшода ва иштироки шаҳрвандон	Таъмини шаффофият тавассути дастрасии онлайн ба маълумоти буҷетӣ	Татбиқ дар намуди платформаи онлайн бо иштироки ташкилотҳои ғайридавлатии шаҳрвандӣ ва ташаббусҳои ҷавонон имкон дорад.
Польша	Ифшои ҳатмии хавфҳо ва уҳдадорихи қарзии буҷетӣ	Афзоиши шаффофият ва устувории дарозмуҳлати молияи давлатӣ	Метавонад дар шакли нашри ҳисоботҳои миёнамуҳлати фискалӣ ва уҳдадорихи аз рӯи лоиҳаҳои қарзи давлатӣ татбиқ карда шавад.
Чили	Ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳазинадорӣ ва аудит дар низомии яғона	Равиши мутамарказ ба идоракунии раванди буҷетӣ	Татбиқ тавассути ҳамгироии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ҳазинадорӣ) ва Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дорад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз ҷадвали дар боло овардашуда маълум мешавад, ки таҷрибаи муваффақ дар мамлакатҳои дигар ба се самти асосӣ нигаронида шудааст:

1. Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит (масалан, IPSAS ва ISSAI);
2. Рақамикунонии равандҳои идоракунии молиявӣ тавассути ҷорӣ намудани низоми электронии баҳисобгирии муҳосибӣ ва хазинадорӣ;
3. Васеъ намудани нақши назорати шаҳрвандӣ ва шаффофияти буҷет.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин самтҳо аз нуктаи назари ислоҳоти давлатӣ ҳам умедбахш ва ҳам мувофиқанд. Масалан, татбиқи стандартҳои IPSAS, чунон ки дар Гурҷистон ва Қазоқистон анҷом дода шудааст, сифати ҳисоботи молиявиро хеле баланд мебардорад ва қиёспазии онро дар сатҳи байналмилалӣ таъмин менамояд. Гузариш ба аудити самаранокӣ, чунон ки дар Финландия ва Полша амалӣ мешавад, вазифаи таҳлилии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақвият баҳшида, тамаркузро аз санҷишҳои аудитории расмӣ ба арзёбии натиҷаҳои воқеии хароҷоти буҷет табдил медиҳад.

Рақамикунонӣ, тавре ки таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ ва Эстония нишон медиҳад, ба шаффофият таъсири муназзам мерасонад: автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати воқеӣ хавфҳои коррупсиониро коҳиш дода, суръат ва дақиқии қабули қарорҳои идоракуниро зиёд мекунад. Чунин платформаҳо, ки ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ шудаанд, метавонанд дар доираи воситаҳои мавҷуда, аз қабili низоми хазинадории «Ҳазина» амал кунанд.

Ниҳоят, иштироки ҷомеа дар назорати буҷет, ки дар Чили амалӣ карда мешавад, фарҳанги масъулият ва эътимодро байни давлат ва аҳоли ба вуҷуд меорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи чунин механизмҳоро метавон тавассути дастгирии ташкилотҳои ғайридавлатӣ, таъсиси платформаҳои буҷетии кӯшода, инчунин тавассути фаъл намудани ташаббусҳои ҷавонон ва аҳолии маҳаллӣ дар соҳаи мониторинги барномаҳои буҷетӣ амалӣ кард.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи байналмилалӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ҳамчун намуна, балки ҳамчун манбаи воситаҳои мушаххасе хизмат

мекунад, ки ҳангоми мутобиқ шудан ба воқеияти миллӣ метавонанд дар баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии идоракунии захираҳои молиявии давлатӣ таъсири устувор дошта бошанд.

Хулосаҳо оид ба боби 3

1. Вазъи муосири баҳисобгирии буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо гузаштан аз равишҳои кӯҳна ба низоми стандартикунонидашуда ва шаффоф дар асоси Нақшаи ягонаи ҳисобҳо ва таснифоти буҷетӣ тавсиф мешавад. Сарфи назар аз доштани пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, амалияи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ то ҳол бо татбиқи пароканда ва тахассуси нокифояи кормандон, махсусан дар минтақаҳо рӯ ба рӯ аст. Дар баробари ин, дар сатҳи татбиқкунӣ дар мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ тафовути ҷиддӣ ба назар мерасад, ки ин таҳкими дастгирии институтсионалӣ барои ислоҳот, инчунин ҷорӣ намудани низоми мониторинг ва аксуламал (вокуниш)-ро дар сатҳи маҳаллӣ тақозо менамояд.

2. Мушкилоти таснифоти даромадҳо ва хароҷоти буҷети давлатӣ аз боиси сохтори мураккаби бисёрзинагӣ, ки салоҳияти баланди мутахассисонро талаб мекунад, ба миён омадааст. Хатоҳо дар рамзгузори амалиёт боиси таҳрифи иттилооти дар ҳисобот овардашуда, коҳиш ёфтани қиёспазирии маълумот ва хавфҳо ҳангоми гузаронидани аудити дохилӣ ва берунӣ, махсусан ҳангоми иҷрои вазифаҳои ҳазинадорӣ мегарданд. Зарурати ягонагии равишҳо оид ба омӯзиши кормандон дар масъалаҳои таснифоти буҷетӣ ва татбиқи мунтазами воситаҳои автоматикунонидашудаи рамзгузорӣ, ки эҳтимолияти хатоҳоро коҳиш медиҳанд ва муқоисаи саривақтии маълумоти буҷетро дар ҳама сатҳҳо таъмин меkunанд, зарур аст.

3. Автоматикунонии нокифояи баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои давлатии мамлакат ҳамчун монетаи асосии баланд бардоштани самаранокии хароҷоти буҷет боқӣ мемонад. Низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба монанди IFIS на дар ҳама минтақаҳо ва муассисаҳои буҷетӣ татбиқ карда мешаванд.

Набудани инфрасохтори техникӣ, саводнокии заифи рақамӣ ва нармафзори кӯҳнашуда рушди баҳисобгирии муҳосибиро дар баҳши давлатӣ бозмедорад. Барои рафъи ин мушкилот на танҳо дастрасиро ба нармафзори компютерӣ васеъ кардан, балки ба шароити миллӣ мутобиқ шудани онҳоро таъмин кардан, инчунин инфрасохтори техникиero фароҳам овардан лозим аст, ки қодир ба таъмини кори бефосила дар шароити гуногуни иқлимӣ ва ҷуғрофӣ бошад.

4. Рақамикунонӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ, сарфи назар аз кадамҳои мусбат, корбурди стратегияи ҳамаҷонибаро талаб мекунад. Мушкилоти асосӣ дастрасии маҳдуд ба интернет, нарасидани маблағ, ҳамоҳангсозии сусти мақомот ва муассисаҳои давлатӣ, инчунин мавҷуд набудани пойгоҳи иттилоотии ягона мебошанд. Тавсеаи низомҳои ERP дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ ва рушди дастгирии техникий маҳаллӣ тавсия дода мешавад. Таҳия ва қабули стратегияи ягонаи рақамӣ дар баҳши молияи давлатӣ бояд бо ислоҳоти институтсионалӣ ва ҳамоҳангсозии байни вазоратҳо, таъмини мутобиқати технологияҳои иттилоотӣ, миқёспазирӣ ва устувории онҳо ба ноқомӣҳо ҳамрадиш шавад.

5. Сатҳи назорати дохилӣ дар муассисаҳои буҷетӣ нокифоя ва аксар вақт зоҳирпарастона (расмӣ) ба назар мерасад. Дар бисёр ташкилотҳо механизми самарабахши назорати пешакӣ роҳандозӣ нашудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар муассисаҳои буҷетӣ аудити дохилӣ пурзӯр карда шавад, унсурҳои ҳатмии назорати дохилии молиявӣ ҷорӣ карда шаванд ва омӯзиши мунтазами кормандон ба роҳ монда шавад. Ҷорӣ намудани стандартҳои назорати дохилӣ бо истифодаи ҳатмии расмиёти идоракунии ҳавфҳо, аудит, ҳуҷҷатгузорию амалиётҳо ва масъулияти кормандон аудити дохилиро ба воситаи муассири пешгирии қонуншиканиҳо ва баланд бардоштани самаранокӣ табдил медиҳад.

6. Камбудии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ба парокандагӣ ва қафо мондани он аз меъёрҳои байналмилалӣ алоқаманд мебошанд. Тез-тез тағйир додани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бе огоҳии дурусти иҷрокунандагон, набудани дастурҳои методӣ ва назорати сусти иҷрои меъёрҳо ва стандартҳо самаранокӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар баҳши давлатӣ маҳдуд

мекунад. Илова бар ин, бояд як мақоми мутамаркази методӣ таъсис дода шавад, ки барои ҷамоҳангсозии ташаббусҳои танзимкунанда, таҳияи дастурҳо ва гузаронидани тренингҳо ҷиҳати таъмини татбиқи яхелаи талабот дар ҷама сатҳҳо масъул бошад.

7. Нарасидани кормандон ва дараҷаи пасти тахассус ва кордонии мутахассисон, махсусан дар ноҳияҳои дурдаст мушкilotи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетиро тезу тунд мегардонад. Таҳия ва роҳандозӣ намудани барномаи давлатии оmodасозӣ, бозомӯзӣ ва аттестатсияи мутахассисон, инчунин фароҳам овардани шароити ҷолиби меҳнат барои нигоҳ доштани мутахассисони соҳа зарур аст. Мушкilot бо хуруҷи мутахассисон ба баҳши хусусӣ ва муҳочирати кормандони соҳибхтисос, ки таҳкими механизмҳои ҳавасмандкунӣ, зиёд кардани музди меҳнат ва ҷорӣ намудани низомҳои пайвастаи тақмили ихтисосро, ки салоҳиятҳои рақамиро ба назар мегиранд, тақозо мекунад, боз ҳам шадидтар мешавад.

8. Набудани ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ бо идоракунии молияи давлатӣ арзиши таҳлилӣ ва стратегии иттилооти баҳисобгирии муҳосибиро коҳиш медиҳад. Дар аксари муассисаҳо иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ танҳо барои оmodасозии ҳисобот истифода мешавад, на барои таҳлил ва қабули қарорҳо, ки тағйироти методологӣ ва бонизомро талаб мекунад. Ин қобилияти таҳлили инҳирофҳо ва ояндабинии нишондиҳандаҳои молиявиро маҳдуд мекунад, арзиши стратегии ҳисоботро коҳиш медиҳад ва татбиқи воситаҳои таҳлилиро, ки ба қабули қарорҳои идоракунӣ дар вақти воқеӣ нигаронида шудаанд, талаб мекунад.

9. Заифии аудити берунӣ ва назорати давлатӣ дар маҳдуд будани ваколатҳо, мустақилияти нокифоя ва расмиятнокии санҷишҳо зоҳир мегардад. Гузариш аз аудити мутобиқат ба аудити самаранокӣ бо таваҷҷуҳ ба самаранокии хароҷоти буҷет зарур аст. Тақвияти мустақилияти мақомоти аудиторӣ, васеъ намудани ваколатҳои онҳо ва ҷорӣ намудани муносибати ба таваккал нигаронидашуда ба аудит эътимодно ба натиҷаҳои аудит зиёд намуда, барои

истифодаи натиҷаҳо дар раванди ташаккули сиёсати буҷетӣю молиявӣ шароит фароҳам меорад.

10. Дараҷаи пасти шаффофият ва иштироки аҳоли дар равандҳои буҷетӣ боиси паст шудани боварӣ ба низоми молияи давлатӣ мегардад. Платформаи электронии мониторинги буҷет, механизмҳои назорати шаҳрвандӣ ва муҳокимаи ошкоро вуҷуд надоранд. Ин таҳия ва рушди платформаҳои рақамӣ ва муқолама бо ҷомеаро тақозо мекунад. Ин ҳамчунин ба рушди механизмҳои ҳисоботдиҳии буҷет монеъ шуда, ба фикру мулоҳизаҳои ҷамъиятӣ монеа эҷод мекунад ва таҳияи лавҳаҳои электронии ҷамъиятӣ, пурсишҳои онлайн ва ҳамгироии мониторинги ҷамъиятиро ба даври расмӣ идоракунии молияи давлатӣ талаб мекунад.

11. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки татбиқи стандартҳои IPSAS, рақамикунонӣ, рушди назорати дохилӣ ва иштироки ҷомеа дар аудит самаранокии идоракунии молияи давлатиро зиёд мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад таҷрибаи бомуваффаи Гурҷистон, Қазоқистон ва Эстонияро ба шароити худ мутобиқ сохта, онҳоро дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ ҷорӣ кунад. Воситаҳои аудити рақамӣ ва платформаҳои кушодаи маълумот аҳамияти хоса доранд, ки дар якҷоягӣ бо омӯзиши аудиторҳо ва таъсиси шӯроҳои ҷамъиятии назорати буҷет ба таҳкими масъулият ва пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ мусоидат мекунанд.

12. Ташаккули низоми самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла навсозии пойгоҳи меъёрӣ, рақамикунонӣ, рушди захираҳои инсонӣ ва таҳкими институтсионалии мақомоти назоратро тақозо мекунад. Ин тадбирҳо барои баланд бардоштани шаффофият, масъулият ва эътимод дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ заминаҳои мусоид фароҳам меоранд. Барои ин ҳамчунин тақвият бахшидани нақши банақшагирии стратегӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, густариши истифодаи нишондиҳандаҳои рақамӣ натиҷанокӣ, инчунин ташаккули фарҳанги институтсионалии масъулият дар тамоми марҳилаҳои раванди буҷетӣ зарур аст.

БОБИ 4. РОҲҲОИ ТАКМИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ МАБЛАҒҲОИ БУЧЕТӢ

4.1. Такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар асоси стандартикунонӣ

Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ бе ҷорӣ намудани қоидаҳои аниқ, умумӣ ва эътирофшудаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ки моҳияти стандартикунониро пурра инъикос мекунад, имконнопазир аст. Дар шароити мураккабшавии доимии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва зарурати баланд бардоштани самаранокии маблағҳои буҷет татбиқ ва рушди стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ аҳамияти махсусан калон пайдо мекунад. Стандартикунонӣ имкон медиҳад, ки муносибати ягона ба инъикоси амалиёти молиявӣ ва буҷетӣ ташаккул дода шуда, қиёспазирӣ, шаффофият ва саҳеҳии маълумоти молиявӣ дар ҳама сатҳҳои идоракунии таъмин карда шавад.

Риояи ягонагии қоидаҳо ва шаклҳо дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ ба мустақкам шудани эътимоди ҳам мақомоти назорати давлатӣ ва ҳам ҷомеа ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба маълумоти ҳисоботи буҷетӣ мусоидат мекунад. Истифодаи равишҳо ва стандартҳои ягона раванди таҳлил ва муқоисаи маълумоти ташкилотҳо ва муассисаҳои гуногуни буҷетӣ, инчунин сатҳҳои гуногуни низоми буҷетиро хеле сода мекунад. Ин, дар навбати худ, имкон медиҳад, ки инҳирофҳо сари вақт муайян карда шаванд, қарорҳои асосноки идоракунии қабул карда ва назорати самараноки берунию дохилии маблағҳои буҷети давлатӣ ба роҳ монда шавад. Зеро «афзоиши нақши давлат дар идоракунии рушди иқтисодию иҷтимоӣ, зарурати ба даст овардани иттилооти шаффоф ва саҳеҳ дар бораи фаъолияти давлат ва эҳтиёҷоти истифодабарандагон дар сатҳи дахлдори идоракунии давлатӣ шартӣ ҳатмии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатии иқтисодиёт мебошад» [313, с. 39; 314, с. 43].

Интихоби стандартикунонӣ ҳамчун яке аз самтҳои асосии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ на танҳо ба зарурати мутобиқ гардонидани низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба талаботи байналмилалӣ, балки ба талошҳо чӣхати таъмини рушди устувори низоми идоракунии молияи давлатӣ дар мамлакат низ вобаста аст. Стандартикунонӣ ҳамчунин барои амалӣ намудани дигар самтҳои ислоҳоти низоми молияи давлатӣ, аз қабili рақамикунонӣ, автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, пурзӯр намудани назорати самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ замина фароҳам меорад. Ҳамин тариқ, рушд ва татбиқи стандартҳо дар бахши давлатӣ як қадами муҳим дар самти баланд бардоштани саҳеҳӣ, шаффофият, самаранокӣ ва ҳисоботдиҳии раванди буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Стандартикунонӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит раванди муқаррар кардан ва истифодабарии қоидаҳо, меъёрҳо ва талаботи ягона оид ба ҷаъолияти баҳисобгирӣ, ҳисоботдиҳӣ ва назорат дар бахши давлатӣ мебошад. Ин як унсури калидӣ дар бунёди низоми муосири устувор ва шаффофи молиявӣ мебошад, махсусан дар шароити идоракунии захираҳои давлатӣ, ки дар он шаффофӣ, саҳеҳӣ ва масъулият барои истифодаи маблағҳои буҷетӣ муҳим аст. Яъне, ягонасозии стандартҳои ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва мақомоти аудити давлатӣ «дар дохили як мамлакат ва мутобиқгардонии онҳо бо стандартҳои байналмилалӣ имкон медиҳад, ки ҷаъолияти мақомоти олии аудит дар мамлакатҳои гуногун баҳо дода шуда, иттилооти онҳо оид ба сифати идоракунии захираҳои давлатӣ истифода шавад» [35, с. 43].

Нақши асосии стандартикунонӣ дар ташаккули равиши ягона барои инъикоси амалиёти хоҷагидорӣ ва назорати иҷроии онҳо ифода меёбад. Ин қиёспазии нишондиҳандаҳои ҳисоботи буҷетии муассисаҳои гуногуни буҷетӣ ва сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатиро таъмин намуда, инчунин ба ҳамкориҳои муассири байниидоравӣ мусоидат мекунад. Равишҳои ягона инчунин раванди муттаҳидсозии ҳисоботро осон карда, имкон медиҳанд, ки сурати воқеъбинонаи иҷроии буҷет дар ҳама марҳилаҳо – аз банақшагирӣ то таҳлили натиҷаҳо ташаккул ёбад.

Яке аз муҳимтарин натиҷаҳои татбиқи стандартҳо баланд бардоштани шаффофияти иттилооти молиявӣ мебошад. Шаффофият, дар навбати худ, барои назорати ҷамъиятӣ ва парлумонӣ шароит фароҳам меорад, инчунин ҳисоботдиҳии мақомоти давлатӣ дар назди андозсупорандагонро тақвият мебахшад. Ин махсусан барои мамлакатҳои муҳим аст, ки дар марҳилаи ислоҳоти низоми идоракунии давлатии худ қарор доранд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳисоботҳои буҷетии дар асоси қоидаҳои ягона тартибдодашуда маъмулан ба доираи васеи истифодабарандагони берунӣ, бе назардошти эҳтиёҷоти инфиродии иттилоотии ҳар як гурӯҳи онҳо равона карда мешаванд. Андозсупорандагон, қонунгузорон, кредиторон, молтаъминкунандагон, васоити ахбори омма ва кормандон аксар вақт ба иттилооти ба эҳтиёҷоти худ мувофиқ ё васеъшуда дастрасӣ надоранд. Таваҷҷуҳи онҳо ба ҳисоботи молиявии бахши давлатӣ пеш аз ҳама аз хусусияти оммавии иттилоот дар бораи даромад ва хароҷоти давлат, инчунин майли зиёд кардани шаффофият ва масъулият дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ вобаста аст.

Илова бар ин, стандартикунонӣ ба таҳкими эътимод ба муассисаҳои давлатӣ дар байни шарикони берунӣ ва донорҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад. Доштани стандартҳои возеҳ ва шаффофи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба раванди назорати берунӣ, аудити байналмилалӣ ва ҷалби кӯмаки техникӣ ва молиявӣ мусоидат мекунад. Ташкилотҳои байналмиллалӣ, аз ҷумла Бонки Ҷаҳонӣ, Хазинаи Байналмилалӣ Асзор ва дигарҳо, фаъолона истифода бурдани стандартҳои эътирофшудаи байналмиллалӣ, аз қабيلي IPSAS ва INTOSAI-ро ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии идоракунии молияи давлатӣ дар тамоми ҷаҳон ташвиқ мекунанд. Дар ин маврид сифати баланд ва шаффофияти ҳисоботи молиявии дар асоси стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS ва INTOSAI) таҳияшуда заминаи асосии раванди тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ буда, «андешаҳои муносири намоёндагони ҷомеа, бахусус онҳое, ки ба татбиқи онҳо манфиатдоранд, ба чунин ҳулоса оварда метавонад, ки ҳадафи афзалиятнок баланд бардоштани сифати маълумоти пешниҳодшуда дар сатҳи марказӣ ва байналмилалӣ мебошад,

ки барои идоракунии дурусти чараёнҳои молиявӣ дар сатҳҳои макро ва мезо ва таъмини саривақт ошкор намудани соҳаҳое, ки ба суботи низоми молиявии бахши давлатӣ таҳдид мекунанд, имкон медиҳад» [160, с. 79].

Ҳамин тариқ, стандартикунонӣ на танҳо воситаи техникӣ, балки самти муҳими стратегияи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, таъмини ягонагӣ, шаффофият ва касбият дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати маблағҳои буҷетӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ ташаккул меёбад, ки тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додан ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии соҳаи буҷетиро танзим мекунанд. Айни замон амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетии ҷумҳурӣ дар асоси Дастурамал оид ба тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии солона ва фосилавӣ тибқи стандартҳои ҳисоботи молиявии бахши давлатии Тоҷикистон (СХМБДТ) барои ташкилотҳои буҷетӣ, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст [73], инчунин дигар санадҳои меъёрии дахлдор (нишондодҳои методӣ) ба роҳ монда шудааст.

Мувофиқи муқаррароти дар сарсухан ба дастурамали мазкур овардашуда, ҳама ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (давлатӣ), ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани вазифаҳои идоракунӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ё иҷроии дигар вазифаҳои давлатӣ таъсис дода шудаанд, ҳангоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибии фаъолият ва тартиб додани ҳисоботҳои молиявии худ шаклҳои намунавии дар дастурамали мазкур муқарраршударо истифода мебаранд. Дар ин маврид, ҳамчунин ташкилотҳо, муассисаҳо ва корхонаҳои давлатӣ, ки дар баробари фаъолияти асосии худ, инчунин бо мақсадҳои анҷом додани вазифаҳои оинномавии худ фаъолияти тиҷоратӣ мебаранд, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисободихии фаъолияти тиҷоратии худро низ ба ҳамин дастурамал мутобик ба роҳ мекунанд.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стандартҳои миллии ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ таҳия нашудаанд. Аз ҷониби гурӯҳи кории

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи татбиқи Стратегияи такмили низоми баҳисобгирии муҳосибии бахши давлатии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2018, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва барои истифодабарӣ қабул карда шудаанд.

Мақсади асосии стандартҳои амалкунанда ин таъмини инъикоси саҳеҳ ва саривақтии амалиёти буҷетӣ, риояи принсипи шаффофият ва назорати истифодаи мақсадноки захираҳои давлатӣ мебошад. Дар баробари ин, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҳоло ҳам инкишоф ва такмил меёбад, зеро он ба талаботи қиёспазирӣ ва шаффофияти байналмилалӣ ҳанӯз пурра ҷавобгӯ нест. Ин махсусан ба инъикоси иттилоот оид ба дороиҳо ва уҳдадориҳои ғайримолиявӣ, инчунин баҳисобгирии муҳосибӣ бо усули ҳисобузамкунӣ дахл дорад, ки дар амалияи буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисман татбиқ карда шудааст ва раванди такмили татбиқи он ботадрич идома дорад.

Яке аз хусусиятҳои стандартҳои амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамаркузи онҳо ба усули ҳазинавии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки дар он даромад ва хароҷот ҳангоми гирифтани маблағ ё сарфи маблағ эътироф карда мешаванд. Ин равандҳои баҳисобгирии муҳосибиро осон мекунад, вале инъикоси пурраи моҳияти иқтисодии амалиёти хоҷагидорӣ буҷетиро маҳдуд мекунад. Дар таҷрибаи байналмилалӣ, баръакс, ба усули ҳисобузамкунӣ афзалият дода мешавад, ки он имкон медиҳад, ки ҳамаи уҳдадориҳо ва дороиҳо, ҳатто агар ҳаракати маблағҳо аз рӯи онҳо ҳанӯз ба амал наомада бошад, ба назар гирифта шаванд. Ҳамин тариқ, зарурати аз нав дида баромадани сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ барои васеътар мутобиқ кардани усули ҳисобузамкунӣ ба миён меояд, зеро «корбурди амсилаи баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ ва таҳлили молиявӣ дар бахши давлатӣ метавонад самаранокии иқтисодии хароҷоти буҷетро ба вучуд оварад ва боиси ошкор шудани воситаҳои мавҷудаи беҳтар намудани фаъолияти ташкилоти буҷетӣ гардад» [15, с. 52].

Ҳамин тариқ, таҳлили ҳуҷҷатҳои меъёрии амалкунанда нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои наздик кардани стандартҳои милли ба Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ - IPSAS

тадбирҳои муассир андешида мешаванд. Аз ҷумла, корҳо оид ба ислоҳоти таснифоти буҷетӣ, ҷорӣ намудани унсурҳои баҳисобгирии дороиҳо ва уҳдадориҳои ғайримоллиявӣ ва автоматикунонии раванди оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот идома доранд. Бо вуҷуди ин, то имрӯз дараҷаи ҳамгироӣ бо IPSAS маҳдуд боқӣ мемонад.

Дар байни мушкилоти асосии стандартҳои ҷорӣ метавон инҳоро қайд кард:

- пароканда будани пойгоҳи меъёрию методологӣ;
- нокифоя будани тафсилоти талабот оид ба баҳисобгирии амалиёти хоҷагидорӣ алоҳида ва намудҳои дороиҳо;
- дастгирии маҳдуди баҳисобгирии рақамӣ (набудани низоми ягонаи иттилоотӣ дар ҳама сатҳҳо);
- имкониятҳои маҳдуд барои омӯзиш ва такмили ихтисос дар соҳаи IPSAS.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки тафовут дар равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ байни муассисаҳои баҳши давлатӣ муттаҳидсозии ҳисоботро дар сатҳи ҷумҳурий душвор мегардонад ва хавфи таҳрифи сурати умумии иҷрои буҷети давлатиро ба вуҷуд меорад.

Барои бо амалияи байналмилалӣ мутобиқ намудани низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит на танҳо пойгоҳи меъёрию ҳуқуқиро такмил додан, балки ислоҳоти пайвастаи институтсионалӣ ва таъминот бо кормандонро низ ба роҳ мондан зарур аст. Ин татбиқи низоми нисбатан чандир, шаффоф ва қиёспазии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро, ки ҷавобгӯ ба талаботи муосири идоракунии молияи давлатӣ мебошад, таъмин менамояд.

Низоми муосири идоракунии молияи давлатӣ аз мақомоти баҳши давлатӣ на танҳо шаффофӣ, балки қиёспазии иттилооти баҳисобгирии муҳосибиро дар сатҳи миллий ва ҷаҳонӣ талаб мекунад. Стандартҳои байналмилалӣ, аз қабili IPSAS ва INTOSAI барои мамлакатҳое, ки меҳоканд баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити ҳудро мутобиқи амалияҳои беҳтарини ҷаҳонӣ навсозӣ кунанд, ҳамчун меъёр хизмат мекунанд. Дар қадвали 4.1 омилҳои зарурати гузариш ба чунин стандартҳои байналмилалӣ муайян ва тафсир карда шудаанд.

Чадвали 4.1. – Омилҳои асосии гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ

Омил	Моҳияти мушкилот	Нақши стандартҳои байналмилалӣ
Шаффофият	Шаффофии нокифояи иттилооти молиявӣ.	Муқаррар намудани принципҳои ягона ва шаффофии ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ.
Қиёспазии маълумот	Ҳисобот барои муқоиса кардани нишондиҳандаҳои муассисаҳо ва мамлакатҳои гуногун имконият намедиҳад.	Сода кардани раванди таҳлил, муттаҳидсозӣ ва мониторинги иттилооти буҷетӣ.
Методологияи ба ҳисобгирӣ	Бартарии усули хазинавӣ ба ҳисобгирӣ	Татбиқи усули ҳисобузамкунӣ, ки вазъи молиявиро дақиқтар инъикос мекунад.
Ҳамгироии байналмилалӣ	Зарурати қонеъ кардани талаботи донорҳо ва қарздиҳандагонӣ ҳориҷ	Эҳёи эътимод, дарёфти дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ манфиатҳои зеринро фароҳам меорад:

- баланд бардоштани сифати ҳисобот тавассути истифодаи усули ҳисобузамкунӣ дар ба ҳисобгирӣ ва шаклҳои стандартӣ ҳисобот;
- таҳкими интизоми буҷетӣ;
- баланд бардоштани эътимоди ҷомеа ва шарикони байналмилалӣ;
- таҳкими масъулияти институтсионалӣ;
- имконияти таҳлили қиёсӣ дар сатҳҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ.

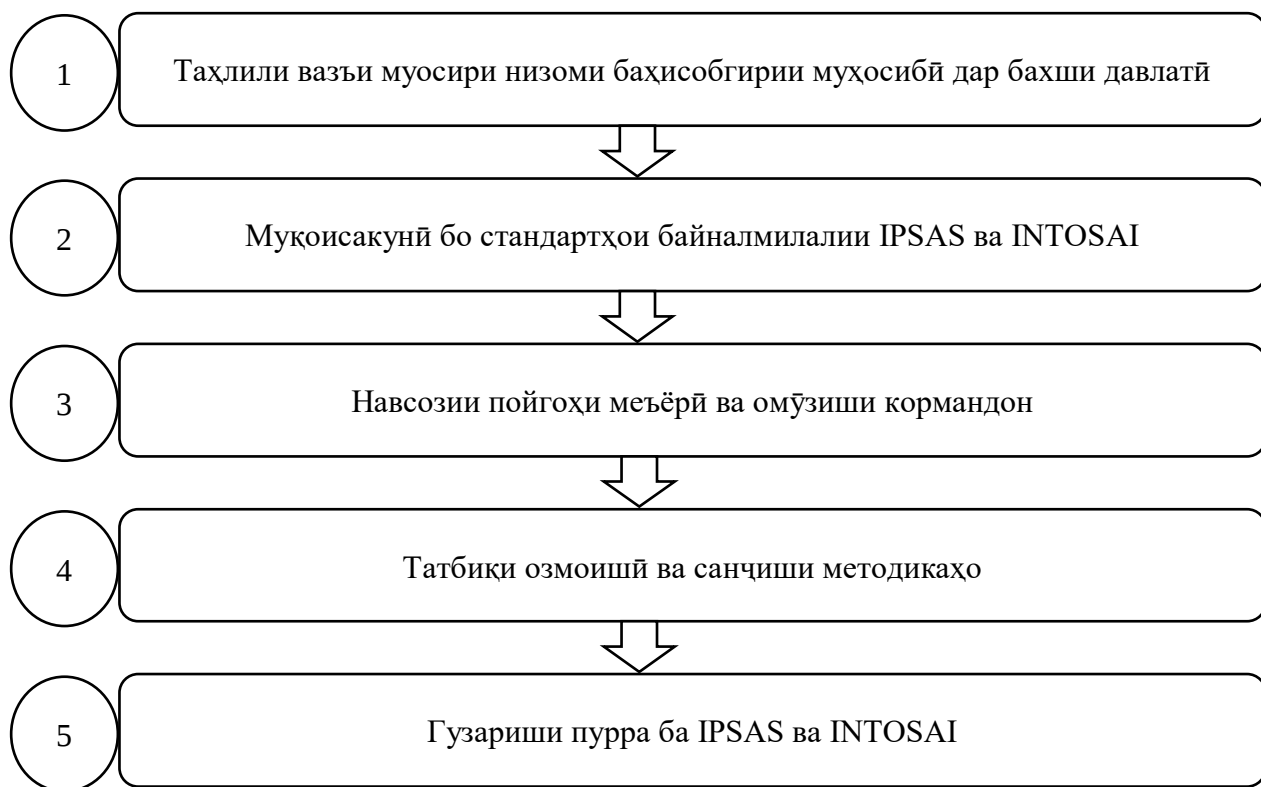
Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи қисман татбиқ намудани муқаррароти IPSAS ва INTOSAI қарор дорад. Баъзе унсурҳо, ба монанди ба ҳисобгирии муҳосибии воситаҳои асосӣ ва уҳдадорӣҳои молиявӣ, аллакай бо истифода аз равишҳои байналмилалӣ инъикос карда мешаванд. Бо вучуди ин, барои ба итмом расонидани мутобиқшавӣ ҳанӯз як қатор чорабиниҳо боқӣ мондаанд, аз қабили:

- муқаррар намудани гузариш ба усули ҳисобузамкунӣ дар қонунгузори молиявӣ;
- навсозии сиёсати ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва низомҳои автоматикунонидашудаи ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ;

- баланд бардоштани сатҳи тахассус ва кордонии кормандони бахши давлатӣ;

- такмили тарҷума ба забони давлатӣ ва мутобиқсозии стандартҳои IPSAS ва INTOSAI ба сатҳи миллии иқтисодию молиявӣ.

Дар ин маврид сохтори мантиқии гузариш ба истифодабарии стандартҳои байналмилалӣ бояд муайян карда шавад, ки раванди ислоҳот ва такмили низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар бахши давлатӣ такмил диҳад (расми 4.1).

Расми 4.1. – Сохтори мантиқии гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таҷрибаи як қатор мамлакатҳо, аз ҷумла мамлакатҳое, ки шароити иқтисодии онҳо бо шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон шабеҳ аст, нишон медиҳад, ки гузариш ба стандартҳои IPSAS ва INTOSAI ба таҳкими интизоми молиявӣ ва афзоиши эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат мекунад [7; 11; 102; 146; 170; 196; 220; 279; 311]:

- Ғурҷистон яке аз аввалин мамлакатҳо дар фазои пасошуравӣ мебошад, ки IPSAS-ро дар бахши давлатии худ ҷорӣ кардааст. Дар натиҷа дигаргунии кулӣ

дар мухтавои ҳисоботи буҷетӣ, афзоиши шаффофият ва эътирофи байналмиллалии ислоҳот ба амал омад;

- Уганда – ба IPSAS Accrual (баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ) гузашт, ки барои беҳтар намудани баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадориҳо ва баланд бардоштани самаранокии банақшагирии буҷет имкон додааст;

- Зеландияи Нав намунаи низоми баркамоли идоракунии давлатӣ мебошад, ки комилан ба IPSAS асос ёфтааст. Дар мамлакат сатҳи баланди эътимоди мардум ба молияи давлатӣ мушоҳида мешавад;

- Қазоқистон ва Қирғизистон унсурҳои IPSAS-ро, аз ҷумла дар робита ба баҳисобгирии дороиҳо ва уҳдадориҳои ғайримолиявӣ ғайрифаълони татбиқ мекунанд.

Ин мисолҳо шаҳодат медиҳанд, ки ҳатто дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявии давлатӣ дар сурати мавҷуд будани иродаи сиёсӣ ва стратегияи аниқ гузариш метавон низоми баҳисобгирии муҳосиби бахши давлатиро ислоҳ ва навсозӣ кард.

Ҳамин тариқ, гузариш ба стандартҳои байналмиллалии IPSAS ва INTOSAI қисми ҷудонашавандаи навсозии низоми молиявӣ мебошад. Аммо татбиқи бомуваффақияти ин стандартҳо танҳо дар сурати мавҷуд будани шароити мусоид, аз ҷумла инфрасохтори пешрафтаи баҳисобгирии муҳосибӣ, кормандони соҳибхисос ва пойгоҳи меъёрии устувор имконпазир аст. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи ин раванд ба як қатор душвориҳои ҷиддӣ дучор меояд, ки рафъи онҳо равиши муназзам ва амалҳои ҳамроҳшударо дар тамоми сатҳи ҳокимияти давлатӣ тақозо мекунад.

Сарфи назар аз эътирофи зарурати мутобиксозии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ бо стандартҳои байналмилалӣ, дар ин самт пешрафти суст мушоҳида мешавад. Сабабҳои ин омилҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ мебошанд, аз қабили маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва омили инсонӣ, дастгирии иттилоотӣ сусти раванди ислоҳот, ҳамкориҳои нокифояи байниидоравӣ ва сатҳи пасти ҳавасмандии кормандон.

Бояд таъкид кард, ки чунин мушкилот на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои аксари мамлакатҳои рӯ ба рушд хос аст. Бо вуҷуди ин, муваффақияти ислоҳот бештар аз қобилияти давлат дар муайян кардани монеаҳои асосӣ ва пешниҳоди механизмҳои муассири ислоҳи онҳо вобаста аст, ки мо онҳоро дар ҷадвали 4.2 дар шакли мураттаб пешниҳод мекунем.

Ҷадвали 4.2. – Мушкилот ва монеаҳои асосии ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ

Мушкилот/монеа	Муҳтаво	Паёмад	Роҳҳои имконпазири бартарафсозӣ
1. Ихтисоси нокифояи кормандон	Норасоии мутахассисони донандаи принципҳои баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ ва стандартҳои IPSAS ва INTOSAI; дар барномаҳои таҳсилоти набудани мавзӯҳои дахлдор.	Пастшавии сифати оморасозии ҳисобот; таъхир ҳангоми ҷорӣ намудани равишҳои нав.	Ҷорӣ намудани курсҳои махсус дар донишгоҳҳо ва марказҳои таълимӣ; коромӯзии байналмилалӣ.
2. Маҳдудияти захираҳои молиявӣ	Норасоии маблағҳои буҷетӣ барои ислоҳот, таваҷҷуҳи заиф ба мучахҳазсозии техникӣ ва омӯзиш.	Қафомонӣ дар автоматикунонӣ; ғайриимкон будани татбиқи низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар асоси IPSAS.	Чалби грантҳо ва кӯмакҳои техникий байналмилалӣ.
3. Маҳдудиятҳои техникӣ ва ташкилӣ	Нармафзори кӯҳна; номутаносибии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар идораҳо; набудани ҳамгирӣ ва платформаҳои таҳлилӣ.	Пароканда будани баҳисобгирии муҳосибӣ; душворӣҳо дар ташаккули ҳисоботи муттаҳидшуда.	Гузариш ба низоми ягонаи давлатии IT барои идоракунии молиявӣ (масалан, GFSM, FMIS).
4. Муқовимат ба дигаргунӣҳо ва тамоюли низом ба нигоҳ доштани ҳолати пешини худ	Таваҷҷуҳи нокифояи роҳбарият ба ислоҳот; расмиятчиғӣ; хавф аз назорат ва шаффофият.	Таъхир дар татбиқ; муносибати расмӣ ба ислоҳот.	Бунёди ангежа, ҳавасмандсозии роҳбарият тавассути нишондиҳандаҳои самаранокӣ, назорати ҷамъиятӣ.
5. Зарурати мутобиқсозии меъёрҳои байналмилалӣ	Талабот оид ба мутобиқсозии стандартҳо ба шароити миллӣ, тарҷумаи методикаҳо, ба назар гирифтани хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ.	Нафаҳмидан ё таҳриф кардани стандартҳо; хатоҳо ҳангоми истифодабарии меъёрҳо.	Таҳияи стандартҳои миллии мутобиқшуда дар асоси IPSAS (бо назардошти тавсияҳои IFAC)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Монеаҳои баррасишуда дар маҷмуъ мушкилоти бонизомеро ба вуҷуд меоваранд, ки пешравии ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатиро душвор мегардонад. Дар ин маврид ду ҷанбаи асосиро метавон таъкид кард: вазифавӣ – норасоии инфрасохтор, технологияҳо ва захираҳои молиявӣ; институтсионалӣ – ҳамоҳангии сусти ва сатҳи пасти ҷанбаи институтсионалӣ.

Нақшаи марҳила ба марҳила амалӣ кардани ислоҳот зарур аст, ки чунин ҷиҳатҳоро бояд ба назар гирад:

- навсозии аввалии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ;
- оморасозии кормандон дар асоси барномаҳои нави таълимӣ;
- татбиқи воситаҳои рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ;
- оғози лоиҳаҳои озмоишӣ дар муассисаҳои алоҳидаи давлатӣ.

Танҳо муносибати ҳамаҷониба ва байниидоравӣ бо ҷалби ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам шарикони байналмилалӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки таҷрибаи пешқадамро ба низоми идоракунии буҷети худ бомуваффақият ворид намояд.

Ҳамин тариқ, монеаҳои ошкоршуда нишон медиҳанд, ки татбиқи стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи бисёрсатҳа ва вобаста ба захираҳои муайяни молиявӣ буда, ҳалли он муносибати муназзамро тақозо мекунад. Мушкилоти омили инсонӣ – кормандон ва мутахассисони ба фаъолияти касбӣ оморданашуда, маблағгузори маҳдуд, пойгоҳи заифи техникӣ ва муқовимати институтсионалӣ, - ҳамаи инҳо беназир нестанд, вале дар шароити рушди низоми молиявӣ онҳо махсусан тезутунд мешаванд. Ин мураккабиҳо ҳамгироии стандартҳои IPSAS ва INTOSAI-ро ба таври назаррас сусти карда, мақомоти бахши давлатиро аз воситаҳои идоракунии босифати захираҳои давлатӣ маҳрум мекунанд.

Дар баробари ин, хусусиятҳои муҳити миллӣ: ҳиссаи баланди корҳои дастӣ дар баҳисобгирии муҳосибии бахши давлатӣ (хусусан дар маҳаллҳои кӯҳистон ва дурдаст, ки дар фаслҳои хуноки сол нарасидани нерӯи барқ мушоҳида

мешавад), рақамикунонии пароканда, мустақилияти нокифояи сохторҳои аудиторӣ ва дастрасии маҳдуд ба дастгирии коршиносони байналмилалиро ноҳида гирифтани мумкин нест. Яқоя ин омилҳо таъсири доимии нигоҳдории ҳолати пешини институтсионалӣ ба вуҷуд меорад, ки дар мавриди он ҳатто дар сурати мавҷуд будани иродаи сиёсӣ ислоҳоти низомии баҳисобгириим уҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ оҳиста ё расман пеш меравад. Фаҳмидани он муҳим аст, ки даст кашидан аз стандартикунонӣ ё ба таъхир андохтани он на танҳо хавфҳои обрӯю эътибор, балки хавфи иқтисодӣ низ дорад, ки дар шакли аз даст додани эътимоди шарикони байналмилалӣ, паст шудани шаффофияти равандҳои бучет ва истифодаи бесамари маблағҳои давлатӣ ифода меёбад.

Аз ин рӯ, зарурати таҳияи тавсия ва пешниҳодҳои ҳадафнок ва воқеъбинона ба миён меояд, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит нигаронида шудаанд. Онҳо бояд ҳам таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҳам хусусиятҳои хоси низомии миллии идоракунии давлатиро ба назар гиранд. Бинобар ин, мо пешниҳодҳои мушаххас оид ба тақмили равандҳои стандартикунонӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои марбут ба таъмини кормандони соҳибхотисос, институтсионалӣ, техникӣ ва меъёрӣ, инчунин чораҳои мутобиқсозии стандартҳои IPSAS ва INTOSAI-ро ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия менамоем.

Бо дарназардошти мушкилот ва монеаҳои дар боло зикршуда дар роҳи татбиқи стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусаллам мешавад, ки расмикунонии равишҳо барои тақмили онҳо бояд як қатор самтҳои бо ҳам алоқамандро фаро гирад, аз қабили: тадбирҳои институтсионалӣ, рушди таъминот бо кормандони соҳибхотисос, навсозии технологӣ ва мутобиқсозии стандартҳои байналмилалӣ ба воқеияти маҳаллӣ. Дар зер панҷ пешниҳодҳои асосие оварда мешаванд, ки ба тақмили низомии самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар асоси принципҳои стандартикунонии байналмилалӣ нигаронида шудаанд.

1. Баланд бардоштани тахассуси кормандон ва рушди захираҳои инсонӣ. Яке аз монеаҳои асосӣ дар роҳи татбиқи стандартҳои байналмилалӣ набудани

сатҳи тахассуси дахлдори мутахассисон мебошад. Дар амал, бисёре аз кормандони баҳши давлатӣ бо мафҳумҳои IPSAS ва INTOSAI чандон ошноӣ надоранд, ки ин боиси фаҳмиши нодурусти талабот, такрори расмӣ ва хатоҳо дар омодакӯӣ в апехниҳоди ҳисобот мегардад. Дар робита ба ин, кори муназзам оид ба рушди кормандон зарур аст:

- татбиқи барномаҳои сертификатсия (масалан, «Certified Government Accounting Professional» - мутахассиси сертификатдори баҳисобгирии муҳосибии давлатӣ) бо аккредитатсияи байналмилалӣ;

- ташкили мунтазами тренингиҳо ва вебинариҳо бо иштироки мушовирони байналмилалӣ, аз ҷумла омӯзиши онлайн бо ҳолатҳои амалӣ;

- тағйир додани самти нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти касбии олий, махсусан факултетҳои самтҳои иқтисодӣ ва молия ба омӯзиши стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ;

- ташкили марказҳои доимии тақмили ихтисос дар доираи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шӯбаҳои минтақавӣ муҳосиботи муассисаҳои буҷетӣ дар маҳалҳо.

Ин равиш заминаи устувори салоҳиятро барои татбиқ ва дастгирии ислохот фароҳам меорад.

2. Таҳкими пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ. Татбиқи самараноки стандартҳои байналмилалӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани доираи танзими пайваста ва ҳамоҳанг имконпазир аст. Дар ҳоли ҳозир доираи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон унсурҳои дар бар мегирад, ки қисман ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунанд, аммо стратегияи дақиқи гузариш вучуд надорад:

- таҳия ва тасдиқи Барномаи миллии гузариш ба СББМБД бо нишон додани муҳлатҳои мушаххас, мақомоти масъул ва ҳамгироии марҳилавӣ;

- ворид намудани тағйирот ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бо назардошти талаботи стандартҳои байналмилалӣ;

- қабули тавсияҳо ва дастурҳои методии маҳаллӣ, ки татбиқи амалии стандартҳоро дар сатҳи институтсионалӣ таъмин мекунанд;

- таъмини назорати риояи талаботи нав, аз ҷумла истифодаи таҳримҳо ва ҷазоҳои маъмурӣ.

Ҳамин тавр, пойгоҳи меъёрие ташаккул меёбад, ки устувории ислохотро таъмин карда метавонад.

3. Рушди техникӣ ва рақамӣ. Бе рушди технологияҳои рақамӣ, имрӯз ҳама гуна ислохот дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар сатҳи «рӯи қоғаз» боқӣ мемонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари муассисаҳои буҷетӣ пешбурди баҳисобгириим уҳосибиро ба таври дастӣ ё бо истифода аз низомҳо ва нармафзори кӯҳна, ки ба талаботи IPSAS мувофиқ нестанд, идома медиҳанд. Ба ин муносибат чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешавад:

- таҳияи платформаи ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳии электронӣ, ки бо низоми буҷетӣ ва мақомоти аудит ҳамгиро карда шудааст;

- гузаронидани барӯйхатгирии нармафзори мавҷуда ва навсозии марҳилавӣ дар асоси стандартҳои кушода;

- татбиқи воситаҳои автоматикунонидашудаи ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва таҳлили маълумот;

- ҷалби кӯмаки техникии байналмилалӣ ва сармоягузорӣ барои рақамикунонӣ (грантҳо, қарзҳои имтиёзнок).

Ин на танҳо риояи стандартҳоро таъмин мекунад, балки равандҳои тартиб додан, санҷиш ва таҳлили ҳисоботро метезонад.

4. Мутобиқсозии стандартҳои байналмилалӣ ба шароити маҳаллӣ. Ба худ гирифтани ва корбурди мустақими стандартҳои байналмилалӣ бидуни мутобиқшавӣ метавонад боиси ихтилофи ҳуқуқӣ ва амалӣ гардад. Аз ин рӯ, ба роҳ мондани чунин корҳои муфассали мутобиқсозӣ талаб карда мешавад:

- ташкили гурӯҳи кории коршиносон аз ҳисоби намоёндагони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон,

олимони соҳаи баҳисобгириим уҳосибӣ ва аудит, инчунин дигар ҷонибҳои манфиатдор;

- таҳияи дастурҳои тавзеҳотӣ ва мутобиқсозӣ, тарҷумаи стандартҳои IPSAS ва INTOSAI ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ;

- таҳияи лоиҳаҳои озмоишӣ барои татбиқи стандартҳо дар якҷанд муассисаҳои маъмулӣ (масалан, мактабҳо, беморхонаҳо, маъмурияти ҳокимиятҳои маҳаллӣ) бо арзёбии минбаъдаи натиҷаҳо;

- гузаронидани муҳокимаҳои ҷамъиятӣ ва касбӣ оид ба мутобиқсозии пешниҳодшуда.

Чунин мутобиқсозӣ ҳам мувофиқати ҳуқуқӣ ва ҳам татбиқи амалии стандартҳоро таъмин мекунад.

5. Баланс бардоштани устувори институционалии ислоҳот. Бе механизмҳои устувори идоракунӣ ва назорат, ҳама гуна кӯшишҳо барои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ хавфи пароканда буданро доранд. Бинобар ин, чунин тадбирҳо тавсия карда мешаванд:

- таъмини мустақилият ва қобилияти институционалии мақомоти аудити давлатӣ бо тавсеаи ваколатҳои онҳо;

- бунёди механизмҳои мониторинги ҷараёни ислоҳот, аз ҷумла ҳисоботи солона, экспертизаи берунӣ ва арзёбии дастовардҳо;

- барқарор намудани ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ – INTOSAI, IFAC, Бонки умумиҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд – барои дастгирии коршиносӣ, техникӣ ва молиявӣ;

- ҷорӣ намудани низоми ҳавасмандгардонии ташкилотҳое, ки ба дараҷаи баланди риояи стандартҳо ноил шудаанд.

Ин имкон медиҳад, ки ислоҳот аз доираи ташаббусҳои муваққатӣ берун баромада, қисми таркибии таҷдиди низоми молиявии давлатӣ гардад.

Ҳамаҷониба ва муназзам будани тадбирҳои пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки стандартикунонӣ дар баҳши давлатӣ на танҳо раванди муттаҳидсозии техникӣ, балки дигаргунии амиқи институционалӣ низ мебошад, ки иродаи сиёсӣ, ҳамкориҳои байниидоравӣ ва таъмини устувори захираҳоро талаб

мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ислоҳот дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бо амалисозии стратегияи дурусти татбиқ ва марҳила ба марҳила роҳандозӣ намудан натиҷаҳои назаррасро дар шакли баланд бардоштани самаранокии хароҷоти буҷет, афзоиши эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ ва беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, стандартикунониро на ҳамчун расмӣ, балки ҳамчун воситаи рушди устувор, ки дар асоси навсозии тамоми низоми идоракунии молияи давлатӣ амалӣ карда мешавад, баррасӣ кардан лозим аст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ як самти муҳими стратегӣ буда, ҳам аҳамияти дохилӣ ва ҳам аҳамияти берунӣ дорад. Аввалан, ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ шаффофияти ташақкул ва иҷрои буҷетро таъмин менамояд, ки асоси ҳисоботдиҳии мақомоти давлатӣ дар назди ҷомеа мебошад. Ин махсусан дар шароити афзудани масъулияти иҷтимоии давлат ва эҳтиёҷоти шаҳрвандон ба назорати харчи маблағҳои давлатӣ дахл дорад.

Сониян, якхела будани расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ, истилоҳот ва шаклҳои ҳисобот ҳолатҳои такрор шудан, номувофиқӣ ва носаҳеҳии иттилооти молиявиро, ки имрӯз дар муносибатҳои байниидоравӣ аксаран дучор мешаванд, бартараф мекунад. Ин имкон медиҳад, ки ғаврият ва дақиқии идоракунии захираҳои буҷет афзоиш ёбад, ки дар навбати худ ба иҷрои барномаҳои давлатӣ таъсири мусбат мерасонад.

Сеюм, гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ эътимоди ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ва донорҳоро ба таври назаррас афзоиш дода, барои ҷалби сармоя ва грантҳои мақсаднок шароит фароҳам меорад. Ин махсусан барои маблағгузориҳои инфрасохтор, лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва рақамӣ дар мамлакат муҳим аст. Низоми шаффоф ва фаҳмои омодаасозӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, ки ба талаботи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ аст, далели муҳими ҳамкориҳои байналмилалӣ мегардад.

Стандартҳо тамоми соҳаи фаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва аудитро ба таври возеҳ муқаррар мекунанд. Вобаста ба ин, бояд зикр

кард, ки дар фаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то таъсиси мақоми олии назорати давлатии молиявӣ – Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2011), ки назорати молиявии беруниро амалӣ мекунад, ҳангоми гузаронидани назорати истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ мафҳуми «ревизия» истифода мешуд. Бо рушди муносибатҳои буҷетӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ назорати давлатии молиявӣ дар фаъолияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «ревизия» тадриҷан бо мафҳуми «аудити давлатӣ» иваз гардид. Ҳамин тариқ, аллакай дар дастурамалҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои иҷроӣ буҷети давлатӣ ва омода намудани ҳуҷҷатҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоботи солони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷроӣ буҷети давлатӣ дар соли молиявии ҳисоботӣ» (соли 2013), «Оид ба тартиби банақшагирии гузаронидани санҷишҳои аудитори Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2013), «Оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои аудитори Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2013) ва дигар санадҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи мафҳуми «санҷиши аудиторӣ» дида мешавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» мафҳуми аудит ҳамчун арзёбии мустақили касбӣ, ки бо мақсади ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти молиявӣ, ғайримолиявӣ ва тақмили идоракунии захираҳои давлатӣ ва баҳисобгирии дурусти онҳо анҷом дода мешавад ва аудити давлатӣ (аудити берунии мустақили давлатӣ) ҳамчун фаъолияти мақоми олии назорати давлатии молиявӣ оид ба арзёбии идоракунии дурусти воситаҳои буҷетӣ ва захираҳои давлатӣ, ки ба роҳбари объекти аудит тобеъ ва ҳисоботдиҳанда нест, шарҳ дода шудааст.

Бояд зикр кард, ки дар фаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявӣ, ки назорати молиявии дохилиро амалӣ мекунанд, аз ҷумла дар фаъолияти назоратии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аудити давлатӣ чанде пештар, бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар

бахши давлатӣ» (соли 2010) ва корбурди мафҳумҳои «аудити дохилӣ», «супориши аудитӣ», «аудиторҳои дохилӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст.

Бо қарори ҳайати мушовараи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 майи соли 2021, № 17.15 Стандарти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба гузаронидани аудити самаранокӣ истифодабарии воситаҳои давлатӣ (СПХ-300) тасдиқ гардидааст, ки дар он мафҳуми асосии марбут бо аудити давлатӣ - «аудити самаранокӣ» ҳамчун аудити мустақил, холисона ва дурусти чорабиниҳои ҳукуматӣ, низомҳо, амалиёт, барномаҳо, амалҳо ва ё созмонҳо вобаста ба муқаррар намудани мутобиқати онҳо ба меъёрҳои сарфанокӣ, маҳсулноқӣ ва натиҷанокӣ фаъолияти ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва мавҷудияти имконияти беҳтар кардани он шарҳ дода шудааст.

Мақсади аудити самаранокӣ сифатан беҳтар намудани раванди идоракунии воситаҳои буҷети давлатӣ ва захираҳои давлатӣ дар асоси пешниҳоди маълумоти пурра, саҳеҳ ва беғаразона оид ба сарфанокӣ, маҳсулноқӣ ва натиҷанок будани фаъолияти корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар мебошад. Аз натиҷаи аудити самаранокӣ оид ба масъалаҳои самаранокӣ иқтисодиёт, молия, фаъолияти объекти аудит, инчунин таклифҳо оид ба такмили қонун дар бораи буҷети давлатӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хулоса таҳия ва пешниҳод карда мешавад.

Самаранокӣ истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар таносуби байни натиҷаҳои истифодабарии воситаҳои давлатӣ ва хароҷоти он ҷиҳати ноил гардидан ба мақсадҳо ифода ёфта, он мафҳумҳои сарфанокӣ, маҳсулноқӣ ва натиҷанокӣ истифодабарии воситаҳои давлатиро дар бар мегирад.

Сарфанокӣ таносуби нисбатан беҳтари байни захираҳо ва натиҷаҳои истифодабарии онҳоро ифода намуда, маҳсулноқӣ истифодаи дуруст ва оқилонаи захираҳоро тавсиф мекунад, натиҷанокӣ дараҷаи расидан ба мақсадҳои ниҳойии пешбинишуда ва ё ҳалли вазифаҳои ба зимма гузошташударо муайян мекунад. Ҳангоми гузаронидани аудити самаранокӣ мушаххас то кадом дараҷа аз ҷониби объекти аудит ба таври сарфанок, маҳсулноқ ва натиҷанок истифода

шудани воситаҳои давлатӣ чӣхати расидан ба мақсадҳои нақшавӣ, ҳалли вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда муқаррар карда мешавад.

Сарфанокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ алоқаи байни ҳаҷми воситаҳои давлатии аз ҷониби объекти аудит чӣхати амалигардонии фаъолияти худ истифодашуда ва дараҷаи натиҷаҳои ба даст овардари бо назардошти таъмини дахлдори сифати он ифода менамояд. Дар сурати ба даст овардани натиҷаҳои пешбинишуда аз ҷониби объекти аудит бо татбиқи ҳаҷми нисбатан камтари воситаҳои давлатӣ (сарфанокии мутлақ) ва ё бо истифодаи харчи воситаҳои давлатии пешбинишуда ба даст овардани натиҷаҳои нисбатан баланд (сарфанокии нисбӣ), истифодаи воситаҳои давлатӣ сарфанок эътироф карда мешавад.

Ҳолати ба таври сарфанок истифода шудани воситаҳои давлатӣ аз ҷониби объекти аудит тавассути омӯзиш ва таҳлили манбаъҳо ва усулҳои ба даст овардани (харидории) захираҳо (масалан, гузаронидани озмунҳо), инчунин муқоисаи воситаҳои сарфшуда чӣхати ба даст овардани (харидории) захираҳо бо нишондиҳандаҳои шабеҳи давраи қаблӣ ё нишондиҳандаҳои дигар ташкилотҳо дар ин мавзӯ муайян карда мешавад.

Барои арзёбии сарфанокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ муайян намудани имконияти ба даст овардани (харидории) захираҳо бо роҳи сарфанок, истифодаи нисбатан дуруст ва оқилонаи он чӣхати расидан ба мақсадҳо дар асоси истифодаи камтари ҳаҷми воситаҳои давлатӣ ва ё ба даст овардани натиҷаҳои баланди фаъолият бо истифода аз ҳаҷми камтари воситаҳои пешбинишуда, зарур мебошад.

Маҳсулнокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ бо таносуби байни ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (хизматрасониҳо ва дигар натиҷаҳои фаъолияти объекти аудит) ва захираҳои сарфшудаи моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ва дигар захираҳо чӣхати ба даст овардани чунин натиҷаҳо муайян карда мешавад. Дар сурати баробар ва ё кам будани хароҷоти захираҳо барои воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда ва хизматрасонӣ ё ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ва хизматрасонӣ ба воҳиди хароҷот нисбат ба нишондиҳандаҳои

банақшагирифташудаи дахлдор, истифодаи воситаҳои давлатӣ ҳамчун маҳсулноқ арзёбӣ карда мешавад.

Чӣхати арзёбии маҳсулнокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ натиҷаҳои нақшавӣ ва воқеии натиҷаи фаъолияти объекти аудит, ки дар намуди нишондиҳандаҳои миқдории дахлдор ифода ёфтаанд, инчунин меъёрҳои муқарраргардидаи хароҷоти буҷетӣ барои хизматрасониҳои давлатӣ ва дигар меъёрҳои муайянкунандаи дараҷаи хароҷоти намудҳои гуногуни захираҳо бояд татбиқ карда шавад. Дар сурати муқаррар нагардидани чунин меъёрҳо таносуби воқеии бадастомада байни хароҷот ва натиҷаҳо бо таносуби шабеҳи бадастовардаи объекти аудит дар давраи қаблӣ ва ё таносуби байни хароҷот ва натиҷаҳо дар дигар ташкилоту муассисаҳо, ки дар соҳаи аудитшавандаи истифодабарии воситаҳои давлатӣ фаъолият доранд, бо роҳи муқоисакунӣ амалӣ карда мешавад.

Натиҷанокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ аз рӯи дараҷаи ноил гардидан ба натиҷаҳои банақшагирифташудаи истифодабарии воситаҳои давлатӣ ё фаъолияти объекти мавриди аудити самаранокӣ қароргирифта муайян карда шуда, он муайян намудани натиҷанокии иқтисодӣ ва самараи иҷтимоию иқтисодии фаъолиятро дар бар мегирад. Дар навбати худ, натиҷанокии иқтисодӣ бо роҳи муқоисаи натиҷаҳои истифодабарии воситаҳои давлатӣ, фаъолияти банақшагирифташуда ё ба он ноилгардидаи объектҳо, ки дар намуди маҳсулоти мушаххаси фаъолият (ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда, хизматрасониҳо, шумораи шахсони ба хизматрасонӣ фарогирифташуда ва ғайра) баромад менамоянд, муайян карда мешавад. Муайян кардани самараи иҷтимоию иқтисодии воситаҳои давлатӣ бошад, дар асоси таҳлили дараҷаи ноилшавӣ ба мақсадҳои муқарраргардидаи иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳалли вазифаҳои пешбинишуда, ки чӣхати он воситаҳои давлатӣ истифода шудаанд, амалӣ карда мешавад.

Самараи иҷтимоию иқтисодӣ таъсири натиҷаҳои иқтисодии истифодабарии воситаҳои давлатӣ ё фаъолияти объектҳои аудитшавандаро чӣхати қонунгардонидани талаботи иқтисодиёт, ҷамъият, қисми аҳоли ё гурӯҳи

одамон, ки воситаҳои давлатӣ барои манфиати онҳо истифода бурда шудаанд, нишон медиҳад. Дар раванди аудити самаранокӣ муайян кардани натиҷанокии иқтисодии истифодабарии воситаҳои давлатӣ, ошкор ва арзёбии самарои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба даст овардашуда зарур буда, дар асоси арзёбии маҷмуии ин ҳолатҳо имконияти баровардани хулосаҳои асоснок вобаста ба дараҷаи самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ фароҳам оварда мешавад.

Дар сурати дар ҳаҷми пурра хароҷот кардани воситаҳои буҷетӣ барои хизматрасониҳои муайян ва натиҷаи хароҷоти воситаҳои буҷетӣ ба ҳисоб рафтани хизматрасониҳои мазкур дар дараҷаи ба нақша гирифташуда ва сифати талабгардида, ки қонеъ гардонидани талаботи пешбинишударо таъмин карда наметавонад, самарои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун дар сатҳи бағоят паст қарордошта арзёбӣ мегардад.

Ҳангоми муайян кардани самарои иҷтимоӣ иқтисодии истифодабарии воситаҳои давлатӣ ошкор ва мавриди таҳлил қарор додани омилҳои таъсирдошта, ки ба истифодабарии воситаҳои давлатӣ ё фаъолияти объекти аудитшаванда алоқамандӣ надоранд, инчунин арзёбии дараҷаи таъсири онҳо ба самарои иҷтимоӣ иқтисодӣ мазкур зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо як қадам ба сӯи амалияи пешрафтаи байналмилалӣ, балки шартӣ зарурии ташаккули низоми муосир, муассир, шаффоф ва масъулиятноки идоракунии молияи давлатӣ мебошад, ки рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ мамлакатро таъмин менамояд.

4.2. Рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ ҳамчун самтҳои асосии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ

Имрӯз рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ ҷузъҳои ҷудонашавандаи идоракунии муосири давлатӣ, аз ҷумла дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ мегарданд. Ин равандҳо татбиқкунӣ ва истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ иртиботиро фаро мегиранд, ки барои баланд

бардоштани шаффофият, саҳеҳӣ ва ғаврияти иттилооти молиявии дар низоми буҷетӣ ташаккулёбанда имкон медиҳанд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодии милли ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ давлатҳо саъй доранд, ки сохтори муассири молиявиеро ба бунёд кунанд, ки барои таъмини тақсимои оқилонаи захираҳо, мубориза бо коррупсия ва таҳкими эътимоди мардумро қодир бошад. Яке аз роҳҳои асосии ноил шудан ба ин ҳадафҳо табилии рақамии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат (аудит) мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар баҳши давлатӣ пешравӣ мушофида мешавад. Гарчанде ки идораҳо ва муассисаҳои алоҳидаи давлатӣ бастаҳои нармафзорро дар фаъолияти худ ҷорӣ намуда, автоматикунони расмӣ дохилӣ ва гузаштан ба муомилоти электронии ҳуҷҷатҳоро амалӣ карда истодаанд, дар умум низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба табилии амиқи рақамӣ ниёз дорад, ки бояд тамоми сатҳҳои идоракунии молиявӣ - аз маҳаллӣ то ҷумҳуриявиро фаро гирад.

Рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит на танҳо ҷорӣ намудани нармафзори нав, балки дигаргунсозии ҳамаҷонибаи асосҳои ташкилӣ, методӣ ва технологияи фаъолияти ҳадамоти молиявии давлатиро дар назар дорад. Ин на танҳо аз нав таҷҳизонидани техникӣ, балки оmodасозии кормандони соҳибхтисос, мутобиқсозии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва ташкили фазои ягонаи баҳисобгирии муҳосибии рақамиро, ки бо низомҳои хариди давлатӣ, ҳазинадорӣ, мониторинг ва аудит ҳамкорӣ дошта бошад, талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ самтҳои стратегие мебошанд, ки метавонанд самаранокии идоракунии молияи давлатиро ба қуллаи баланд бардоранд. Татбиқи бобарори онҳо аз зарурати таъмини саҳеҳии маълумоти буҷетӣ, сода кардани тартиби оmodасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот, баланд бардоштани сифати аудит, пурзӯр намудани назорати истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷет вобаста аст. Ин самт махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки навсозии низоми баҳши давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ба шумор меравад, муҳим аст.

Рушди технологияҳои рақамӣ моҳият ва муҳтавои баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатиро ба кулلى тағйир медиҳад. Агар қаблан баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ пеш аз ҳама ҳамчун воситаи ҳуҷҷатгузори амалиёти хоҷагидорӣ ба ҳисоб мерафт, имрӯз он ба низоми иттилоотӣ таҳлиلى мубаддал гардида, қодир аст ки идоракунии самараноки захираҳои давлатиро таъмин намояд. Ҳамчунин, «... бо рушди технологияҳои рақамӣ усулҳои стандартии аудит метавонанд кӯҳна шаванд ё барои назорати пурраи молиявӣ самаранок набошанд. Аз ин рӯ, аудиторон бояд методология ва воситаҳои худро пайваستا нав кунанд, то онҳо ба шароити бозор мувофиқ бошанд. Зарурати рақамикунони аудит ҳам аз ҳаҷми маълумоте, ки тавассути технологияҳои нав тавлид мешавад ва ҳам иқтисоди таҳлилие, ки ин маълумот дорад, ба миён меояд» [148, с. 206].

Баҳисобгирии муҳосибии анъанавӣ дар баҳши давлатӣ, махсусан дар мамлакатҳои рӯ ба рушд, аз қабли Ҷумҳурии Тоҷикистон, муддати тӯлонӣ ба коркарди дастии иттилоот, амалиёти бақайдгирӣ ва ташаккули ҳисоботи ҳатмӣ тамаркуз дошт. Нақши асосии муҳосиб бо иҷрои вазифаҳои техникӣ маҳдуд буд, чун: бақайдгирии ҳуҷҷатҳои аввалӣ, баҳисобгирии амалиёти хоҷагидорӣ ва тартиб додани шаклҳои муқарраршудаи ҳисоботӣ. Ин равиш, ки ба истифодаи ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ва амалиёти стандартикардашуда асос ёфта буд, барои баҳисобгирии тағйирпазирии муҳити берунӣ ва эҳтиёҷ ба иттилооти идоракунӣ дар вақти воқеӣ имкон намедод.

Акнун технологияҳои муосири рақамӣ имкон медиҳанд, ки ин маҳдудиятҳо бартараф карда шаванд. Дар заминаи автоматикунони равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ муҳосиб донишҳои худро васеъ карда, ба таҳлилгар табдил меёбад. Ё на танҳо ба коркарди иттилоот, балки инчунин ба тафсири маълумот, ошкор кардани қонуниятҳо дар фаъолияти хоҷагидорӣ ва таҳияи қарорҳои идоракунӣ қодир аст. Яъне, «... муҳосибии муассисаи давлатӣ дар воқеияти муосир бояд на танҳо дорои дониши зиёд ва таҷрибаи ғании амалӣ бошад, балки аз тағйирёбии сершумори қонунгузорӣ бохабар ва ба воқеияти нав мутобиқ бошад» [249, с. 403]. Ин махсусан барои баҳши давлатӣ, ки дар он

дастрасии саривактӣ ба иттилооти сахҳ ба самаранокии хароҷоти буҷет, идоракунии ҳолатҳои бухронӣ ва татбиқи барномаҳои стратегӣ бевосита таъсир мерасонад, муҳим аст.

Чорӣ намудани платформаҳои рақамӣ аз нав дида баромадани равишҳоро ба ташаккул ва пешниҳоди иттилооти ҳисоботӣ талаб мекунад. Низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо барои қонеъ кардани талаботи меъёрӣ, балки ба таъмини чандирӣ, дастрасӣ ва ғаврияти маълумот нигаронида шудаанд. Муассисаҳои давлатӣ бо зарурати гузаштан аз ҳисоботдиҳии даврӣ ба мониторинги доимии иҷрои буҷет ва вазъи дороиҳои худ дучор меоянд. Дар ин замина бояд хотиррасон кард, ки «техника на ҳамеша пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро осон мекунад, зеро муваффақияти ҳама гуна низоми иттилоотӣ бевосита аз кори мутахассисони ИТ, техникаҳо ва мутахассисони бино вобаста аст. Ва дар ҳама гуна пойгоҳ, ҳатто пойгоҳи дурусти маълумот мушкилот ва камбудии техникаӣ ба вуҷуд меоянд, ки мутаассифона, метавонанд боиси гум шудани маълумот ва анборҳои иттилоот гардад» [207, с. 4]. Бинобар ин, нақши кормандони соҳибхтисоси муҳосибот ва хадамоти аудит, ки технологияҳои рақамиро хуб сарфаҳм мекунанд, баланд мегардад.

Низомҳои иттилоотии насли нав имкон медиҳанд, ки маълумоти шуъбаҳои гуногун ҳамгиро карда шаванд, яқиндорӣ ва қиёспазии иттилоотро таъмин кунанд, вақти барои таҳияи ҳисоботҳо сарфшаванда ва хавфи таҳрифи маълумотро кам кунанд. Баҳисобгирии муҳосибӣ боз ҳам шаффофтар ва ҳисоботдиҳандаатар мегардад, мақомоти назорати давлатӣ ва аудити берунӣ дастрасии ғаврӣ ба маълумоти рақамиро пайдо мекунанд.

Яке аз унсурҳои асосии рақамикунони баҳисобгирии муҳосибӣ чорӣ намудани гардиши электронии ҳуҷҷатҳо мебошад, ки коркарди автоматонидашудаи ҳуҷҷатҳои аввалӣ, мубодилаи маълумот байни шуъбаҳо, бойгоникунони электронӣ ва санҷиши иттилоотро таъмин менамояд. Гардиши электронии ҳуҷҷатҳо ҳолатҳои тақрори амалиётро аз байн мегардад, эътимоднокии ниғаҳдории ҳуҷҷатҳоро зиёд мекунад ва раванди мувофиқасозӣ ва тасдиқи ҳуҷҷатҳоро метезонад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан қорӣ намудани гардиши электронии ҳуҷҷатҳо, махсусан дар низоми хазинадорӣ иҷроӣ буҷети давлатӣ аллакай натиҷаи аввалии мусбати худро додааст. Бо вучуди ин, набудани платформаи ягона ва ҳамгироии нокифоя байни низомҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ, аудит ва молиявӣ иқтидори табдили рақамиро маҳдуд мекунад. Аз ин рӯ, масъалаҳои таъсиси фазаи ягонаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ рақамӣ дар асоси нармафзори мувофиқ ва технологияҳои ягонакардашудаи мубодилаи маълумот мубрами махсус пайдо мекунад.

Ҳамгироии низомҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ бо низомҳои хариди давлатӣ, хазинадорӣ, хадамоти андоз ва назорати дохилӣ имкон медиҳад, ки гузариш аз баҳисобгирӣ пароканда ба назорати рақамӣ, ки тамоми марҳилаҳои идоракунии буҷет - аз банақшагирӣ то иҷро ва таҳлили минбаъдаи онро дар бар мегирад, ба амал ояд. Ин равиш на танҳо шаффофияти аудитро таъмин мекунад, балки самаранокии онро ба таври назаррас афзоиш дода, имкон медиҳад, ки хавфҳо ва ҳолатҳои ғайричашидворӣ дар ҳисоботи молиявӣ пешакӣ муайян карда шаванд.

Имрӯз табдили рақамии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ислоҳоти ҷаҳонии идоракунии молияи давлатӣ гардид. Дар бисёр мамлакатҳо автоматикунӣ ва татбиқи технологияҳои рақамӣ шаффофият, ҳисоботдихӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои буҷетро ба таври назаррас афзоиш доданд. Дар ин маврид, омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ ва минтақавӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таҳияи стратегияи рақамии худ аҳамияти хоса дорад.

Аз зумраи мамлакатҳои, ки ислоҳоти рақамиро дар баҳши давлатӣ бомуваффақият амалӣ кардаанд, Эстония, Финляндия, Нидерландия ва Кореяи Ҷанубиро метавон номбар кард [45; 87; 166; 294].

Эстония яке аз мамлакатҳои пешсаф дар идоракунии рақамӣ мебошад, ки дар он баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудити хароҷоти давлатӣ тавассути платформаи ягонаи рақамӣ амалӣ карда мешавад. Ҳама маълумоти молиявӣ дар вақти воқеӣ дастрасанд. Ҳисоботи электронӣ, огоҳиҳои худкори қонуншиканӣ

ва аудити электронӣ хавфҳои коррупсиониро ба таври назаррас коҳиш дода, эътимоди мардумро ба мақомоти давлатӣ зиёд карданд [74; 215].

Финландия ва Нидерландия низомҳои ERP (Enterprise Resource Planning, банақшагирии захираҳои корхона)-ро барои ҳамгирӣ кардани баҳисобгирии муҳосибӣ, амалиёти хазинадорӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ ҷорӣ кардаанд. Ин имкон дод, ки фазои ягонаи иттилоотӣ таъсис дода, давраи оmodасозии ҳисоботи молиявӣ кӯтоҳ карда шавад [209; 315; 180].

Кореяи Ҷанубӣ платформаи мутамаркази идоракунии молияи давлатӣ – низоми dBrain-ро бомуваффақият татбиқ кардааст. Он барои баҳисобгирии даромад, хароҷот, дороиҳо ва уҳдадориҳо, инчунин автоматикунони назорати иҷроӣ буҷет истифода мешавад [76; 172; 174].

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки омилҳои асосии муваффақият - иродаи сиёсӣ, сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ, омӯзиши кормандон ва дастгирии қонунгузорӣ барои ташаббусҳои рақамӣ мебошанд.

Мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ низ ба самти рақамикунони баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ фаъолона ҳаракат мекунад [351]. Масалан, дар Ҷумҳурии Қазоқистон низоми автоматикунонидашудаи иттилоотии «SGB.Net» (Низоми иттилоотии буҷети давлатӣ) ҷорӣ карда шудааст, ки бо низомҳои хазинадорӣ, андоз ва хариди электронӣ муттаҳид карда шудааст. Татбиқи аудит ва ҳисоботдиҳии электронӣ дар асоси платформаи 1С: Муҳосиботи муассисаи давлатӣ (1С: Бухгалтерия государственного учреждения) саҳеҳӣ ва фаврияти маълумотро беҳтар кард.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ислоҳоти марҳилавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ дар асоси IPSAS амалӣ карда мешавад [230]. Низоми ягонаи идоракунии молияи давлатӣ таҳия шудааст, ки баҳисобгирии муҳосибии буҷет то аудити давлатиро таъмин мекунад. Дар муассисаҳои бечетӣ фаъолияти муҳосибот дар асоси низоми электронии «E-Xisobot» ҷорӣ карда шудааст. Бо мақсади автоматикунони баҳисобгирии муҳосибии буҷет ва хазинадорӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ду нармафзори асосӣ ба хусусиятҳои идоракунии молияи баҳши давлатӣ мутобик карда шуданд: «Bit.Finance Управленческий учет» ва

«1С:ERP Управление предприятием 2». Дар нармафзорҳои мазкур модули баҳисобгирии буҷетӣ ва ҳазинадорӣ дохил карда шудааст. Вазифаҳои дар онҳо ҷорикардшуда имкон медиҳанд, ки меҳнатталабии баҳисобгирии муҳосибӣ кам ва муҳлатҳои равандиҳои буҷетӣ ва ҳазинадорӣ кӯтоҳ карда шаванд.

Ҷумҳурии Қирғизистон низ дар марҳилаи ҷорӣ кардани платформаҳои рақамӣ дар сохторҳои давлатӣ, аз ҷумла дар ҳазинадорӣ, бо мақсади коҳиш додани коғазбозӣ ва баланд бардоштани шаффофияти ҳисоботдиҳӣ қарор дорад. Дар Ҷумҳурии Туркменистон низ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ асосан дар асоси низоми «SGB.Net» ба роҳ монда шудааст. Дар мамлакат аз оғози соли 2024 низоми автоматикунонидашудаи «Муҳосиботи марказонидашуда» бо истифода аз Нақшаи ягонаи ҳисобҳо дар баҳши идоракунии давлатӣ роҳандозӣ шудааст, ки ба баланд бардоштани саҳеҳӣ ва ғайрияти иттилооти молиявӣ дар баҳши давлатӣ ва қабули қарорҳои буҷетӣ мусоидат кардааст. Дар ин маврид татбиқи ин низом аллакай барои беҳтар шудани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ замина гузошта, чунин ҷиҳатҳоро таъмин мекунад:

- тавассути ташаккули ҳисоботи молиявӣ пешниҳод кардани маълумоти саҳеҳ ва саривақтӣ оид ба фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ муассисаи буҷетӣ ва вазъи молиявии он;

- ҷорӣ намудани пешбурди баҳисобгирии муҳосибии воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, қарздориҳои дебиторӣ ва кредиторӣ, даромад ва хароҷот, пардохти музди меҳнати кормандон ва дигар қитъаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ;

- амалӣ намудани назорат тавассути расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ оид ба ҳифз ва истифодаи мақсадноки дороиҳои дар ихтиёри муассисаи буҷетӣ қарордошта;

- ташаккули тамоми шаклҳои ҳисоботии муқарраршуда;

- пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯйи қоидаҳои ягонаи дар барнома пешбинишуда;

- ташкили назорати дақиқи саривақтӣ, пуррагӣ ва дурустии маблағҳои буҷетӣ [183].

Таҷрибаи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ муҳимӣ ва самаранокии татбиқи низомҳои ҳамгирошудаи иттилоотии идоракунии молияи давлатиро нишон медиҳад. Барои татбиқи бомуваффақияти ин низомҳо роҳандозӣ намудани чунин корҳо зарур аст:

- мутобиқ кардани низомҳо ба хусусиятҳо ва талаботи миллӣ;
- омодагӣ ва тақмили ихтисоси кормандон;
- дастгирии техникӣ ва тақмили модулҳои вазифавӣ.

Ҳамин тариқ, татбиқи низомҳои SGB.Net ва ба ин монандҳо ба баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва ҳисоботдихӣ дар идоракунии молияи давлатӣ мусоидат мекунад, ки омили асосии рушди устувори минтақа мебошад.

Мисолҳои баррасишуда барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хеле муҳиманд, зеро онҳо имкони мутобиқ кардани технологияҳои рақамиро ба низоми маъмурию иқтисодии пасошуравӣ нишон медиҳанд. Ба ҳамин монанд, аз соли 2015 инҷониб оғоз намуда, то имрӯз дар аксарияти муассисаҳои буҷетии мамлакат низоми «SGB.Net» ҷорӣ карда шудааст. Нармафзори мазкур дар доираи ислоҳоти низоми идоракунии молияи давлатӣ татбиқ шудааст ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон онро ба хусусиятҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ мутобиқ сохтааст. Бо дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ дар соли аввали ҷорӣ намудани нармафзори мазкур 22 нафар кормандони мақомоти молиявӣ барои кор бо нармафзори мазкур омӯзонида шуданд ва то имрӯз аксари кормандони муҳосиботи муассисаҳои давлатӣ бо ин нармафзор кор карда метавонанд.

Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ», ки 22 юни соли 2023 ба имзо расид, дар самти рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ иқдоми саривақтӣ буда, асосан ба таъмини шаффофияти амалиёти молиявӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нигаронида шудааст. Татбиқи ҳамаҷонибаи фармони мазкур барои баланд бардоштани нуфузи байналмилалии мамлакат,

этибори шаҳрвандон ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоид фароҳам меоварад.

Татбиқи нармафзори дахлдор, аз қабili SGB.Net дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври равшан нишон медиҳад, ки ҳукуматҳои миллӣ ба таҳкими инфрасохтори рақамӣ дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунанд. Ин кӯшишҳо танҳо як қисми тамоюли васеътари ҷаҳонӣ барои гузаштан аз усулҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ ба платформаҳои рақамӣ, ҳамгирошуда ва автоматикунонидашуда мебошанд. Бо дарназардошти таҷрибаи бомуваффақияти мамлакатҳои минтақа ва зарурати мутобикшавӣ ба талаботи муосири шаффофият ва самаранокӣ, бояд баррасӣ кард, ки кадом технологияҳо ва равишҳои рақамӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифода мешаванд (ҷадвали 4.3).

Технологияҳо ва нармафзори пешниҳодшуда табдили фаъоли баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатиро ба самти автоматикунонӣ, ҳамгирӣ ва шаффофияти зиёд нишон медиҳанд. Дар байни онҳо чунин воситаҳо, ба монанди SGB.Net, низомҳои ERP ва платформаҳои махсуси ҳуҷҷатгардиш, ки барои муттаҳид кардани равандҳо ва кам кардани меҳнати дастӣ имкон медиҳанд, нақши асосиро мебозанд. Татбиқи онҳо аллакай дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ натиҷаҳои назаррас додааст: вақти оморасозӣ ва пешниҳоди ҳисоботи буҷетӣ ба андозаи назаррас кам шуд, дақиқии маълумот зиёд шуд ва хавфҳои амалиётӣ коҳиш ёфтанд.

Диққати махсус бояд ба технологияҳои таҳлилӣ ва блокчейн, ки фарҳанги нави коркард ва нигоҳдории иттилоотро ташаккул медиҳанд, равона карда шавад. Дар ҳоле ки воситаҳои BI (Business Intelligence – зеҳни тичоратӣ, таҳлили тичоратӣ) дар қабули қарорҳои асосноки идоракунӣ дар асоси таҳлил дар вақти воқеӣ кӯмак мекунанд, blockchain эътимодно ба маълумот тавассути сохтори ғайримарказонидашуда ва тағйирнопазири худ мустаҳкам мекунад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин технологияҳо, махсусан дар шароити зарурати таҳкими интизоми молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофияти равандҳои буҷетӣ метавонад як василаи пешрафт гардад.

Чадвали 4.3. – Технологияҳои рақамии маъмул барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ

Технология/нармафзор	Таъинот	Баргариҳои истифода дар баҳши давлатӣ
SGB.Net (System for Government Budgeting – Низоми буҷети давлатӣ)	Автоматикунони банақшагирӣ, иҷро ва мониторинги буҷети давлатӣ.	Шаффофияти амалиёти буҷетро баланд мебардорад, муттаҳидсозии маълумотро аз рӯи сатҳҳои буҷет таъмин ва назоратро сода мекунад.
Низомҳои ERP (масалан, SAP, Oracle Public Sector)	Ҳамгироии тамоми равандҳои молиявӣ ва идоракунии дар баҳши давлатӣ.	Мутамарказ намудани баҳисобгирии муҳосибӣ, таъмини дастрасии фаврӣ ба иттилоот, беҳтар намудани назорати хароҷот, автоматикунони ҳисобот.
UzASBO (Ўзбекистон)	Автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи ташкилотҳои буҷетӣ.	Баҳисобгирии муҳосибиро сода мекунад, хатоҳоро кам мекунад, раванди тартибдиҳии ҳисоботро метезонад ва якхела будани баҳисобгирии муҳосибиро дар ҳама сатҳҳои идоракунии таъмин мекунад.
Низомҳои ҳуҷҷатгардиши электронӣ (масалан, «Е-Doc», «DocNet», «Мегаплан»)	Иваз кардани ҳуҷҷатҳои қоғазӣ бо ҳуҷҷатҳои рақамӣ.	Хароҷоти қоғазӣ ва бойгониро коҳиш медиҳад, коркарди ҳуҷҷатҳоро суръат мебахшад, назорат ва пайгирии электронии тағйиротро таъмин мекунад, шаффофият ва дастрасиро зиёд мекунад.
Лавҳаҳои таҳлилии ҳамгирошуда ва низомҳои BI (масалан, Power BI, QlikView)	Намоиш ва таҳлили иттилооти молиявӣ.	Имкон медиҳад, ки дар асоси маълумоти тасвиршуда қарор қабул ккарда шавад, зуд ошкор кардани ҳолатҳои ғайричашидмдошт ва инҳирофҳо, беҳтар намудани назорати иҷроӣ буҷет, таҳияи графикҳо ва диаграммаҳоро барои ҳисобот.
Технологияҳои абрии баҳисобгирии муҳосибӣ (Cloud-based accounting tools – замимаҳои баҳисобгирии абрӣ)	Нигоҳдорӣ ва коркарди иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ дар инфрасохтори абрӣ.	Хароҷоти инфрасохтори маҳаллиро коҳиш медиҳад, дастрасиро аз ҳама ҷо таъмин мекунад, эътимодноки ва амнияти нигоҳдории маълумотро афзоиш медиҳад ва имкон медиҳад, ки низом бидуни хароҷоти иловагӣ васеъ карда шавад.
Блокчейн (Blockchain)	Нигоҳдории ғайримарказонидашуда ва тағйирнопазири маълумот оид ба амалиёт, махсусан барои назорат ва аудит.	Шаффофият ва яқпорчагии маълумотро таъмин мекунад, имкони тақаллуби навиштаҷоти муҳосибиро аз байн мебарад, эътимодноки ба ҳисобот афзоиш медиҳад, аудит ва пайгирии манбаъҳои маблағгузорию осон мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Табдили рақамӣ, ки имрӯз мо шоҳиди он ҳастем, на танҳо беҳшавии технологӣ, балки оқибатҳои институтсионалӣ низ меорад. Нақши муҳосибон ва аудиторҳо тағйир меёбад, талаботи нав нисбати тахассуси онҳо ба миён меоянд, ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ, сохторҳои назоратӣ ва ҷонибҳои манфиатдори берунӣ ба сатҳи куллан нав мебарояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ бидуни таъсиси инфрасохтори иттилоотӣ ягона, устувор ва ҳамгирошудаӣ ғайриимкон аст. Табдили самараноки рақамӣ на танҳо татбиқи технология ва нармафзори муосир, балки корбурди равиши муназзам ба ҳамгироии платформаҳои рақамӣ ва таъмини киберамниятро тақозо мекунад.

Тамоюлҳои муосири идоракунии давлатӣ зарурати на танҳо рақамикунонии равандҳои алоҳида, балки фароҳам овардани муҳити ҳамгирошудаи рақамиро тасдиқ мекунад, ки дар он тамоми ҷузъҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ ҳамчун як чизи том амал мекунад. Ҳамгироии платформаҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки низомҳои хазинадорӣ, омор, андоз, аудит ва баҳисобгирӣ дар як низоми бузургтар муттаҳид карда шаванд, ки чараёни шаффоф, бо ҳам алоқаманд ва саҳеҳи ҳуҷҷатгардишро таъмин мекунад.

Яке аз талаботи асосии чунин низом ҳамоҳангсозии пойгоҳи маълумот, таъмини равиши ягона ба рамзгузори амалиёт, сохтори таснифот ва шаклҳои мубодилаи иттилоот мебошад. Масалан, бидуни ҳамгирӣ, маълумоте, ки аз як мақомоти давлатӣ ба мақомоти дигар интиқол дода мешавад, метавонад таҳриф, гум шавад ё ба таври ғуногун тафсир карда шавад, ки ин ҳангоми таҳияи ҳисоботи ҷамъбасти ва татбиқи назорат хатвфҳоро ба вуҷуд меорад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон қисман парокандагии низомҳои иттилоотӣ ва сатҳи пасти ҳамкориҳои байни онҳо монеаи ҷиддӣ дар роҳи баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ бошад. Ҳамин тариқ, вазоратҳо ва идораҳои алоҳида метавонанд нармафзорҳои ғуногунро истифода баранд, ки ба ҳамдигар

нумувофиканд, ки боиси зиёдаравӣ дар амалиёти дастӣ мегардад ва хароҷоти меҳнатро барои санҷиши маълумот зиёд мекунад.

Қадами муҳим дар самти ҳамгироии муассири платформаҳои рақамӣ ин гузариш ба сохтори мутамарказ ё ба абр асосёфта мебошад, ки сохтори модуль ё микёспазириро таъмин мекунад. Сохторҳои шабех аллакай дар платформаҳои шабех ба GISUF (State Integrated Financial Management System - низомии ҳамгирошудаи идоракунии молиявии давлатӣ) истифода мешаванд, ки имкон медиҳанд ба:

- муттаҳидсозии маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама сатҳҳо;
- мубодилаи автоматии маълумот байни шуъбаҳо дар вақти воқеӣ;
- вуруди ягонаи маълумот бо истифодаи минбаъдаи чандкарата.

Дар баробари масъалаҳои ҳамгирӣ як масъалаи муҳим ба миён меояд, чун амнияти иттилоотӣ. Бо афзоиши ҳаҷми маълумоти рақамӣ дар баҳши давлатӣ, ҳавфи дастрасии беиҷозат, ихроҷ ва ҳамлаҳои киберӣ зиёд мешавад. Барои ҳифзи иттилооти молиявии мақомоти давлатӣ татбиқи стратегияи бисёрсатҳии амният зарур аст, аз ҷумла:

- истифодаи ҳатмии имзои электронии рақамӣ барои воридшавии иҷозатшуда ба низом;
- татбиқи амсилаи дастрасии ба нақш асосёфта, ки амалҳои истифодабарандагонро вобаста ба салоҳияти онҳо маҳдуд мекунад;
- истифодаи рамзгузори маълумот ҳам дар сатҳи нигоҳдорӣ ва ҳам ҳангоми интиқол;
- аудити мунтазами инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва санҷиши осебпазирӣ;
- татбиқи низомҳои нусхабардории эҳтиётӣ ва барқарорсозии маълумот.

Таҷрибаи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки суботи муҳити киберӣ ба эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ мустақиман таъсир мерасонад. Масалан, дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар давраи гузариш ба хазинадорӣ рақамӣ ба ташаккули маркази миллии коркарди маълумот ва сертификатсияи технологияҳои рақамӣ дар доираи стандарти давлатии амнияти иттилоотӣ

таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон низоми ҳатмии муҳофизат аз даҳолати беиҷозат ба нармафзори UzASBO қорӣ карда шуд.

Ҳамин тариқ, ҳамгироии платформаҳои рақамӣ ва таъмини амнияти маълумот ду ҷанбаи ба ҳам зич алоқаманди табдили самараноки рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ мебошанд. Бе муносибати ҳамаҷониба ба ҳифзи маълумот, ҳама гуна рақамикунонӣ осебпазир хоҳад буд ва наметавонад сатҳи дилхоҳи шаффофият ва эътимодро ба иттилооти молиявии давлатӣ таъмин кунад.

Ҳамгироии платформаҳои рақамӣ ва таъмини амнияти маълумот заминаи қавии технологӣ ва инфрасохториро барои табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ фароҳам меорад. Бо вучуди ин, ҳатто низоми пешрафтатарин бидуни мутахассисони соҳибихтисос, ки барои дуруст истифода бурдани доираи вазифаҳои он, тафсири иттилоот ва воқуниши ғаврӣ ба мушкилоти пайдошуда қодир бошанд, метавонад бесамар бошад.

Дар робита ба ин, бояд таваҷҷуҳи асосӣ ба баланд бардоштани саводнокии рақамии кормандони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, инчунин ташаккули заминаи институтсионалии таълим ва бозомӯзии кормандон равона карда шавад. Танҳо тавассути истифодабарандагони босалоҳият ғаволияти устувори платформаҳои рақамӣ, риояи стандартҳои амнияти иттилоотӣ ва иҷрои вазифаҳои идоракунии шаффоф ва самараноки маблағҳои буҷетӣ имконпазир мебошад.

Дар шароити рақамикунонии ғаволи идоракунии давлатӣ, масъалаҳои салоҳияти кормандон барои татбиқи бомуваффақият ва истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит аҳамияти ҳалқунанда пайдо мекунамд. Навсозии технологӣ бидуни дастгирии муносиби инсонӣ ногузир ба расмӣ будани равандҳо, истифодаи рӯякии онҳо ва дар натиҷа ба паст шудани самаранокии идоракунии захираҳои буҷетӣ оварда мерасонад.

Табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ аз кормандон на танҳо доштани донишҳои появӣ дар соҳаи молия, балки доштани малакаи қор бо технологияҳои иттилоотӣ, ғавҳидани мантиқи низомҳои автоматикунонидашуда, қобилияти

кор бо ҳуҷҷатҳои электронӣ, тафсири ҳисоботҳои таҳлилӣ ва истифодаи воситаҳои намоишии рақамиро низ талаб мекунад. Дар ин маврид чунин салоҳиятҳо махсусан муҳиманд:

- истифодаи бозьтимоди нармафзори баҳши давлатӣ (SGB.Net, хазинадории электронӣ, низомҳои ҳуҷҷатгардиши электронӣ);
- донишҳои появӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ;
- фаҳмидани мантиқи ҳамгирии платформаҳои рақамӣ ва табодули маълумот;
- қобилияти мутобиқшавӣ ба муҳити зудтағйирёбандаи рақамӣ.

Сарфи назар аз баъзе кӯшишҳо оид ба татбиқи технологияҳои рақамӣ, инфрасохтори захираҳои инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ба дигаргуниҳои васеъмиқёс омода нест. Дар байни мушкилоти муҳимтарин инҳо метавон ҷудо кард:

- сатҳи нокифояи саводнокии рақамӣ дар байни муҳосибон ва аудиторҳо, махсусан дар минтақаҳо;
- набудани барномаҳои махсуси такмили ихтисос, ки ба воситаҳои муосири рақамӣ нигаронида шудаанд;
- маҳдуд будани захираҳои муассисаҳои таълимӣ барои омода намудани кормандон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ;
- суст будани ангезаи кормандон ба азхуд намудани технологияҳои нав аз сабаби набудани механизми ҳавасмандгардонӣ.

Бартараф намудани монеаҳои дар боло зикршуда сиёсати ҳадафмандонаи давлатиро талаб мекунад, ки ба рушди захираҳои инсонӣ нигаронида шудааст. Ҳамчун вазифаҳои афзалиятнок дар ин самт инҳоро муқаррар кардан мумкин аст:

- ҷорӣ намудани модулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити рақамӣ ба барномаҳои таълимии донишгоҳҳо ва коллеҷҳо;
- таҳия ва татбиқи барномаи миллии такмили ихтисоси муҳосибон ва аудиторҳои давлатӣ бо таваҷҷуҳ ба рушди амалии платформаҳои рақамӣ;

- шарикӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ (аз ҷумла, Хазинаи Байналмилалии Асър, Бонки Ҷаҳонӣ, Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид) барои табодули таҷрибаи пешқадам дар соҳаи омӯзиш ва дастгирии техникӣ;

- ангезаи худомӯзӣ тавассути сертификатсияҳо, курсҳои онлайн ва пешравии касбӣ.

Бисёре аз мамлакатҳои пасошуравӣ амсилаҳои институтсионалии омӯзиши рақамиро бомуваффақият татбиқ кардаанд, ки намунаи онҳо дар ҷадвали 4.4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4.4. – Татбиқи амсилаҳои институтсионалии омӯзиши рақамӣ дар мамлакатҳои пасошуравӣ

Мамлакат	Таҷрибаи оморасозии кормандон	Натиҷа
Қазоқистон	Таъсиси академияи идоракунии давлатӣ бо курсҳои омӯзиши баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ	Зиёда аз 3 ҳазор муҳосибони дорои сертификат
Ўзбекистон	Ҷорӣ намудани модулҳои SGB.Net ба барномаҳои таълимии донишгоҳҳо	Афзоиши саводнокии рақамӣ ба 45%
Гурҷистон	Шарикӣ бо GIZ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit - Ҷомеаи Олмон оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) барои омӯзиши кадрҳои Вазорати молия	Баланд бардоштани сифати назорати молиявӣ ва аудити дохилӣ
Армения	Таъсиси маркази таълимии хизматчиёни давлатӣ дар назди Вазорати молия бо таваҷҷуҳ ба e-Gov (ҳукумати электронӣ) ва аудити электронӣ.	Баланд бардоштани дақиқии ҳисоботи буҷетӣ ва кам кардани ҳуҷҷатҳои қоғазӣ.
Қирғизистон	Татбиқи лоиҳаҳо дар якҷоягӣ бо Бонки Осиёи Рушд ва Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид оид ба таълими фосилавӣ барои хизматчиёни давлатӣ.	Афзоиши шумораи истифодабарандагони платформаҳои рақамӣ дар минтақаҳои мамлакат
Эстония	Ҳамгироии пурраи тахсилоти рақамӣ ба низоми оморасозии кормандони давлатӣ	Татбиқи пурраи амсилаи e-Government (ҳукумати электронӣ)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси ҷадвали пешниҳодшуда, якчанд хулосаҳои муҳимро метавон баён кард, ки аҳамият ва самаранокии омӯзиши муназзами кормандони рақамиро дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ нишон медиҳанд.

Аввалан, таҷрибаи бомуваффақияти байналмилалӣ мамлакатҳои пасошуравӣ нишон медиҳад, ки ҳамгироии технологияҳои рақамӣ бидуни раванди мақсаднок ва аз ҷиҳати институтсионалӣ ба расмӣ даровардашудаи таълим ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ ғайриимкон аст. Ҳамин тариқ, дар ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Ўзбекистон дар донишгоҳҳои давлатӣ бо дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ барномаҳои васеъмиқёси таълимӣ амалӣ карда шуданд, ки ин малакаи кории мутахассисонро бо технологияҳои рақамӣ ба таври назаррас такмил дод ва татбиқи устувори платформаҳои рақамиро таъмин намуд (масалан, SGB.Net).

Сониян, ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ, аз қабили Бонки Ҷаҳонӣ, GIZ, Бонки Осиёи Рушд ва Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид дар самти интиқоли дониш ва усулҳои мутабиқшуда ба шароити мушаххаси маъмурӣ ва фарҳангӣ самаранокии худро нишон дод. Ҷумҳуриҳои Гурҷистон, Арманистон ва Қирғизистон махсусан дар ҳамгироии модулҳои идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ, аудити рақамӣ ва ҳукумати электронӣ ба барномаҳои омӯзишӣ муваффақ шудаанд, ки ин дар навбати худ ба коҳиши хавфҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат намуд.

Сеюм, мисолҳои Эстония ва Гурҷистон нишон медиҳанд, ки табдили рақамии босифат танҳо дар сурате имконпазир аст, ки дар байни кормандон рушди мувозии фарҳанги рақамӣ вучуд дошта бошад. Ин маънои на танҳо омӯختани тарзи кор бо нармафзори мушаххас, балки рушди малакаҳои устувор дар коркарди иттилооти таҳлилӣ, ҳифзи маълумот ва ҳамкорӣ дар муҳити рақамиро дорад.

Ҳамин тариқ, омода намудани кормандони баландсавбӣ соҳаи рақамӣ бояд яке аз вазифаҳои марказии роҳи такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ доништа шавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани барномаҳои мукаммали таълимӣ бо дастгирии фаъоли ташкилотҳои

молиявии байналмилалӣ махсусан муҳим аст, ки ин татбиқи бомуваффақияти рақамикунониро дар баҳши давлатӣ таъмин хоҳад кард.

Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талошҳои пайваста ҷиҳати рақамикунонии идоракунии молиявӣ дар баҳши давлатӣ, аз ҷумла баҳисобгирии мушосиби ва аудити маблағҳои буҷетӣ мушоҳида мешавад. Дар ин раванд татбиқи низоми иттилоотии SGB.Net, ки бо дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ таҳия шудааст, нақши марказӣ мебозад.

Низоми SGB.Net (Низоми буҷети давлатӣ) дар аксари муассисаҳо ва ташкилотҳои буҷетии ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ татбиқ гардида, марҳилаҳои асосии раванди буҷет – аз банақшагирии то иҷро дар бар мегирад. Нармафзор чунин имкониятҳоро пешниҳод мекунад:

- автоматикунони баҳисобгирии даромад ва хароҷот;
- пешбурди гурӯҳбандии буҷетӣ;
- назорати маҳдудияти маблағҷудокуниҳо аз буҷет;
- таҳияи ҳисоботҳо мутобиқи талаботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- пешбурди феҳристҳои электронии амалиёт.

SGB.Net ба хусусиятҳои баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шудааст ва интерфейси дузабона (русӣ ва тоҷикӣ) - ро дастгирӣ мекунад, ки татбиқи онро дар маҳалҳо хеле осон мекунад.

Сарфи назар аз фарогирии вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ, низом то ҳол бо дигар платформаҳо, ки аз ҷониби вазоратҳо, мақомоти андоз ва шӯъбаҳои хазинадорӣ истифода мешаванд, сушт ҳамгиро карда шудааст. Ин боиси чунин паёмадҳо мешавад:

- зарурати такрори амалиёти дастӣ дар низомҳои гуногун;
- душвориҳо дар ҳамоҳангсозии маълумот ва ҷамъбасти ҳисобот;
- ба миён омадани хавфҳои номувофиқатӣ ҳангоми интиқоли иттилоот байни идораҳои гуногун;
- дастрасии маҳдуди аудиторҳо ба маълумоти ҷамъбастӣ дар вақти воқеӣ.

Илова бар ин, дар минтақаҳои дурдаст ҳолатҳои мушоҳида мешаванд, ки на ҳамаи модулҳои SGB.Net татбиқ ё на ҳама карда мешаванд, ки ин самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назоратро паст мекунад.

Ҳатто бо маҳдудиятҳои мавҷуда, низомии SGB.Net сатҳи шаффофият ва идорашавандагии раванди буҷетро ба таври назаррас афзоиш дод:

- мониторинги мутамаккази иҷрои буҷет гузаронида мешавад;
- саҳеҳӣ ва саривақтии ҳисобот баланд бардошта мешавад;
- шумораи қоидавайронкуниҳои вобаста ба аз меъёр зиёд гузаштан ё истифодаи нодурусти маблағҳо кам карда мешавад;
- имкониятҳои аудит тавассути пайгирии рақамии ҳар як амалиёт васеъ карда мешаванд.

Низом инчунин имкон медиҳад, ки назорати пешакии маблағҳои буҷетӣ ба таври автоматикунонидашуда амалӣ карда шавад, ки мувофиқати амалиёт ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҳатто пеш аз иҷрои онҳо кафолат дода мешавад.

Дар қадвали 4.5 хусусиятҳои асосии низомии SGB.Net оварда шудаанд.

Қадвали 4.5. – Хусусиятҳои асосии низомии SGB.Net

Аломат	Тавсиф
Таъинот	Автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати буҷет дар мақомоти давлатӣ
Фарогирӣ	Мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, муассисаҳои соҳаҳои маориф ва ҳифзи тандурустӣ
Модулҳои асосӣ	Банақшагирии буҷет, иҷроиш, баҳисобгирии муҳосибии уҳдадорӣ, ҳисоботдиҳӣ, хизматрасонии хазинавӣ
Бартариятҳо	Марказикунонии маълумот, назорати хароҷот, платформаи ягона, мутобиқшавӣ ба қонунгузориҳои миллӣ
Маҳдудиятҳо	Ҳамгироии нопурра бо низомҳои берунӣ, норасоии мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, камбудии техникӣ дар минтақаҳои дурдаст

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шарофати татбиқи низомии SGB.Net, ки асоси автоматикунонии равандҳои асосии идоракунии молияи давлатӣ гардидааст, ба

натиҷаҳои муайян ноил гардид. Афзоиши дақиқӣ, суръат ва шаффофияти омодаасозӣ ва пешниҳоди ҳисобот, имкони назорати мутамарказ ва мониторинг — ҳамаи ин ба таҳкими интизоми молиявӣ ва кам шудани хавфи сарфи бесамари маблағҳои буҷетӣ мусоидат кард.

Аммо, инфрасохтори муосири рақамӣ як қатор маҳдудиятҳои низомро нишон медиҳад. Мушкилоти мутобикати платформаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, равишҳои нобаробар дар идораҳои гуногун, инчунин рушди нокифояи механизмҳои ҳамгирӣ ва дастрасии муштарак ба маълумот ба рушди минбаъдаи табдили рақамӣ монеъ мешаванд. Илова бар ин, набудани автоматикунонии пурра дар баъзе муассисаҳо, махсусан дар сатҳи ҷамоати деҳоти ноҳия ва деҳоти дурдаст, яқсонӣ ва қиёспазии маълумоти баҳисобгирии муҳосибиро хоҳиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз пешрафт дар соҳаи рақамикунон, монеаҳо ва мушкилоте, ки муносибати муназзамро талаб мекунанд, боқӣ мондаанд. Инҳо на танҳо маҳдудиятҳои техникӣ ва таъмини кормадон, балки масъалаҳои танзими ҳуқуқӣ, киберамният ва ҳифзи иттилоотро дар бар мегиранд, ки муҳимтарини онҳоро баррасӣ мекунем.

1. Инфрасохтори маҳдуди ТИИ ва захираҳои инсонӣ. Яке аз монеаҳои муҳимтарин рушди нокифояи инфрасохтори иттилоотӣ иртиботӣ, бахусус дар ноҳияҳои дурдаст ва дар маҳаллҳо боқӣ мемонад. Бисёре аз муассисаҳои давлатӣ то ҳол аз таҷҳизоти кӯҳна истифода мекунанд ва устувории пайвасти интернетӣ барои фаъолияти низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ба беҳсозӣ ниёз дорад.

Илова бар ин, норасоии шадиди мутахассисони баландихтисос дар соҳаҳои баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва киберамният боқӣ мемонад. Аксарияти кормандони хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудиторӣ омӯзиши махсуси ТИИ надоранд, ки қобилияти онҳоро барои кор бо платформаҳои нави рақамӣ маҳдуд мекунанд. Барномаҳои тақмили ихтисоси кормандон парокандаанд ва аксар вақт маҷмуи пурраи дониш ва малақаҳои заруриро дар бар намегиранд.

2. Монеаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ. Дар марҳилаи муосир пойгоҳи мукаммали меъёрию ҳуқуқӣ вучуд надорад, ки татбиқ ва истифодаи технологияҳои рақамиро дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ танзим кунад. Стандартҳои ҳуҷҷатгардиши электронӣ, нигоҳдорӣ ва ҳифзи маълумот ё муайян нашудаанд ё ба талаботи замон ҷавобгӯ нестанд. Ин номуайянии ҳуқуқиро ба миён меорад ва ташаббуси маҳаллиро маҳдуд мекунад.

Монеаҳои ташкилӣ дар ҳамоҳангии заиф байни сатҳҳои гуногуни ҳокимияти иҷроия зоҳир мешаванд. Набудани ҳамгироии байниидоравии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тақдори вазифаҳо боиси бесамар будани технологияҳои рақамӣ, зиёд шудани хароҷот ва сарбории иловагии кормандон мегардад.

3. Хавфҳои киберамният ва ҳифзи маълумоти фардӣ. Бо рушди низомҳои рақамӣ мушкилоти таъмини амнияти иттилоотӣ тезу тунд мегардад. Қисми зиёди иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои давлатӣ дорои маълумоти ҳассос, аз ҷумла маълумот дар бораи амалиёти буҷетӣ, қарордодҳо ва кормандон мебошанд. Аммо сатҳи ҳифзи ин маълумот аксар вақт ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ нест. Набудани мониторинги дуруст, аудити низомҳои иттилоотӣ ва малакаҳои мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ осебпазирии платформаҳои рақамиро ба таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ афзоиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, табилии рақамӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти зиёди низом, ки ҷанбаҳои ҳам техникӣ ва ҳам институтсионалиро фаро мегиранд, ҳамрадиқ аст. Барои муаррифии возеҳ ва таҳлили сохтори ин мушкилот, ҷадвали 4.6-ро пешниҳод менамоем, ки дар он гурӯҳҳои асосии монеаҳо – аз маҳдуд будани инфрасохтор ва норасоии кормандон то хавфҳои ҳуқуқӣ ва киберамният ҷамъбаст карда шудаанд.

Чадвали 4.6. – Монеаҳои асосии табили рақамӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гуруҳи монеаҳо	Мухтавои монеа	Оқибат
Инфрасохторӣ	Таҷҳизоти кӯҳна, интернетӣ суи дар ноҳияҳо ва маҳаллҳо.	Суи шудани татбиқи технологияҳои рақамӣ, ноустувории кори низоми рақамӣ.
Таъмини кормандон	Таҳассуси нокифояи кормандон дар соҳаи ТИИ.	Ҳаҳо дар кор бо платформаҳои рақамӣ, сатҳи пасти автоматикунонӣ.
Ҳуқуқӣ	Набудани меъёрҳои дақиқи технологияҳои иттилоотӣ, танзими суи равандҳои электронӣ.	Номуайянии ҳуқуқӣ, ҳавфи қоидавайронкунӣ ва сӯйиистифода.
Ташкилӣ	Набудани ҳамоҳангӣ байни муассисаҳо, тақрори вазифаҳо	Баҳисобгирии муҳосиби бесамар, ихтилофи маълумот, хароҷоти зиёди маъмурӣ.
Амнияти иттилоотӣ	Ҳифзи суи маълумот, норасоии коршиносон ва низомҳои мониторинг	Таҳдиди ихроҷи иттилоот, аз даст додани эътимод ба низомҳои рақамӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чадвали 4.6 имкон медиҳад, ки робитаи байни гуруҳҳои алоҳидаи монеаҳо, муҳтаво ва оқибатҳои бевоситаи фаъолияти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷет ба таври возеҳ муайян карда шавад. Масалан, пойгоҳи суи меъёрию ҳуқуқӣ ва ҳамоҳангсозии нокифояи байни идораҳо боиси парокандагии иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ва тақрори вазифаҳо мегардад, ки самараи рақамиро паст мекунад. Дар навбати худ, норасоии кормандони соҳибхтисос ва ақибмонӣ дар рушди инфрасохтори ТИИ бевосита имкони татбиқи технологияҳои муосири рақамиро, аз қабili платформаҳои ҳамгирошудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, каналҳои беҳатари мубодилаи маълумот ва ҳисоботдиҳии автоматиро маҳдуд мекунад.

Аз ин рӯ, монеаҳое, ки дар чадвал зикр шудаанд, мушкилоти ҷудогона нестанд, балки як шабакаи ҳамаҷонибаи мушкилотро ташкил медиҳанд, ки равиши стратегӣ ва амалиёти муштаракро талаб мекунанд. Бартараф намудани онҳо бояд вазифаи аввалиндараҷаи сохторҳои давлатӣ гардад, агар дар мамлакат

барои ташаккули низоми муосир ва шаффофи идоракунии молияи давлатӣ кӯшиш ба харч дода шавад.

Ҳамин тариқ, табдили рақамӣ дар баҳши давлатӣ на танҳо таҷдиди техникӣ, балки ислоҳоти муназзами институтсионалӣ, ки соҳаҳои ҳуқуқӣ, таъмини кормандон ва ташкилиро фаро мегирад, тақозо мекунад. Бартараф кардани монеаҳои муайяншуда шартӣ асосии татбиқи бомуваффақият ва устувори технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ мебошад.

Мушкилоти муосир ва тамоюлҳои ҷаҳонӣ аз баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо мекунанд, ки нақши технологияҳои рақамиро дар низоми идоракунии молияи давлатӣ аз нигоҳи стратегӣ аз нав дида барояд. Рушди минбаъдаи рақамикунонӣ бояд на танҳо ба бартараф кардани мушкилоти мавҷуда, балки ба бунёди инфрасохтори рақамии устувор, чандир ва хеле самаранок баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит нигаронида шавад.

Яке аз самтҳои асосии табдили рақамӣ таҳия ва татбиқи платформаи ягонаи ҳамгирошудаи баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ мебошад. Чунин низом бояд тамоми марҳилаҳои раванди буҷет – аз банақшагирӣ ва тақсимои захираҳо то иҷро ва омодагии ҳисоботро муттаҳид созад. Муҳити ягонаи рақамӣ мутобиқати маълумотро байни муассисаҳо таъмин мекунад, такрори иттилоотро аз байн мебарад ва ҳамкориҳои байниидоравиро сода мекунад. Дар баробари ин, таъмин намудани сохтори модуль зарур аст, ки барои миёсдигаркунии низом ва мутобиқ кардани он ба тағйирот дар доираи пойгоҳи меъёрӣ ва ниёзҳои истифодабарандагон имконият медиҳад.

Дар шароити маҳдуд будани захираҳо таъмини шаффофияти иҷрои буҷет ва воқуниши фаври ба инҳироф аз нишондиҳандаҳои нақшавӣ хеле муҳим аст. Низомҳои автоматикунонидашудаи мониторинг дар асоси коркарди ҷараёни маълумот ва сценарияҳои таҳлили пешакӣ муайяншуда на танҳо барои муайян кардани хавфҳо ва қонуншиканиҳо, балки инчунин барои гузаронидани таҳлили ояндабинӣ имкон медиҳанд, ки ин қабули қарорҳои идоракунии асоснокро осон кунанд. Чунин низомҳо метавонанд дар якҷоягӣ бо платформаҳои харидҳои

электронӣ, идоракунии қарзи давлатӣ ва тақсимои интиқолҳо фаъолият намуда, низоми ягонаи назорати молиявиро ташкил кунанд.

Ояндаи аудити давлатӣ ба гузариш аз санчишҳои интиҳобӣ ба назорати рақамӣ дар вақти воқеӣ вобаста аст. Истифодаи технологияҳои маълумоти калон, зехни сунъӣ ва технологияҳои таҳлилии ояндабинӣ имкониятро барои аудити доимӣ фароҳам меорад, ки метавонад тамоми даври амалиёти буҷетиро фаро гирад. Ин на танҳо самарайи ошкор намудани қоидавайронкуниҳо ва сӯйистеъмолкуниро баланд мебардорад, балки нақши пешгирикунандаи аудитро бо ба вуҷуд овардани маърифати масъулиятшиносӣ дар ҳамаи зинаҳои идоракунии пурзӯр менамояд.

Ҳамин тариқ, рақамикунонӣ ва автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ самтҳои муҳими стратегии нафсоории бахши давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Онҳо барои баланд бардоштани шаффофият, ҳисоботдихӣ ва самаранокии қабули қарорҳои идоракунии замина фароҳам меоранд, ки ин махсусан дар шароити маҳдуд будани захираҳо ва афзоиши интизориҳои қомеа нисбат ба самаранокии идоракунии давлатӣ муҳим аст.

Бартариҳои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ мусаллам мебошанд: автоматикунонии равандҳо таъсири омили инсониро коҳиш медиҳад, саҳеҳӣ ва қиёспазирии ҳисоботро зиёд мекунад, хароҷоти вақт ва захираҳои молиявиро кам ва имконияти таҳлилии муассисаҳои буҷетиро васеъ мекунад. Муҳим он аст, ки воситаҳои рақамӣ вазифаҳои назоратии давлатро тақвият дода, эътимодно ҳама аз ҷониби шаҳрвандон ва ҳам шарикони байналмилалӣ ва донорҳо зиёд мекунанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит на танҳо афзалияти технологӣ, балки афзалияти институтсионалӣ низ мебошад. Ин роҳи ташаккули амсилаи муносири идоракунии молияи давлатӣ мебошад, ки барои ба зудӣ ба мушкilot воқуниш нишон додан қодир буда, рушди устувори мамлакатро таъмин мекунад.

4.3. Равишҳои инноватсионии баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ

Тамоюлҳои муосири идоракунии давлатӣ, технологияҳои босуръат рушдбандаи рақамӣ ва талабот ба шаффофият дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ зарурати табдил додани усулҳои анъанавии аудити давлатиро муайян мекунанд. Дар шароити афзоиши ҳаҷми амалиёти молиявӣ, мураккаб шудани муносибатҳои байнибуҷетӣ ва зиёд шудани шумораи хароҷоти мақсадноки барномавӣ шаклҳои анъанавии аудит, ки пеш аз ҳама ба санҷиши баъдина асос ёфтаанд, барои саривақт ошкор намудани хавфҳо ва пешгирии истифодаи нодурусти захираҳои буҷетӣ ба қадри кофӣ самаранок нестанд.

Аудити давлатӣ ҳамчун воситаи асосии назорати молиявии берунӣ бояд на танҳо ба стандартҳои байналмилалии INTOSAI мувофиқат кунад, балки инчунин ба таҳдидҳои замон зуд мутобиқ шавад, равишҳои инноватсиониро дар асоси таҳлили маълумот, технологияҳои рақамӣ ва амсилаҳои ба хавф нигаронидашуда ҷорӣ намояд. Имрӯз дар назди мақомоти аудити берунии давлатӣ на танҳо вазифаи ба қайд гирифтани ҳуқуқвайронкуниҳо, балки вазифаҳои назорати ғайбӣ, баланд бардоштани масъулияти тақсимкунандагони маблағҳои буҷетӣ ва мусоидат намудан ба ҳадафҳои стратегии буҷети давлатӣ низ гузошта шудаанд.

Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар аудит - ба монанди таҳлили зеҳнии маълумоти калон, мониторинги автоматикунонидашуда, зеҳни сунӣ ва блокчейн - имкониятҳои навро барои беҳтар кардани сифат, амиқӣ ва саривақтии он мекушояд. Ҳамзамон, табдили аудит бознигарии методология, таҳкими иқтисодии институтсионалӣ ва рушди салоҳиятҳои рақамии мутахассисони мақомоти назоратро тақозо мекунад.

Ин зербоби таҳқиқот ба баррасии муназзами усулҳо ва воситаҳои инноватсионии дар соҳаи аудити маблағҳои буҷетӣ истифодашаванда, таҳлили самаранокии онҳо, инчунин арзёбии имкониятҳо ва дурнамои татбиқи онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудааст. Таваҷҷуҳи махсус ба таҷрибаи байналмилалӣ, шароитҳои институтсионалӣ ва технологияҳои рақамӣ

равона мегардад ва ин имкон медиҳад, ки аудити давлатӣ ба механизми муассири таъмини интизоми молиявӣ ва самаранокии хароҷот табдил ёбад.

Таҷрибаи ҷаҳонии назорати давлатии молиявӣ гузариши фаъолро аз аудити анъанавӣ дар асоси санҷиши интихобии ҳуҷҷатҳо ва маълумот ба равишҳои инноватсионӣ, ки назорати муназзам ва фаъолро таъмин менамояд, нишон медиҳад. Амсилаҳои таҳияшудаи аудити давлатӣ имрӯз ба истифодаи технологияҳои коркарди маълумоти калон (Big Data), зеҳни сунъӣ (AI - Artificial intelligence), низомҳои блокчейн, инчунин банақшагирии ба хавф нигаронидашуда ва мониторинги доимӣ асос меёбанд (ҷадвали 4.7).

Истифодаи зеҳни сунъӣ ва технологияҳои автоматикунонӣ дар соҳаи аудит марҳилаи сифатан нави таҳияи усулҳои мониторинг ва таҳлили амалиёти буҷетӣ мебошад. Ин технологияҳо равишҳои анъанавиро ба кулӣ тағйир дода, имконият муҳайё месозанд, ки гузариш аз коркарди дастӣ ва санҷишҳои интихобӣ ба мониторинг ва таҳлили миқёси васеъ, муттасил ва дар вақти воқеӣ роҳандозишаванда ба амал оварда шавад. Баръакси амалияҳои қаблӣ, ки аксари вазифаҳои аудиторӣ дастӣ иҷро мешуданд ва хусусияти ретроспективӣ доштанд, востҳои муосири рақамӣ суръати баланди коркарди маълумотро таъмин намуда, таъсири омили инсониро коҳиш медиҳанд ва дақиқии натиҷаҳоро ба таври назаррас афзоиш медиҳанд. Ин имкон медиҳад, ки ҳаҷми бештари иттилоот ба санҷиш фаро гирифта шавад ва дар марҳилаи аввали пайдошавӣ инҳироф ё хавфҳо зуд ошкор карда шаванд.

Чунин равишҳо махсусан дар шароити афзоиши босуръати ҳаҷми иттилоот ва афзоиши талаботи ҷомеа ба шаффофият ва ҳисоботдихӣ дар истифодаи захираҳои давлатӣ аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Низомҳои автоматикунонидашуда қодиранд, ки бо маҳзани маълумотҳои мақомоти молиявӣ ҳамгиро шаванд, тафтиши мутақобилаи иттилоотро таъмин кунанд ва ҳисоботҳои таҳлиلى ва ояндабинихоро таҳия кунанд ва ба қабули қарорҳои идоракунии асоснок мусоидат кунанд.

Чадвали 4.7. – Технологияҳои муосири инноватсионӣ барои истифода дар аудити давлатӣ

1. Таҳлили зеҳнии маълумот (Data Analytics)	Бисёре аз ташкилотҳо, аз қабили Палатаи ҳисоби Иттиҳоди Аврупо, Дафтари аудити миллии Британияи Кабир (NAO) ва Идораи аудити Кореяи Ҷанубӣ, воситаҳои Data Analytics-ро барои таҳлили автоматонидашудаи миқдори зиёди маълумоти молиявӣ татбиқ мекунанд. Ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки ҳолатҳои ғайриинтизорӣ муайян карда шаванд, ҳисоботҳои муассисаҳо бо ҳам муқоиса карда шаванд, хавфҳои молиявӣ амсилабандӣ карда шаванд ва қонуншиканиҳо пеш аз рух додани онҳо пешгирӣ карда шаванд. Ин махсусан дар мониторинги хариди давлатӣ, интиқолҳо ва барномаҳои бузурги сармоягузорӣ самаранок аст.
2. Аудит ва мониторинги пайваста (Continuous Auditing)	Канада ва Сингапур лоиҳаҳои аудити пайвастаро бомуваффақият амалӣ карданд, ки дар он расмиёти назорат дар низомҳои иттилоотӣ роҳандозӣ карда шудаанд ва имкон медиҳанд, ки амалиёти молиявӣ дар вақти воқеӣ назорат карда шаванд. Ин ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки ба қонуншиканиҳо саривақт, бидуни таъхир, ки бо аудитҳои анъанавии баъдина алоқаманданд, ҷавоб диҳанд.
3. Блокчейн ва ҳифзи маълумот	Дар Эстония, ки феҳристи шартномаҳои давлатӣ ва амалиёти буҷетӣ бо низоми тақсимшудаи ниғаҳдорӣ ҳифз карда мешавад, равиши инноватсионӣ бо истифода аз технологияи blockchain татбиқ мешавад. Ин сатҳи баланди шаффофият, тағирнопазирии маълумот ва дастрасии ҳама ҷонибҳои манфиатдорро аз мақомоти танзимкунанда то шаҳрвандон таъмин мекунад.
4. Аудити ба хавф ниғаронидашуда (Risk-Based Audit)	INTOSAI ва мақомоти олии аудити бисёр мамлакатҳо (масалан, Олмон, Финландия, Чили) равиши ба хавф асосёфтаре фаъолона истифода мебаранд, ки дар он банақшагирии аудит ба самтҳои афзалиятноки хавф – бо таваҷҷуҳ ба хароҷоти калон, барномаҳои давлатӣ, осебпазирии зиёд ба коррупсия ва назорати сусти дохилӣ асос ёфтааст. Ин ба аудиторон имкон медиҳад, ки захираҳои худро ба самтҳои мушкилтарин равона кунанд.
5. Истифодаи зеҳни сунӣ ва автоматикунонӣ дар аудит	Зеҳни сунӣ дар низомҳои ояндабинии инҳирофҳои буҷет, таснифоти автоматии хавф ва ошкор кардани хатоҳои такроршаванда истифода мешавад. Масалан, Палатаи ҳисоби Аморати Муттаҳидаи Араб истифодаи алгоритмҳои AI-ро барои арзёбии самаранокии лоиҳаҳои миллий озмоиш мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, дар амалияи аудиторӣ қорӣ намудани зеҳни сунъӣ уфукҳои навро барои баланд бардоштани самаранокӣ, саҳеҳии иттилоот ва эътимоди аҳоли ба назорати давлатии молиявӣ мекушояд. Таҷрибаи байналмилалӣ доираи васеи равишҳои инноватсиониро нишон медиҳад, ки ҳар кадоми онҳо ба таҳкими эътимоднокии аудит, баланд бардоштани эътимод ба ҳисоботи буҷет ва қоғиш додани хавфҳои коррупсионӣ нигаронида шудаанд. Дар ҷадвали 4.8 амалияҳои ҷолибтарини таъбиқи усулҳои инноватсионии аудити давлатиро дар мамлакатҳои гуногун ҷамъбаст карда шудааст.

Ҷадвали 4.8. – Усулҳои инноватсионии аудит: таҷрибаи байналмилалӣ

Мамлакат	Инноватсияҳои истифодашаванда	Бартариҳои истифодабарӣ
Эстония	Блокчейн дар баҳисобгирии харидҳои давлатӣ ва буҷетҳо.	Шаффофият, роҳ надодан ба тақаллуб, боварии шаҳрвандон.
Британияи Кабир	Таҳлили маълумоти калон, мониторинги автоматикунонидашуда	Зуд ошкор кардани қоидавайронкуниҳо, кам шудани хароҷот.
Канада	Аудити пайваста (беист), ҳамгирой бо низоми иттилоотӣ	Саривақт гузаронидани назорат, ташаббусқорӣ
Кореяи Ҷанубӣ	Зеҳни сунъӣ дар аудит	Дақиқии баланд, таҳлили пешакӣ (ояндабинӣ)
Финляндия	Банақшагирии ба хавф нигаронидашудаи буҷет	Беҳсозии захираҳои аудиторӣ, бартараф кардани ғайрисамаранокӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, таҷрибаи ҷаҳонӣ иқтисодии назаррасии технологияҳои рақамӣ ва инноватсиониро дар баланд бардоштани самаранокии аудитҳои буҷет нишон медиҳад. Гузариш аз амсилаҳои идоракунии баъдина ба амсилаҳои пешгирикунанда ва ояндабинӣ махсусан муҳим аст. Барои мамлакатҳои дорои иқтисоди рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин амалияҳо метавонанд барои навиноии механизмҳои назорат ва аудит ҳамчун роҳнамо хизмат кунанд.

Гузариш ба равишҳои инноватсионии аудити буҷетӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи талошҳо барои баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва ҳисоботдиҳии идоракунии молияи давлатӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Дар баробари ин, дар амалияи аудиторӣ қорӣ намудани технологияҳои

навтарин танҳо дар сурати мавҷуд будани шароити дахлдори институтсионалӣ, нерӯи касбӣ ва инфрасохтори техникӣ имконпазир аст.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи муайяни рушди воситаҳои инноватсионии аудит ба вуҷуд омадааст. Рушди низоми SGB.Net, рақамикунонии унсурҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунии молияи давлатӣ барои ҳамгирии технологияҳои муосир замина фароҳам меорад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ барои ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумоти аудиторӣ метавонад дақиқӣ ва саривақтии назоратро хеле беҳтар кунад.

Гузаштан ба инноватсияҳо тадричан ҷорӣ намудани онҳоро талаб мекунад. Дар марҳилаи аввал васеъ истифода бурдани усулҳои аудити бо ёрии компютерҳо (Computer-Assisted Audit Techniques —CAATs) истифодашаванда ба мақсад мувофиқ аст, ки барои таҳлили самараноки ҳаҷми калони маълумоти буҷет ва муайян намудани қонуният ва ҳолатҳои ғайриҷашмдошти номатлуб имконият медиҳанд. Бо мурури замон имкон пайдо мешавад, ки технологияҳои мураккабтар, аз ҷумла платформаҳои таҳлилӣ дар асоси зеҳни сунъӣ ва низомҳои автоматикунонидашудаи мониторинги иҷрои буҷет ҳамгиро карда шаванд. Самти дигари ояндадор ин истифодаи технологияи блокчейн барои баланд бардоштани саҳеҳӣ ва ҳифзи маълумот, бахусус дар соҳаи мониторинги хариди давлатӣ ва уҳдадориҳои шартномавӣ мебошад.

Барои ба амал баровардани чунин равишҳо кори ҳамаҷониба оид ба омодасозии кормандон зарур аст. Омӯзиши аудиторҳо оид ба истифодаи воситаҳои рақамӣ, ташаккули малакаҳои таҳлили маълумот ва киберамният бояд самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии таъмини кормандон дар соҳаи аудит гарданд. Ҳамчунин фароҳам овардани шароит барои табодули пайвастаи касбӣ ва ҷорӣ намудани таҷрибаи байналмилалӣ ҳам тавассути барномаҳои ҳамкориҳои дуҷониба ва ҳам тавассути иштирок дар ташаббусҳои ҷаҳонӣ ба мисли Ташаббуси Рушди INTOSAI (IDI - INTOSAI Development Initiative) муҳим аст.

Ҷалби дастгирии техникӣ ва методологӣ аз донорҳои байналмилалӣ ва ташкилотҳои рушд метавонад ҳавасмандии иловагӣ бошад. Барномаҳои кӯмак

метавонанд ҳам лоиҳаҳои инфрасохторӣ (амалӣ намудани платформаҳои махсусгардонидашуда) ва ҳам дастгирии коршиносонро барои ислоҳот фаро гиранд.

Натиҷаҳои интизоршавандаи ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар низоми аудити давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад баланд бардоштани воқеъбинона будани санҷишҳо, кам кардани омили инсонӣ, автоматикунонии ҳисоботдиҳӣ ва рушди низоми пешгирии қонуншиканиҳо дар асоси таҳлили хавфҳо бошад. Дар шароити табилии рақамии идоракунии давлатӣ аудити инноватсионӣ аҳамияти стратегӣ пайдо карда, метавонад ҳамчун як таҳкурсии барои такмили минбаъдаи сиёсати молиявӣ хизмат кунад.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ташаккули муҳити муосири аудиторӣ, бахусус дар мамлакатҳои дорои иқтисоди рӯ ба рушд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақши муҳим мебозад. Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта ва ташкилотҳои байналмилалӣ имкон медиҳад, ки на танҳо таҷрибаҳои пешқадам қабул карда шавад, балки онҳо ба шароити миллӣ мутобиқ карда, ба ҳатоҳои муҳим роҳ дода нашавад ва раванди татбиқи технологияҳои инноватсионӣ суръат баҳшида шавад.

Яке аз платформаҳои калидии чунин ҳамкорӣ Ташкилоти Байналмилалӣ Мақомоти Олии Аудит Олӣ (INTOSAI - International Organisation of Supreme Audit Institutions) мебошад, ки дар доираи он мубодилаи стандартҳо, методология ва барномаҳои таълимӣ амалӣ карда мешавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок дар Ташаббуси Рушди INTOSAI (IDI) дар баланд бардоштани таҳассуси аудиторон, шиносӣ бо усулҳои аудити рақамӣ, омӯхтани воситаҳои таҳлили маълумоти калон ва механизмҳои идоракунии хавфҳо имконият фароҳам меорад.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ метавонад на танҳо дар шакли ҳамкориҳои расмӣ ниҳодҳои давлатӣ, балки тавассути шарикии дучониба бо мамлакатҳои пешрафта ва донорҳо, аз қабили Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд ва Барномаи Рушди Созмони Милали Муттаҳид зоҳир шавад. Ин ташкилотҳо ба рушди

муҳити институтсионалӣ дар соҳаи аудит, аз ҷумла рақамикунонии равандҳо, омӯзиши кормандон ва навосзии нармафзор мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки ҳамкориҳои самарабахши байналмилалӣ шаффофияти мувофиқ ва омодагии сохторҳои давлатиро барои қабули таҷрибаи нав талаб мекунад. Ин на танҳо мутобиксозии стандартҳо, балки бознигарии равандҳои дохилии ташкилӣ, ҳавасмандгардонии таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи аудит, иштироки мутахассисони ватаниро дар конференсияҳо, форумҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ дар назар дорад.

Илова бар ин, иштироки фаъола дар нақшаҳои амали байналмилалӣ ба афзоиши эътимоди донорҳо ва сармоягузори хориҷӣ мусоидат мекунад. Аудит дар асоси принципҳои аз ҷониби умум эътирофшуда шаффофияти равандҳои буҷетиро тасдиқ намуда, обрӯи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам мекунад.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои байналмилалӣ шартҳои муҳими рушди аудити насли нав мебошад. Он дастрасӣ ба дониш ва технологияҳои пешрафтаро мекушояд, барои кам кардани хароҷоти табдилдиҳӣ имкон медиҳад ва нерӯи зехниро барои рушди устувори низоми назорати давлатӣ ташаккул медиҳад.

Дар шароити рақамикунонии идоракунии давлатӣ воситаҳои рақамӣ ва таҳлилӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи аудити муосир табдил меёбанд. Истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки дақиқӣ, амиқӣ ва самаранокии санҷишҳои аудиторӣ хеле баланд гардад, инчунин гузариш аз таҳлили баъдина (ретроспективӣ, таърихӣ) ба назорати фаъоли истифодаи маблағҳои буҷетӣ ба амал ояд. Ин махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таъмини шаффофияти бахши давлатӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, дахл дорад.

Маълумоти калон (Big Data) ва таҳлили маълумоти калон (Big Data Analytics) ба аудиторҳо дастрасӣ ба миқдори зиёди иттилоотро, ки равандҳои молиявӣ, иқтисодӣ, логистикӣ ва дигарро фаро мегиранд, фароҳам меорад. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо дурустии хароҷот ва пуррагии даромад санҷида шавад, балки инчунин қонуниятҳои ниҳоншуда, ҳолатҳои ғайриинтизорӣ ва минтақаҳои эҳтимолии хавф ошкор карда шаванд. Масалан, дар асоси таҳлили

амалиёт ва шартномаҳо ҳолатҳои баланд нишон додани хароҷоти харид ё шартномаҳои такрорӣ бо ҳамон таъминкунадагон бидуни расмиёти озмунро ошкор кардан мумкин аст.

Технологияҳои Big Data имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди иттилоот аз сарчашмаҳои гуногун ҷамъоварӣ, сохторбандӣ ва таҳлил карда шаванд, аз қабили: пардохтҳои электронӣ, харидҳои давлатӣ, пойгоҳҳои маълумоти андоз, ҳисоботҳои муассисаҳои буҷетӣ, феҳристҳои амвол, пойгоҳҳои маълумоти озмунҳо (тендерҳо) ва ҳатто маълумоти кушода дар Интернет. Якҷоякунӣ ва таҳлили байниҳамдигарии ин гуна маълумот ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки муносибатҳои норавшанро муайян кунанд, номувофиқатӣ ва сӯйиштифодаҳои эҳтимолиро дар марҳилаи аввал ошкор кунанд.

Технологияҳои Big Data Analytics, махсусан бо истифода аз омӯзиши мошинҳо ва амсилаҳои ояндабинӣ, ба аудиторҳо имкон медиҳанд, ки ҳолатҳои ғайриҷашмдошро дар рафтори хароҷот муайян кунанд. Масалан, алгоритмҳо метавонанд харидҳои такрориро бо нархҳои шубҳаноки баландшуда, дуршавӣ аз нишондиҳандаҳои миёнаи соҳавӣ ё шартномаҳои зуд-зуд бо ҳамон як таъминкунанда басташавандаро, ки расмиёти тендери кушодро давр мезананд, пайгирӣ кунанд. Чунин огоҳкуниҳоро ба таври худкор ба аудитор барои гузаронидани санҷиши иловагӣ интиқол додан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин технологияҳоро тавассути ҳамгироии платформаи аллакай амалкунандаи SGB.Net бо модулҳои таҳлили хариди давлатӣ ва иҷрои буҷет амалӣ кардан мумкин аст. Масалан, маълумот аз портали хариди давлатӣ (zakupki.gov.tj), хадамоти андоз ва хазинадорӣ метавонад барои сохтани лавҳаи ягонаи мониторинг истифода шавад. Ин имкон медиҳад, ки ҳаракати маблағҳои буҷетӣ дар речаи онлайн пайгирӣ карда шуда, хавфҳои сӯйиштифодабарии маблағҳои буҷетӣ ошкор карда шаванд.

Истифодаи маълумоти калон дар заминаи таҳлили ҳудудӣ махсусан муҳим аст. Аудиторҳо метавонанд хароҷотро дар минтақаҳо (вилоятҳо, ноҳияҳо) муқоиса карда, самаранокии иҷрои буҷетро дар вилояти Хатлон, ВМКБ ва вилояти Суғд арзёбӣ кунанд. Агар, масалан, ҳаҷми хароҷот барои сохтмони

асосии мактабҳо дар як вилоят назар ба ҳисоби миёнаи ҳамин ҳаҷми кор 2—3 баробар зиёд бошад, ин метавонад аз аломатҳои истифодабарии нокифояи маблағҳо ва ё порахурии шаҳодат диҳад.

Илова бар ин, воситаҳои Big Data имкон медиҳанд, ки на танҳо маълумоти дохилӣ, балки маълумот аз манбаъҳои кушоди беруна, аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ ва воситаҳои ахбори омма ба таҳлил фаро гирифта шаванд. Мониторинги мурочиатҳо дар бораи қонуншиканиҳо дар ташкилотҳои буҷетӣ, шикоятҳои шаҳрвандон ва мурочиатҳо дар рафти қарорҳои судӣ метавонанд ҳамчун нишондиҳандаи хавфи аудиторӣ ва аломати огоҳкунанда барои оғози санҷишҳои аудитории мақсаднок хизмат кунанд.

Намуна барои татбиқи амалӣ лоиҳаи озмоишӣ оид ба аудити рақамӣ дар Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бошад. Бо таҳлили феҳристи хариди таҷҳизоти тиббӣ, ҳисоботи молиявӣ, маълумоти тендер ва нашрияҳои кушода, метавон самаранокии истифодаи маблағҳоро барои мубориза бо бемориҳои сироятӣ, аз қабили COVID-19, инчунин ошкор кардани ҳолатҳои иҷрои ноодилонаи қарордодҳоро имконпазир кард.

Дар оянда мумкин аст, ки платформаҳои зеҳнӣ бо унсурҳои зеҳни сунъӣ қорӣ карда шаванд, ки на танҳо қонуншиканиро сабт мекунанд, балки барои бартараф кардани онҳо тавсияҳо таҳия мекунанд. Чунин платформаҳо метавонанд кори муқаррарии аудиторонро иваз намуда, саъю кӯшиши онҳоро ба масъалаҳои стратегӣ – идоракунии хавфҳо, арзёбии натиҷаҳои барнома ва таҳияи сиёсати самараноки буҷетӣ равона созанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои Big Data ва Big Data Analytics дар аудити маблағҳои буҷетӣ дар таъмини шаффофият, самаранокӣ ва ҳисоботдиҳии бахши давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон уфукҳои комилан навро мекушояд. Фақат пойгоҳи мувофиқи меъёрию техникӣ фароҳам овардан, мутахассисонро омода кардан ва ҳамоҳангсозии устувори байниидоравии технологияҳои рақамиро таъмин кардан лозим аст.

Зехни сунъӣ (AI) ва омӯзиши мошинҳо (ML - machine learning) дар ғаёлияти аудит уфуқҳои нав мекушоянд. Алгоритмҳои зехни сунъӣ қодиранд ба таври худкор ҳуҷҷатҳоро тасниф кунанд, ҳатоҳоро муайян кунанд, сценарияҳоро амсилабандӣ кунанд ва ҳатто қоидавайронкуниҳои эҳтимолиро пешгӯӣ кунанд. Мамлакатҳои пешрафта аллакай низомҳои автоматкунонидашудаи аудитор истифода мебаранд, ки маълумотро дар вақти воқеӣ таҳлил мекунанд ва барои чораҳои ислоҳӣ тавсияҳо медиҳанд. Чунин технологияҳо на танҳо сарбории аудиторҳоро кам мекунанд, балки сатҳи воқеъбинона будани қарорҳои қабулшавандаро баланд мекунанд. дар ин самт як ҳолати мушаххасро баррасӣ мекунем.

Ҳолат (кейс): муайян кардани хавфи хароҷоти беасос. Дар яке аз мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, як модули зехни сунъӣ, ки дар низоми аудити дохилӣ ҷорӣ шудааст, бар асоси таҳлили буҷети муассисаҳои таълимӣ, харҷи мунтазам барои харидории як таҷҳизот дар минтақаҳои гуногунро ошкор кардааст. Муайян намудани ин намуна имкон дод, ки тафтиши тасодуфӣ гузаронида, далелҳои истифодаи бесамари маблағҳои буҷетӣ тасдиқ карда шаванд. Ин равишро бо истифода аз усулҳои анъанавӣ бидуни истифодаи технологияҳои рақамӣ амалӣ кардан ғайриимкон аст.

Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани технологияи зехни сунъӣ (artificial intelligence) ба аудити давлатӣ метавонад аз лоиҳаҳои озмоишӣ дар бахшҳои дорои аҳамияти баланди иҷтимоӣ: маориф, тандурустӣ ва инфрасохтор оғоз шавад. Масалан, алгоритми artificial intelligence метавонад харидҳои давлатиро дар бахши мактабҳо таҳлил карда, таҳвилҳои такрориро ошкор кунад, тағйироти беасоси нарх ё набудани расмиёти рақобатро муайян кунад. Чунин низом ба таври худкор огоҳиҳоро дар бораи ҳолатҳои ғайриҷашмдошт, ки санҷиши иловагиро талаб мекунанд, таҳия менамоянд.

Зехни сунъӣ инчунин метавонад барои таҳлили ҳуҷҷатҳое, ки ба низоми SGB.Net ё пойгоҳи маълумоти алоқаманд бор карда шудаанд, истифода шавад. Масалан, омӯзиши мошинҳо метавонад аз рӯйи садҳо ҳазор навиштҳои муҳосибӣ ва шартномаҳои стандартӣ омӯзонида шавад ва сипас ба таври худкор

инҳирофҳоро аз қолабҳои танзимкунанда пайгирӣ кунад, набудани тафсилоти ҳатмӣ ё бархӯрди эҳтимолии манфиатҳоро муайян кунад.

Самти ояндадор таҳияи «чат-боти аудиторӣ» - ёрдамчии интеллектуалӣ мебошад, ки метавонад ба кормандони муассисаҳо оид ба бақайдгирии дурусти хароҷот маслиҳат диҳад, хатоҳоро дар вақти воқеӣ нишон диҳад ва инчунин маводро барои санҷиши пешакии автоматикунонидашуда фириштад. Ин махсусан барои муассисаҳои деҳот ва ноҳияҳои дурдаст, ки дар онҳо кормандони ихтисоснок намерасанд, дахл дорад.

Зехни сунъӣ қодир аст, ки на танҳо аудитҳои ретроспективӣ, балки инчунин аудитҳои ояндабиниро низ гузаронад. Масалан, дар асоси пӯёи хароҷоти институтсионалӣ ва маълумоти таърихӣ, низом метавонад эҳтимолияти истифода нашудани маблағҳои буҷет, аз меъёр зиёд истифода шудан ва ё пайдошавии қарздорию пешгӯӣ кунад. Ин ба маъмурияти буҷет имкон медиҳад, ки барои азнавтасимкунии маблағҳо пешақӣ чораҳо андешанд ва хавфҳои фискалиро коҳиш диҳанд.

Истифодаи алгоритмҳои коркарди табиӣ забон (NLP - Neuro-linguistic programming) имкон медиҳад, ки матнҳои гузоришҳо, хулосаҳо ва қайдҳои тавзеҳотӣ таҳлил карда шаванд, ки то ба наздикӣ кори комилан дастии аудиторҳо буд. Зехни сунъӣ метавонад дар ин матнҳо ихтилофҳо, нодурустӣ ё порчаҳоеро пайдо кунад, ки тавзеҳот талаб мекунанд ва инчунин ба таври худкор қайдҳои ниҳони таҳлилю тавлид кунад.

Таҷрибаи м амлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки зехни сунъӣ саҳеҳӣ, суръат ва воқеъбинона будани аудитро беҳтар мекунад. Дар Эстония, Сингапур ва Кореяи Ҷанубӣ низомҳои автоматикунонидашуда на танҳо ба аудиторҳо кӯмак мерасонанд, балки то 70% вазифаҳои муқаррариро иҷро мекунанд ва захираҳоро барои таҳлили хавфҳои стратегӣ озод мекунанд. Ҷорӣ намудани чунин равишҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таври марҳила ба марҳила, метавонад як қадами муҳим дар самти табдили рақамии назорати давлатӣ бошад.

Барои татбиқи чунин лоиҳаҳо на танҳо технология, балки пойгоҳи ҳукукии мувофиқ низ лозим аст. Ба қонунгузорӣ дар бораи аудити давлатӣ бояд тағйирот

ворид карда шавад, то ба истифодаи зеҳни сунӣ ҳамчун воситаи асосии таҳлил иҷозат дода шавад ва ҳифзи маълумот ва шаффофияти алгоритмӣ таъмин карда шавад, то аз қабули қарорҳои ғаразнок пешгирӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, зеҳни сунӣ як воситаи тавоно дар дасти аудиторҳо ва мақомоти идоракунӣ ва назорати давлатӣ мегардад. Бо ташкили дуруст ва дастгирии институтсионалӣ он метавонад самаранокии назорати буҷетиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври қобили мулоҳиза беҳтар созад, хавфи дуздиро ба ҳадди ақал расонад ва маблағҳои давлатиро барои ноил шудан ба натиҷаҳои воқеии рушд равона созад.

Платформаҳои нармафзор ва низомҳои дастгирии қабули қарорҳо дар низомсозӣ ва автоматикунонии фаъолияти аудиторӣ нақши муҳим доранд. Дар байни онҳо мо метавонем чунин воситаҳоро қайд кунем:

- IDEA, ACL Analytics – низомҳои махсуси таҳлили маълумоти аудитӣ, ки ба коркарди автоматикунонидашудаи ҳаҷми зиёди иттилоот, муайян кардани такрорҳо, инҳирофҳо, тамоюлҳо ва ҳолатҳои ғайричашиддошти эҳтимолӣ имкон медиҳанд. Ин воситаҳо дар аудити давлатӣ ва бахши соҳибкории хусусӣ дар бисёр мамлакатҳо фаъолона истифода мешаванд;

- AuditBoard, TeamMate – платформаҳои ҳамачонибаи идоракунии лоиҳаҳои аудиторӣ, аз ҷумла банақшагирӣ, мониторинги муҳлатҳо, тақсими вазифаҳо байни аъзоёни гурӯҳи аудиторӣ, идоракунии ҳуҷҷатҳо ва нигоҳдории бойгонии ягонаи электронии расмиёти аудит;

- Power BI, Tableau – воситаҳои намоиши маълумот, ки барои пешниҳоди ҳулосаҳои аудит дар шакли айёни – лавҳаҳои намоишӣ (дашбордҳо) барои роҳбарият ва ҷонибҳои манфиатдор кӯмак мекунанд. Ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки диаграммаҳои тасвирӣ ва ҳисоботҳои интерактивӣ барои роҳбарият пешниҳод карда шаванд. Истифодаи онҳо махсусан ҳангоми ҳамкорӣ бо роҳбарият, мақомоти давлатӣ ва ҷонибҳои манфиатдор, ки шарҳи фаврӣ ва дақиқи натиҷаҳои аудиторро қадр мекунанд, самаранок аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани ин гуна технологияҳо дар назар аст, вале аллакай иқдомҳои мусбат андешида шудаанд. Ба ҳамин тариқ, вазорату

идораҳои алоҳида ба истифода бурдани лавҳаҳои назоратии таҳлилӣ шуруъ карда метавонанд, ки дар онҳо нишондиҳандаҳои асосии иҷрои буҷет, қоидавайронкунӣ ва қонуншиканиҳои ошкоршуда ва вазъи санҷишҳои аудиторӣ нишон дода мешаванд. Аз ҷумла, бо истифода аз модулҳои асосии Power BI, метавон пӯёи иҷрои ҳазинавии буҷетро аз ҷониби муассисаҳо ва минтақаҳо намоиш дод.

Пешравии назаррас дар самти гардиши электронии ҳуҷжатҳо, ки махсусан дар давраи пас аз пандемия аҳамияти калон пайдо кардааст, мушоҳида мешавад. Ҷорӣ намудани низомҳои тасдиқи электронӣ, имзои рақамӣ ва дастрасии фосолавӣ ба ҳуҷжатҳои молиявӣ ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки вақти омодаسازی ва гузаронидани аудитро кам кунанд, инчунин сатҳи ҳифзи ҳукукии тамоми марҳилаҳои аудитро баланд бардоранд.

Бо вуҷуди ин, барои пурра амалӣ намудани зарфиятҳои ин воситаҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд як қатор монеаҳои институтсионалӣ ва зерсохторӣ бартараф карда шавад. Пеш аз ҳама, омӯзиши фаъоли кормандон зарур аст - ҳам аудиторҳо ва ҳам мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ, ки усулҳои таҳлили рақамиро донанд. Навсозии пойгоҳи техникӣ, аз ҷумла компютерҳо, серверҳо ва захираҳои шабакавӣ дар муассисаҳои бахши давлатӣ низ муҳим аст. Ҳамчунин мутобиқ кардани пойгоҳи меъёрӣ, аз ҷумла тасдиқи стандартҳои аудити рақамӣ, методологияи кор бо низомҳои автоматикунонидашуда, инчунин муқаррароти ҳифзи иттилоот зарур аст. Таҳияи расмиёт ва қоидаҳои мувофиқ қонунӣ будани маълумоти рақамиро дар ҷараёни аудит таъмин намуда, ҳам барои аудиторҳо ва ҳам барои ташкилотҳои аудитшаванда кафолатҳои ҳукуқӣ фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, истифодаи воситаҳои инноватсионии рақамӣ ва таҳлилӣ моҳияти аудитро ба кулӣ тағйир медиҳад. Он аз тартиби анъанавии ошкор кардани қонуншиканиҳо ба низоми зехнии мониторинг, ояндабинӣ ва пешгирии хавфҳо табдил меёбад. Ин махсусан дар шароити бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он самаранокӣ, шаффофият ва ҳисоботдиҳии идоракунии захираҳои давлатӣ ба рукни асосии рушди устувор табдил меёбанд, муҳим аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи чунин технологияҳо ҳоло оғоз шуда истодааст, вале аллакай ба истифодаи лавҳаҳои таҳлилӣ (лавҳаҳои идоракунӣ), ҳуҷҷатгардиши электронӣ ва воситаҳои асосии автоматикунонии санчишҳои аудиторӣ таваҷҷуҳ пайдо карда мешавад. Ин омода кардани мутахассисон, навосии инфрасохтор ва мутобиқсозии пойгоҳи меъёриро тақозо мекунад.

Ҳамин тариқ, истифодаи воситаҳои инноватсионии рақамӣ ва таҳлилӣ аудиторро аз расмиёти анъанавии санчиш ба низоми зехнии мониторинг ва ояндабинӣ табдил медиҳад, ки махсусан барои бахши давлатӣ муҳим буда, масъулияти қатъӣ ва идоракунии самараноки захираҳои давлатӣ талаб карда мешавад.

Аудити муосир дар бахши давлатӣ таҳти таъсири рақамикунонӣ, стандартҳои ҷаҳонӣ ва мураккабии равандҳои молиявӣ дигаргуниҳои сифатиро аз сар меғузаронад. Ин аз аудиторҳо талаб мекунад, ки маҷмуи нави дониш ва малакаҳои дошта бошанд, ки аз доираи усулҳои анъанавии баҳисобирии муҳосибӣ ва ҳуқуқӣ берунанд. Дар шароити татбиқи фаъоли технологияҳои рақамӣ ва таҳлилӣ, рушди салоҳиятҳои аудиторони насли нав ба шартҳои асосии баланд бардоштани самаранокии назорати молиявӣ табдил меёбад.

Аввалан, аҳамияти саводнокии рақамии аудиторҳо ба таври назаррас меафзояд. Мутахассис бояд бо маҳзани маълумот кор карда тавонад, нармафзори махсусро барои таҳлили иттилоот (ACL, IDEA, Power BI ва ғайра) истифода бурда, инчунин принципҳои кори низомҳои иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилиро дарк намояд. Бе ин усулҳои аудити рақамиро самаранок истифода бурдан ва бо платформаҳои автоматӣ ҳамкорӣ кардан ғайриимкон аст.

Дуюм, аудиторони муосир бояд тафаккури таҳлилӣ ва малакаи тафсири ҳаҷми бузурги маълумотро дошта бошанд. Ин қобилияти муайян кардани қонуниятҳо, хавфҳо, сохтани фарзия ва асоснок кардани хулосаҳо дар асоси маълумотро дар бар мегирад. Қобилияти кор бо маълумоти калон, истифодаи усулҳои омӯрӣ ва намоишии натиҷаҳои таҳлил муҳимтарин салоҳиятҳо дар давраи аудити рақамӣ мебошанд.

Сеюм, зарур аст, ки малакаҳои фасеҳ, аз ҷумла тафаккури интиқодӣ, ахлоқ, малакаҳои муошират ва кори дастаҷамъӣ инкишоф дода шаванд. Рақамикунонӣ омили инсониро истисно намекунад, бахусус дар раванди қабули қарорҳо, таҳияи тавсияҳо ва иртибот бо сохторҳои тафтишшуда. Аудитори насли оянда на танҳо мутахассиси техникӣ, балки мушовири стратегӣ низ мебошад.

Чорум, дар шароити ҷаҳонишавӣ талабот ба донишмандони стандартҳои байналмилалӣ аудит ва ҳисоботи молиявӣ (ISA, IPSAS, INTOSAI), инчунин қобилияти мутобик кардани онҳо ба шароити миллӣ меафзояд. Ин махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар самти мутобикгардонии низомии молиявӣ худ бо таҷрибаи байналмилалӣ пеш рафта истодааст, дахл дорад.

Барои ташаккули чунин салоҳиятҳо дар ҳама сатҳҳо кори муназзам зарур аст:

- дар соҳаи маориф – таҳияи барномаҳои муносири таълимӣ, аз ҷумла модулҳои аудити рақамӣ, таҳлили маълумот ва амнияти иттилоотӣ;
- дар сатҳи сиёсати давлатӣ – ташкили низомии баланд бардоштани тахассуси аудиторон бо тамаркуз ба технологияҳои нав;
- дар муҳити касбӣ – дастгирии ташаббусҳои ташкилотҳои худтанзимкунанда, татбиқи барномаҳои сертификатсия ва табодули таҷрибаи байналмилалӣ.

Ҳамчунин унсури муҳими ҳамкории байналмилалӣ низ мебошад: иштирок дар лоиҳаҳои таълимӣ Бонки Ҷаҳонӣ, Ташаббуси Рушди INTOSAI (IDI), Барномаи СММ оид ба омӯзиши аудиторҳои давлатӣ, ки дастрасиро ба таҷрибаи пешқадам ва платформаҳои омӯзишӣ мекушояд.

Ҳамин тариқ, рушди устувори аудити буҷет бидуни омода намудани насли нави мутахассисоне, ки қодиранд дар муҳити баландтехнологӣ, ҳамгирошуда ва ба натиҷа нигаронидашуда фаъолият кунанд, ғайриимкон аст. Танҳо тавассути рушди салоҳиятҳо боварии аҳолиро ба натиҷаҳои аудит таъмин намудан ва самаранокии идоракунии захираҳои давлатиро баланд бардоштан мумкин аст.

Таҳдидҳои муосир дар соҳаи идоракунии давлатӣ ва аудит баррасии ҳамаҷонибаи доираи ташкилӣ ва институтсионалиро, ки дар он мақомоти

аудити берунӣ ва дохилӣ фаъолият доранд, талаб мекунанд. Самаранокии аудити буҷетӣ на танҳо аз усулҳо ва воситаҳои истифодашаванда, балки аз устувории сохтори ташкилӣ, сатҳи мустақилият, инчунин муҳити танзимкунанда вобаста аст.

Аввалан, зарурати аз нав дида баромадани амсилаи ташкилии мақомоти аудиторӣ ба миён меояд. Сохторҳои анъанавии мутамарказ ва амудӣ нигаронидашуда аксар вақт дар заминаи табдили рақамӣ ва мураккабии афзояндаи равандҳои идоракунии ба қадри кофӣ чандир нестанд. Зарурати гузаштан ба як амсилаи бештар шабакавӣ ва ҳамгирошуда вучуд дорад, ки ҳамкориҳои зичи байни аудиторҳои давлатӣ, мутахассисони ТИИ, таҳлилгарон ва коршиносони хориҷиро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки ба тағирот зудтар вокуниш нишон дода шавад, иттилоот самаранок коркард шуда, такрори вазифаҳо кам карда шавад.

Дуюм, принципҳои асосии аудити муассири институтсионалӣ мустақилият, касбият ва шаффофият боқӣ мемонанд. Мустақилияти бечунуҷарои институтсионалӣ ва амалиётҳои мақомоти аудиторӣ аз мақомоти иҷроия ва дигар ҷонибҳои манфиатдор калиди воқеияти аудит ва эътимоди ҷомеа ва шарикони байналмилалӣ мебошад. Маҳорати касбӣ тавассути омӯзиши муназзами кормандон, татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ нишон дода мешавад. Шаффофият маънои ошкоро будани расмиёти аудит, ҳисобот ва тавсияҳоро дорад, ки имкон медиҳад назорати ҷамъиятӣ ва парлумонии иҷроии буҷет таъмин карда шавад.

Сеюм, зарур аст, ки пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи стандартҳои аудит, назорати дохилӣ ва расмиёти арзёбӣ нав карда шавад. Дар амал ин мутобиқ кардани қонунгузории миллӣ ва ҳуҷҷатҳои дохилӣ ба стандартҳои байналмилалии INTOSAI, ҷорӣ намудани равиши ба хавф нигаронидашуда, воситаҳои аудити рақамӣ ва стандартҳои арзёбии фаъолият (value-for-money audit) мебошад. Чунин дигаргуниҳо на танҳо аз нав дида баромадани методикаҳо, балки тағйир додани фарҳанги идоракунии — гузариш

аз назорати расмӣ ба арзёбии натиҷаҳо, самаранокӣ ва ба мақсад мувофиқ будани хароҷотро талаб мекунанд.

Илова бар ин, ҳамоҳангии институтсионалии байни иштирокчиёни гуногуни раванди аудит бояд пурзӯр карда шавад. Дар шароити муҳити парокандаи назорат таъсис додани платформаи ягонаи ҳамкориҳои байни аудиторҳои дохилӣ ва берунӣ, мақомоти назорати молиявӣ ва сохторҳои зиддикоррупсионӣ бамаврид аст. Ин фарогириҳои пурраи санчишҳо, мувофиқати амалҳоро таъмин мекунад ва расмиёти зиёдати бартараф мекунад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ як самти муҳим васеъ намудани иштирок дар ташаббусҳо ва шабакаҳои байналмилалӣ (масалан, ASOSAI, INTOSAI) мебошад, ки барои ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам, баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон ва таҳкими қонуниятҳои фаъолияти аудиторӣ имкон медиҳад.

Ҳамин тариқ, беҳтар намудани фазои институтсионалии аудит на танҳо масъалаи ислоҳоти сохторӣ, балки шартҳои стратегии баланд бардоштани эътимод ба натиҷаҳои санчишҳои аудиторӣ, таҳкими интизоми молиявӣ ва таъмини рушди устувори бахши давлатӣ мебошад.

Таҷрибаи муосири байналмилалӣ дар соҳаи аудити давлатӣ нақши афзояндаи усулҳои инноватсионӣ ва технологияҳои рақамиро дар таъмини шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва самаранокии идоракунии буҷет нишон медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи навсозии фаъоли идоракунии давлатӣ ва табдили рақамӣ қарор дорад, барои татбиқи ин равишҳо, бо назардошти мутобиқшавӣ ба хусусиятҳо ва шароити миллӣ, дорои иқтидори назаррас мебошад.

Таҳлили татбиқи равишҳои байналмилалӣ дар заминаи миллӣ нишон медиҳад, ки самтҳои асосии рушд - рақамикунонии расмиёти аудит, татбиқи стратегияҳои ба хавф нигаронидашуда ва истифодаи платформаҳои таҳлилий - умуман ба ҳадафҳои баланд бардоштани сифати назорат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунанд. Аммо бояд хусусияти сохтори ташкилии мақомоти аудит, сатҳи рушди инфраструктураи ТИИ, инчунин захираҳои инсонӣ

ба назар гирифта шавад. Масалан, татбиқи пурраи аудити рақамӣ, чун дар мамлакатҳои Созмони Ҳамкори Иқтисодӣ ва Рушд, танҳо дар сурати мавҷуд будани каналҳои устувори табодули маълумот байни идораҳо, дастгирии таҳассусии технологияҳои иттилоотӣ ва доираи меъёрии автоматикунонии аудит имконпазир аст.

Дар робита ба ин, номгӯи қадамҳои афзалиятноки қорӣ намудани инноватсияҳо дар низоми аудити давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад (ҷадвали 4.9).

Ҷадвали 4.9. – Самтҳои афзалиятноки татбиқи инноватсияҳо дар аудити давлатӣ

Самтҳои тавсияшаванда	Чорабиниҳои мушаххас
1. Навсозии меъёрӣ	Таҳия ва қабули меъёрҳои, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ва платформаҳои таҳлилиро дар аудит танзим мекунанд.
2. Рушди инфрасохтори ТИИ	Таъмини пайвастишавӣ ба шабакаҳои бехатар, татбиқи барномаҳои мониторинг ва пойгоҳи маълумот барои амалиёти буҷетӣ.
3. Омодаҳои кормандон	Гузaronидани курсҳои сертификатсия оид ба аудити рақамӣ, омӯзиши мошинҳо ва намоишдиҳии маълумот барои аудиторони давлатӣ.
4. Лоихаҳои озмоишӣ	Татбиқи барномаҳои озмоишии аудити рақамӣ дар сатҳи вазоратҳо ё минтақаҳои алоҳида
5. Ҳамкориҳои институтсионалӣ	Ҳамкориҳои амиқ бо сохторҳои байналмилалӣ (INTOSAI, ASOSAI), иштирок дар лоихаҳои кӯмаки техникӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таъсири аудити инноватсионӣ ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунҷанба хоҳад буд. Аввалан, воситаҳои рақамӣ ва таҳлилӣ имкон медиҳанд, ки хавфҳо ва инҳирофот дар раванди молиявӣ саривақт муайян карда шаванд, ки аз истифодаи нодурусти маблағҳо пешгирӣ мекунад. Дуюм, ба низом даровардан ва автоматикунонии расмиёт боиси баланд шудани маҳсулнокии кори аудиторҳо, кам шудани омили субъективӣ ва баланд бардоштани эътимоднокии натиҷаҳо мегардад. Сеюм,

робита бо мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ҷомеа тавассути маълумоти кушод, ҳисоботҳои интерактивӣ ва нашри хулосаҳои асосӣ пурзӯр карда мешавад.

Ҳамин тариқ, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ дар аудит на танҳо навсозии технологӣ, балки дигаргунсозии муназзам мебошад, ки метавонад назорати давлатиро ба сатҳи нави самаранокӣ ва эътимод барад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин махсусан дар шароити зарурати идоракунии оқилонаи захираҳои маҳдуди буҷетӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ муҳим аст.

Мушкилот ва таҳдидҳои муносири идоракунии давлатӣ, афзоиши ҳаҷм ва мураккабии амалиёти буҷетӣ, инчунин хоҳиши шаффофияти бештар ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионии аудити маблағҳои буҷетиро на танҳо муҳим, балки аз ҷиҳати стратегӣ зарур мегардонад. Таҳлили таҷриба ва тамоюлҳои байналмилалӣ нишон дод, ки инноватсияҳои асосӣ – истифодаи воситаҳои рақамӣ ва таҳлилӣ, автоматикунонии равандҳои аудит, ҷорӣ намудани зехни сунъӣ ва равишҳои ба хавф нигаронидашуда – вазифаҳо ва имкониятҳои мақомоти аудитро ба кулӣ тағйир медиҳанд.

Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки аз назорати анъанавии интиҳобӣ ба мониторинги ҳамаҷониба дар вақти воқеӣ гузариш ба амал ояд, саҳеҳӣ ва самаранокии муайян кардани хавфҳои молиявӣ баланд бардоштани ва хароҷоти гузаронидани санҷишҳо ба таври назаррас коҳиш дода шавад. Ҷанбаи муҳим низ афзоиши эътимод аз ҷониби шаҳрвандон, шарикони байналмилалӣ ва донорҳо дар асоси далелҳои назорати ҳолисона, мустақил ва шаффофи иҷрои буҷет мебошад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи стратегияи усулҳои инноватсионии аудит муҳимтарин захираи баланд бардоштани самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ мебошад. Ин таҷдиди сохтори муназзами ҳам сохтори ташкилии мақомоти назорат ва ҳам оmodасозии кормандон, навсозии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамиро тақозо мекунад. Бо вучуди ин, манфиатҳои ҷунин сармоягузорӣ - идоракунии устувори молиявӣ, пешгирии хавфҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани масъулият - ба таври

назаррас аз харочот зиёданд ва имкон медиҳанд, ки дар бораи аудити рақамӣ ҳамчун унсури зарурии сохтори молиявии ояндаи мамлакат суҳан ронд.

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудит тавассути инноватсияҳо на танҳо барои иҷрои беҳтари буҷет, балки барои ноил шудан ба шаффофияти дарозмуддат, устуворӣ ва рушди стратегии молияи давлатӣ дар маҷмӯъ замина мегардад.

Хулосаҳо оид ба боби 4

1. Такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки гузариши марҳилавӣ ва пурра ба стандартҳои байналмилалии IPSAS ва INTOSAI амалӣ гардад. Ин иқдом имконият медиҳад, ки қиёспазирӣ ва мувофиқати ҳисоботи молиявӣ бо таҷрибаи байналмилалӣ таъмин шуда, сатҳи шаффофият ва ҳисоботдихӣ дар идоракунии молияи давлатӣ ба таври назаррас баланд бардошта шавад. Илова бар ин, татбиқи ин стандартҳо имкон медиҳад, ки истифодаи мақсаднок ва самарабахши маблағҳои буҷетӣ таҳти назорати доимӣ қарор гирад. Ҳамзамон, барои муваффақона ҷорӣ кардани ин стандартҳо, мутобиксозии ҳисоботи молиявии миллӣ бо шаклҳои эътирофшудаи байналмилалӣ бояд бо истифода аз усулҳои автоматикунонидашуда сурат гирад. Ин маънои онро дорад, ки ҷорӣ намудани нармафзорҳо ва низомҳои иттилоотии мутамарказ барои коркарди иттилооти буъетӣ, тасдиқи мувофиқати онҳо ва мониторинги мунтазами риояи стандартҳо бояд дар маркази таваҷҷуҳ қарор гирад. Истифодаи форматҳои ягона барои пешниҳод ва таҳлили ҳисобот, ки ба талаботи IPSAS ва INTOSAI ҷавобгӯанд, барои таҳкими шаффофият ва муқоисаи самараи харочоти буҷетӣ миёни соҳаҳо ва давраҳои молиявӣ шароит фароҳам меорад.

2. Татбиқи стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси усули ҳисобузамкунӣ бояд бо маҷмуи ҷораҳои ҳамоҳангшуда роҳандозӣ гардад, ки дар навбати аввал навсозии ҳамаҷонибаи пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, мутобиксозии низоми ҳисоботдихӣ ба талаботи байналмилалӣ ва рушди инфрасохтори

техникиро дар бар мегирад. Ин раванд бояд бо баланд бардоштани сатҳи тахассуси кормандони соҳаи молия ва муҳосиботи муассисаҳои буҷетӣ ҳамзамон сурат гирад, то ки онҳо тавонанд самаранок ва дақиқ дар асоси стандартҳои нав амал намоянд. Дар баробари ин, мутобиксозии стандартҳо ва равишҳои байналмилалӣ бояд бо дарназардошти хусусиятҳои миллии низоми молиявӣ ва идоракунии давлатӣ сурат гирад. Ҳангоми қорӣ намудани усули ҳисобузамкунӣ муҳим аст, ки сохторҳо ва механизмҳои ҳисоботдиҳии мавҷуда мавриди таҳлил қарор гирифта, ба низоми нав мутобик гарданд, то аз нофаҳмиҳо ва мушкилоти татбиқ дар сатҳи амалӣ ҷилавгирӣ шавад. Илова бар ин, барои амалисозии пурра ва муваффақонаи гузариш ба стандартҳои нав, дастгирии ҳамаҷонибаи институтсионалии ислоҳот аз ҷониби сохторҳои дахлдор зарур аст. Дар ин замина, муҳим аст, ки нақш ва вазифаҳои мақомоти назоратӣ ва танзимгар, ба монанди Вазорати молия ва Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон равшан ва дақиқ муайян карда шаванд, то ҳамоҳангсозии амалҳо ва назорати татбиқи стандартҳо таъмин гардад.

3. Стандартикунонии сиёсати баҳисобгирӣ ва рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ барои автоматикунони тамоми марҳилаҳои раванди буҷетӣ, аз банақшагирӣ то пешниҳоди ҳисобот замина фароҳам меорад, ки ин самаранокӣ идоракунии молиявиро ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Ин барои гузаштан ба «буҷети электронӣ» замина фароҳам меорад, сарбории маъмуриро ба дӯши кормандон коҳиш медиҳад ва имкони таҳлили саривақтии иттилооти молиявиро бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ идоракунии захираҳои давлатӣ фароҳам меорад.

4. Низоми SGB.Net иқтидори назаррасро дар автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ, фароҳам овардани фазои ягонаи иттилоотӣ барои муассисаҳои давлатӣ нишон дод, аммо ҳамгироии сусти он бо дигар низомҳо боқӣ мемонад, ки ин пуррагӣ ва саривақтии ҳисоботи буҷетиро коҳиш медиҳад. Ҳамгироии SGB.Net-ро бо дигар низомҳои технологияҳои иттилоотии давлатӣ, аз ҷумла платформаҳои хариди давлатӣ, ҳазинадорӣ ва маъмурияти андоз, ки

чараёни ҳамаҷониба ва муттасили баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлилиро таъмин хоҳад кард, тақвият бахшидан зарур аст.

5. SGB.Net назорати мутамаркази иҷрои буҷетро таъмин мекунад, шаффофияти амалиёти буҷетиро афзоиш медиҳад ва хавфи қонуншиканиии молиявино тавассути назорати автоматикунонидашудаи пешакӣ ва мониторинги электронӣ коҳиш медиҳад. Илова бар ин, низомро тавассути татбиқи модулиҳои таҳлили инхирофҳо, ояндабинии иҷрои буҷет ва огоҳӣ аз қонуншиканиҳои эҳтимолии молиявӣ дар вақти воқеӣ тақмил додан мумкин аст.

6. Маҳдудиятҳои асосии татбиқи платформаҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро метавон ба се гурӯҳи калидӣ тақсим кард: норасоии мутахассисони соҳибхтисос, мушкилоти техникӣ дар ноҳияҳои дурдаст ва набудани ҳамкории муассир байни низомҳои иттилоотии идоравӣ. Норасоии кормандони касбӣ бо дониши кофӣ рақамӣ ва малакаи кор бо низомҳои иттилоотӣ монеаи ҷиддӣ дар роҳи рақамикунонии пурраи равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба шумор меравад. Ҳамзамон, сатҳи пасти рушди инфрасохтори техникӣ ва набудани дастрасии устувор ба шабакаи интернет дар минтақаҳои дурдаст иҷрои самараноки чунин ташаббусҳоро душвор мегардонад. Барои рафъи ин мушкилот, зарур аст, ки барномаҳои омӯзиш ва бозомӯзии фосолавӣ барои кормандони баҳши молиявино муҳосибот бо ҷалби муассисаҳои таълимии касбӣ ва марказҳои тақмили ихтисос густариш ёбанд. Илова бар ин, навсозии инфрасохтори рақамӣ дар сатҳи ноҳияҳо бояд яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатии рушди рақамӣ гардонида шавад. Ҳамзамон, ташкили ҳамкории самаранок байни низомҳои иттилоотии идоравӣ, бо истифода аз принципҳои мутобиқсозии меъёрӣ ва техникӣ, метавонад ба коҳиши такроркорӣ ва афзоиши шаффофият дар мубодилаи маълумот мусоидат кунад. Танҳо дар доираи як стратегияи ягонаи давлатии рақамикунонӣ, ки тамоми сохторҳои давлатӣ ва маҳаллӣ дар он ҳамоҳанг иштирок доранд, татбиқи босамари технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ имконпазир мегардад.

7. Мушкилоти татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ хосияти ҳамаҷониба дошта, норасоии кормандони соҳибхтисос, захираҳои маҳдуди молиявӣ, норасоӣҳо дар таъминоти техникӣ ва монеаҳои ташкилиро дар бар мегирад. Ин мушкилот ва таҳдидҳо нақшаи чорабиниҳои ҳамаҷониба, аз ҷумла ислоҳоти институтсионалӣ, рушди захираи кормандон, тадричан ҷорӣ намудани стандартҳо дар бахшҳои алоҳида ва бунёди механизмҳои арзёбии самаранокии татбиқи ислохотро тақозо мекунанд.

8. Таҳлили сохтори монеаҳо дар роҳи табдили рақамӣ ҷиҳатҳои асосии осебпазиро ошкор намуд, аз қабилӣ: инфрасохтори заифи технологияҳои иттилоотӣ, сатҳи пасти дониш ва малакаҳои рақамӣ дар байни кормандон, номуайянии ҳуқуқӣ, парокандагии вазифаҳои ташкилӣ ва сатҳи нокифояи амнияти иттилоотӣ. Бартараф кардани ин монеаҳо тавассути муттаҳидсозии кӯшишҳои сохторҳои гуногуни давлатӣ, ҳамоҳангсозии мутамаркази сиёсати рақамӣ ва ташаккули стратегияи дарозмуддати амнияти иттилоотӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ имконпазир аст.

9. Дар ҷадвалҳои боби 4 монеаҳои ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ дар роҳи рушди баҳисобгирии муҳосибии рақамӣ ба низом дароварда шудаанд, ки ин зарурати равиши ҳамаҷонибаро ба ислоҳоти низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ таъкид мекунанд. Намоиши ин монеаҳо дар ҷадвалҳои боб имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки ислоҳот аниқ муайян карда, харитаи роҳи рақамикунонӣ тартиб дода, назорат аз болои иҷрои тадбирҳои пешбинишуда оид ба навсозии баҳисобгирӣ ва аудит таъмин карда шавад.

10. Барои таъмини татбиқи устувори технологияҳои рақамӣ, бояд мушкилоти институтсионалӣ, ба монанди ҳамоҳангсозии суст дар байни мақомоти давлатӣ ва номутобиқатӣ дар тақсимои вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат бартараф карда шаванд. Ҳамчунин таъсиси механизмҳои возеҳи ҳамкории байниидоравӣ, муайян кардани самтҳои масъулият барои вазифаҳои рақамӣ ва таҳияи воситаҳои арзёбии самаранокии ҳамкорӣ дар сатҳи институтсионалӣ зарур аст.

11. Диққати махсус инчунин бояд ба таъминоти ҳуқукии равандҳои рақамӣ дар баҳши давлатӣ дода шавад, аз қабili таҳияи меъёрҳои возеҳи истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ, ҳифзи маълумот ва амалиёти рақамӣ. Инчунин роҳандозӣ намудани мониторинги риояи талаботи қонунгузории амалкунанда ҳангоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ зарур аст. Ин на танҳо бунёди пойгоҳи меъёрӣ, балки таъсиси мақомоти махсусгардонидашудаи назорат ё вазифахоро дар сохторҳои мавҷуда барои таъмини риояи стандартҳои ахлоқи рақамӣ, даҳлатнопазирӣ ва ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот тақозо мекунад.

12. Табдили рақамӣ дар баҳши давлатӣ рушди мувозии пойгоҳи техникӣ, дастгирии қонунгузорӣ ва сармояи инсониро тақозо мекунад, ки ин танҳо бо идоракунии стратегӣ ва дастгирии равандҳои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар сатҳи давлатӣ имконпазир аст. Танҳо рушди ҳамоҳангшудаи ин соҳаҳо дар маҷмӯъ имкон медиҳад, ки ба тақмили сифатӣ дар идоракунии молиявӣ ноил гардида, такроршавии вазифаҳо бартараф ва устувории технологияҳои рақамӣ дар давраи тӯлонӣ таъмин карда шавад.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқоти анҷомдодашуда имкон дод, ки як қатор хулосаҳои назариявӣю методологӣ, тавсия ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба рушди назария, методология ва амалияи тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шаванд.

1. Равиши назариявӣю методологии тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ дар шароити иқтисодиёти рӯ ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст. Муқаррарот ва мафҳумҳои асосии илмӣ ба низом дароварда шудаанд, ки моҳият, вазифаҳо ва аҳамияти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитро дар бахши давлатӣ ошкор намуда, имкон медиҳанд, ки самтҳои баланд бардоштани самаранокии онҳо ҳамчун воситаи идоракунии устувори молиявӣ муайян карда шаванд. Ба зарурати ҳамгироии вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит барои таъмини шаффофияти раванди буҷетӣ диққати махсус додан зарур аст. Бахши назариявӣю таҳқиқот асосҳои муносибро барои роҳандозӣ намудани низоми самарабахши идоракунии молияи давлатӣ бо тамаркуз ба натиҷа ташаккул медиҳад [1-М; 13-М; 14-М; 28-М].

2. Мушкилоти асосии институтсионалӣ ва ташкилии низоми мавҷудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуданд. Аз ҷумла, ба мушкилоти нисбатан муҳимтар дар байни онҳо - автоматикунории нокифояи равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, набудани стандартҳои арзёбии самаранокии хароҷоти буҷет, ҳамгироии сусти байниҳамдигарии мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва муассисаҳои давлатӣ, дастрасии маҳдуд ба иттилооти саҳеҳ, норасоии кормандони баландихтисос диққат дода шудааст. Дар асоси таҳлили маълумоти амалӣ муқаррар карда мешавад, ки пароканда ва кӯҳна будани методикаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ имкониятҳои назорати босифати истифодабарии маблағҳои буҷети давлатиро ба андозаи муҳим маҳдуд мекунанд. Бинобар ин, таъдбири институтсионалии

низомии мавҷуда бо таваҷҷуҳ ба кӯшодагӣ ва дастрасии иттилооти молиявӣ зарур аст [3-М; 11-М; 14-М; 17-М; 25-М].

3. Таҳлили интиқодии пойгоҳи мавҷудаи меъёрию ҳуқуқие, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои бучетиро танзим мекунад, ба ҷо оварда шудааст. Қоидаҳои амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ бештар ҳосияти расмӣ доранд ва масъалаҳои арзёбии натиҷанокии хароҷот ва шаффофияти қабули қарорҳои бучетиро фаро намегиранд. Ҳамоҳанг набудани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бо стандартҳои байналмилалӣ мушоҳида мешавад, ки ин ягонасозии расмиёти баҳисобгирӣ ва қиёспазирии ҳисоботро ҳалалдор мекунад. Бинобар ин, дар диссертатсия зарурати рушди минбаъдаи пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва ҳамоҳангсозии он бо стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (IPSAS) бо назардошти воқеияти миллӣ қайд карда шудааст [2-М; 13-М; 15-М; 17-М; 19-М; 24-М].

4. Таҳлили ҳамаҷониба ва муфассали низомии мавҷудаи аудити берунӣ ва дохилии маблағҳои бучети давлатӣ гузаронида шудааст. Бо ҳам мутобиқ набудани равишҳои методологӣ, ҳадафҳои аудит ва татбиқи амалии он, арзёбӣ нашудани самаранокии хароҷоти бучети давлатӣ, бартарияти назорати расмӣ нисбат ба таҳлили моҳиятӣ ошкор карда шудааст. Набудани стандартҳои ягонаи аудити дохилӣ ва пойгоҳи методии заиф таъсири аудитро ба раванди қабули қарорҳои идоракунии паст мекунанд. Вобаста ба ин, дар диссертатсия самтҳои рушди низомии аудит бо тамаркуз ба арзёбии ноилгардии ҳадафҳои иҷтимолию иқтисодӣ пешниҳод карда мешаванд [4-М; 11-М; 13-М; 14-М; 19-М; 20-М; 26-М].

5. Муқаррар карда шудааст, ки усулҳо ва равишҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит сатҳи зарурии шаффофият ва ҳисоботдихиро дар идоракунии ва истифодабарии маблағҳои бучети давлатӣ таъмин карда наметавонанд. Бинобар ин, тамаркузи диққат ба идоракунии натиҷаноки захираҳои давлатӣ, ки ба иттилооти ҳамаҷониба оид ба хароҷот ва натиҷаҳои бадастомада асос меёбад, зарур аст. Дар шароити иқтисодиёти рӯ ба рушд таъкид ба қонунӣ будани амалиёти бучетӣ бидуни таҳлили самаранокии иқтисодии онҳо

боиси ноил нагардидани натиҷаҳои пешбинишуда мегардад. Таҳлили муҳтавои ҳисоботҳои гирандагони маблағҳои буҷет иттилоотнокии пасти онҳо ва набудани механизмҳои арзёбии сифати хароҷотро нишон дод. Ин талаб мекунад, ки дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ принципҳои баҳисобгирии идоракунии ва назорати натиҷанокӣ ва самаранокӣ қорӣ карда шаванд [5-М; 17-М; 19-М; 20-М; 27-М; 32-М; 33-М].

6. Зарурати гузариш аз равиши ба хароҷот асосёфта ба равиши барномавӣ ҳадафӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои буҷетӣ дар идоракунии хароҷоти давлатӣ нишон дода шудааст. Ин имкон медиҳад, ки маблағҷудокунии буҷетӣ бо натиҷаҳои мушаххаси иҷтимоӣ иқтисодӣ алоқаманд ва ҳамбаста карда шуда, низоми анғезаи истифодаи самаранокӣ захираҳои давлатӣ бунёд карда шавад. Таҷрибаи мамлакатҳои дигар ва лоиҳаҳои озмоишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтидори равиши мазкурро барои мустаҳкам намудани интизоми молиявӣ ва баланд бардоштани эътимод ба сиёсати буҷетии давлат нишон медиҳанд [10-М; 15-М; 17-М; 19-М; 20-М; 24-М; 332-М; 3-М].

7. Имкониятҳо ва иқтидори имконпазири истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ муайян карда шуданд. Самтҳои татбиқи низомҳои иттилоотӣ ва нармафзори насли нав, аз қабилӣ ҳуҷҷатгардиши электронӣ, истифодаи унсурҳои зеҳни сунӣ, технологияҳои абрӣ, татбиқи блокчейн ва платформаҳои таҳлилий барои мониторинги иҷроӣ буҷет пешниҳод карда мешаванд. Таҳлили сатҳи муносири рақамикунонӣ парокандагии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва мавҷуд набудани платформаи ягонаи баҳисобгирии муҳосибиро дар баҳши давлатӣ нишон дод. Рушди муҳити рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ шартӣ афзалиятноки баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии буҷет доништа мешавад [7-М; 11-М; 18-М; 19-М; 29-М; 30-М; 32-М; 33-М].

8. Амсилаи концептуалии низоми ҳамгирошудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити истифодаи маблағҳои буҷетӣ таҳия карда шудааст. Он ба ҳамкориҳои байни зернизоми баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит ва таҳлил асос ёфтааст, ки ба

ноил шудан ба устуворӣ ва шаффофият дар идоракунӣ ва истифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ нигаронида шудааст. Дар амсила низоми аксуламал пешбинӣ шудааст, ки тасҳеҳи доимии амалҳоро дар асоси натиҷаҳои таҳлил таъмин мекунад. Равиши пешниҳодшуда ба паст кардани сатҳи талафоти маблағҳои буҷетӣ, кам кардани такрори вазифаҳо ва беҳтар намудани ҳамоҳангсозии байни мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад [6-M; 7-M; 12-M; 18-M; 32-M; 33-M].

9. Таҳлили қиёсии таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ гузаронида шудааст. Дар асоси омӯзиш ва арзёбии таҷрибаи мамлакатҳое чун Британияи Кабир, Канада, Кореяи Ҷанубӣ ва дигарҳо самтҳои имконпазири мутобикгардонии амалияҳои пешқадам ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Аз ҷумла, низомҳои идоракунӣ молияи давлатӣ (IFMIS), амалияҳои арзёбии натиҷанокӣ ё худ аудити самаранокӣ (performance audit) ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (IPSAS) таҳлил карда шудаанд. Самтҳои имконпазири мутобикшавӣ, аз ҷумла таҳияи методологияи баҳисобгирии камхарҷ, ҳисоботи оммавӣ ва таҳкими мустақилияти аудити берунӣ муайян карда шуданд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ зарурати корбурди равиши ҳамаҷонибаро ба ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ тасдиқ мекунад [4-M; 9-M; 15-M; 19-M; 21-M; 22-M; 23-M; 29-M; 31-M; 33-M].

10. Пешниҳодҳо оид ба рушди институтсионалии низоми аудити давлатӣ таҳия карда шуданд. Таҳкими мустақилияти Палатаи Ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, бунёди низоми идоракунӣ хавфҳо ва омӯзиши мутахассисон барои азхуд кардани усулҳои нави аудит, қорӣ намудани арзёбии натиҷанокӣ, инчунин рушди назорати ҷамъиятӣ махсусан таъкид карда шудааст. Таҳлили сохторҳои назоратии мавҷуда нишон дод, ки тақсимои дақиқи вазифаҳо байни мақомоти назорати берунӣ ва дохилӣ вучуд надорад. Баланд бардоштани ихтисос ва ташаккули пойгоҳи методологӣ аудитро ба воситаи муассири баланд бардоштани самаранокӣ сиёсати буҷетӣ табдил медиҳад [8-M; 13-M; 16-M; 18-M; 19-M; 21-M; 28-M; 29-M; 32-M].

11. Нақши сармояи инсонӣ ва омодагии касбии мутахассисон дар таъмини самаранокӣ ва устувории низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ муқаррар карда шудааст. Тахассус ва кордони нокифояи кормандон, дастрасии маҳдуд ба маводи муосири методӣ ва набудани барномаҳои тақмили ихтисос самаранокии кори хадамоти молиявиро коҳиш медиҳад. Барои баланд бардоштани сатҳи омодагии касбӣ ва аттестатсияи муҳосибон ва аудиторони баҳши давлатӣ тавсияҳо таҳия карда шудаанд. Роҳандозӣ намудани низомии миллии аттестатсияи мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити давлатӣ, тақмили ихтисоси кормандони мақомоти молия ва назорат зарур аст. Рушди иқтисодии кормандон ё таъсири мусбати омили инсонӣ бояд ҳамчун шарт зарурии татбиқи бомуваффақияти тадбирҳои ислоҳии пешниҳодшуда баррасӣ шавад [1-М; 12-М; 18-М; 19-М; 21-М; 28-М; 29-М; 32-М; 33-М].

12. Зарурати таъсиси низоми мониторинг ва назорати иҷроӣ тавсияҳо (аксуламал) дар асоси натиҷаҳои аудит асоснок карда шудааст. Ин на танҳо ба қайд гирифтани қонуншиканиҳо, балки таҳлили сабабҳо, таҳияи тадбирҳои ислоҳӣ ва назорати иҷроӣ онҳоро низ таъмин мекунад. Айни замон натиҷаҳои санҷишҳои аудиторӣ бо кори муназзам оид ба бартараф намудани қонуншиканиҳои ошкоршуда ва пешгирӣ кардани такрори онҳо мушоҳида намешавад. Роҳандозӣ намудани механизми ҳисоботи оммавӣ дар бораи иҷроӣ тавсияҳо, арзёбии паёмадҳои аудит ва истифодаи ин маълумот барои ислоҳи қарорҳои идоракунӣ зарур аст [3-М; 11-М; 13-М; 16-М; 18-М; 20-М; 21-М; 31-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Стратегияи давлатии навсозии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ таҳия ва тасдиқ карда шавад. Дар ҳуҷҷати мазкур бояд ҳадафҳои стратегӣ, марҳилаҳои ислоҳот, механизмҳои ҳамоҳангсозӣ ва манбаъҳои маблағгузорӣ бо дарназардошти пешниҳодҳои дар диссертатсия таҳияшуда инъикос ёбанд.

2. Платформаи ягонаи рақамӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар баҳши давлатӣ бунёд карда шавад. Чунин низом бояд

автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, шаффофияти амалиёти молиявӣ, дастрасии маълумотро барои мақомоти танзимкунанда ва ҳамгирӣ бо барномаҳои буҷетӣ ва назоратро таъмин намояд.

3. Ислоҳоти куллии пойгоҳи меъёрию ҳукукии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ оғоз карда шавад. Тавсия дода мешавад, ки қонуни алоҳида дар бораи аудити давлатӣ қабул карда, инчунин стандартҳои миллии назорат ва аудити дохилӣ дар асоси стандартҳои байналмилалӣ (IPSAS, INTOSAI) таҳия карда шаванд.

4. Амсилаи арзёбии самаранокии маблағҳои буҷетӣ татбиқ карда шавад. Дар амал ин маънои ҷорӣ намудани нишондиҳандаҳои натиҷанокӣ, сарфакорӣ ва ҳосилнокии меҳнатро дорад, ки дар асоси онҳо фаъолияти гирандагони маблағҳои буҷети давлатӣ арзёбӣ карда мешавад.

5. Ваколатҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ карда шаванд ва сатҳи мустақилияти институтсионалии он баланд бардошта шавад. Ин имкон медиҳад, ки аудити берунӣ самараноктар таъмин гардад ва эътимод ба натиҷаҳои фаъолияти назоратӣ дар баҳши давлатӣ афзоиш ёбад.

6. Гузаронидани соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоию иқтисодӣ ба буҷетикунонии барномавию ҳадафӣ бо тавсеаи минбаъдаи фарогирӣ. Ин робитаи байни захираҳо ва натиҷаҳоро таъмин намуда, шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ (масъулият)-ро баланд мебардорад.

7. Воситаҳои рақамии идоракунӣ ва таҳлил – зеҳни сунъӣ, блокчейн, намоишдиҳӣ ва низомҳои ояндабинӣ татбиқ карда шаванд. Ин эътимоднокии маълумотро таъмин мекунад, ҳатоҳои инсониро коҳиш медиҳад ва назорати амалиёти буҷетиро беҳтар мекунад.

8. Таҳия намудани механизмҳои ҳамгирозии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, буҷетикунонӣ ва назорат, муттаҳид намудани онҳо ба муҳити ягонаи иттилоотӣ. Ин назорати ҳамаҷонибаи тамоми марҳилаҳои раванди буҷет - аз банақшагирӣ то иҷро ва таҳлили натиҷаҳоро таъмин мекунад.

9. Ташкили барномаи миллии тақмили ихтисос ва сертификатсияи муҳосибон ва аудиторҳои баҳши давлатӣ. Тавсия дода мешавад, ки бозомӯзии

хатмий кормандон дар ҳар 3-5 сол чорӣ карда, маркази таълимии аккредитатсияшудаи касбӣ таъсис дода шавад.

10. Шурои байниидоравӣ оид ба ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, аз зумраи намояндагони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти андоз ва муассисаҳои таълимӣ таъсис дода шавад. Шуро татбиқи тадбирҳои ислоҳотии пешниҳодшударо ҳамоҳанг мекунад.

11. Низомии ҳатмий мониторинги иҷрои тавсияҳои дар асоси натиҷаҳои аудит таҳияшуда чорӣ карда шавад. Муқаррар кардани масъулият барои иҷрои ин тавсияҳо, риояи муҳлати иҷрои онҳо ва пешниҳоди ҳисоботи оммавӣ аз рӯйи ҳар як банди онҳо лозим аст.

12. Таҳияи низомии ангежа ва таҳримҳо (мучозот), ки риояи тавсияҳои аудиториро ҳавасманд мекунад. Ин метавонад ҳам ҳавасмандии моддӣ барои истифодаи самараноки захираҳо ва ҳам тадбирҳои маъмуриро дар сурати рӯй додани қоидавайронкунӣ ё қонуншиканиҳо дар бар гирад.

РҰЙХАТИ АДАБИЁТ

1. РҰЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абу Йусуф Йакуб б. Ибрахим ал-Куфи. Китаб-алй-Харадж [Текст] / Й.Й. Абу / Пер. с арабского и комент. А.Э. Шмидта. – СПб.: «Петербургское востоковедение», 2001. – 415 с.
2. Адмаева, А.М. Отличительные особенности ведения бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / А.М. Адмаева, С.В. Александрова // Молодой ученый. – 2022. – № 45 (440). – С. 260-261
3. Акатаева, А.А. Проблемы внедрения автоматизированных информационных систем в практику аудита в России [Текст] / А.А. Акатаева // Интеграция науки и практики: взгляд молодых ученых: тезисы докладов Всероссийской научно-практической конференции магистрантов и аспирантов (Саратов, 07–08 октября 2014 года). – Саратов: Саратовский социально-экономический институт (филиал) федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова», 2014. – С. 14-16
4. Акатьева, М.Д. Исторические аспекты формирования учетных парадигм и их современная оценка [Текст] / М.Д. Акатьева // Международный бухгалтерский учет. – 2017. – Т. 20. - № 19. – С. 1104-1114
5. Акатьева, М.Д. Метод бухгалтерского учета: авторский взгляд [Текст] / М.Д. Акатьева // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 48 (246). – С. 43-49
6. Акатьева, М.Д. Постулаты, парадигмы и научные теории: бухгалтерский взгляд и современная оценка [Текст] / М.Д. Акатьева // Международный бухгалтерский учет. – 2014. - № 37 (331). – С. 23-30
7. Алавердян, К.И., Алексанян, Р.А., Табалина, С.А. Международный опыт составления консолидированных финансовых отчетов в общественном секторе [Текст] / К.И. Алавердян, Р.А. Алексанян, С.А. Табалина // Научно-

исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. – 2018. – № 4(44). – С. 103-114

8. Алехина, А.А. Применение автоматизированных систем при проведении аудита [Текст] / А.А. Алехина, Е.А. Сидорова // Устойчивое развитие науки и образования. – 2017. – № 7. – С. 37-40

9. Анваров, Р.И. Анализ международного опыта организации государственного финансового контроля [Текст] / Р.И. Анваров // Аудиторские ведомости. – 2020. – № 4. – С. 19-21

10. Арбатская, Т.Г. Учет и отчетность в организациях бюджетной сферы [Текст] / Т.Г. Арбатская. – Иркутск: Байкальский государственный университет, 2023. – 120 с.

11. Арсеева, Е.В., Саакян, А.А. Международные стандарты для высших органов финансового контроля: понятие, становление и процесс гармонизации [Текст] / Е.В. Арсеева, А.А. Саакян // Государственный аудит. Право. Экономика. – 2012. – № 1. – С. 25-30

12. Артемьева, С.С. Бюджетная система Российской Федерации: учеб. пособие [Текст] / С.С. Артемьева. - Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 2001. - 116 с.

13. Аскарбеков, Э.Н. Использование искусственного интеллекта и больших данных для повышения эффективности контроля [Текст] / Э.Н. Аскарбеков, И.Д. Сафронов // Контрольно-надзорная деятельность: глобальные тренды, новые риски и перспективы развития: Сборник статей по итогам II Международной научно-практической конференции (Москва, 25 апреля 2024 года). – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Русайнс», 2024. – С. 48-52

14. Асроров, З.У. Содержание произведения Абуали ибн Сина «Тадбири манзил» («О домоводстве») [Текст] / З.У. Асроров, Р. Султонбии // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – № 4 (30). – С. 22-24

15. Ахова, А.А., Куршаева, Ф.М. Метод начислений в обеспечении эффективности использования бюджетных ресурсов [Текст] / А.А. Ахова, Ф.М. Куршаева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2009. – № 3. – С. 52-57
16. Бабина, К.И. Принцип прозрачности бюджета как одна из составляющих информационной безопасности государства [Текст] / К.И. Бабина // Информационная безопасность регионов. – 2014. - № 3 (16). – С. 77-80
17. Байшева, О.В. Значение аудита эффективности использования бюджетных средств для государства и общества [Текст] / О. В. Байшева // Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития: сборник материалов Международной научно-практической конференции (Кемерово, 15 октября 2017 года). – Кемерово: Центр научного развития «Большая книга», 2017. – С. 30-34
18. Барсукова, А.С. Автоматизация аудиторской деятельности, использование блокчейн технологий в аудите [Text] / А.С. Барсукова // Проблемы управления - 2020: Материалы 28-й Всероссийской студенческой конференции (Москва, 29 апреля 2020 года). – 2020. Том Выпуск 2. – Москва: Государственный университет управления, 2020. – С. 381-384
19. Барфиев, Қ.Х., Ҳасанова, Н.Қ. Баҳисобири муҳосибӣ ва ҳисобот мувофиқи СБҲМ дар сектори аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Х. Барфиев, Н.Қ. Ҳасанова // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2020. – Т. 52. - № 1. – С. 182-186
20. Башкатов, В.В. Особенности бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / В.В. Башкатов, В.Ю. Покусаев // Современная наука: актуальные проблемы и пути их решения. – 2014. – № 13. – С. 52-56
21. Бексултанов, А.А., Дуламбаева, Р.Т., Зиядин, С. Анализ факторов, влияющих на качество государственного аудита в Казахстане [Текст] / А.А. Бексултанов, Р.Т. Дуламбаева, С. Зиядин // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2018. – № 4. – С. 94-119

22. Белова, С.Н. Некоторые вопросы аудита эффективности управления государственными финансами [Текст] / С.Н. Белова // Новая наука: Современное состояние и пути развития. – 2016. – № 5-1. – С. 35-38
23. Белова, С.Н. Финансовый мониторинг в бюджетной сфере: сущность и направления совершенствования [Текст] / С.Н. Белова // Вестник Волгоградского государственного университета. Экономика. – 2020. – Т. 22. - № 4. – С. 110-121
24. Белов, Р.А. Использование искусственного интеллекта в бухгалтерском учете и аудите: новые возможности и вызовы [Текст] / Р.А. Белов // Научные высказывания. – 2023. – № 8(32). – С. 51-55
25. Белостоцкий, А.А. Роль государственного бюджета в социально-экономическом развитии России [Текст] / А.А. Белостоцкий // Вестник МГИМО-университета. – 2013. - № 3 (30). – С. 191-198
26. Бланк, И.А. Стратегия и тактика управления финансами [Текст] / И.А. Бланк. - Киев: МП «ИТЕМЛтд»: СП «АДЕФ-Украина», 1996. - 534 с.
27. Близкий, Р.С., Будаева, Ю.Ж., Долгушкина, В.А., Гулуа, С.В. Технологии и тренды учета, отчетности и контроля в условиях развития цифровой среды государственного управления [Текст] / Р.С. Близкий, Ю.Ж. Будаева, В.А. Долгушкина, С.В. Гулуа // Бухучет в здравоохранении. – 2023. – № 4. – С. 5-17
28. Боброва, Е.А., Губина, О.В., Мазур, Л.В. Результативность государственного аудита [Текст] / Е.А. Боброва, О.В. Губина, Л.В. Мазур // Вестник ОрелГИЭТ. – 2019. – № 3(49). – С. 95-98
29. Богатая, И.Н. Роль интегрированного мышления в совершенствовании отчетности на основе цифровых технологий [Текст] / И.Н. Богатая // Статистика в современном мире: методы, модели, инструменты. Материалы VIII Международной научно-практической конференции (Ростов-на-Дону, 21 апреля 2022 года) – Ростов-на-Дону, 2022. – С. 92-97
30. Богатая, И.Н., Евстафьева, А.А. [Современная практика формирования интегрированной отчетности](#) [Текст] / И.Н. Богатая, А.А.

Евстафьева // Проблемы и перспективы развития системы учета, аудита и государственного управления в условиях цифровой экономики. Материалы IV Международной научно-практической конференции. - Симферополь, 2024. - С. 265-267

31. Богатая, И.Н., Евстафьева, Е.М. Исследование современных тенденций развития бухгалтерского учета и отчетности в Российской Федерации [Текст] / И.Н. Богатая, Е.М. Евстафьева // Бухгалтерский учет в издательстве и полиграфии. – 2013. - № 5 (167). – С. 2-16

32. Борисов, А.Н., Тарамов, А.А. Хасханова, АА. Технология блокчейн: исследование сущности и анализ сфер использования [Текст] / А.Н. Борисов, А.А. Тарамов, А.А. Хасханова // Экономика и предпринимательство. – 2023. – № 10 (159). – С. 487-490

33. Боярова, Е.А., Кузик, Н.П. Особенности формирования учетной политики бюджетными учреждениями [Текст] / Е.А. Боярова, Н.П. Кузик // Молодой ученый. – 2015. – № 2-6(17). – С. 970-973

34. Бримсон, Д., Антос, Д. Процессно-ориентированное бюджетирование: внедрение нового инструмента управления стоимостью компании [Текст] / Д. Бримсон, Д. Антос / пер. с англ. В.Д. Горюновой; под общ. ред. В.В. Неудачина. - СПб.: Вершина, 2007. - 332 с.

35. Бударин, С.С., Эльбек, Ю.В. Стандартизация в сфере государственного аудита [Текст] / С.С. Бударин, Ю.В. Эльбек // Транспортное дело России. – 2016. – № 4. – С. 42-43

36. Булгакова, С.О. Бюджетна система України: навч. посібник [Текст] / С.О. Булгакова. - Киев: КНЕУ, 2002. - 288 с.

37. Ваганова, О.Е. Аудит эффективности: тенденции развития в зарубежной и отечественной экономике [Текст] / О.Е. Ваганова // Известия Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. – 2015. – № 4(22). – С. 200-207

38. Ваганова, О.Е. Значение аудита эффективности использования бюджетных средств в учреждениях [Текст] / О.Е. Ваганова // Актуальные вопросы экономических наук. – 2010. – № 11-2. – С. 209-214
39. Васильев, А.Г. Финансовая политика государства [Текст] / А.Г. Васильев. – М.: Издательство «Бизнес-Книга», 2021. – 240 с.
40. Воробьева, Л.П. К вопросу о методах и принципах ведения бухгалтерского (бюджетного) учёта / Л.П. Воробьева // Финансовая экономика. – 2011. – № 5-6. – С. 161-165
41. Воронова, С.А. Инструментарий государственного финансового контроля в Российской Федерации [Текст] / С. А. Воронова // Знания и научный прогресс: новые подходы и актуальные исследования: Сборник научных трудов по материалам VI Международной научно-практической конференции (Анапа, 23 июля 2023 года). – Анапа: Общество с ограниченной ответственностью «Научно-исследовательский центр экономических и социальных процессов в Южном Федеральном округе», 2023. – С. 27-31
42. Гараева, Р., Байрамалыев, Б. Роль государственного бюджета в социально-экономическом развитии страны [Текст] / Р. Гараева, Б. Байрамалыев // Вестник науки. – 2022. - № 12 (57). – С. 46-49
43. Георгадзе, Н.Д. Перспективы развития и пути совершенствования аудита эффективности использования бюджетных средств [Текст] / Н.Д. Георгадзе // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. Вступление. Путь в науку. – 2021. – Т. 11. - № 3(35). – С. 60-67
44. Гиниятуллина, Д.Р. Современное состояние регулирования внутреннего финансового контроля и внутреннего финансового аудита в бюджетном секторе [Текст] / Д.Р. Гиниятуллина // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2020. – Т. 1. - № 9(105). – С. 119-124
45. Гиниятуллина, Д.Р. Цифровизация внутреннего контроля и аудита в государственном секторе [Текст] / Д.Р. Гиниятуллина // Проблемы экономики и юридической практики. – 2021. – Т. 17. - № 2. – С. 154-157

46. Годин, А.М., Подпорина, И.В. Бюджет и бюджетная система Российской Федерации: учеб. пособие [Текст] / А.М. Годин, И.В. Подпорина. - М.: Дашков и Ко., 2001. - 480 с.

47. Голушко, Е.В. Современные методы внутреннего аудита: подходы и инструменты [Текст] / Е.В. Голушко, К.В. Волынец, В.С. Тарханов // Молодой ученый: сборник статей XVII Международного научно-исследовательского конкурса (Пенза, 05 декабря 2024 года). – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2024. – С. 71-73

48. Гордеева, Н.В. Государственные финансы в современных условиях: проблемы и вызовы [Текст] / Н.В. Гордеева // Региональная экономика. Юг России. – 2024. – Т. 12, № 4. – С. 99-110

49. Гринько, В.В. Особенности бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / В.В. Гринько // Сборник научных статей по бухгалтерскому учету, экономическому анализу и аудиту, посвященных юбилею заслуженного профессора ННГУ им. Н.И. Лобачевского, доктора экономических наук Е.А. Мизиковского. – Нижний Новгород: Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 2018. – С. 77-81

50. Гришко, Н.В., Степанова, Ю.Л. Аудит эффективности использования бюджетных средств в условиях цифровизации [Текст] / Н.В. Гришко, Ю.Л. Степанова // Направления повышения эффективности управленческой деятельности органов государственной власти и местного самоуправления: сборник тезисов VI международной научно-практической конференции (Алчевск, 26 января 2024 года). – Алчевск: Донбасский государственный технический университет, 2024. – С. 153-155

51. Грицюк, Т.В. Фискальный федерализм и межбюджетные отношения [Текст] / Т.В. Грицюк. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 318 с.

52. Грэй, С. Дж. Финансовый учет: глобальный подход: учебно-метод. пособие. Пер. с англ. [Текст] / С. Дж. Грэй, Б.Е. Нидлз. – Москва: Волтерс Клувер, 2006. – 614 с.

53. Грызыхин, А.С. Использование блокчейн-технологии для контроля и аудита государственных и муниципальных финансов [Текст] / А.С. Грызыхин // Теория и практика современной юриспруденции: сборник статей III Международной научно-практической конференции (Пенза, 15 января 2020 года). – Пенза: «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2021. – С. 142-14

54. Гулаков, У.М., Бобоев, Ф.Ч. Таҳлили вазъи муосири бучети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.М. Гулаков, Ф.Ч. Бобоев // Тақмили низоми молиявию қарзӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёти миллӣ: Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ бахшида ба «Рӯзи кормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 07 декабри 2023 года). – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 219-227

55. Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастурамалҳои истифодабарии онҳо, Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкilotу муассисаҳои бучетӣ ва хазинадорӣ ва дастурамали истифодабарии он [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Documents/Index/370>

56. Давлатзода, Д.А. Использование технологии bigdata и методы их обработки в финансово-экономическом контроле [Текст] / Д.А. Давлатзода // Актуальные проблемы учета, экономического анализа и финансово-хозяйственного контроля деятельности организации: материалы X Международной научно-практической конференции (Воронеж, 10 декабря 2022 года). Часть I. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2023. – С. 176-180

57. Давлатзода, Д.А. Критерии и система показателей оценки эффективности использования бюджетных средств при проведении государственного аудита [Текст] / Д.А. Давлатзода // Управленческий учет. – 2022. – № 8-2. – С. 282-303

58. Давлатзода, Д.А. Методологические и организационные основы модернизации системы государственного финансового контроля [Текст] / Д.А. Давлатзода // Управленческий учет. – 2021. – № 10-3. – С. 612-622

59. Давлатзода, Д.А. Совершенствование бухгалтерского учета с целью трансформации перехода от классического аудита в цифровой аудит [Текст] / Д.А. Давлатзода // Chronos. – 2021. – Т. 6, № 1(51). – С. 73-77
60. Давлатзода, Д. А. Совершенствование финансово-экономического контроля в условиях цифровизации экономики (на материалах Республики Таджикистан) [Текст] / Д.А. Давлатзода; Российско-Таджикский (Славянский) университет. – Душанбе: ООО «ЭР-граф», 2022. – 243 с.
61. Давлатзода, Д.А. Способы повышения эффективности осуществления государственного аудита в Республике Таджикистан [Текст] / Д.А. Давлатзода // Управленческий учет. – 2023. – № 3. – С. 233-240
62. Давлатзода, Д.А. Трансформация и инновации в финансовом аудите и контроле: от технологий до стратегий [Текст] / Д.А. Давлатзода. – Душанбе: Типография ТНУ, 2024. – 242 с.
63. Давлатзода, Д.А. Цифровые технологии как методы обеспечения качества государственного аудита [Текст] / Д.А. Давлатзода // Проблемы перспективного развития современных технологий: сборник статей международной научной конференции (Санкт-Петербург, 04 апреля 2023 года). – Санкт-Петербург: Общество с ограниченной ответственностью «Международный институт перспективных исследований имени Ломоносова», 2023. – С. 30-32
64. Давлатзода, Д.А. Сущность и содержание понятий государственного финансового контроля и аудита, эффективности при использовании бюджетных средств [Текст] / Д.А. Давлатзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 3-2. – С. 92-99
65. Давлатшоев, О.Ҳ., Давлатмуродов, Ш.М. Масъалаҳои самаранокии иҷроиши буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.Ҳ. Давлатшоев, Ш.М. Давлатмуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 3. – С. 22-27

66. Дадоматов, Д.Н. Ташкили назорати низоми ҳисобгирӣ дар шароитҳои таъбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ [Матн] / Д.Н. Дадоматов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. - № 4-1 (38). – С. 158-163

67. Дастурамал оид ба асосҳои таъмини методологии фаъолияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/banners/standartha/sph100.pdf>

68. Дастурамал оид ба тартиби банақшагирии гузаронидани санҷишҳои аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/banners/12/>

69. Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани санҷиши иҷрои буҷети давлатӣ ва омода намудани хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоботи солонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷрои буҷети давлатӣ дар соли молиявӣ ҳисоботӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/banners/12/>

70. Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/banners/12/>

71. Дастурамал оид ба тартиби омода намудани хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатӣ ва дурнамои давраи дусола [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/banners/12/Khulosai%20bujet.pdf>

72. Дастурамал оид ба тартиби пур кардани «Маълумотнома оиди натиҷаи санҷиши аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/>

73. Дастурамал оид ба тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявӣ солона ва фосилавӣ тибқи стандартҳои ҳисоботи молиявӣ бахши давлатии Тоҷикистон (СҲМБДТ) барои ташкилотҳои буҷетӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 2015, № 204

[Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL:
<https://moliya.tj/Documents/Index/366>

74. Демяхина, Е.В. Проблемы и перспективы диджитализации бухгалтерского учета [Текст] / Е.В. Демяхина // Бухгалтерский учет, анализ, аудит и налогообложение: проблемы и перспективы: сборник статей X Всероссийской научно-практической конференции (Пенза, 17–18 января 2022 года). – Пенза: Пензенский государственный аграрный университет, 2022. – С. 44-47

75. Джусоева Л.Х. Понятие бюджета и его роль в социально-экономическом развитии региона [Текст] / Л.Х. Джусоева // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова. Общественные науки. - 2012. - № 1. - С. 369–374

76. Дорошкевич, Н.М. Развитие учетно-аналитической информации в условиях применения цифровых технологий [Текст] / Н.М. Дорошкевич // Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость: Материалы XV Международной научно-практической конференции (Минск, 19–20 мая 2022 года). – Минск: Белорусский государственный экономический университет, 2022. – С. 312-313

77. Дробозина, Л.А. Финансы: учебник для вузов [Текст] / Л.А. Дробозина. - М.: ЮНИТИ, 2001. - 527 с.

78. Дружиловская, Т.Ю. Гармонизация финансовой отчетности: теория и российская практика [Текст]: дисс. докт. экон. наук: 08.00.12 / Дружиловская, Татьяна Юрьевна. – Нижний Новгород, 2009. – 467 с.

79. Дружиловская, Т.Ю. Теоретический аспект трансформации финансовой отчетности [Текст] / Т.Ю. Дружиловская // Экономические науки. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2010. - № 4. - С. 240–246

80. Дудин, М.Н. Влияние международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) на формирование доходов национальных бюджетов [Текст]

/ М.Н. Дудин, Е.Е. Фролова // Пробелы в российском законодательстве. – 2016. – № 6. – С. 18-24

81. Дулина, О.В. Организация системы внутреннего контроля в органах публичной власти: сущность и составляющие элементы [Текст] / О.В. Дулина // Международный научный журнал Интернаука. – 2017. – Т. 2, № 1. – С. 61-68

82. Дустматов, Б.М., Саидова, Н.С. Анализ и оценка доходов и расходов государственного бюджета [Текст] / Б.М. Дустматов, Н.С. Саидова // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 3(28). – С. 110-113

83. Ерофеева, В.А. Аудит: учеб. пособие [Текст] / В.А. Ерофеева, В.А. Пискунов, Т.А. Битюкова / 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, Высшее образование, 2010. - 638 с.

84. Ерофеева, Е.М. Анализ данных в государственном управлении: вызовы, технологии и перспективы [Текст] / Е. М. Ерофеева // Человек. Социум. Общество. – 2024. – № S5. – С. 123-129

85. Жернакова, А.А. Основные отличия бухгалтерского учета и отчетности бюджетной организации от бухгалтерского учета и отчетности коммерческой организации [Текст] / А.А. Жернакова // Экономика и социум. – 2016. – № 12-3(31). – С. 486-490

86. Жоголева, Е.П. Понятие и функции бюджета в социально-экономическом аспекте [Текст] / Е.П. Жоголева // Информационные технологии в экономике, бизнесе и управлении. Материалы III Международной научно-практической конференции (Тамбов, 20 мая 2016 года). – Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2016. – С. 22-24

87. Зайцев, А.А., Парамонов, П.А. Цифровой аудит в государственном секторе [Текст] / А.А. Зайцев, П.А. Парамонов // Экономические и управленческие технологии XXI века: теория и практика, подготовка специалистов: материалы методической и научно-практической конференции (Санкт-Петербург, 20 ноября 2020 года) / Под редакцией Т.Р. Терешкиной. Часть II. – Высшая школа технологии и энергетики: Санкт-Петербургский

государственный университет промышленных технологий и дизайна, 2020. – С. 69-73

88. Закревская, Г.С. Развитие понятий «бюджет» и «бюджетная система» в теории финансов [Текст] / Г.С. Закревская // Финансы и кредит. – 2007. - № 24 (264). – С. 65-70

89. Зокирова, Ф.Д. Международный опыт организации государственного аудита и ее применение в системе органов государственного финансового контроля Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Д. Зокирова // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2019. – № 1(24). – С. 266-271

90. Зокирзода, Ф.Д., Раджабов, Т.Б. Международный опыт организации национальных систем государственного финансового контроля [Текст] / Ф.Д. Зокирзода, Т.Б. Раджабов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 1. – С. 12-19

91. Зокирова, Ф.Д. Технологические инновации в продвинутом аудите: современные инструменты и методы [Текст] / Ф.Д. Зокирова // Экономика XXI века: Сборник материалов III Международной научно-практической конференции (Новосибирск, 07–08 декабря 2023 года). – Новосибирск: Сибирский университет потребительской кооперации, 2023. – С. 245-249

92. Зубарева, О.А. Финансовая отчетность, как информационно-правовая база анализа финансово-хозяйственной деятельности бюджетных учреждений [Текст] / О.А. Зубарева // Теория и практика современной науки. – 2021. – № 9(75). – С. 30-33

93. Ибрагимова, А.Х. Специфика бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / А.Х. Ибрагимова, С.З. Магомедова // Вестник научной мысли. – 2022. – № 8. – С. 84-88

94. Икромӣ, Н.Қ., Сафаров, Қ.С. Бучети давлатӣ [Матн] / Н.Қ. Икромӣ, Қ.С. Сафаров. – Душанбе: Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 2023. – 218 с.

95. Имангазиева, О.У., Исаков, И.И. Аудит эффективности бюджетных расходов-направление совершенствования государственного финансового контроля [Текст] / О.У. Имангазиева, И.И. Исаков // Актуальные вопросы современной экономики. – 2021. – № 11. – С. 1058-1065
96. Имашова, Ж.О. Особенности организации бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / Ж.О. Имашова // Экономика и эффективность организации производства. – 2023. – № 37. – С. 56-60
97. Исмоилова, Д.М., Коситова, У.О., Ҳафизова, Р.А. Баъзе масъалаҳои таҳаввулотӣ назарияи молияи давлатӣ [Матн] / Д.М. Исмоилова, У.О. Коситова, Р.А. Ҳафизова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2(36). – С. 172-176
98. Исоматов, Б. Таърихи афкори иқтисод [Матн] / Б. Исоматов, О. Каримбердиев, Ҳ. Муҳадбердиев. – Душанбе: «Паёми ошно», 2005. – 228 с.
99. Исроилов, Б.И. Концепция бюджетного учета и отчетности в республике Узбекистан [Текст] / Б.И. Исроилов, А.С. Бакайбаева // Актуальные вопросы совершенствования системы учета, анализа и аудита в организациях: материалы Международной научно-практической конференции (Тамбов, 13 февраля 2014 года). – Тамбов: Тамбовская региональная общественная организация «Общество содействия образованию и просвещению Бизнес - Наука – Общество», 2014. – С. 92-96
100. Исупов, С.И. Гурӯҳбандӣ ва хусусиятҳои хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.И. Исупов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 206-216
101. Каемова, К.Д. Практика аудита эффективности в деятельности Счетной палаты РФ [Текст] / К.Д. Каемова // Экономика и предпринимательство. – 2021. – № 3(128). – С. 1037-1042
102. Казакова, Н.А., Федченко, Е.А., Болвачев, А.И. Развитие учетных и контрольно-аналитических функций системы финансового менеджмента в государственном секторе [Текст] / Н.А. Казакова, Е.А. Федченко, А.И. Болвачев // Финансовый менеджмент. – 2018. – № 2. – С. 96-106

103. Калемуллоев, М.В., Асоев, К.Р. Мониторинг деятельности Счетной палаты Республики Таджикистан по обеспечению экономической безопасности [Текст] / М.В. Калемуллоев, К.Р. Асоев // Актуальные вопросы развития бухгалтерского учета, аудита, анализа, налогообложения, государственного финансового контроля: современные вызовы и вектор развития : Материалы I Международной научно-практической конференции (Душанбе, 18–19 января 2023 года). – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 126-133

104. Калемуллоев, М.В., Кодирзода, Ф.Д. Институциональные основы оптимизации организационной структуры счетной палаты Республики Таджикистан в условиях рынка [Текст] / М.В. Калемуллоев, Ф.Д. Кодирзода // Государство и бизнес в современной экономике: Материалы V Международной научно-практической конференции (Воронеж, 22 февраля 2024 года). – Воронеж: Издательско-полиграфический центр "Научная книга", 2024. – С. 48-52

105. Калемуллоев, М.В., Раджабзода, Б.О. Зарубежный опыт организации государственного финансового контроля [Текст] / М.В. Калемуллоев, Б.О. Раджабзода // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2022. – № 3-2(38)

106. Калемуллоев, М.В., Олимов, И. Состояние и факторы развития бюджетного учета в Республике Таджикистан в новых условиях [Текст] / М. Калемуллоев, И. Олимов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2018. – № 2(21). – С. 330-334

107. Карабаев, Е.Б. Международный опыт реализации государственного аудита [Текст] / Е.Б. Карабаев // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2017. – № 6-5(26). – С. 49-57

108. Карепина, О.И. Развитие аудита эффективности государственных расходов [Текст] / О.И. Карепина // Международный бухгалтерский учет. – 2014. – № 30(324). – С. 42-51

109. Кариева, Л.С. Развитие экономической мысли в Средней Азии / Л.С. Кариева // International Scientific Journal «Internauka» [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <http://www.inter-nauka.com/>
110. Каримов, Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета [Текст] / Б.Х. Каримов // Экономика, бизнес, инновации / Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». –2023. – 200 с., с. 51-54
111. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: монография [Текст] / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2018. – 390 с.
112. Каримов, Б.Х., Кодирова, Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации [Текст] / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. – № 3(52). – С. 38-49
113. Каримов, Б.Х. Проблемы реализации нового плана счетов бухгалтерского учета [Текст] / Б.Х. Каримов // Паём (Вестник) - научно-теоретический журнал Института предпринимательства и сервиса. – 2007. - № 17. – С. 135-141
114. Каримов, Б.Ҳ. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт [Матн] / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (34). - С. 115-119
115. Каримов, Б.Ҳ., Каримиён, М.Б., Каримиён, М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. - Душанбе: Ирфон, 2021. - 440 с.
116. Каримов, Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34
117. Каримов, Б.Ҳ. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо [Матн] / Б.Ҳ. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (57). – С. 158-168

118. Каримов, Б.Ҳ. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 4. – С. 169-179
119. Карпова, Е.Н., Чумаченко, Е.А., Жаркова, Ю.С. Финансовый мониторинг как государственный механизм противодействия коррупции [Текст] / Е.Н. Карпова, Е.А. Чумаченко, Ю.С. Жаркова // Управленческий учет. – 2022. – № 3-2. – С. 390-400
120. Карташова, Т.С. Принципы бюджетного учета / Т.С. Карташова // Научные исследования в условиях цифровизации: мировой опыт и национальные приоритеты: сборник статей Международной научно-практической конференции (Магнитогорск, 20 ноября 2020 года). – Уфа: Общество с ограниченной ответственностью «Аэтерна», 2020. – С. 71-73
121. Катаева, У.Д., Проданова, Н.А. Пути совершенствования аудита эффективности использования бюджетных средств в современных условиях [Текст] / У.Д. Катаева, Н.А. Проданова // Научный результат. Экономические исследования. – 2023. – Т. 9. - № 3. – С. 136-148
122. Качкова, О.Е., Кришталева, Т.И., Супроткина, В.И. Организация бухгалтерского учета в государственных (муниципальных) учреждениях [Текст] / О.Е. Качкова, Т.И. Кришталева, В.И. Супроткина. – Москва: Дашков и К°, 2014. – 100 с.
123. Киварина, М.В. Цифровая трансформация государственных учреждений: практика применения новых технологий [Текст] / М.В. Киварина, Е.И. Осипов // Фундаментальные исследования. – 2022. – № 8. – С. 47-51
124. Кизиллов, А.Н., Богатая, И.Н. Эволюция аудита как науки и практической деятельности [Текст] / А.Н. Кизиллов, И.Н. Богатая // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 34 (232). – С. 43-57
125. Кизиллов, А.Н., Василенко, А.А. Классификация предпосылок составления бухгалтерской отчетности для целей аудита [Текст] / А.Н. Кизиллов,

А.А. Василенко // Международный бухгалтерский учет. - 2012. - № 42 (240). – С. 31-38

126. Кизилов, А.Н., Авдаев, Э.Е. Основные направления использования современных цифровых технологий в учете и аудите / А.Н. Кизилов, Э.Е. Авдаев // Достижения в науке и образовании 2022: сборник статей II Международного научно-исследовательского конкурса (Пенза, 15 мая 2022 года). – Пенза: «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2022. – С. 75-78

127. Киреева, Ю.А. Проблемы проведения аудита эффективности в РФ и анализ зарубежных методик аудита эффективности [Текст] / Ю.А. Киреева // Экономика и предпринимательство. – 2009. – № 6(11). – С. 31-38

128. Климанов, В.В., Михайлова, А.А. Повышение открытости бюджета как элемент государственного управления [Текст] / В.В. Климанов, А.А. Михайлова. – Москва, 2019. – 28 с.

129. Ковалев, В.В., Ковалев, Вит. В. Концептуальные основы бухгалтерского учета: логика эволюции [Текст] / В.В. Ковалев, Вит. В. Ковалев // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5. – 2015. – № 4. – С. 117-152

130. Ковалев В.В. Финансы: учебник. [Текст] / 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. - 610 с.

131. Ковтун, О.И. Автоматизированные информационные системы и технологии бухгалтерского учета, анализа и аудита [Текст] / О.И. Ковтун, В.В. Узунов // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: Материалы международной научно-практической конференции. В 2-х частях (Симферополь, 13 апреля 2017 года). Часть 2. – Симферополь: Автономная некоммерческая организация Образовательная организация высшего образования Университет экономики и управления, 2017. – С. 85-91

132. Кодирзода, Ф.Д. Совершенствование институциональных основ функционирования контрольно-счетных органов в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.Д. Кодирзода // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 2(36). – С. 322-330

133. Козлова, Т.В., Замбрицкая, Е.С., Вотчель, Л.М. Эффективная организация системы внутреннего контроля [Текст] / Т.В. Козлова, Е.С. Замбрицкая, Л.М. Вотчель // Экономика и предпринимательство. – 2023. - № 7 (156). – С. 956-959
134. Колесников, С.И. К вопросу о принципах бюджетного учета [Текст] / С.И. Колесников // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 1. – С. 84-88
135. Колесников, С.И. Принципы бюджетного учета [Текст] / С.И. Колесников // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2007. – № 24 (192). – С. 9-21
136. Кондрашова, Т.Н. Принципы бюджетного учета и отчетности: национальный и международный подход [Текст] / Т.Н. Кондрашова // Сборник научных работ серии «Финансы, учет, аудит». – 2021. – № 2(22). – С. 97-109
137. Кондратьева, Я.Э. Современные технологии в сфере аудита: возможности и риски [Текст] / Я.Э. Кондратьева // Научные записки молодых исследователей. – 2021. – Т. 9. - № 6. – С. 47-59
138. Коновалов, Л. Проблемы и перспективы внедрения государственного аудита эффективности бюджетных средств в Украине [Текст] / Л. Коновалов // Научный журнал Власть и общество (История, Теория, Практика). – 2015. – № 3(35). – С. 132-143
139. Косов, М.Е. Зарубежный опыт организации внешнего государственного финансового контроля [Текст] / М.Е. Косов // Аудиторские ведомости. – 2020. – № 3. – С. 33-36
140. Костина, О.В. Особенности бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / О.В. Костина, С. В. Дюрягина // Экономика и социум. – 2015. – № 5-1(18). – С. 652-657
141. Котенева, Т.В. Актуальные вопросы формирования учетной политики казенного учреждения [Текст] / Т.В. Котенева // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2015. – № 12(372). – С. 31-40

142. Котлячков, О.В., Котлячкова, Н.В. Показатели и критерии эффективности использования средств, применяемые для аудита эффективности [Текст] / О.В. Котлячков, Н.В. Котлячкова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 2(248). – С. 47-57

143. Крещенко, О.В. Бухгалтерский учет в системе управления предприятием [Текст] / О.В. Крещенко // Актуальные вопросы современной экономики в глобальном мире. - 2018. - № 8. – С. 122-125

144. Кривецкая, Т.П., Набиева, З.И. Критерии оценки эффективности при проведении аудита эффективности использования бюджетных средств [Текст] / Т.П. Кривецкая, З.И. Набиева // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 4-1(45). – С. 48-51

145. Куликова, Л.И. Система регулирования бухгалтерского учета и отчетности в организациях бюджетной сферы: современное состояние и перспективы [Текст] / Л.И. Куликова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2021. – № 18(522). – С. 2-12

146. Кулмухамбетова, А.А. Опыт применения международных стандартов финансовой отчетности для общественного сектора в Казахстане [Текст] / А.А. Кулмухамбетова // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2013. – № 18. – С. 111-115

147. Кутер, М.И. Теория бухгалтерского учета: учебник [Текст] / М.И. Кутер. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 592 с.

148. Кушнарченко, Т.В., Саламатина, Е.А. Цифровая трансформация аудиторской деятельности [Текст] / Т.В. Кушнарченко, Е.А. Саламатина // Актуальные проблемы правотворчества, правоприменения и социально-экономического регулирования: сборник избранных авторских работ. – Ростов-на-Дону: Спутник науки, 2024. – С. 204-229

149. Қодирова, Г.Т. Заминаҳои рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҳамгирии иқтисодӣ [Матн] / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 6. – С. 92-98

150. Қодирова, Г.Т. Ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ: назария, методология, амалия [Матн]: дисс. докт. илм. иқт.: 08.00.08 / Қодирова, Гулмо Толибовна. – Душанбе, 2024. – 380 с.

151. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-аудити-дохилӣ-дар-ташкilotҳои-баҳши-давлатӣ>

152. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-баҳисобгирии-муҳосибӣ-ва-ҳисоботи-молиявӣ>

153. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-корхонаҳои-давлатӣ>

154. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон>

155. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/Hujatho/Qonuni%20Palata%20Hisob.pdf>

156. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-фаъолияти-аудиторӣ>

157. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳазинадорӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-ҳазинадорӣ-0>

158. Лабынцев, Н.Т. Проблемы подготовки специалистов в области бухгалтерского учета и аудита в соответствии с требованиями международных

образовательных стандартов [Текст] / Н.Т. Лабынцев // Фундаментальные исследования. – 2007. – № 6. – С. 40

159. Лашманова, М.С. Особенности организации бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / М.С. Лашманова // Вектор экономики. – 2017. – № 4 (10). – С. 5-11

160. Легенькова, М.К., Ливанова, Р.В. Развитие бухгалтерского учета в секторе государственного управления [Текст] / М.К. Легенькова, Р.В. Ливанова // Modern Economy Success. – 2021. – № 6. – С. 78-82

161. Легенчук, С.Ф. Развитие бухгалтерского учета как науки: *periculum in mora* [Текст] / С.Ф. Легенчук // Международный бухгалтерский учет. - 2011. - № 21 (171). - С. 55-67

162. Легенчук, С.Ф. Развитие принципов бухгалтерского учета в постиндустриальной экономике [Текст] / С.Ф. Легенчук // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 3 (201). – С. 23-28

163. Лёвина, С.С., Хаметова, А.Р. Особенности бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / С.С. Лёвина, А.Р. Хаметова // Новый университет. Серия «Экономика и право». – 2015. - № 12 (58). – С. 100-102

164. Логинов, Ю.М., Суркова, О.Е. Совершенствование национальной системы финансового контроля на основе использования международного опыта [Текст] / Ю.М. Логинов, О.Е. Суркова // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2014. – № 2(112). – С. 90-94

165. Лозицкая, О.И., Воронина, Н.Л. Аудит эффективности: важность и перспективы в рамках системы государственного финансового контроля [Текст] / О.И. Лозицкая, Н.Л. Воронина // Финансы: теория и практика. – 2020. – Т. 24. - № 2. – С. 82-91

166. Лопатова, Н. Международный опыт формирования цифрового правительства [Текст] / Н. Лопатова // Наука и инновации. – 2019. – № 5(195). – С. 24-28

167. Лукашов, А.И. Совершенствование внутреннего финансового контроля и аудита как механизмов повышения эффективности использования

бюджетных средств [Текст] / А.И. Лукашов // Финансовый журнал. – 2022. – Т. 14. - № 6. – С. 59-73

168. Лукин, В.А., Москаленко, Е.В. Системный подход к исследованию учетных проблем [Текст] / В.А. Лукин, Е.В. Москаленко // Бизнес информ. – 2014. - № 7. – С. 235-240

169. Лукинова, Е.А. Внутренний контроль и внутренний аудит в организациях государственного сектора [Текст] / Е.А. Лукинова // Труд и социальные отношения. – 2015. – Т. 26, № 4. – С. 75-93

170. Мажажихов, А.А., Меньшакова, Ю.В. Роль и значение стандартов бухгалтерского учета в государственном секторе России [Текст] / А.А.Мажажихов, Ю.В. Меньшакова // Научно-аналитический журнал «Вестник Санкт-Петербургского университета Государственной противопожарной службы МЧС России». – 2016. – № 1. – С. 93-96

171. Макарова, В.С. Методология проведения аудита эффективности использования государственных средств [Текст] / В.С. Макарова // Актуальные проблемы развития аудита и финансового консалтинга в России: Материалы Ежегодной научно-практической конференции (Ставрополь, 07–09 февраля 2018 года). – Ставрополь: Издательство «АГРУС», 2018. – С. 78-83

172. Макаренко, Е.Н., Лабынцев, Н.Т., Алексеева, И.В. Инновационные технологии в учете и контроле: состояние и перспективы развития [Текст] / Е.Н. Макаренко, Н.Т. Лабынцев, И.В. Алексеева [и др.]. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный экономический университет (РИНХ), 2024. – 404 с.

173. Малинкин, М.В. Государственный финансовый контроль: понятие, инструментарий и существующие проблемы [Текст] / М.В. Малинкин // Экономика, финансы и бухгалтерский учет в условиях неопределенности: Материалы Круглого стола (Орёл, 27 декабря 2022 года). – Орёл: Орловский государственный университет им. И.С. Тургенева, 2023. – С. 46-51

174. Малюга, У.С., Брюхова, Е.М. Современные системы и проблемы автоматизации бизнес-процессов бухгалтерского учета (реферат) [Текст] / У.С.

Малюга, Е.М. Брюхова // Устойчивое инновационное развитие: проектирование и управление. – 2022. – Т. 18. - № 1(54). – С. 103-118

175. Мамедов, Р.А. Бюджетный мониторинг в системе государственного мониторинга: понятие и содержание [Текст] / Р.А. Мамедов // Образование и право. – 2019. – № 1. – С. 245-252

176. Манжула, Т.Ю. Роль государственного бюджета в социально-экономическом развитии государства [Текст] / Т.Ю. Манжула // Вестник Евразийской науки. – 2020. - № 5. – Т. 12. - С. 43-56

177. Маслова, Т.С. Новое в методологии учета финансовых активов бюджетных учреждений [Текст] / Т.С. Маслова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2011. – № 18(282). – С. 2-13

178. Маслова, Т.С. Теоретические аспекты организации и методики бухгалтерского учета бюджетных учреждений [Текст] / Т.С. Маслова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2007. - № 6 (174). – С. 6-17

179. Мартынов, А.Л. Роль блокчейн-технологий в обеспечении кибербезопасности [Текст] / А.Л. Мартынов // Инновационные научные исследования в современном мире: теория, методология, практика: Сборник научных статей по материалам XII Международной научно-практической конференции (Уфа, 15 августа 2023 года). Часть 1. – Уфа: Общество с ограниченной ответственностью «Научно-издательский центр Вестник науки», 2023. – С. 107-111

180. Медюха, Е.В., Ковалева, Е.А. Использование искусственного интеллекта в бухгалтерском учете и аудите: новые возможности [Текст] / Е.В. Медюха, Е.А. Ковалева // Наука и мир. – 2023. – № 4. – С. 96-100

181. Мельник, М.В., Яндиева, Э.В. Государственный аудит и контроль: как предотвратить и обезвредить мошеннические действия в государственном секторе [Текст] / М.В. Мельник, Э.В. Яндиева // Инновационное развитие экономики. – 2018. – № 6-3(48). – С. 106-110

182. Минеева, Н.Н. Основы бухгалтерского учета в органах государственной власти [Текст] / Н.Н. Минеева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. – 68 с.

183. Минфин КР запустил систему централизованного бухгалтерского учета [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://economist.kg/biznes/2024/01/16/minfin-kr-zapustil-sistiemu-tsientralizirovannogho-bukhghaltierskogho-uchieta/?utm_source=chatgpt.com

184. Мирзоалиев, А.А., Мирзоалиев, Е.А. Бухгалтерский учет в высших образовательных учреждениях: бюджетирование и его исполнение [Текст] / А.А. Мирзоалиев, Е.А. Мирзоалиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 4-1(38). – С. 38-51

185. Миршарипов, Э.Қ., Давлатов, Ҳ.Қ., Дехқонов, С.А., Ҳайдаров, С.М. Молияи давлатӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / Э.Қ. Миршарипов, Ҳ.Қ. Давлатов, С.А. Дехқонов, С.М. Ҳайдаров. – Душанбе: Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, 2023. – 94 с.

186. Молияи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – Душанбе: Раёсати таъбу нашри таъҷилии Муассисаи давлатии «МКҲ»-и Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – 121 с.

187. Морозкина, С.С. Роль технологии блокчейн в бухгалтерском учете и аудите [Текст] / С.С. Морозкина, Ю. Н. Павленко, М. Ю. Петридис // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2020. – № 11-2(69). – С. 178-182

188. Мюллер, Г., Гернон, Х., Миик, Г. Учет: международная перспектива [Текст] / Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Миик / Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1992. – 136 с.

189. Мякинская, В.В. Развитие методов аудита с применением современных информационно-аналитических технологий [Текст] / В.В. Мякинская // Финансовые аспекты структурных преобразований экономики. – 2019. – № 5. – С. 306-313

190. Назарова, А.А. Использование искусственного интеллекта для структурирования и анализа больших данных: преимущества и вызовы [Текст] / А.А. Назарова // Научный аспект. – 2024. – Т. 50. - № 6. – С. 6364-6368

191. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳаҷагии субъектҳои ҳаҷагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳаҷагии субъектҳои ҳаҷагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 41 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Documents/Index/366>

192. Натарова, Е.В. Современные методы и инструменты аудита [Текст] / Е.В. Натарова // Проблемы и перспективы развития системы учета, аудита и государственного управления в условиях цифровой экономики: материалы I Всероссийской научно-практической конференции (Симферополь, 27 мая 2021 года). – Симферополь: Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского, 2021. – С. 138-141

193. Нахаева, М.Р. Организация бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / М.Р. Нахаева // Актуальные вопросы современной экономики. – 2021. – № 1. – С. 194-199

194. Некрасова, О.Л., Черемных, В.Ю. Тенденции развития бухгалтерского учета в государственном секторе и их взаимосвязь с реформированием системы внутреннего финансового контроля [Текст] / О.Л. Некрасова, В.Ю. Черемных // Устойчивое развитие национальных экономик, регионов, территориально-производственных комплексов, предприятий в условиях глобализации (Донецк, 23 ноября 2022 года). – Донецк: Донецкий национальный университет, 2022. – С. 333-340

195. Нидлз, Б., Андерсон, Х., Колдуэлл, Д. Принципы бухгалтерского учета [Текст] / Б. Нидлз, Х.Андерсон, Д. Колдуэлл / Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. – 2-е изд. стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2004. - 496 с.

196. Низомов, С.Ф., Зокирова, Ф.Д. Развитие государственного аудита в условиях цифровизации экономики: теория и практика: учебник [Текст] / С.Ф.

Низомов, Ф.Д. Зокирова, Д.А. Давлатзода. – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022. – 159 с.

197. Низомов, С.Ф., Рахимов, Г.М. Проблемы и пути совершенствования бухгалтерского учета и аудита в цифровой экономике [Текст] / С.Ф. Низомов, Г.М. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. - № 2 (41). – С. 168-179

198. Низомулмулки, Т. Сиёсатнома [Матн] / Т. Низомулмулк / Ба чоп тайёркунанда А. Девонакулов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 200 с.

199. Николаева, В.Р. Особенности организации бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / В.Р. Николаева // Концепции устойчивого развития науки в современных условиях: Сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции: в 6 частях (Казань, 14 декабря 2017 года) – 2017. - Том 2. – Казань: Общество с ограниченной ответственностью «Агентство международных исследований», 2017. – С. 59-62

200. Омаров, Т.И. Особенности бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / Т.И. Омаров // Статистика, учет и аудит. – 2016. – № 1 (60). – С. 34-39

201. Омурбекова, М.О., Кыдыргычева, А.Н., Изабеков, А.Н. Важность внутреннего аудита для обеспечения финансовой прозрачности [Текст] / М.О. Омурбекова, А.Н. Кыдыргычева, А.Н. Изабеков // Вестник науки. – 2024. - № 12 (81). – Т. 2. – С. 325-331

202. Ооржак, А.А. Организация и методика проведения аудита эффективности использования государственных средств [Текст] / А.А. Ооржак // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – № 3-2(85). – С. 77-79

203. Опыт Грузии: быстрое обеспечение применения системы контроля качества – как избежать ошибок и закрепить успехи [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://cfrr.worldbank.org/sites/default/files/2020-02/19_ru.pdf

204. Орзуев, П.Д. Зарубежный опыт проведения аудита эффективности использования бюджетных средств / П.Д. Орзуев // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 4-1. – С. 158-167

205. Орзуев, П.Қ. Аудити самаранокии истифодабарии воситаҳои бучет: назария ва ташкили он [Матн] / П.Қ. Орзуев // Муаммоҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи кунунӣ ва дурнамо: Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (Душанбе, 30 октябри соли 2023). – Душанбе: Донишгоҳи миллии тоҷикистон, 2023. – С. 359-364

206. Орзуев, П.Қ., Саидов, Р.Н. Хусусиятҳои аудити самаранокӣ дар низоми аудити мустақили давлатӣ [Матн] / П.Қ. Орзуев, Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № 3(27). – Р. 83-90

207. Орлова, Е.А., Исаева, Д.А. Влияние цифровизации экономики на развитие бухгалтерского учета [Текст] / Е.А. Орлова, Д.А. Исаева // Russian Journal of Management. – 2021. – Т. 9. - № 4. – С. 1-5

208. Островская, О.Л. Совершенствование методологии бухгалтерского учета и аудита в условиях реализации стратегии устойчивого развития [Текст] / О.Л. Островская // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. – 2016. – № 4(113). – С. 71-80

209. Отелбай, Ш.К., Досаева, А.Ж., Молдахोजаев, Ш.Ш. Новые технологии в бухгалтерском учете: искусственный интеллект для автоматизации и обнаружения ошибок [Текст] / Ш.К. Отелбай, А.Ж. Досаева, Ш.Ш. Молдахोजаев // Вестник университета Туран. – 2023. – № 1(97). – С. 49-62

210. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: [http:// president.tj/event/missives/17365](http://president.tj/event/missives/17365)

211. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/missives/24850>

212. Палий, В.Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета [Текст] / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. - 2005. - № 3. – С. 45-48

213. Палий, В.Ф. Теория бухгалтерского учета. Современные проблемы [Текст] / В.Ф. Палий. – М.: Бухгалтерский учет, 2007. – 88 с.
214. Папело, В.Н., Голошевская, А.Н. Бюджетная система РФ [Текст] / В.Н. Папело, А.Н. Голошевская. – Новосибирск: изд-во СИУ РАНХиГС, 2014. – 224 с.
215. Папова, Л.В., Святкина, К.Н. Инновации в области финансовых технологий (fintech) и их влияние на работу бухгалтерии и финансового отдела / Л.В. Папова, К.Н. Святкина // Обеспечение устойчивости финансовой системы и экономической безопасности государства: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (Краснодар, 28–29 мая 2024 года). – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина, 2024. – С. 96-102
216. Паршина, И.В. Классификация доходов бюджетов: многообразие подходов [Текст] / И.В. Паршина // Финансы и кредит. – 2018. – Т. 24. - № 2(770). – С. 272-287
217. Пахомов, Е.В. Анализ подходов к мониторингу развития сферы электронных государственных и муниципальных услуг [Текст] / Е.В. Пахомов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2018. – Т. 8. - № 12А. – С. 87-98
218. Пащенко, Т.В. Бухгалтерский учет: трансформация назначения и содержания [Текст] / Т.В. Пащенко // Вестник Пермского университета. Серия: Экономика. – 2016. - № 3 (30). – С. 182-192
219. Пестрякова, К.В. Цифровая трансформация аудита: риски, вызовы и перспективы [Текст] / К.В. Пестрякова, Е.Р. Антышева // Цифровая трансформация экономических систем: проблемы и перспективы (ЭКОПРОМ-2022): сборник трудов VI Всероссийской научно-практической конференции с зарубежным участием (Санкт-Петербург, 11–12 ноября 2022 года). – Санкт-Петербург: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2022. – С. 603-606
220. Пешина, Э.В., Репин, А.А. Стандарты IPSAS: актуальные вопросы международной гармонизации [Текст] / Э.В. Пешина, А.А. Репин // Международный бухгалтерский учет. – 2016. – № 10(400). – С. 2-20

221. Поленова, С.Н. Глобализация мировой экономики и тенденции бухгалтерского учета [Текст] / С.Н. Поленова // Международный бухгалтерский учет. – 2008. - № 8 (116) – С. 7-11; Поленова, С.Н. Современные информационные технологии в развитии национального бухгалтерского учета [Текст] / С.Н. Поленова // Аудитор. – 2019. – Т.5. - № 11. – С. 31-38

222. Поленова, С.Н. Теория системного анализа в бухгалтерском учете и его стандартизации [Текст] / С.Н. Поленова // Экономический анализ: теория и практика. – 2009. - № 17 (146). – С. 29-35

223. Полугудцев, А.В. Аудит эффективности как инструмент контроля использования бюджетных средств [Текст] / А.В. Полугудцев // Актуальные проблемы и перспективы развития аудита, бухгалтерского учета, экономического анализа и налогообложения: материалы национальной (всероссийской) научно-практической и методической конференции (Воронеж, 07 ноября 2019 года). – Воронеж: Воронежский государственный аграрный университет им. Императора Петра I, 2019. – С. 81-85

224. Поляк, Г.Б. Бюджетная система России: учебник для вузов [Текст] / Г.Б. Поляк и др. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. - 550 с.

225. Поляк, Г.Б. Бюджетная система Российской Федерации: учеб. пособие [Текст] / Г.Б. Поляк. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 340 с.

226. Попов, Н.А., Махмадова, М.Ш. Методология ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ / Н.А. Попов, М.Ш. Махмадова // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – № 2 (22). – С. 84-94

227. Приображенская, В.В. Методология, теория и практика бухгалтерского учета: неоклассический подход к научной организации деятельности [Текст] / В.В. Приображенская // Аудиторские ведомости. – 2017. - № 5-6. – С. 20-30

228. Рамазанова, Д.Р. Особенности организации бухгалтерского учета в бюджетных организациях [Текст] / Д.Р. Рамазанова // Актуальные вопросы экономики: сборник статей IV Международной научно-практической

конференции (Пенза, 20 декабря 2020 года). – Пенза: «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2020. – С. 100-102

229. Расулов, Т.М., Расулов, М.Ғ. Баҳисобгирии даромадҳо ва воситаҳои пулии буҷет [Матн] / Т.М. Расулов, М.Ғ. Расулов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – № 2(52). – С. 327-334

230. Решения для автоматизации казначейства и бюджетирования предприятий в Узбекистане [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://1solution.uz/events/articles/avtomatizatsiya-byudzhetrovaniya-i-kaznacheystva-v-uzbekistan>

231. Ришар, Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика [Текст] / Ж. Ришар / Пер. с франц. / Под ред. Я. В. Соколова. - М: Финансы и статистика, 2000. - 160 с.

232. Рогатенюк, Э.В., Пожарицкая, И.М. Финансы: учебное пособие [Текст] / Э.В. Рогатенюк, И.М. Пожарицкая / 2-е изд., перераб. и доп. – Симферополь: «Национальная академия природоохранного и курортного строительства», 2007. - 280 с.

233. Родионова, В.М., Вавилов, Ю.Я., Гончаренко, Л.И. Финансы [Текст] / В.М. Родионов, Ю.Я. Вавилов, Л.И. Гончаренко и др. Под общ. ред. В.М. Родионовой. - М.: Финансы и статистика, 1993. - 400 с.

234. Рожнова, О.В. Актуальные проблемы финансовой отчетности [Текст] / О.В. Рожнова // Международный бухгалтерский учет. - 2013. - № 15 (261). - С. 2–8

235. Рожнова, О.В. Гармонизация учета, аудита и анализа в условиях цифровой экономики [Текст] / О.В. Рожнова // Учет. Анализ. Аудит. - 2018. - Т. 5. - № 3. - С. 16–23

236. Рожнова, О.В. Развитие МСФО: проблемы и пути их решения в условиях цифровизации [Текст] / О.В. Рожнова // Экономика и управление: проблемы и решения. – 2019. – Т. 15. - № 3. – С. 27-37

237. Рожнова, О.В. Современные тенденции развития финансовой отчетности [Текст] / О.В. Рожнова // Учет. Анализ. Аудит. – 2018. – Т. 5. - № 2. – С. 26-35
238. Романовский, М.В., Врублевская, О.В., Бюджетная система Российской Федерации: учебник [Текст] / М.В. Романовский, О.В. Врублевская. - М.: Юрайт, 1999. - 621 с.
239. Романовский, М.В., Врублевская, О.В., Сабанти, Б.М. Финансы: учебник [Текст] / М.В. Романовский, О.В. Врублевская, Б.М. Сабанти. - М.: Юрайт, 2002. - 480 с.
240. Рябухин, С.Н. Аудит эффективности использования бюджетных средств и государственной собственности [Текст] / С.Н. Рябухин // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2007. – № 1. – С. 220-234
241. Рябухин, С.Н. Методология аудита эффективности использования бюджетных средств и государственной собственности в современных условиях: специальность 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит»: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Рябухин Сергей Николаевич. – Москва, 2007. – 44 с.
242. Рябухин, С.Н. Аудит эффективности: учебник для студентов, обучающихся по специальностям «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» и «Финансы и кредит» / С.Н. Рябухин. – Москва: Экономика, 2009. – 602 с.
243. Сайдалиев, Х.А., Саъдуллоев, Х.Б. Бучети давлатӣ - нақш ва мақоми он дар рушди иқтисодии мамлакат [Матн] / Х.А. Сайдалиев, Х.Б. Саъдуллоев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4-3 (65). – С. 194-203
244. Сайфиддинзода, С.С. Вазъи муосири ташкили баҳисобгирии идоракунии дар шароити рақамикунонӣ [Матн] / С.С. Сайфиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 28-34
245. Саунин, А.Н. Аудит эффективности использования государственных средств: учебник [Текст] / А.Н. Саунин. – М: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2023. – 360 с.

246. Сафаров, Х.А. Механизми мукамалгардони мувозинати бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 7. – С. 219-224
247. Сафиуллин, Т.Р. Зарубежный опыт применения аудита эффективности в государственном финансовом контроле [Текст] / Т.Р. Сафиуллин // Тенденции развития науки и образования. – 2018. – № 45-3. – С. 71-73
248. Свиридова, Л.А. Инструментарий бухгалтерского учета в цифровой экономике и его гармонизация [Текст] / Л.А. Свиридова // Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2024. – № 1. – С. 42-54
249. Селезнева, Д.С. Бухгалтерский учет в государственном секторе: значимость, современные вызовы и перспективы развития [Текст] / Д.С. Селезнева // Державинский форум. – 2024. – Т. 8. - № 3(31). – С. 399-405
250. Селезнева, И.П., Ситнов, А.А. Аудит в условиях цифровизации экономики России: риски, возможности и ограничения [Текст] / И.П. Селезнева, А.А. Ситнов // Проблемы экономики и юридической практики. – 2020. – Т. 16. - № 4. – С. 98-103
251. Сино, А. Осори Мунтахаб [Матн] / А. Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 560 с.
252. Скрипалева, Ю.С. Особенности ведения бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / Ю.С. Скрипалева, Н.А. Семенова // Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития: Сборник научных статей 13-й Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. В 2-х томах (Курск, 29 декабря 2023 года). – Курск: ЗАО «Университетская книга», 2023. – С. 189-192
253. Слободяник, Ю.Б. Особенности организации и проведения финансового аудита в государственном секторе (окончание) [Текст] / Ю.Б.

Слободяник // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2015. – № 2(362). – С. 32-37

254. Словарь экономических терминов [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://lib.brsu.by/sites/default/files/books/СЛОВАРЬ>

255. Собирзода, Н.М., Абдурахмонов, М.М. Формирование и развитие электронного правительства в современных условиях [Текст] / Н.М. Собирзода, М.М. Абдурахмонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 2. – С. 13-19

256. Собиров, Н.М., Зокирова, Ф.Д. Использование стандартов ИНТОСАИ при проведении государственного аудита: роль и влияние на деятельность Счетной палаты Таджикистана [Текст] / Н.М. Собиров, Ф.Д. Зокирова // Современные проблемы экономики и менеджмента: Материалы международной научно-практической конференции (Воронеж, 20 октября 2023 года). – Воронеж: Истоки, 2023. – С. 347-355

257. Современный словарь экономических терминов [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://weic.info/ekonimicheskii_slovar/

258. Соколов, Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней [Текст] / Я.В. Соколов. – И.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

259. Соколов, Я.В. Основы теории бухгалтерского учета [Текст] / Я.В. Соколов. – М. Финансы и статистика, 2033. – 496 с.

260. Соколов, Я.В., Соколов, В.Я. История бухгалтерского учета: учебник [Текст] / Я.В. Соколов, В.Я. соколов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.

261. Солодова, С.В. Бухгалтерский учет в организациях государственного сектора: Учебник [Текст] / С.В. Солодова. – 3-е изд., пер. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 360 с.

262. Стандарти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба гузаронидани аудити самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ (СПҲ-300) [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/pdf/164>

263. Тартиби гузаронидани санчиши ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ҷамъбааст ва пешниҳоди натиҷаҳои он [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://nbt.tj/upload/iblock/30d/>

264. Тартиби ҷалб намудани экспертҳои мустақили берунӣ ва мутахассисони мақомоти давлатӣ дар гузаронидани ҷорабиниҳои назоратии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.sai.tj/images/banners/12/>

265. Тимкин, Т.Р. Перспективы усиления роли внутреннего аудита в организациях бюджетной сферы [Текст] / Т.Р. Тимкин // Финансовые исследования. – 2024. – Т. 25. - № 4(85). – С. 124-136

266. Ткач, В.И. Концептуальный подход к исследованию современных тенденций развития и организации бухгалтерского учета [Текст] / В.И. Ткач, Г.Е. Крохичева // Международный бухгалтерский учет. – 2004. - № 7 (67). – С. 4-9

267. Ткач, В.И., Ткач, М.В. Международная система учета и отчетности [Текст] / В.И. Ткач, М.В. Ткач. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 160 с.

268. Токарев, И.Н. Развитие бюджетного учета в Российской Федерации [Текст] / И.Н. Токарев // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 6. – С. 42-93

269. Токарева, А.С. Особенности бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях [Текст] / А.С. Токарева // Теория и практика современной науки. – 2017. – № 1(19). – С. 751-753

270. Толкунова, М.С. Искусственный интеллект, позитивный опыт инновационных систем [Текст] / М.С. Толкунова // Общество. Доверие. Риски: материалы 3-го Ежегодного международного форума: в 3 книгах, Москва, 01 декабря 2021 года. Книга 1. – Москва: Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова, 2021. – С. 401-410

271. Томшинская, И.Н. Особенности и проблемы организации бухгалтерского учета в бюджетных вузах [Текст] / И.Н. Томшинская, Л.В. Филиппова // Проблемы экономики и управления в торговле и промышленности. – 2013. – № 3 (3). – С. 41-51

272. Тоҳирова, Р.С. Теоретические основы, планирование и реализация аудита эффективности использования государственных ресурсов [Текст] / Р.С. Тоҳирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/1. – С. 120-123

273. Тоҳирова, Р.С., Асоев, К.Р. Ташаккули аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.С. Тоҳирова, К.Р. Асоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 4-1(33). – С. 111-117

274. Тоҳирова, Р.С. Аудит. Китоби дарсӣ [Матн] / Р.С. Тоҳирова. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 582 с.

275. Тоҳирова, Р.С., Асоев, К.Р. Интиҳоби маҳакҳои арзёбии самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ ҳангоми гузаронидани аудити самаранокӣ [Матн] / Р.С. Тоҳирова, К.Р. Асоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №. 8. – С. 141-148

276. Тоҳирова, Р.С. Мавқеи назорати дохилӣ дар идоракунии фосилавӣ [Матн] / Р.С. Тоҳирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - № 3. – 100-105

277. Тоҳирова, Р.С. Ташаккули аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.С. Тоҳирова, К.Р. Асоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 4-1(33). – С. 111-117

278. Третьякова, С.В. Реформирование системы бухгалтерского учета в бюджетной сфере [Текст] / С.В. Третьякова // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2005. – № 4 (27). – С. 177-185

279. Турищева, Т.Б. Модернизация бухгалтерского учета автономных учреждений в свете стратегических ориентиров развития бюджетных отношений [Текст] / Т.Б. Турищева // Аудит. – 2022. – № 1. – С. 10-14

280. Тычинина, Е.В. Инструментарий государственного финансового контроля в Российской Федерации [Текст] / Е.В. Тычинина, Д.Р. Ярош // Современная наука: эксперимент и научная дискуссия: сборник научных трудов по материалам VII Международной научно-практической конференции (Анапа,

24 сентября 2022 года). – Анапа: Общество с ограниченной ответственностью «Научно-исследовательский центр экономических и социальных процессов» в Южном Федеральном округе, 2022. – С. 37-42

281. Тюлюндиева, М.М. Теоретические основы регулирования бюджетного процесса [Текст] / М.М. Тюлюндиева // Реформа. – 2011. - № 2 (50). – С. 31-37

282. Уграицкая, Л.А. Аудит эффективности использования бюджетных средств [Текст] / Л.А. Уграицкая, Н.А. Горлова // Актуальные вопросы экономических наук. – 2014. – № 41-2. – С. 15-20

283. Уманец, О.П. Бюджет: функциональная интеграция и социальные аспекты [Текст] / О.П. Уманец // Государственные финансы. – 2013. - № 29 (167). – С. 14-24

284. Уманец, О.П. Функции бюджета: систематизация [Текст] / О.П. Уманец // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2012. - № 28 (118). – С. 19-28

285. Ускенбаева, А. Международный опыт аудита эффективности и оценки качества системы среднего образования [Текст] / А. Ускенбаева, М. Нурланова // State Audit. – 2024. – Vol. 65. - № 4. – С. 220-230

286. Усков, И.В. Экономическая природа бюджета [Текст] / И.В. Усков // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 1(6). – С. 21-26

287. Фадейкина, Н.В. Бюджетный учет и бюджетная отчетность: методология и организация учетного процесса [Текст] / Н.В. Фадейкина. – Новосибирск: Сибирская академия финансов и банковского дела, 2007. – 624 с.

288. Фадейкина, Н.В. Модернизация систем учета, финансового менеджмента, контроля и аудита в секторе государственного управления [Текст] / Н.В. Фадейкина // Сибирская финансовая школа. – 2013. – № 4(99). – С. 68-80

289. Федорова, Л.С. Порядок и проблемы составления бухгалтерской отчетности бюджетного учреждения [Текст] / Л.С. Федорова // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. – № 5. – С. 465-469

290. Фролкин, А.В. Развитие системы отражения финансовой информации в госучреждениях [Текст] / А.В. Фролкин // Горизонты экономики. – 2016. – № 1(27). – С. 94-100

291. Харламова, Т.Н. Принципы и этапы организации бухгалтерского учета бюджетного учреждения [Текст] / Т.Н. Харламова, В.В. Крысанова // Проблемы и перспективы развития экономики предприятия в России и за рубежом: Материалы Всероссийской заочной научно-практической конференции (Тамбов, 07–08 ноября 2016 года). – Тамбов: Издательство Першина Р.В., 2016. – С. 422-428

292. Харченко, В.А. Экономическая сущность и виды бюджета [Текст] / В.А. Харченко // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Экономика и управление. – 2017. – Т. 3. - № 1 (69). - С. 92–103

293. Хасанов, Ф.А. Сравнительная характеристика экономической природы государственного бюджета и бюджета, ориентированного на результат [Текст] / Ф.А. Хасанов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2023. - № 4 (29). – С. 80-93

294. Храмов, А.А. Анализ и оценка перспектив развития применения искусственного интеллекта в различных отраслях экономики [Текст] / А.А. Храмов // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2025. – Т. 3. - № 1(154). – С. 158-167

295. Хушвахтзода, К.Х., Зокирова, Ф.Д. Цифровые технологий в государственном аудите: проблемы и перспективы [Текст] / К.Х. Хушвахтзода, Ф.Д. Зокирова // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2024. – № 2(45). – С. 427-433

296. Хушвахтзода, Қ.Х., Орзуев, П.Қ. Таҳлили моделҳои мавҷудаи аудити самаранокии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ дар назорати давлатии молиявии мамлакатҳои хориҷӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, П.Қ. Орзуев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 1(40). – С. 194-204

297. Хушвахтзода, Қ.Х., Орзуев, П.Қ. Хусусиятҳои аудити самаранокии истифодабарии воситаҳои буҷет: пайдоиш, инкишофи назария ва амалияи он

[Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, П.Қ. Орзуев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 12. – Р. 5-15

298. Хушвахтзода, Қ.Х., Тоҳирова, Р.С., Каримов, Б.Ҳ. Аудити дохилӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Р.С. Тоҳирова, Б.Ҳ. Каримов. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 420 с.

299. Ҳикматов, С., Саъдизода, Ҷ. Бюджет ва низоми бюджетӣ: васоити таълимӣ [Матн] С. Ҳикматов, Ҷ. Саъдизода. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 291 с.

300. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатӣ, 2020 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/67>

301. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатӣ, 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/71>

302. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатӣ, 2022 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/75>

303. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатӣ, 2023 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/735>

304. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатӣ, 2024 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>

305. Чайковская, Л.А. Внутренний аудит и финансовый контроль: особенности организации в государственном секторе [Текст] / Л.А. Чайковская // Бухучет в здравоохранении. – 2023. – № 2. – С. 30-37

306. Чайковская, Л.А. Современные концепции бухгалтерского учета (теория и методология). Монография [Текст] / Л.А. Чайковская. – М.: Бухгалтерский учет, 2007. – 240 с.

307. Чая, В.Т. Модернизация концептуальных основ стратегии развития аудиторской деятельности [Текст] / В.Т. Чая // Модернизация российского общества и образования: новые экономические ориентиры, стратегии управления, вопросы правоприменения и подготовки кадров: Материалы XXIV Национальной научной конференции (с международным участием) (Таганрог,

21–22 апреля 2023 года). Том I. – Таганрог: Таганрогский институт управления и экономики, 2023. – С. 546-548

308. Чая, В.Т., Чичерина, Е.Н. Сравнительная оценка принципов РПБУ и МСФО [Текст] / В.Т. Чая, Е.Н. Чичерина // Международный бухгалтерский учет. - 2009. - № 5 (125). - С. 29–38

309. Чая, В.Т., Чупахина, Н.И. Влияние технологий цифровой экономики на развитие бухгалтерского учета [Текст] / В.Т. Чая, Н.И. Чупахина // Аудит. – 2023. – № 1. – С. 10-12

310. Чернявская, С.А. Влияние развития цифровых технологий на бюджетный учет в Российской Федерации [Текст] / С.А. Чернявская, В.А. Сафонов, Р.Р. Хохлов // Прикладные экономические исследования. – 2024. – № S1. – С. 101-108

311. Черткова, А.В. Исследование мирового опыта применения международных стандартов финансовой отчетности в общественном секторе [Текст] / А.В. Черткова // Финансы и кредит. – 2020. – Т. 26. - № 11(803). – С. 2524-2541

312. Чирикова, И.В. Формирование учетно-аналитической информации в бюджетной сфере: актуальные проблемы [Текст] / И.В. Чирикова // Вестник университета. – 2011. – № 19. – С. 228-230

313. Чумакова, И.Ю. Совершенствование бухгалтерского учета и аудита в секторе государственного управления Украины (окончание следует) [Текст] / И.Ю. Чумакова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2014. – № 21(357). – С. 39-44

314. Чумакова, И.Ю. Совершенствование бухгалтерского учета и аудита в секторе государственного управления Украины [Текст] / И.Ю. Чумакова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2014. – № 22(358). – С. 43-49

315. Чухрова, О.В. Цифровизация бухгалтерского учета как эффективный элемент управления [Текст] / О.В. Чухрова // Проблемы учета, анализа, аудита и статистики в условиях рынка: Ученые записки. Том Выпуск 25. – Ростов-на-

Дону: Ростовский государственный экономический университет «РИНХ», 2022.
– С. 110-116

316. Шакирова, Г.А., ситенко, Д.А., Васа, Л. Аудит эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита [Текст] / Г.А. Шакирова, Д.А. Ситенко, Л. Васа // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2019. - № 2(94). – С. 262-272

317. Шардан, С.К., Абдуев, М.Х. Инструментарий государственного финансового контроля [Текст] / С.К. Шардан, М.Х. Абдуев // Вестник Академии знаний. – 2020. – № 38(3). – С. 360-364

318. Шарифов, З.Р., Саидов, Р.Н. Аудити давлатӣ ва роҳҳои тақмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Р. Шарифов, Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № 4(28). – С. 46-52

319. Шарифов, З.Р., Талбаков, С.А. Низом ва нақши баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ [Матн] / З.Р. Шарифов, С.А. Талбаков // Кишоварз. – 2021. - № 2 (91). – С. 111-113

320. Шарифов, З.Р., Талбаков, С.А. Тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ [Матн] / З.Р. Шарифов, С.А. Талбаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. - № 2 (26). – С. 21-27

321. Шахбанов, Р.Б., Юсупова, А.М. Экономико-правовые особенности и организация бухгалтерского учета в бюджетном секторе экономики [Текст] / Р.Б. Шахбанов, А.М. Юсупова // Вестник Академии знаний. – 2020. – № 41 (6). – С. 304-309

322. Шешукова, Т.Г. О применении понятий «бюджетный учет» и «бухгалтерский учет» в бюджетных учреждениях [Текст] / Т.Г. Шешукова, К.В. Разуваева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. – № 5(124). – С. 68-73

323. Ширинов, Х.М., Ғаффорӣён, М.Ш. Таҷрибаи хориҷии истифодаи самаранокии маблағҳои буҷетӣ ва татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]

/ Х.М. Ширинов, М.Ш. Гаффориён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 8. – С. 54-59

324. Шмиголь, Н.С. Современные подходы к совершенствованию бюджетного процесса в зарубежных странах [Текст] / Н.С. Шмиголь // Финансы и кредит. – 2015. – № 14 (638). – С. 55-68

325. Шоль, Ю.Н., Святкина, К.Н., Ховятская, Е.А. Современные технологии в области аудита: цифровизация и автоматизация [Текст] / Ю.Н. Шоль, К.Н. Святкина, Е.А. Ховятская // Вестник Академии знаний. – 2024. – № 4(63). – С. 412-416

326. Шумаева, Е.А., Хоменко, И.А. Функции и принципы формирования государственного бюджета [Текст] / Е.А. Шумаева, И.А. Хоменко // Современное государственное и муниципальное управление: проблемы, технологии, перспективы. Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции (Донецк, 20 апреля 2023 года). – Донецк: Донецкий национальный технический университет, 2023. – С. 285-291

327. Шуремов, Е.Л., Умнова, Э.А., Воропаева, Т.В. Автоматизированные информационные системы бухгалтерского учета, анализа, аудита: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по экон. специальностям [Текст] / Е.Л. Шуремов, Э.А. Умнова, Т.В. Воропаева. – Москва: Перспектива, 2005. – 295 с.

328. Шурпаев, Ш.М. направления использования современных цифровых технологий для предупреждения коррупции в сфере публичных закупок [Текст] / Ш.М. Шурпаев // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. – 2022. – № 15. – С. 71-77

329. Эдиев, С.А. Государственный аудит как средство обеспечения эффективного расходования бюджетных средств и гарантия экономической безопасности России [Текст] / С.А. Эдиев // Государственный аудит. Право. Экономика. – 2013. – № 4. – С. 10-19

330. Юлдошев, У.И. Хусусиятҳои амсилабандии баҳисобгирии муҳосиби дар ташкилотҳои буҷетӣ [Матн] / У.И. Юлдошев, А.М. Раҳимов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б.

Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2021. – Т. 58. - № 3. – С. 197-204

331. Юшина, Д.В. Особенности организации бухгалтерского учета в учреждениях бюджетного типа [Текст] / Д.В. Юшина // Научные разработки: евразийский регион: Международная научно-практическая конференция теоретических и прикладных разработок (Москва, 14 февраля 2019 года). – Москва: Инфинити, 2019. – С. 22-28

332. Ясакова, А.В. Государственный аудит как современный инструментальный финансового контроля [Текст] / А.В. Ясакова, М.Е. Ханенко, М.Ю. Гущин // Экономическая среда. – 2015. – № 3(13). – С. 120-124

333. Asqolani A. Internal control in the public sector in Indonesia: a case study of state tax receivables management [Text] / A. Asqolani, R.T. Hidayat, M. Marsono, B. Kalpikotomo // Ultimaccounting Jurnal Ilmu Akuntansi. – 2023. – P. 256-276

334. Dasinapa, M.B. Insights into Emerging Trends Shaping the Future of Audit and Assurance [Text] / M.B. Dasinapa, Ya. Ermawati // Advances in Managerial Auditing Research. – 2024. – Vol. 2, No. 2

335. Devine, C. Research methodology and accounting theory formation [Text] / C. Devine // The Accounting Review. - 1960. - Vol. XXXV. - № 3. - P. 387-399

336. Chabrak, N. The language of the rochester school: positive accounting theory deconstructed [Electronic resource] / N. Chabrak, A. Burrowes // University Community and Public Seminars on Information Systems and Accountancy / Access mode: URL: [http:// www.acis.canterbury. ac.nz/information/seminars](http://www.acis.canterbury.ac.nz/information/seminars)

337. Christenson, Ch. The methodology of positive accounting [Text] / Ch. Christenson // The accounting review. - 1983. - Vol. LVIII. - № 1. - P. 1-22

338. Gary Spraakman. Transaction cost economics: a theory for internal audit? [Text] / Gary Spraakman // Managerial Auditing Journal. – 1997. – Vol. 12, No. 7. – P. 323-330

339. Gusman, D. GAP Analysis of E-Government Implementation In Indonesia [Text] / D. Gusman, Ya. Ya. Kusuma // Jurnal Teknik Industri Terintegrasi. – 2023. – Vol. 6, No. 1. – P. 209-215

340. Koreff, Ja. Are Auditors' Reliance on Conclusions from Data Analytics Impacted by Different Data Analytic Inputs? [Text] / Ja. Koreff // Journal of Information Systems. – 2022. – Vol. 36, No. 1. – P. 19-37
341. Lehman, G. Globalisation and the internationalisation of accounting: new technologies, instrumentalism and harmonization [Text] / G. Lehman // Critical Perspectives on Accounting. – 2009. – N 20(4). – P. 445-447
342. Marselina, P. The Effect of The Implementation E-Budgeting, Audit Board Opinion and Internal Control System on Corruption in Indonesia [Text] / Marselina, P. Yuliandari, B. Sujadmiko, N. Kusumawardani // Revista de Gestao Social e Ambiental. – 2024. – Vol. 18, No. 12. – P. e010453
343. Mattesich, R. Foundational research in accounting: professional memoirs and beyond [Text] / R. Mattesich // Spanish Journal of Accounting History. - December 2006. - № 5. - P. 1-168
344. Mattesich, R. Two Hundred Years of Accounting Research: An International Survey of Personalities, Ideas and Publications (from the Beginning of the Nineteenth Century to the Beginning of the Twenty-First Century) [Text] / R. Mattesich. - New York: Routledge, 2008. - 609 p.
345. Milne, M.J. Positive accounting theory, political costs and social disclosure analyses: a critical look [Electronic resource] / M.J. Milne // Paper presented at 2001 BAA Annual Conference at the University of Nottingham / Access mode: URL: http://www.business.otago.ac.nz/acty/research/pdf/postive_accounting_theory.pdf
346. Mulyawan, A.N. Analysis on Behavioral Intention of Financial Auditors in Adopting Big Data Analytics [Text] / A.N. Mulyawan, K. Deniswara, R. Setiadi // Business Economic, Communication, and Social Sciences (BECOSS) Journal. – 2024. – Vol. 6, No. 2. – P. 91-105
347. Mustata, R.V., Matis, D., Bodea, G. The Impact of Globalization on Regulations and Accounting Systems. Dimensioning and quantification [Electronic source] / R.V. Mustata, D. Matis, G. Bodta // Munich Personal RePEc Archive. – 2007.

- № 11 / Access mode: URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/6214/1/MPRA_paper_6214.pdf

348. Novita, N. The role of data analytics for detecting indications of fraud in the public sector [Text] / N. Novita, A. Indrany Nanda Ayu Anissa // International Journal of Research in Business and Social Science. – 2022. – Vol. 11, No. 7. – P. 218-225

349. Randall, J.S. Basic Accounting [Text] / J.S. Randall, M. Truman, A. Lymer, N. Azmat. - London, MPS Limited, A Macmillan Company, 2010. - 330 p.

350. Santioso, L. Aplikasi Software ACL sebagai Alat untuk mendeteksi Penyimpangan keuangan dan akuntansi pada Pt Kapur Putih Lampung [Text] / L. Santioso, S. Salim, A. B. Daryatno, N. Bangun // Jurnal Bakti Masyarakat Indonesia. – 2021. – Vol. 4, No. 2

351. SAP СНГ: Интеграция разных систем и баз данных в госсекторе дала бы очень большой эффект в Казахстане [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://kz.kursiv.media/2017-06-15/pavel-gontarev-sap-sng-integraciya-raznykh-sistem-i-baz-dannykh-v/?utm_source=chatgpt.com

352. Sidauruk, D.L. Data Analytics in Fraud Prevention and Detection by Government Internal Supervisory Apparatuses at Ministries [Text] / D.L. Sidauruk // Asia Pacific Fraud Journal. – 2024. – Vol. 9, No. 2. – P. 241-260

353. Silalahi, R.A.P. Analisis Penyebab Temuan Berulang APBDES pada Audit Internal Inspektorat Daerah / R.A.P. Silalahi, D.A. Nuswantara // VISA: Journal of Vision and Ideas. – 2024. – Vol. 4. - No. 2. – P. 1043-1058

354. Watts, R.L. Positive accounting theory: a ten year perspective [Text] / R.L. Watts, J.L. Zimmerman // The Accounting Review Standards. - 1990. - Vol. 65. - № 1. - P. 131-156

355. Watts, R.L. Towards a positive theory of the determination of accounting standards [Text] / R.L. Watts, J.L. Zimmerman // The Accounting Review. - 1978. - Vol. 53. - № 1. - P. 112-134

2. РЀЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

А. Интишорот дар навиришҳои илмӣ тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1-М]. Давлатзода, М.Х. Пути повышения эффективности семейной экономики Республики Таджикистан [Текст] / Х.Р. Улугходжаева, М.Х. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 17-20

[2-М]. Давлатзода, М.Х. Современное состояние семейной экономики Республики Таджикистан [Текст] / Х.Р. Улугходжаева, М.Х. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 7. – С. 22-25

[3-М]. Давлатзода, М.Х. Финансы домашних хозяйств в системе национальной экономики [Текст] / А.К. Курбонов, М.Х. Давлатов // Финансовая экономика. – 2020. – № 2. – С. 58-61

[4-М]. Давлатзода, М.Х. Развитие семейного подряда в сельском хозяйстве [Текст] / М.Х. Давлатзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – № S1-4-2(80). – С. 158-160

[5-М]. Давлатзода, М.Х. Истифодаи усули графикӣ оид ба муайян кардани нуқтаи безарарӣ дар корхонаҳо [Матн] / М.Х. Давлатзода, Д.Ӯ. Ӯроқов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2020. – № 1-4. – Ҷ. 2 (80). – С. 236-244

[6-М]. Давлатзода, М.Х. Назария ва методологияи таҳлили даромади маржиналӣ ва нуқтаи безарарӣ [Матн] / Д.Ӯ. Ӯроқов, М.Х. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2020. – № S1-4-2(80). – С. 261-269

[7-М]. Давлатзода, М.Х. Таҳлили арзиши аслӣ - омили асосии идоракунии истеҳсолоти масолеҳи сохтмонӣ [Матн] / М.Х. Давлатзода, У.Ф. Ғаниев // Паёми

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2020. – № S1-4-2(80). – С. 307-311

[8-М]. Давлатзода, М.Х. Исследование финансовых факторов развития домохозяйств в системе национальной экономики [Текст] / А.К. Курбонов, М.Х. Давлатов // Глобальная экономика и национальная безопасность. – 2021. – № 1. – С. 15-20

[9-М]. Давлатзода, М.Х. Основы развития управленческого учета в условиях цифровых технологий [Текст] / М.Х. Давлатзода // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 78-84

[10-М]. Давлатзода, М.Х. Анализ финансовой деятельности субъектов рыночных экономики [Текст] / М.Х. Давлатзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-2(98). – С. 253-257

[11-М]. Давлатзода, М.Х. Тартиби баҳисобгирии буҷет дар низоми иқтисоди бозорӣ [Матн] / М.Х. Давлатзода // Фурӯғи илм. – 2024. - № 2 (2). – С. 144-148

[12-М]. Давлатзода, М.Х. Факторы, обеспечивающие прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств [Текст] / М.Х. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4-2 (43). – С. 377-385

[13-М]. Давлатзода, М.Х. Ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ [Матн] / М.Х. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. - № 4-2 (55). – С. 61-70

[14-М]. Хушвахтзода, Қ.Х., Давлатзода, М.Х. Моҳияти назариявии баҳисобгирӣ ва банақшагирии муомилоти буҷети давлатӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, М.Х. Давлатзода // Фурӯғи илм. – 2024. - № 3 (3). – С. 184-189

[15-М]. Давлатзода, М.Х. Шаффофият ва самаранокии маблағҳои буҷетӣ: нақши баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар идоракунии молияи давлатӣ [Матн] / М.Х. Давлатзода // Фурӯғи илм. – 2025. - № 1(5). – С. 235-243

[16-М]. Давлатзода, М.Х. Муҳимият ва мавҷудияти стандартҳои аудити давлатӣ дар низоми идоракунии [Матн] / М.Х. Давлатзода // Фурӯғи илм. – 2025. - № 1 (5). – С. 214-220

[17-М]. Давлатзода, М.Х. Современное состояние и проблемы бухгалтерского учета бюджетных средств в Республике Таджикистан [Текст] / М.Х. Давлатзода // Государственное управление. – 2025. - № 3 (74). – Ба ҷоп супорида шудааст.

[18-М]. Давлатзода, М.Х. Баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилоти амалия ва самтҳои рушд [Матн] / М.Х. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. - № 4. – С. 107.-115

[19-М]. Давлатзода, М.Х. Формирование системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств [Текст] / М.Х. Давлатзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2025. - № 2 (57) - Ба ҷоп супорида шудааст.

[20-М]. Давлатзода, М.Х. Тақмили рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ [Матн] / М.Х. Давлатзода // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2025. - № 2 (73). – Ба ҷоп супорида шудааст.

[21-М]. Давлатзода, М.Х. Тамоюлҳои муосири технологияҳои босуръат барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ [Матн] / М.Х. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2025. - № 1-2 (134). – Ба ҷоп супорида шудааст.

Б. Мақолаҳо дар дигар навиришҳо

[22-М]. Давлатов, М.Х. Ташаккулёбии баҳисобгирии бухгалтерӣ дар Испания [Матн] / М.Х. Давлатов, Ҳ.А. Акрамова, Т.Б. Раҷабов // Механизмҳои истифодаи фишангҳои иқтисодию молиявии таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (ш. Душанбе, 7 ноябри соли 2018). – С. 69-73

[23-М]. Давлатзода, М.Х. Хусусиятҳои ҳисобдорӣ дар Италия [Матн] / М.Х. Давлатов, Ҳ.А. Акрамова, Т.Б. Раҷабов // Баъзе муаммоҳои моделсозӣ дар илмҳои иқтисодӣ ва табиӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 25 майи соли 2018). – С. 110-116

[24-М]. Давлатов, М.Х. Низомии инноватсионии калкулятсионӣ дар корхонаҳои истеҳсоли [Матн] / М.Х. Давлатов // Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ ва 400-солагии Миробид Сайидои Насафӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (ш. Душанбе, 20-27 апрели соли 2019). – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2019. – С. 307-308

[25-М]. Давлатов, М.Х. Роль финансов домашних хозяйств в повышении уровня экономики населения [Текст] М.Х. Давлатов, А.К. Курбонов // Инновации – результативный фактор связи науки с производством. Материалы научно-практической конференции. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2019. – С. 226-229

[26-М]. Давлатзода, М.Х. Использование математических методов анализа в системе управленческого учета образовательного учреждения [Текст] / М.Х. Давлатзода, Ш.З. Сироджев // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2022. – № 3-2(38). – С. 70-75

[27-М]. Давлатзода, М.Х. Муаммоҳои ташкили баҳисобгирӣ ва тақмили он дар шароити гузариш ба низомии саноатӣ-аграрии иқтисодиёт [Матн] / З.Р. Шарифов, М.Х. Давлатзода // Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 1 майи соли 2024). – С. 35- 46

[28-М]. Давлатзода, М.Х. Влияние восточной экономической мысли на бухгалтерский учет и аудит бюджетных средств [Текст] / М.Х. Давлатзода // Наука, инновации, образование: актуальные вопросы XXI века: сборник статей XIII Международной научно-практической конференции (г. Пенза, 15 марта 2025 года). – Пенза: МЦНС «Наука и просвещение» (ИП. Гуляев Г.Ю.), 2025. – С. 31-35

[29-М]. Давлатзода, М.Х. Учет и аудит бюджетных средств: международный опыт для Республики Таджикистан [Текст] / М.Х. Давлатзода // Научная дискуссия: актуальные вопросы теории и практики: сборник статей III Международной научно-практической конференции (г. Пенза, 23 апреля 2025 года) - Пенза: МЦНС «Наука и просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2025. – С. 34-38

[30-М]. Давлатзода, М.Х. Инновационные подходы к повышению качества и эффективности аудита бюджетных средств [Текст] / М.Х. Давлатзода // Экономика и право: современное состояние и перспективы развития: сборник статей XVI Международной научно-практической конференции (12 мая 2025 г.). - Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2025. – С. 128-134

[31-М]. Давлатзода, М.Х. Инструменты контроля и совершенствования бухгалтерского учета бюджетных средств [Текст] / М.Х. Давлатзода // Современная экономика: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей II-й Международной научно-практической конференции (г. Пенза, 30 мая 2025 года). - Пенза: МЦНС «Наука и просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2025. - С. 38-41

[32-М]. Давлатзода, М.Х. Цифровизация и автоматизация учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан: вызовы и перспективы развития [Текст] / М.Х. Давлатзода // Актуальные проблемы экономики и права в контексте глобальных вызовов: сборник статей IV Международной научно-практической конференции (г. Петрозаводск, 3 июня 2025 г.). – Петрозаводск: МЦНП «НОВАЯ НАУКА», 2025. – 156 с., с. 74-80

[33-М]. Давлатзода, М.Х. Современные подходы к аудиту бюджетных средств [Текст] / М.Х. Давлатзода // Инновационные подходы в современной науке: сборник статей по материалам СХСИ Международной научно-практической конференции «Инновационные подходы в современной науке» (г. Москва, 6 июня 2025 года). - № 11(191). – Москва: Изд. «Интернаука», 2025. – С. 147-153